

87268

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

XXXII

SZERKESZTI

SEBESTYÉN ÁRPÁD

DEBRECEN, 1995

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

XXXII

SZERKESZTI

SEBESTYÉN ÁRPÁD

DEBRECEN, 1995

**A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
ÉVKÖNYVE**

© *Sebestyén Árpád, 1995*

ISSN 0541-9298

Felelős kiadó: Dr. Bazsa György
Technikai szerkesztő: Kis Tamás
Készült a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának
Sokszorosító Üzemében 300 példányban
95-097

Néhány érdekesebb hangtani, alaktani, mondattani adat az őrségi nyelvjárásból*

Nyílt *e* hang a köznyelvi *é* helyett az egy- és kéttagú névszókban

A jelenség az Ipoly észak–déli folyásától keletre eső területeken, Heves, Borsod nem palóc jellegű vidékein, az északkeleti nyelvjárásban, délkeleten, Erdély keleti részein, majd az ország dél-nyugati területein mutatkozik meg, egy-két morfémában legalább változatként az egész nyelvterületen jelentkezik: IMRE, MNyjR. 224–5. — IMRE S. anyagát a MNyA.-ból veszi.

A legelső jó és megbízható adatok a SzamSz.-ban. Az irodalomból még említendő MÁRTON GYULA, Adalékok az *é* : *e* ($\sim \acute{e} \sim \bar{e}$) megfeleléshez a székely nyelvjárásban: MNyj. 16: 11–7, LIZANEC P.–HORVÁTH KATALIN: A kárpátontúli magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól: MNyj. 24: 3–17.

a) Csak azon őrségi és hetési adatokat emelem ki a MNyA. és az ÓHA. anyagából, végül az 1986-os, 87-es és 88-as gyűjtésemből, amelyek jelentősebbek és ma is használatosak.

A *jég* szó nyílt, rövid *e*-vel egyetlen kutatóponton szerepel a MNyA.-ban a hetési Bődeháza (B–28) [a gyűjtő: VÉGH, a lexikális kérdésekben DR. LŐRINCZE LAJOS, az ellenőrző: IMRE] így: *gyek*, *gyeg*, de uo. *gyiék* is. Mind a három egyenlő társadalmi érvényű, nem kihalt. NEMESNÉPI ZAKÁL GYÖRGY is jelezni akarja, hogy van olyan változat, amelyben diftongus van, persze ő műszót még nem ismerhetett: „ugy szintén az Eörségghi Ember mikor ezt mondja: *Gyeg* — *Gyiég* vagy *Gyeeg*” (Eörségghnek Leírása 78). Az én régebbi megfigyelésem szerint az Őrségben általában csak a toldalékolt alakokban van meg a nyílt *e*. Pl. *Gyeges a tuo nehez főtörnyi*. Alapalakban a *gyiég* a szokásos. A MNyA. szerint a B–16-os Szentgyörgyvölgyén: *gyiég*, a B–10 Zalaháshágyon: *gyiég*, a B–3. Viszákön: *gyiég*. A MNyA.-ban a *jég* lexikális címszó.

Burgenlandban, Középpulyán (Au–1.): *gyiég*, Felsőőrön (Au–2) *Dzsiég*, *gyiég*, Alsóőrön (Au–3.): *gyiég*, Őriszigeten: (Au–4): *gyiék*.

Ennyit tud erről eddig a magyar nyelvjáráskutatás. Én is így láttam 1988 szeptemberéig. Ekkor ugyanis az őriszentpéteri *csibeétetübe*, a tsz baromfitelepén

* Az úgynevezett akadémiai dolgozatom 281 lap. Ehhez járulnak rajzok és fotók. Ezért értekezésem fontosabb részeit külön-külön közzéteszem.

előkerült a *gyekcsap* 'jégcsap' a *gyeg* alak. Itt is segített a sokat emlegetett Gömbös E. és Németh Gyuláné Zsuponics Erzsébet (48 é.), a következő nap a magnetofonba is bemonta: Példamondatok: *Mekkora (gyekcsap) van, hosszú t'él lesz.* [Wülfinger Józsefné szokta mondani.] (*Gyek*) *fagyott az östökre 'a zsuppos házak ereszére'. Csupa gyeg v^uót az ut.* — Őriszentpéteren a Siska szeren, 1988-as tartózkodásom utolsó napján találkoztam egy kitűnő adatközlővel, Obál Ödönné Mihály Gizellával (65 év). Ő sosem említette a *gyeg* alakot. De sokszor elmondta a *gyeges* ut, *gyeket* evett, tehát a toldalékolt alak hagyományörző. Nemcsak Kercaszomoron meg Szalafőn, de Őriszentpéteren is az idősebbek közül még elég sokan mondják a nyílt *e* magánhangzós alapalakját is. (A *gy*-ről még újból írok a Jegyzetek a mássalhangzók köréből című fejezetben is.)

A *gyekcsap* és a *gyeg* alakra Kercaszomorról és Őriszentpéterről is van magnetofonfelvételem.

Jelen dolgozatom javítgatása, a gépelő számára nehezen olvasható, beteg lapokat újra gépelve, véletlenül kezembe kerültek 1947 januárjában, tehát őrségi tartózkodásom első hónapjaiban Ispánkon készített feljegyzéseim. Nem a szóra kérdezve, hanem spontán elbeszélés folyamán mondta az akkor 16 esztendőes Gorza Gyöngyi: „*Ténnap réggē (sic!) hogy akartam behozni vizet, kint hatytam a foj^uón (sic!), telle v^uót mint fagyva. Szent Isten, mind gyeg!*” — De arra is van példa, hogy a köznyelvi hatás következtében az idősebbek beszédébe is becsúszik egy-egy viszonylag újabb alak, ezt mutatja, hogy ugyanazon alkalommal a 16 éves G. Gyöngyi körülbelül 70 év körüli nagyanja, Gorza Elekné ezt mondta: „*A tudományⁱer szenyvedni kell (sic!), aszt a gyⁱèg (sic!) nēm vüszí e mēg a záporosü.*” — A hagyományos archaikus *gyeg* és már köznyelvhez közeledő, de a szókezdő *gy* hangot megőrző *gyⁱèg* jól megférnek egymás mellett.

b) A *gyeg* szóhoz hasonló a *szeny* sorsa is. Ezt azonban már a MNyA. adatai és friss gyűjtésem alapján mondom el. Lássuk előbb, mit mond a körülbelül 40 évvel ezelőtt gyűjtött adattár. A köznyelvi *szén* lexikális alak, tehát ritkább hálózatu a gyűjtése is. Érdekes azonban, hogy még ez a viszonylag ritkább hálózat is jól megmutatja a nyelvi valóságot. Nagy atlaszunk A kockájában az *é*-s, tehát a köznyelvis alakok találhatóak, persze az *é* fonéma itt *iè* alakban realizálódik, az adatközlő hallása, appercepciója, így nyelvjárási tudata is fonematikus természetű. A B kocka jobb oldalán szintén *é* : *iè* realizáció szerepel, de az Őrségben és annak szélén a *szeny* dominál, és annak kisebb hangtani változatai. A burgerlandi Felső- Au-2 és Alsóórön, Au-3, továbbá Őriszigeten Au-4 *szeny* (és apróbb, nem a tőhangzóban jelentkező hangtani változatai), az őrségi Viszákon B-3, Szentgyörgyvölgyén B-16, és az inkább már a göcsejhez húzó Zalaháshegyen (B-10) *szeny*. Viszákon szerepel a *szeny* mellett *szieny* változat is. Ezen adatok ismeretében 1986-ban és 87-ben kerestem a *szeny* alakot az Őrségben, de kezdetben nem hallottam. Még a „bölcs” Szabó Sándor informátorom is majdnem félrevezetett. Szabó S. szerint Őriszentpéteren csak *szien* ~ *szieny* van, csak a toldalé-

kolt alakokban van meg a *szenyet*. Ismét kiderült a latin közmondás igaza: *unus testis, nullus testis*. Előbb Kercaszomoron a 69 éves özv. Pongráczné Papp Margit mondta bátran, habozás nélkül a *szenyvasalu* alakot. Őriszentszéren a számomra már híressé vált *csibeéttébe*, a tsz baromfitelepén beszélgetés közben is előkerült a *szeny*. A nagyon intelligens és érettségizett Németh Gyuláné Zsupponics Erzsébet emlékezett először a *szeny* alakra, azután megemlítette, hogy az öregektől még sokszor ma is hallja így: (*szeny*). A magnóba is könnyedén, erőltetés és rákérdezés nélkül bement. A nagy és vidám társaságban késő esti órában pálinkát és kávét fogyasztva 10 óra felé (éjszakai műszakban) az is kitudódott, hogy Őriszentszéren még a *darabos(szeny)*, sőt még a *pogácsa(szeny)* 'brikett' alak is megvan. E példám bemutatásával nemcsak az volt a célom, hogy hagyománymentő legyenek, de azt is jelezni kívánom, hogy az archaikus alakot néha ki kell bányásznai, mivel erősen kihalófélben van, hirtelen nem jut az adatközlő eszébe, nem kerül a nyelvére. Ámde, ha egy kisebb társaságban valaki kiejti az igen archaikus alakot, akkor a többiek kórusban zengik, nemcsak így hallják, hanem néha még maguk is így mondják.

A *szeny* felvétele jelen dolgozatom adattárába tehát nem csupán hagyomány-őrző alak, hanem módszertanilag is rendkívül érdekes, hogy néha milyen nehéz egy archaikus alakot „kiverni”, kibányásznai, pedig az illető hely nyelvjárására igen jellemző. Megéri tehát a sok fáradságot. A „Vas megye földrajzi nevei”-ben több földrajzi név őrzi a *szén* szónak *szeny* alakját, például Farkasfa: Balogh *szenyégetúje* Ds, e. A tulajdonos vejének családnevéről. Ispánk: *Szenyégetű* S, e, r.

c) Már viszonylag sokkal könnyebb eset az *eszre vész* szókapcsolat. A köznyelvi *ész* szó toldalékolt alakokban így hangzik: *eszre ész*, *eszembe jut*. Ezek még nem is kihalók, hanem főalakok. Sőt az *eszembe jut* mellett hallható, bár kihaló az *eszembe (gyut)* is. [A *gyut* szó azért került zárójelbe, mert kihaló.]

d) Az egytagú névszótövek közül ma is él az Őrségben a *mesz* 'mész'. Ez még nem kihaló, hanem fő alak. Őriszentszéren kívül Szalafőn és Kercaszomoron is feljegyeztem. *Gyorsan uójtúódott a m e s z , ièè mēg'égētt. Jaj de rossz ez a m e s z .* Kercaszomoron ezt is felírtam: *Gy^uót-mēnt, akinek s^uó van a fenekibe, vagy m e s z van a fenekibe.*

e) A köznyelvi *hétfő* szónak megfelelő hagyományos *hetfē* alapalak már erősen kivesző, a *hiètfū* a gyakoribb, még Kercaszomoron is így jegyeztem fel. — Ámde a ragozott alak ma is őrzi a régi változatot. Több adatközlőtől jegyeztem fel Őriszentszéren. Továbbá Szalafőn is, például özv. Belső S.-nétől: „*Maj h e t f e n* 'hétfőn' *mēkcsinyálllok.*” — Viszont érdekes, hogy az alaktanilag nem ebbe a csoportba tartozó *ketéd*, főleg toldalékos alakban virulens.

A köznyelvi *kéz* szó is *k'èz* az Őrségben; *j^uò, ha k'èz n á van.* A toldalékos *kezze*, tehát a főhangzó nyílt *e* hangzóval még erősen áll.

Nem ebbe a csoportba tartozik, inkább alaktani kérdés, de megemlítem, hogy az őrségi nyelvjárásban *t'èf^uò ~ t'èf^uò*, de: *tēj*. Szalafőn a MNyA. szerint

kihalóban megvan a (*tiěj*) is. Felsőőrön *tie* ~ *tej*. Szalafőn a *mezzün* teheneket őrző Zsoldos József ezt mondta: *Estelénkint az v^uòt a j^uò vacsora, a j^uò alut t e j*.

f) A kéttagú névszótöveket nyílt *e*-vel nemcsak az öregek, hanem a középkorúak is használják: *fenek, hordufenek, fazikfenek, kerek* 'kerék', *keves, nehez, szemet, tehen, vereb*, de: *szek'èr*.

Akkor vasatatom köllött, a szekeret a bognárho, etörött a k e r e k 'kerék'.
— *Nincs neki n e h e z z è* 'nem nehéz neki' — *Az idin n e h e z lesz kapányi, mert küjecsés f^uòdbe kerül a kukorica*.

Rövid *i*-zés a hangsúlytalan helyzetben és a toldalékokban

a) Hosszú zárt *i*-zés az Őrségben tudvalevően nincs.

„Az őrségi és hetési diftongusrendszer és a vele kapcsolatos kérdések” című cikkemben (Bárczi-Eml.: NyelvtudÉrt. 40. sz. 369–72) felsorolom azokat a típusokat, ahol rövid *i*-ző alakokat találunk.

Rövid *i*-ző alakok: A) a tőmorféma nem első szótagjában: *árnyik, beszid, legin, szëgin, beszid, beszil* stb. — B) toldalékok előtt az *eke* — *ekét* típusú tövek (l. VÉGH: MNy. 51: 252–8) ragozott és képzett alakjaiban: *ekit, ekik, fejszit, fejszik* stb., továbbá a *keze* — *kezét* típusú relatív tövek ragozott alakjaiban: *kezit, kezive*, végül a nyílt *e*-re végződő tövek ragozott alakjaiban is: *kemënce* — *kemëncit, szërëncse* — *szërëncsit. Böske* — *Böskit* stb. — C) toldalékokban az *-é* határozóragban: *melli* vagy *mellejè, közì, felì*; az *-nkint* határozóragban: *naponkint* stb.; az *-ék* tárgyas ragozású többes 3. személyű igei személyragban (múlt idő és felszólító mód): *èttik, ègyik*; az *-éték* többes 2. személyű személyragban (múlt idő és felszólító mód): *èttitèk, ègyitèk*; *-él* egyes 2. személyű múlt idejű és felszólító módú igei személyragban: *ètti, tégyi, mièszti*; a *-né* feltételes módjelenben: *én mënnik, te mënni* 'te mennél', *én vënnim*, a feltételes mód tárgyas ragozású többes 3. személyben ezt találjuk: *vënnèjik, ënnèjik*): az *-é* birtokjelben: *Pistáji, öccsiji, kiji* vagy *kiejji*; az *-és* főnévképzőben: *húlis, kerittis*; az *-ény* elhomályosult főnévképzőben: *kötin, mellin*; a *-mény* főnévképzőben: *sütemin*; a *-né* asszonynévképzőben: *biruni, Kovácsni*.

Nincs *i*-zés az Őrségben a fent jelölt hangtani helyzetben a következőkben: A) Nyílt *e*-ző alakokat találunk a következő szótövekben: *kerek* 'kerék', *cserep, szemet, vereb, keves, nehez, tehen*. — B) Hangsúlytalan helyzetben is *-é*-ző, azaz (*ie*-ző) alakok vannak a következő tőszavakban: *borbiè, dicsièr, egièr, ièfièbe* 'éjfélkor', *fejièr*, vagy *fejjièr, gyükièr, igièr, itièl, kënyièr*, vagy *kënnyièr, tányièr*; továbbá a *-fèle* és a *-ség* képzőben, például: *sokfièlè, szeginsieg*. A köznyelvi *-ért*, vagyis az őrségi *-iert* ma az *ièr* alakban gyakori, de megvan az ősi *-it* változat is, például *p'èzit* (ÓHA.). A köznyelvi *-dögel* képző az Őrségben: *-dögel*,

a végén nyílt *e*-vel ma is: *üdögel*. 1987-ben is megkérdeztem. *Az Emil csak ü d ö g e l a sarogba, sènkihè nèm sz^uól sèmmít, még van tùmmedvè* [azaz rossz kedvű].

A fent jelzett cikkemben lábjegyzetben a következőket írom: A fenti adatokat régebbi őrsegi feljegyzéseim közül vettem. Cikkem megírása előtt az adatokat ellenőriztem Szalafőn Belső Sándor 43 é., Zsoldos Jánosné Bata Lidia 70 é., Pankaszon özv. Németh Gyuláné Mihály Szidónia 68 é., Viszákön Mihálka Kálmánné Sebők Mária 66 é., adatközlőkkel. Az ellenőrzés során sok hasznos tanácsot adott Gál Józsefné ispánki származású tanárnő (Művelődésügyi Minisztérium). Helykímélés céljából a pankaszi és vizsági nyiltabb *e*-zű és zártabb *a*-zó alakokat nem írom ki külön.

IMRE SAMU a MNyJR. című nagy monográfiájában, amely adatait a MNyA. adataiból veszi, a szentgyörgyvölgyi B–16 és az Au–2 Felsőőr szavait kiírja. Én e kitűnő példákat helykímélés céljából most nem írom ide. Megjegyzem viszont, hogy Szentgyörgyvölgyén a MNyA. I. részének anyagát VÉGH J. kérdezte, a II. részét LÓRINCZE L. Az ellenőrző: IMRE S. volt.

A zárt rövid *i*-zés az őrségi nyelvjárásnak ma is markáns vonása. Nemcsak az öregek, de a középkorúak beszédében is megvan. Mivel a toldalékokban sokszor szerepel a hang, a folyamatos beszédben gyakran hallani. Az ÓHA.-ban szerepel a 14. sz. térképen a *szegény*, 16. *átmennének*. 17. *tegyétek*. 18. *ettél*. 146. *felvenné*. 160. *megenné*. 164. *kötné*. 90. *disznóölésre*. 93. *vetés*. 94. *vetés-kor* címszó.

Az 1986-os és 87-es őrségi tartózkodásom idején nemcsak figyeltem a jelenséget, hanem rá is kérdeztem; az *egy*, *egyték*, *vügyi*, *vügyiték*, *tégvi*, *tégyiték* erősen állnak. Például *T è g y i a tüzre, mer elalszik. — Mènnny a b^uödba, v è g y i k è t k i l a s^uöt, három kila cukrot!* — Az *ètti* 'ettél', a *gyütti* 'jöttél' szintén szívósak. A *nyerti* 'nyertél', az *ètti* 'ettél' alakokat már ZAKÁL GY. is említi (i. m. 75). — Az ÓHA.-ban szereplő *mègènni* mellett azonban ma már a *mègènniè* alakot is (feltételes mód, tárgyas ragozás egyes szám 3. személy) hallottam 1986-ban, 1987-ben, 1988-ban. Lassan kezd ez is terjedni. Ez a köznyelvies alak.

Az ÓHA. megfelelő címszavainak kommentárjában megírtam, hogy az *ètti* és *ègyi* típusú alakok azért roppant értékesek nemcsak nyelvjárástani, hanem nyelvtörténeti szempontból is, mert a múlt idő és a felszólító mód egyes szám 2. személyében a rag a magyarban eredetileg nyílt volt. Ezt mutatják a következő példák: *èttel*, *ègyel* (MNyA.), *àttal*, *keⁱrtel*, *mèntel* (NyT. 18: 503, 21: 361).

Az *ègyiè*, *ègyiètek*, *tègyiè*, *tègyiètek*, a *vègyiè*, *vègyiètek* alakok az *i*-s alakok helyett ma már lassan kezdenek terjedni a fiatalok beszédében. Így nyilatkozott erről külön-külön megkérdezve a két hűséges és rendkívül nagy nyelvjárási tudattal rendelkező adatközlőm, a 65 éves Zsohár Ist-

ván és a 70 éves Szabó Sándor is Óriszentpéteren. A feltételes módban a *hinik* mellett a *hivni'èk* 'én hívnék' alak is kezd lassan terjedni.

Az *ènni*, *ètti*, *ègyi* helyett az *ènni'è*, *ètti'è*, *ègyi'è*, ugyanígy a *tègyi* meg a *tègyitèk* helyett a köznyelvi *tègyi'è* meg a *tègyi'ètèk* térhódítása — a köznyelv hatására —, ahogy már írtam is, érthető, hiszen az *ènni'è* és *ègyi'è*, továbbá az ilyen típusú alakok csak közelednek a köznyelvihez, de még nem teljesen köznyelvi, mert a rag végén hiányzik a szótagzáró *l*. — Egy kicsit más természetű már az, hogy az archaikus *hivnik* (feltételes mód jelen egyes szám 1. személyben) mellett csak kisebb mértékben terjed a *hivni'èk* [tehát már *v*-vel]. Az egyik óriszentpéteri „informátorom” Zsohár István is említette, hogy a fiatalok már a *hivni'èk* alakot is használják. Persze, annak objektív, tényszerű megállapítása, hogy ez a terjedés milyen mérvű, a fiatalság milyen nagy száma alkalmazza, nagyon nehéz. Ehhez több helyszíni passzív megfigyelés volna szükséges. A „falu” nyelvének tanulmányozása — közismerten — nehezebb, mint a helyi nyelvjárásé.

Hasonló természetű kérdéstről számolok be a következőkben.

A jelentő mód múlt idejében a többes szám 3. személyben a tárgyas ragozásban az Őrségben: *-ik* a személyrag. Még 1947 elején Ispánkon jegyeztem fel a következő mondatot: *K'èrèm, azok a j^oo reszpáru'fazikok* ['rézből készült, a mosásnál használt, a pároló víz forralására használt edények'] *nincsenek mámmo mæg, a háboruba* [tudniillik az első világháborúban] *összesèzttik* (Németh Elekné Mihályi Lina, jóval 70 évvel felüli adatközlőtől származik). Ez az igealak, vagyis *összesèzttik, mægèvttik* stb. így hangzik általában mindenütt az Őrségben, ahol megfordultam.

Ennek ellenére előfordul, hogy egy-egy nagyon öreg adatközlő azt fitogtatván, hogy tud ő „finoman” is beszélni, olykor a köznyelvi *-èk* ragot használja, ez persze diftongusos alakban realizálódik az Őrségben. 1947-ben a Pankasz község melletti Pácud pusztában a 90 éves Gréczy József így mondta: *ütötti'èk-verti'èk*.

[Szokatlan az, hogy az adatfeltáró, elemző részben a következőkben hosszan idézzek két elbeszélésből; de ezzel rá akarok mutatni, hogy az adatközlő csak néhány helyzetben használ köznyelvi alakokat.] Ilyenek: 1. A jelentő mód múlt idős többes szám 3. személyének ragja tárgyas ragozásban: a hagyományos nyelvjárási *-ik* helyett: *-k*, pl. *ütötti'èk*,

2. rövid *i*-ző alak helyett *i'è-zò*, például *fejszi'ève*, a nyelvjárási *fejszive* helyett, a hagyományos nyelvjárási *szomszidokat* helyett: *szomszi'èdokat*. Az ilyen példák után horgas zárójelben a sic! figyelemfelhívó alakot használom, és a köznyelvi mellett megadom az archaikus, nyelvjárási alakot. Egyébként az elbeszélő — a most említett köznyelvi alakok kivételével — a hagyományos nyelvjárásban beszél. Főleg az első, a fentebb említett 90 esztendő Gréczy J. szép archaikus nyelven mondja el élete egyik fontos és nehéz élményét. Az elbeszélés stílusa szaggatott, észrevehető a nagy izgalom oly hosszú idő eltelte után is.

„Avve osztán *ëccër hitták* (sic! őrsgiesen így volna: *hiták*) *kü*, *vét* rá valamit, *mëntek ki a telekén*. *Alikhogy kiétek a v^üögyön*, *ot lëfokták*, *vertiék* (sic; nyelvjárásosan így hangzana: *vertik*), *lë a bundát fejsziève* (sic!, nyelvjárásosan így volna: *fejszive*.) *Úgy levertiék* (sic!, nyelvjárásosan így volna: *lëvertik*) *hoty hátul elesëtt, hátul lëmënt*. *Akkor a feleségë monygya, aj is odamënt, osztán aszt is ütöttiék-vertiék* (sic, nyelvjárásosan így volna: *ütöttik-vertik*). *Az embertü asz kérdësztiék* (sic!, nyelvjárásosan így volna *kërdësztik*) *hoty hova tëtte a birkát, há tëttiék* (sic!, nyelvjárásosan így hangzana: *tëttik*); *de nem is tudott rulla*. *Tudom is, hogy nëm tutta*. *Addig ütöttiék-vertiék* (sic!, nyelvjárásosan így volna: *ütöttik-vertik*), *mig még nëm hat 'halt'*. *Az asszond behuszták a házigba 'házukba'*. *Eggyik szál haját lëvakták, de a másigba nëm vágtag bele, a haja fokta fö a fejsze iëlit*. *Mëg így is belemënt ám, de annyira miëksë*. *A fejbe is beváktak, de miëgis kilendzvenhat iëvig iët*. *Sokat szëñvedëtt, iën ápogattam, sënki más nëm v^üöt a házná*. *Bizony soká gy^üögyut még valuságosan*. *Köllött ëty fël iëv neki*. *Kiësbë oszt evëttem*. [Ën] *a lovakho mëntem, azokat kerestem a rëtën*. *Ot hallotam, hogy: „Üzsd az anyád!”* — *Mikor osz vertiék* (sic! nyelvjárásosan így volna: *vertik*), *hazaszalattam*. *Hád gondutam, hogy 'hogyan' mënnyek iën oda köpesz kiëzze* [jelentése ez: 'üres, szerszám nélküli kézzel' (Megjegyzendő még, hogy a nyelvjárás alak: *kezze lenne*)].¹ *Engëm is lëütnek*. *De uty hallottam, hogy engëm is le akartak ütni, hogy në tuggyam*. *Bemëntem Lövüre*, [Zalalövő községbe], *panduriër, orvosiër*.

Az olvasó figyelmét felhívom az igen archaikus *házigba 'házukba'* (vö. MÁRTON GY., Magyar nyelvjárásan. Cluj. 1972). Szükségesnek tartom még a következők közlését: a fenti drámai feszültségű elbeszélést egyéni, magam alkalmazta gyorsírással rövidítésekkel jegyeztem le. Az elbeszélőt élménye elmondásában nem szakítottam félbe. A közlést a mai átírással formában, tehát nem az 1947-ben használatos grafikai eszközökkel adom (V. J.).

Ezután közzéteszek még dolgozatomban egy szintén az őrségi tartózkodásom elejéről, 1947 januárjából származó elbeszélést az akkor 82 esztendőös özv. Tóth Sándorné Könye Juliánna őriszentpéteri lakos előadása nyomán. Az elbeszélést azért veszem be jelen dolgozatomba is, mert a köznyelvnek megfelelő *ütöttiék-vertiék* itt is előfordul. Az alábbiakban következő elbeszélést más őrségi szövegekkel együtt a MNy. 46: 280 alatt közzétettem. A grafika tehát az 1940-es évek végén szokásos átírásokat követi, pontosabban mondva a PAIS DEZSÓ átírási módján semmi változtatást nem eszközöltem. Jelen dolgozatomban most csupán

¹ A *köpesz keze* megértésére közlöm a TESz. adatát 1831-ből: „*köpeszt, köpeszti*: Evolvat, nudat, separat a cortice, nucleo, putamine” sz. Kreszn. J.: 1. 1831: *kopasz*. Vö. még Kiss J.: NytudÉrt. 103. sz.: *köpeszt* (i. m. 48). A *tökmakkköpesztü* szó ma is élő alak az Őrségben.

egy-két tájszó nagyjából kikövetkeztethető jelentését fűzöm hozzá.

Farkasok

1. *Farkasos üdü vuot, annyija vuotak, hogy begyüttek ide a hászho. A riégi üdübe ollan naty keritët házog vuotak², hogy oda a farkasok nem mēnteg be. Ahun iég laktam elsübe, az is ollan naty keritët ház, oda nem jöhetett a farkas. Hát ot nagyon ugat a kutya, mēk s i é k o d i k 'visit, szüköl', hotyhát osztám, mongya a bátyám, hogy esz farkas, farkas bánca a kutyát. A kutya oda beugrott az is, iés az ajtu betellett utánno. Osztám bem maratt a kutya meg a fárkas is az udvarba. Nahát osztám abba maratt, mer nem gonduták, hoty farkas. Hanēm mikor rēgge a disznuknak ēnni vüttek, hát osztán az ién napam asz monygya az urának, a tezsviérgyinek: Tē Dani, eriggy, a Szalárok (azaz 'a Szalárek, a Szalár családék') kutyája id van, hajzsd e! A disznuknak nem mērtē neki adni az iételt, mer akkor is od vuot a s o r o g b a 'sarokban' [tudniillik a farkas], a szēmēji mint a tűz iétek a s o r o g b a . Az osztán mēnt kü. Az ám, asz mongya, de nem a Szalárok kutyájo, hanēm farkas. Akkor osztán összehitták (sic! nyelvjárásosan: összehiták, rövid t-vel) a szomsziédokat (sic! nyelvjárásosan: szomszidokat), iés osztán, ki mive tutta, ollan öldöklü szērszámokka, d á r d á v e , v ē l l á j j e , aki mive iértē, ütöttiég, verttiék (sic! nyelvjárásosan: ütöttig, vertik).³*

Búcsúzva a farkasok érdekes és izgalmas történetétől, az olvasót figyelmeztetem a MNy. 46: 280. lapján írottakra: „Szövegeimet öreg emberektől jegyeztem le, mégis az ő beszédükbe is belecsúszik egy-egy köznyelvi alak. Így a köznyelv egysegésítő hatására ugyanazon egyéntől származó szövegben is akadnak vegyes alakok”. [Jelen dolgozatomban ritkítottam. V. J.]

A *dárda* szót 1947 óta sokszor hallottam Óriszentpéteren, de ma már senki sem tudja megmagyarázni, hogy milyen volt a szűrő, öldöklő szerszám. Zsohár István ezt mondta: Az őrségi határőrök is használták a dárdát. — MARKÓ I. Kiskanizsai szótárában ez olvasható: „Az éjjeli örök egykori hosszú nyelvű hivatalos fegyverzete”. Az ÉKsz. ezt a jelentést adja: „hosszú nyelvű, fémhegyű hajító és szűrő fegyver.”

Adatfeltáró és elemző fejezeteim szerkezeti képét megtörte a két érdekes őrségi elbeszélésnek ilyen bő terjedelemben való közlése. Lehet, hogy olvasóim közül egyesek eljárásomat nem tartják majd helyesnek. Én azonban fontosnak ítélem

² A régi időben úgy építkeztek, hogy a telek teljesen körül volt véve épülettel. A lakóházzal szemben volt az istálló, az egyik oldalt volt a pajta, a másik oldalon pedig az ólak, középen volt a trágyadomb.

³ A zárójelbe tett nyelvjárásias alakokat jelen dolgozatomba írtam be magyarázatul.

meg hosszabb töprengés után is ilyen értelmű döntésemet. Nem árt, ha az olvasó nem csupán „desztillált formában”, a szövegkörnyezetükből kiszakítva látja a kutató által kiválasztott nyelvi alakokat, hanem azt is, amiből a kutató válogatni kénytelen, vagy szebben fogalmazva: illetékes.

Módszertani szempontból fontosnak vélem ama következtetésemet, hogy a kutatonak, ha a nyelvállapot régiesebb voltát akarja bemutatni, nem szabad csupán a nagyon öreg embereknek a kutató, a Budapestről jött nadrágos ember előtt tett első vagy egyszer elhangzott kijelentéseire és közléseire támaszkodnia. Nem az életkor számít, hanem a bölcsesség, a helyes nyelvi és nyelvjárási tudat a fontosabb. Sok-sok ember adatközlő beszédét, főleg a spontán beszélgetések alkalmával elhangzott szabályszerűségekből figyelve tudja a kutató egy-egy helyi nyelvjárás, vagy nagyobb nyelvjárási egység, például a nyelvjárás nyelvtani szerkezetét, a *langue*-ot kihámozni, vagy legalábbis megkísérli azt felderíteni, de az adatokat nem kozmetikázva és a közös nevezőket keresve. A *langue*-ot az elhangzott és türelemmel, figyelemmel feljegyzett, (több adatközlő kijelentését egyeztetve rögzített) *parole* tényekből kell összeállítanunk. Hiba még így is történhet, főleg, ha a kutató nincs abban a szerencsés helyzetben, hogy anyanyelvjárását tanulmányozza, szülei, közeli rokonai okos tanácsait és figyelmeztetését meghallgathatja. Ha a kutató nem néhány napi terepmunka után foglalja össze tapasztalatait, hanem hónapokig, sőt egypár évig töpreng, kérdez, munkája célját jól megértő „informátorait” faggatja, akkor bizonyára ritkábban fordulnak elő olyan meglepő kijelentések, mint amire több példa is volt a magyar né nyelv kutatásának történetében. Elég, ha csupán PLÁNDER FERENCnek a göcseji nyelvjárásról 1832-ben tett híres kijelentésére utalok, amelyet GÖNCZI FERENC, aki nemcsak szorgalmasabb és tehetségesebb volt, mint PLÁNDER, 80 évvel később már szükségesnek tartott megcáfolni (Göcsej s vele kapcsolatosan Hetés ismertetése. Kaposvár, 1914. 488).

Eme látszólag kitérő után, amit én nem tartok annak, rátérek a pankaszi Pácud pusztai 90 éves Gréczi József és a 82 éves őriszentpéteri özv. Tóth Sándorné Könye Juliánna elbeszélésében egyaránt szereplő: *ütötték-verték* alakok értékelésére.

Az *ütötték-verték*, a *szomszédokat*, a *fejszëve* alakokat én az Őrségben 40 esztendő alatt csupán a két idős adatközlőtől hallottam, másoktól sohasem; az „összesztették” féléket pedig gyakran. Meg vagyok győződve, hogy sem Gréczi, sem Tóthné nem akart engem félrevezetni, vagy becsapni. Az ő nyelvi tudatukban nyilván megvolt az iskolában hallott vagy esetleg tanult, talán az Őrségbe más vidékekről odakerült értelmiségiek nyelvhasználatában szereplő köznyelvis alak is.

A magam megnyugtatóására, töprengéseim után meg is kérdeztem az én higgadt őriszentpéteri adatközlőimet, az idősebb, a 70 éves Szabó Sándort és a hozzá hasonló korú, a 65 éves Zsohár Istvánt, hogy hallják-e, vagy pedig hallották-e kör-

nyezetükben a fent idézett alakokat. Egyöntetűen válaszoltak, hogy ők maguk e formákat nem mondják, arra sem emlékeztek, hogy ezeket másoktól hallották. — Az *egyjè, egyjètek, vügyjè, vügyjètek* stb. alakok terjedésére pedig éppen ők is figyelmeztettek. Még a 85 éves özv. Szabó Ferencné Galambos Olga előadásában sem hangzottak el ilyen alakok, noha Szabóné nemcsak az igen archaikus alakokat szereti emlegetni, hanem nagy olvasottsága révén egyébként több nemcsak köznyelvies, hanem tiszta köznyelvi alakot is mond.

Mindezek alapján kellő bátorsággal és határozottsággal merem állítani, hogy még Óriszentpéteren, az őrség turista központjában, ahol pedig a köznyelvi hatás legerősebben érvényesül, sem szorultak háttérbe, nincsenek kivésző- vagy kihalófélben az *összeszettik, ütöttik-vertik*-féle alakok. Ugyanakkor az *egyjè, egyjètek, ettjè, ettjètek*-típusok terjedőnek minősítendőek. Veszélyes tehát a gyors és felületes általánosítás.

Egy közbeeső, továbbá kissé hosszas elmélkedés után szükségesnek vélem az olvasót figyelmeztetni, hogy a fejezet címe: Rövid *i*-zés a hangsúlytalan helyzetekben és toldalékokban.

A köznyelvi vagy regionális köznyelvi hatás fejtegetése után térjünk vissza a hagyományörző, archaikus alakokra!

Néhány példa, friss példa 1986-os és 1988-as gyűjtéséből: (*ny^uötti*) *n^uötti*. Például (*Ny^uötti*) *v^uona, létti v^uona katoná!* — *gyütti*. Például *Hitalak, m'èr nèm gyütti?* — *Dics'èrt*. Például *Dics'èrt epèrgyinek nè vügyi naty kászlit* 'berek- vagy cserfahéjából összetákolt, cipelésre szolgáló alkalmatosságot'. [Az olvasónak: Ne tévesszen meg bennünket, hogy az OrmSz., a KiskanizsaiSz., a Szlavóniai (kórógyi), a Felsőöri, a Mihályi tájszótár: 'konyhaszekrény' jelentés adata. — Adatközlőim szerint a *kászli* szónak az Őrségben 'konyhaszekrény' jelentése is van, de van az általam az imént közölt jelentése is. — Ezt gondosan igyekeztem megvizsgálni több őrségi községben.] — *üti* 'ültél'. Például *Ma d'èlütán sèmmi sè csinyátá, csak üti*. — *futikony* 'futó, gyorsan futó'. Például *Futikony r^uókának sikos a sz^uörö*.

szèrèncse, szèrèncsije, szèrèncsis, szèrèncsitlen, — *Jó szèrèncsijè van*. — *Lássa Tanár Ur! Ojjan szèrèncsitlen gyerèk*. (Az adatközlő Óriszentpéteren Tóth Jenőné Szabó Juliska (70 év), Szabó Sándor húga volt. Eme adatot azért is idézem, mert az egyébként archaikusan beszélő Szabó Juliska a hagyományos *ollan* helyett már a köznyelvies *j*-alakot mondta, de ikerítve.

Még néhány friss feljegyzésem e témakörből:

mihik 'méhek'; *unokaöcsim*; *idin*. *Nèm tava* 'tavaly' törtint, *hanèm az idin*; vagy: *Nèm taval törtint, hanèm az idin*.

ègis, ègis domb 'földrajzi név' Óriszentpéteren a régi nagy református iskola mellett. Már 1947-ben hallottam e nevet. A dombról messzi lehet látni. Azt is hallottam az őriszentpéteriektől, hogy e dombról tűzzel adtak jelt, ha az ellenség

közeledett. Érdekes, hogy a Vas megyei helynévkötetben több faluban van *'ëgis*. Legtöbb helyt egy dombos vagy lankás területnek a neve.

ülis, házülis. Mikor a tatárok felégették a felut (Őriszentpétert), *nëm v^uòt naty falu, csak harminc házülis*. — A *házülis* jelentése körülbelül egy család birtokában levő területen épült házak helye.

d) Kiemelem még, hogy az őrségi beszédben az irányt jelölő határozószók, névutók és a melléknevek a köznyelvi *é-s* vagy *-e-s* alakokkal szemben gyakoriak az *i-s* végűek, sőt toldalékolt alakban is használatosak.

Néhány példa: *feli 'felé', feli^è*. Például *Rengetek feli v^uòtam az Őrségbe; felim, felejim 'felém'*. *Felejim në gyere több^è!* (Kercaszomoron özv. Pongrácz Antalné papp Margit, 70 éves); *föling 'fölnk' gyütt a fölhü; teli, de telle is*. — *Teli v^uòt velè*. — *Teli v^uòt itt orosz katonákke, lovakke* (Ispánk, Gorza Elekné nagymama, 1947) — *Ha telle ésszük magunkat, nëm tudunk alunyi; messzi, de megvan a messze, sőt a messzelebb párja is. A katolikus templomtu messzelebb avagy messzibre*.

A *mellé* névutó *melli* alakban gyakori. *Ü 'ülj' mellim és Üj mellim!*, de így is: *Mellejim is ühecc 'ülhetsz', ha akarsz. Ollan magas vagy, nëm tanának mellejid embért. A melli névutó mellett gyakori a mellejè is. J^uòzsi gyerek nagyon mellejè állott a munkának.*

kⁱèt heti 'két hete'

Az első, a hangsúlyos szóban nincs *i-zés*. A köznyelvi *széjjel* az Őrségben így hangzik: *szi èlle sz^uòr*.

A köznyelvtől eltérően néhány szóban *é* helyett zárt *ë*, máskor pedig nyílt *e*

a) Amikor 1946 őszén az Őrségbe kerültem, feltűnt nekem az ott gyakran használt *ehës 'éhes'* szó. Ez ma is erősen él. Megvan Felsőőrön is. *Ojjan ehëzs vagyok, mind a farkas!* Néhány őrségi példa: *Most ettem, nëm vagyok ehës*. A köznyelvi *megéhezik* így hangzik: *mëgehül. Mëgehütem. Mëgehütt, má kortyog 'korog' a gyomra*. E csoportba tartozik az *ëtkes*. Jelentése: 'éhes'. Például: *Ëtkesék a malacok. A r^èc^èëjimek ollan falánkok, ëtkesék*.

1987-ben Kercaszomoron jegyeztem fel *e* szót: *ëtlen 'nem éhes'* jelentésben. *Ollan ëtlen vagyok, nem vagyok ehës*. De megvan az Őrségben az *ëtlen* szokványos jelentése is. Például *Siasseték avve a f^uòzisse, mer ëtlen pusztul az ember*. — *Ollan ëtlen vagyok, mëgehütem*. Felsőőrön is megvan: *ítlen* *hsz. 'éhesen, evés nélkül'*. IMRE S. példamondata: *Nëm f^uòt mëg az ebid. Szegin dzserék ítlem mënt je ez oskolába*.

Talán *e* csoportba tartozik az *ejtüzik* őrségi tájszó is. a szó jelentését nehezen tudtam megállapítani. Adatközlőim általában ezt mondták: 'megehül', azaz

'megéhezik'. Azt is mondta a most 62 éves Zsohár Istvánné Szabó Olga az *ejtüzik* jelentésével kapcsolatban az én kérdésemre: *megrokkantik*. Itt hivatkozom a tőle 1977-ben hallott feljegyzésemre. „Egyik csak, lë rokkanyik”. „Më grokkanyik a vacsora.” A *rokkanyik* tájszót közöltem: Nyr. 109: 182. — *Ejtüzzünk egyet!* E mondat jelentését így értelmezem: 'Pihenjünk egyet evés közben, míg újra megéhezünk'. Egy adatközlőm azt is mondta, hogy az *ejtüzik* jelentése: kipiheni magát. — Az *ejtüzik* jelentésére egy másik példa: *Úgy j^uo lakott, de addig nem lesz jobban, míg még nem ejtüzik*. Ide írom Könyve Nándor közlését: *Ehitüzik: éhezik*. [Vajon helyesen adta-e meg Könyve a jelentést] „*Had égyik csak, legalább nem ehitüzik még ollan hama* [’hamar’]: Nyr. 1873, 374. Könyve adatát úgy idéztem, ahogy a jelzett helyen olvasható, csak a *hama* köznyelvi alakját adtam meg én.

Köznyelvi *i* helyén zárt *ë*

A régi Nyr.-beli közlésekben többször zárt *ë* (*ë*-vel jelezve) olvasható a köznyelvi *i*-nek megfelelően. Például *nëncs* 'nincs', *fëam* 'fiam' (Nyr. 1873, 41), Az *ësten* 'isten' *fujcson még!* (Nyr. 1878, 133). Ennek a mai őrsegi beszédben nincs, vagy alig van nyoma. Csupán néhány keresztnévben volt zárt *ë* az *i* helyén. Például *Ëstuk* (ezt az idősek, 70-80 éven felüliek) néha még mondják. „Elübb így monták: *Ëstuk*, így is monták: *Ëstukom*.” Feljegyeztem természetesen kihalóként, hozzátenném erősen kihalónak a *Pësta* alakot is. — *mëllen* 'milyen'.

Egy fiatal, de kitűnő adatközlőm, a 34 éves Gömbös Emil mondta egy beszélgetés alkalmával: *Králkut* vagy *Kërálkut* 'királykút' (földrajzi név). Mátyás király itt járt és ivott a monda szerint.

A jelenség tehát néhány szóra korlátozottan megvan az őrsegi nyelvjárásban. Az ÓHA.-ban a címszavak a következők: 32. sz. *megvirrad*; realizációja *mëgvërad*: az *i*-t tartalmazó köznyelvi alakok []-ben terjedőként vagy változatoként szerepelnek.

A 32. térképen a köznyelvi *hirtelen* szó őrsegi realizációja található. Szalafőn: *hërtelen*, Óriszentpéteren *hirtelen* és (*hërtelen*), Kercaszomoron *hirtelen*.

Az 1986-os, illetve 87-es megfigyeléseimben többször szerepelt a két szó: a köznyelvi *virrad*, *hirtelen*. Úgy tapasztaltam, hogy az említett három községben, tehát Szalafőn kívül Óriszentpéteren és Kercaszomoron is él a *hërtelen* alak, de Óriszentpéteren és Kercaszomoron is kihalónak ítéendő meg. Friss adataim: *Hirtelen* (*hërtelen*) *halállā hat mëg*. Óriszentpéteri és szalafői feljegyzés. Még egy őrsegi adat: *Kellünk fő j^uòkor*, (*vërradatko*).

Végül e csoportba tartozik még a *kilincs* szó is. Óriszentpéteren és Szalafőn fő alakként szerepel az ÓHA. a 34. sz. térképen így: *këlëncs*, terjedőnek mindkét községben a [*kilincs*]. Kercaszomoron pedig csak a *kilincs* alak van a térképen.

Még néhány apróbb őrségi jelenség a magánhangzók köréből

a) A köznyelvi *szánt* ige magánhangzója az Őrségben régen *a* volt. Az ÓHA. 37. sz. térképének címszava: *szántófold*. Őriszentpéteren, Szalafőn, Kercaszomoron, Bajánsenyén a fő nyelvjárási alak már a köznyelvi: *szántufüőd* (és ennek kisebb hangtani változatai). Az ÓHA. szerint is azonban kihalóként megvan a: (*szantufüőd*) is. A nyelvi helyzet ma sem változott. Friss adataim: (*szantuiga*), (*szantufüőd*).

b) A *fa hēja* és *hijja*. [Mindkettő használatos. A *hēja* változatot még nem érdemes kihalónak minősíteni.]

c) A köznyelvi *keserüe*ⁿ az ÓHA. címszava. Általában: *köserün*, *köserüen*, *köserüjen* fordul elő. 1986-ban, 1987-ben a szó régibb változatát is hallottam, mégpedig nem kihalóként: *köserven*. *De köserven sir ez a gyerek*. — Gyakran hallani a *köserves* szót is. *Jaj, de köservesen gyüttem haza a b^uòdbu*.

A *köserven* -n határozóragos alakjához hasonló a képzés: *sürven* a *sűrű* melléknévből.

d) *Mast*, *mastan* ma is élő alak, nem kihaló. Bár megvan már a *most* változat is. Friss példám: *M a s t a n temettünk éty hatfanhárom i^éves embért*.

e) A *gy^uògyul* mellett megvan a *gy^uògyil* alakváltozat is. Olyan sokat hallottam Őriszentpéteren és Szalafőn, hogy még nem szükséges kihalónak minősíteni. *Mindig monta* [tudniillik Zakál Bandi postatisztviselő], *“ò nēm gy^uògyil meg, pedig mēg ‘gy^uògyil hatott v^uòna*.

f) *gyojt* ‘gyújt’. Természetesen a *gyujt* is megvan. Példa a *gyojt* alakra. Ha valakire haragszanak, mondják: *A fejit mēg köllenē zsupponyi* [vagy *zsupp^uònyi* ‘jól megverni, mint a zsupnak szánt szalmát’], *asztán mēg ‘gyojtani*.

g) A köznyelvi *menyem* szó kihalóként él Szalafőn, Kercaszomoron, ritkábban Őriszentpéteren (*mönyēm*) alakban.

h) A tóvégi magánhangzók viszonylag nagyobb mértékben megmaradtak, mint más nyelvjárásokban, például a palócban.

könyvbü ‘könyvből’. *Immár három esztendejē (gyár) iskolába, mⁱèk sē tud (könyvbü) efóttábo* ‘egy folytában’ olvasnyi; (*lisztebü*); (*meccēvē*). *Hijábo montok, hogy mⁱèg nincs (kimeccēvē)*; *tányérat; fáradott, maradott, száradott; ‘èrēve, ‘èrēnē, kⁱészittēvē, kⁱészitēvē, mondova; Ha nēm gyön fagy, akkor megⁱèrēnē; evállottak ‘elváltak’; feküszik ‘fekszik’. Aszt irta v^uòt* [tudniillik Moldova György író] *az ‘òrsi^égi nⁱèpre, hogy izzattan, pizkossan fe k ü s z i k l e. Annyira lēgyalzza.*

Az ÓHA. készítésekor próbáltam néhány tóvégi magánhangzós alakot gyűjteni, de címszónak nem lehetett megtenni, mert rákérdezéssel nem jöttek be az alakok.

i) A köznyelvi *kell* szó hangalakja az Őrségben általában: *köll*. Én régebben csupán *ö-ző* alakokat hallottam. 1986-ban és utána azonban Szalafőn a *kē* alakot is feljegyeztem. De Szalafőn a köznyelvi *fel* is régebben és több adatközlő beszédében ma is: *fē. Fē kē kenyi*. (Zoltai Ödönné Horváth Ida 31. é. Szalafőn született, ott lakik, de Őriszentpéteren a „csibeéttébe” dolgozik; a feljegyzés ideje 1989 augusztus). *Nēm k ē d^uőgozni mēnnyi*. (Özv. Belső Sándorné Laczó Aranka 64 é.; 1987). — *Át k ē szánnyi* ’át kell szállni’ *Körment feli* ’Körmend város felé’. — Őriszentpéteren Harcz Aladárné Horváth Szabina 57 é. asszony (1946 óta ismerem) emlegette nekem, hogy ő Szalafőről jött férjhez Őriszentpéterre, és ott Galambos Géza (akit én is jól ismerek, adatközlőm volt) gúnyolta őt, hogy a *fē* és a *kē* alakokat használta az Őriszentpéteren használatos *fő* és a *kő* helyett. — Ámde ma már Szalafőn is erősen terjed a *fő* és a *kő* alak is. Özv. Belsőné Laczó Aranka például ezt mondta nekem egyszer: *Fékelék, mer e k ő mēnnēm*. Ugyanő ezt is mondta: *Nēm köllött emēnnēm*.

1988-ban és 1989-ben, amikor magnófelvételt készítettem Kercaszomoron (Szomorócon), hallottam özv. Pongrácz Antalné Papp Margit 69 é. adatközlőtől: *Jaj de koszos ez a t^uóp* ’az ajtó közében lévő köszöb’), *mēk k ē l l e n ē mosni*. — *Fekügyünk lē üdübe, mer rēgge korán k ē l l kenyi*. — *Kukorikul a kokas, fē k ē l gyorsan kënyi* ’kelni’ (Kercai adat).

Még egy jó példa a zárt *ē-zős* alakok használatáról: „[A farsangi tréfás rönkhúzásról beszélve] *Elübb úgy szokták, hogy legv^ényeb lēánt még a legv^ényeb legint szokták fē j ü t e t n y i* ’felültetni’, *azog v^uótak párba a mēnyasszony még a v^uőlegin, uty huszták űket v^égig a faluba*”. [E farsangi tréfa a magnóra is fel van véve.]

A *fő kö kenyi* utolsó tagjával a *kenyi* kiejtésével kapcsolatban is van még egy fontos megjegyezni valóm. Őriszentpéteri adat: (*fő kö kⁱényi*) ’kelni’. Az *i* diftongusban az *i* alig hallik. Ez a legarchaikusabb változat. Szabó Sándor Őriszentpéteri „informátorom” szerint az öregek csak így ejtik. Szalafőn a kitűnő adatközlőm, özv. Belső Sándorné Laczó Aranka viszont a következőképpen: *fē kē kënyi*. Itt a *kényi e* hangja félhosszú: *è*. Az Őriszentpéteri *kⁱényi* és a szalafői, csak az özv. Belső Sándorné használta *kényi* (félhosszú *e*-vel) feljegyzése után Őriszentpéteren, Csödében és Kercaszomoron is rákérdeztem az alakra. A következőképpen látom: a (*kⁱényi*) már erősen kivesző, a szalafői (*kényi*) ritkának minősítendő; az általános nyelvjárási norma: *kenyi*. E megállapításomhoz Őriszentpéteri informátoraim, Szabó Sándor után Zsohár István, Gömbös Emil véleményét is megkérdeztem.

j) Szalafőn jegyeztem fel a *mégéttē* alakot; ez a köznyelvi *mögött* névutónak felel meg.

k) A köznyelvi *méter*, a 100 cm Őriszentpéteren: *meter*. Kercaszomoron szintén: *meter*. 1988 őszen özv. Pongrácz Antalné Papp Margit magnóba mondta el az aratás menetét. Ebből idézek: „*Rēndre vāktok, soruve* ’sarlóval’ *fēsēttēk*

'felszedtük';[tehát itt is: *fē* 'föl' helyett], *kötelet vetettünk, ez lett éty k'èvè, sorba hortok, hetesive k'èt m e t e r távolságot, av v^uòt a kepè*".

Szalafőn a 100 cm: *mitër*. Harcz Aladárné ezt mondta: *Im 'igy' monygyok: mⁱ è t è r*. Az őriszentpéteri *meter* mellett is terjed a *mⁱètër ~ mⁱèter* változat is, főleg a középkorúak és a fiatalok körében.

l) Szalafőn a köznyelvi *fej* szó viszont *ö*-vel hangzik. *Ötöt* [tudniillik tehenet] *főjünk*. — *Tuggya, hun v^uòtam: tehent fő j t e m*. Ez utóbbi alak a Szalafőről származó Harczné Horváth Szabinától való.

m) Az *által* igekötő az öregek beszédében *áti*-nak hangzik, ennek még archaikusabb változata az *átè*. Ez utóbbi gyakran fordul elő a Nyr. őrségi közleményeiben. Lássunk a még kihalóként élő lévő *átè* alakra egy példát. *Égyè még a fenye aszt az átèd^uòtt 'rendetlen, hanyag' embert! Az átè* — igekötőnél kicsit újabb *áti* alak: a fenti szólás: *Egyè meg a fenye aszt az átíad^uòtt embèrt*. [Az *átíad^uòtt* pontos jelentését nagyon nehezen tudtam megállapítani.]

n) A XVII. századi Őrségben keltezett levelekben több illabiális magánhangzó hallható, például *izen* 'üzen', *itotte* 'ütötte', *kiltek meg* 'küldték meg'. Én most csupán a *firiszűnyi* 'fűrészelni' alakra lettem figyelmes.

Jegyzetek a mássalhangzók köréből

a) A köznyelvi *j* helyett bizonyos szavakban *gy* van. Már ZAKÁL írja 1818-ban: „Sok szavakban, de nem mindegyikben *gy*-t ejt. p. o. *Gyanku, gyere, gyaj, gyó* [én kurzíváltattam. V. J.] (i. m. 73).

Az ÓHA. anyagának gyűjtése idején ez a nem kis mérvű *gy*-zés már nem volt meg. Tehát *Janku, jaj, j^uò* (viszont megmaradt az országszerte használatos *gyere*). Ezt meg is írtam már 1954-ben: „Az őrségiek sokféle elmondták, hogy az öregek még így (azaz *gy*-vel) ejtették: *Gy^uòska* 'Jóska', *gy^uò* 'jó', *gyeg ~ gyièg*” (Nyr. 78: 427). Ez körülbelül az a szó eleji *gy*-zés, aminek kiveszéséről PLÁNDER FERENC már 1832-ben írja: „a göcseji szőejtés... teljes elenyészéséhez közelget, csak az Anyaszentegyházaktól távolabb eső és tulajdon iskolamesterek nélkül szűkölködő helységeekben... hallani még illy és hasonló szólásokat: »*gyüò törgye meg kied gyárását*« stb.” (TudGyűjt. 1832. III, 63–64). Plánder kijelentéséről ezt jegyzi meg GÖNCZI 1914-ben (azaz 80 évvel PLÁNDER után): „Hát az ő [tudniillik PLÁNDER] idejében bizony nagyon keveset kophatott meg a göcseji nyelvjárás, mert az általa közölt szójárás szerint beszélnek még ma is az öregek” (GÖNCZI FERENC, Göcsej s vele kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár, 1914. 488). A szó eleji *gy*-zés kiveszésének idejét pontosan meg tudjuk állapítani. 1986 őszén Őriszentpéteren a 83 éves özv. Szabó Ferencné Galambos Olga említette: „Szalafeji asszonyok búcsún monták, „Gyancsi *gyug* *gyerèk*, mēgissza”. Ugyanezt mondogatták más őriszentpéteri adatközlőim is.

Szalafőn a 62 éves özv. Belső Sándorné Laczó Aranka is hallott ilyeneket az öregektől: *Gyanku, Gyancsi, Gyulis*. Gúnyosan és tréfásan mondták Óriszentpéteren (nem manapság, hanem régebben a szalafejiekéről): „A *Gy^uöziik Gy^uözsijuknak a Gy^uözsija*. — (*Gyu^uö gyárt*), hallottam az öregektü.” Ezt özv. Siska Antalné Vörös Irén 74 éves kitünő adatközlőm mondta Óriszentpéteren. (Nála szálltam meg 1987-ben.) — Érdekes egyébként, hogy az Őrségben *gyászkocsi* az öregek ejtésében így hangzik: *jászkocsi*.

b) A köznyelvi *jön* ige az Őrségben, főleg Óriszentpéteren és attól északra, a Szala folyó felett *gy*-vel hangzik: én *gyüök* vagy *gyüjök*, te *gyüssz*, ő *gyün* vagy *gyön*, mi *gyüjünk*, vagy *gyüvünk*, ti *gyüttök*, ők *gyünek*: múlt időben: én *gyüttem*, te *gyütti*, ő *gyütt* stb.; feltételes módban: én *gyünik* vagy *gyünnik*, te *gyüni*, ő *gyünö* 'jönne'. Az úgynevezett Bi^è vidékén ~ Besü vidékén „Besüsiégbe”, „Belsőségben” (az Magyarszombat, Gödörháza, Magyarszombatfa, Velemér és környéke), továbbá Kercaszomoron és Szalafőn: én *gy^uöjök*, te *gy^uössz*, ő *gy^uön*, mi *gy^uöjünk*, ti *gy^uöttök*, ők *gy^uönek*. Ezeket a *gy^uönek* típusú alakokat az óriszentpéteriek is ismerik (hiszen a két község lakói között az érintkezés gyakori): a szalafőiektől hallják, de ők maguk tübbnyire a *gyüök*, *gyüssz*, *gyün* alakokat használják. — Az erősen pejoratív jellegű *gyüt-mént* ember helyett szalafői hatásra ritkán illet is hallottam és jegyeztem fel Óriszentpéteren: *gy^uötmént*. „honnan hozta a sz^él, eszt a *gy^uötmént* embert?”

c) Még néhány szót arról, hogy a köznyelvi *jön* ige néhány ragozott alakja *j-s* formával kezd belopakodni az őrségi nyelvjárásba. Először néhány hagyományos formát említek: *gyütti* 'jöttél'. *Hitalak, mi^èr nem gyütti? Veleng gyütti*. — *Föling gyütti a fölhü*.

Noha előbb a köznyelvi *jön* igének néhány ragozott alakjában a *j-s* alakok beszivárgását említettem, ennek őrségi elterjedéséről nem tudok konkrét adatokat mondani, mert nagyon ritkán hallottam. — 1946-os, 1949-es tartózkodásom idejéből így alig van rá adatom. Az ŐHA.-ban is címszó és az általában *j-sen* hangzik: *jövü hi^ètén*. Legjobb tudásom szerint spontán beszélgetés közben a bölcs 70 éves Szabó Sándor „informátoromtól” hallottam először 1986-ban vagy 1987-ben a *jötri^è* alakot. Egy ilyen kényes kérdésben rákérdezéssel nemigen lehet a nyelvi valóságot megközelítő választ adni, csak hosszabb ideig tartó passzív megfigyeléssel lehet előbbre jutni.

A kérdést azonban e megállapítással korántsem érdemes lezárni.

Jelen dolgozatom gépelési hibáinak javíthatása közben véletlenül találtam a köznyelvi *jön* igének megfelelően két nyugat-dunántúli adatot a Magyar nyelvjárási magnetofonfelvételeink elemzése című dolgozatomban (MNy. 48: 95–102 és 251–42). Az egyik adat hetési, a másik dél-göcseji. A hetési Bödeháza készítettem magnetofonfelvételt Hajdú Farkasné Pintéres Erzsébet 79 éves asszonnyal. (A felvételt BALOGH LAJOS jegyezte le: a MNyj. 13: 180–3 alatt a 182. lapon ez olvasható: „*Akko më másik réggé jöttek össze*.” — A Zala megyei

Kerkateskándon, Dél-Göcsejben Hermán Istvánné Völgyi Veronika, 73 éves, a nyelvjárást jól beszélő adatközlővel 1960. november 10-én készítettem magneto-fonfelvételt. A felvételtől egy rövid részletet én írtam át és tettem közzé (MNY. 48: 99), ebből idézek. „*Hát 'èn láttam, amikor ot szédem a r'èpát, hát èty sz'èp uj autu g y ö n . Ja, ugyis talán agitálni j ö t t e k .*”

Az ÓHA. 78. sz. térképe a köznyelvi *jövö* (héten) őrségi megfelelőit nyújtja. A 2. sz. Rábagyarmaton: *gyü* [jövü], a 12. sz. Szalafőn *gy^uö* [jövü], a 17. sz. Óriszentpéteren: *jövü* (gy^uö). Az ÓHA.-ban több kutatóponton a *gyöví* és *jövü* egyenlő társadalmi érvényűnek van jelölve. A legtöbb hely azonban már a *jövü* a fő alak és a (*gyöví*) kihaló.

c) A köznyelvi *jég* szó toldalékos alakban *gy*-vel nagyon gyakori, az alapalak *gy'èg* és *gyekcsap*, *gyeg*. Fentebb már megírtam a különféle alakok földrajzi megoszlását. Ott a magánhangzó milyensége érdekelt, itt a szókezdő mássalhangzó hangalakja. Én az Őrségben *j'èg*, *jeges* stb. alakot sehol sem hallottam, „informátoraim” sem szóltak ilyenről.

d) A *gyün*, *gyön* igével kapcsolatban meg kell említenem egy rendkívül érdekes alakot, amit régi őrségi tartózkodásom idején, sem az ÓHA. készítése közben sem hallottam: ez a *gye* 'gyere'. Ilyen példákban hallottam Óriszentpéteren, Szalafőn, Kercaszomoron is: *Gye bi'è ènnyi! Mán m'ensz, gye vissza! Gye be!* vagy *gye bi'èl, gy'è be ~ gyi'è be* 'gyere be' 1987-ben 1988-ban Óriszentpéteren, Szalafőn és Kercaszomoron is hallottam.

e) A szó eleji *gy*-zészről szóló jegyzeteimről szóló részt a következő adatokkal szeretném befejezni.

Igen sok adatközlőtől hallottam Óriszentpéteren és Szalafőn is a (gy^uö) *sz'erint* és a *j^uö sz'erint* alakokat. 1986-ban, amikor búcsúztam Óriszentpéteren Zsohár Istvánéktól, ezt mondták: *j^uö sz'èr'èn 'èr'èsz'té magát a Tanár Ur!* Ezt is feljegyeztem: *Sokszor ám (gyut) esz'embe.*

A *gyár* a köznyelvi *jár* igének megfelelően már nagyon ritka. Néhány régi szólásban, mondókában tehát elszigetelten maradt fenn csupán. De felírtam a következőt: Hiszen ha *ara jár, találkszik* 'találkozik' vele.

A *gyut esz'embe* mondást, szókezdő *gy*-vel csak ritkán hallottam. A fő alak: *jut esz'embe.*

e) röviden megemlékezem még az *ny*-ezés kérdéséről. Hogy mikor van és melyik a gyakoribb, az *ny* vagy az *n*, ezzel már sokat bajlódtam az ÓHA. adatainak ellenőrzése alkalmával. 1986-os és 1987-es megfigyelésem szerint is még mindig az *ny*-es alakok vannak többségben. A főnévi igenévben abszolút többségben van még mindig az *ny*: *tanunyi, füzetnyi, fizetnyi, beszinyi, mesinyi, dörgünyi* 'dörgölni', *ènni* stb. A főnévi igenévben szinte azt kellene vizsgálni, mikor van *n*.

A köznyelvi *nő* Óriszentpéteren *n*-es és *ny*-es alakban egyaránt megvan. Például *ny^uötti v^uöna* és *n^uötti v^uöna*. Példamondatot is írtam erről. — *Kany* 'kan',

fenye, fony: de a *fene* és a *fon*, tehát az *n*-es alak is megvan már az őrségi beszédben.

f) A köznyelvi *disznó* az Őrségben így hangzik: *disznu*. De kihaló alakként megvan a *disztu* is. Példa: *Nekem v^uót éggy anygyim, mindig asz monta, hát a d i s z t u k a t m ê k k ô etetnyi*. Ez ismert a nyelvjáráskutatók előtt. Az ÓHA.-ban is több címszó van a *disznó*-ról és toldalékolt alakjairól. Az ÓHA.-ban is sok *t-s* alak van. Érdekes, hogy ritkán még ma is hallható. — Szintén ritkán lehet még hallani az a határozott névelő helyett az *e-t*. Például „*E* bűdös kutya becsapott.” „*E* bűdös *disztu* becsapott, megdöglött, mire haza i^èrtem.”

Néhány alaktani megjegyzés

A hangtani kérdések megtárgyalásával kapcsolatban sok alaktani kérdés is szóba került. Például névszó- és igeretövek, határozóragok, igeragozás, birtokjel stb.

Az ÓHA.-ban a birtokos személyragozást igen részletesen taglaltam. Ezeket most nem ismétlem, mert a különleges, általában az Őrségre jellemző *tehenyejimek, tikajimak, lovajinkak* stb. alakzatok ma is elevenek. Kisebb mértékben megvan az Ormányságban is. „*Az ény gyerökkoromba még magunk őrisztünk a l o v a j i n k a k a t .*” (KERESZTES KÁLMÁN: MNny. 3: 375).

a) A birtokos személyragozásból egyet emelek ki.

Az egyes szám 3. személyben a rag: *-ë*. Például *zsebgvyë, tehennyë* labiális magánhangzójú töveknél *-ö*, pl. *szüvö*.

Az ÓHA.-ban Szalafőn és a hetési községekben általában megvan a régies *-i* rag is. Például *pi^ènzi* 'pénze', *ökri*. Nos 1986-os és 87-es gyűjtésem alkalmával is többször találkoztam még az *-i* ragos alakokkal. Persze ez csak kihalónak minősíthető. *Nagy v^uót neki a (mi^èrgi)*. *Ojan (mi^èrgi) van neki*. *Ollan átkozott (bi^èli) van, hogy mindën bort mēginna*. Az *-i* személyragos alakokat nemcsak Szalafőn jegyeztem fel, hanem Őriszentpéteren is, és Kercaszomoron is.

b) A többes szám 1. személyben a birtokos személyrag az Őrségben *-ank, -enk*, például *kutank, f^uödenk*, némelyik szóban azonban csak *-unk*, például *há-zunk* (ÓHA. 129. sz. térkép), éppen így: *tehenyünk*. Az ÓHA. 115. sz. térképen csak egy-két helyen ritkának vagy kihalónak jelezve előfordul a *(tehenenk)* vagy *(tehenyenk)*. A *velenk* 'velünk' alakot is gyakran hallottam és feljegyeztem: *Mij^èért nēm gyütti v e l e n k*; — *veleng gyütti*, de a *gyütti* mellett már kezd terjedni a *jött^è*, noha a *velenk* még birtokos személyragos alak eléggé szívós. Tehát így is hallani ma már: [*velenk jött^è*]. — *Nagyon j^uöba v^uót v e l e n k*. [Így: a *velenk* előtt a *t* nem zöngésedik, talán azért sem, mert a szókezdő *v* hang kiejtése előtt kis szünet van.]

c) Többes szám 3. személyben a köznyelvi *velük* helyett sokszor hallottam és feljegyeztem a velek alakot is. Példamondat: *Nëm aggotam 'törödtem' v e l ë k többet. — Mëgjártam v e l ë k a keny'ërsütisse.*

A *velék* alaknak ikerített változatát is hallottam és feljegyeztem Szalafőn spontán beszélgetés közben, tehát nem én tereltem a figyelmet erre a szóra: „*Naphosszat szántottunk v e l l ë k* [tudniillik a tehenekkel], *mig mindënd be-takartunk*”. Ezt a 68 éves Zsoldos József mondta legeltetés közben. Óróla már jelen dolgozatom egy fejezetében megírtam, hogy nagyon archaikus nyelven beszél, de ha valamire rákérdezek, akkor már nem használható adatközlő.

d) A *t* végű igéknél a múlt idő *t* jele előtt a magánhangzó gyakran kiesik. Például *Krumpit s ü t t e m* 'sütöttem'. Feljegyeztem a *Mariska süttö* — *pogácsa* vagy a köznyelvihez közeledve a *Mariska süttë* alakot is. Tehát a magánhangzó kiesése nem tűnt el. — Az ÓHA. 42. sz. térképének címszava: *elvetette*. A lapon általában a legtöbb kutatóponton az *evettë* alak szerepel. Óriszentpéteren az *evettë*, tehát a köznyelvies alak került a jegyzőfüzetbe és a térképre. Ámde 1986-os, 87-es és 88-as megfigyelésem szerint a *t* kiesése gyakran előfordult Óriszentpéteren is, sőt ma még az *evette* alakot sem tartanám kihálónak. Az *evettë* és *evettë*, a *süttö* és *sütöttö* — legalábbis az én megítélésem szerint — egyenlő társadalmi érvényűek, az Órségben a két alak békésen megvan egymás mellett. Az adatközlő tudatában mindkét alak megvan, és hol az egyiket, hol a másikat választja, talán nem is tudatosan.

A most említett jelenség legfontosabb irodalmi adatait l. az ÓHA. 42. térkép-lap kommentárjában. Megvan már a BécsiK.-ben: 244: *futtatoc* 'fugistis'. Több nyelvjárásban, így a székelyben *futtam* 'futottam', a szlavóniai Kórógyon: *vettem* 'vetettem' (BALASSA: NYT. 23: 262). Megvan a palócban, az északkeleti nyelvjárásokban.

e) A MNyA. címszava a *teher* és *terhet*. 1986-ban és 87-ben többször hallottam és feljegyeztem a szót ilyen alakban: *terhibe*. Példamondat: *Ha gyöngé a loyam, t e r h i b e nëm foghatom be. Èty pár l^uò is mëgdöglött a faluba, mer t e r h i b e hajtotta.* — Az órségi adat jól beleillik a nyugat-dunántúli képbe. A MNyA. B kockájában általában a *terhe* alak van rögzítve, az A kockában van sok hely *terë*, *teri*.

f) Jegyzetek a szóképzés köréből

A nominális szóképzéssel behatóan foglalkozik az ÓHA. A képzők, képző-bokrok cím alatt a térképlapok megértését megkönnyítő kommentárok is ezt tartalmazzák.

Az ÓHA. ide tartozó címszavak a következők: 89. *disznóölés*, 90. *disznóölésre*, 91. *sorozás*, 92. *sorozásra*, 93. *vetés*, 94. *vetéskor*, 95. *hófújás*, 96. *darázs*, 97. *vakondok*.

Az ÓHA. felsorolt térképlapjai meggyőzően szemléltetik, hogy az alapalak: *disznuölis* és *disznuölet*, vagyis a mai köznyelvi *-ás*, *-és* képző régebbi *-at*, *-et*

alakja is megvan; de tovább a toldalékolt helyzetekben gyakoribb az archaikus alak: *disznuöletre, disznuöledbe*. Ugyanígy alapalak: *vetis*, de *vetedbe, vetiske sorozat [sorozás]*, de a tovább ragozott alakokban már a fő alak a sorozatra csak terjedőként szerepel egy-két kutatóponton: [*sorozásra*].

Lényegesen a helyzet 1959 óta, tehát 30 év alatt sem változott. Legfeljebb annyiban, hogy a köznyelvi alak kicsit gyakrabban fordul elő a köznapi beszédben, de az archaikusabbnak tűnő alakok sem haltak ki.

A deverbális szóképzéssel az ŐHA. nem foglalkozik, mert a köznyelvtől kevésbé tér el. Újabb vizsgálataim között is csak kevés példa akad. Ilyen például (*üdügel*) 'üdügél', tehát az archaikus változat még mindig él. (Bár 1947-ben Őrszentpéteren egy nagyon öreg ember így mondta: *üdügⁱél*). *Ott ü d ü g e t a tapon* vagy *Ott ü d ü g e t a^uőpon*.

g) Csak néhány példát tudok nyújtani, hogy az Őrségben más a képző hangalakja, mint a köznyelvben.

Ilyen például az *-ul, -ül* a köznyelvi *-odik* helyett, például *okosul* 'okosodik', a múlt idő *t* jele előtt a szótagzáró *l* kiesik. Tehát így hallottam gyakrabban: *mégokosutam*. De így is: *mégokosultam*. Szintén az *-ul, -ül* képzőt jegyeztem fel így: Ahogy ülök, *elálmosutam*. E példában az az érdekes, hogy Őrszentpéteren meg Szalafőn is több adatközlőtől hallottam a köznyelvi *álmos* szót *l* nélkül, tehát: *ámos*. Úgy vélem, hogy köznyelvi hatásra lopakodik vissza az *l* a fentebb idézett mondat első szavában a második szótagban, ahol ez olvasható: *elálmosutam*.

Az *-ül* képző van meg a *kümelegüt* 'kimelegedett' szóban. Például *Jaj, de k ü m e l e g ü t t e m*.

Ezt az adatot már idéztem a II/14. fejezetben az 1) pont alatt.

Csödén jegyeztem fel a következőt: *M e k f á j u t a lábom*. Tehát itt a köznyelvi *-dul* helyett az *-ul* a képző.

A köznyelvi *-odik* képző az Őrségben *-üdik* alakban hallható. *M e g l e p ü t t e k*, *hogy annyijan jelentkészték*. Ezt Szalafőn jegyeztem fel.

A köznyelvi *-odik* képző *-udik* vagy *-odik* alakban van meg.

A köznyelvi *-dos, -dös* gyakorító képzőt így hallottam egy adatközlőtől: *-(i)csál: dugicsál* 'dugdos'. Ez az adat spontán beszélgetés közben került elő. Én nem kérdeztem rá. A *dugicsál* alak ritkának minősítendő. Ezt is Szalafőn hallottam.

A denominális *-kodik, -kédik, -ködik* képző az Őrségben megegyezik a köznyelvivel. Például *Ollan k e m i n k e d e t t fölhu van, nem hiszém, hogy ebbü esü lesz*.

h) A köznyelvben szokatlan névutós és határozós szerkezetek az *l* kiesése miatt fordulnak elő az Őrségben (e kérdés félig-meddig már a mondattanba tartozik).

allu 'alól'; *hátu, mögü, kivü, mellü, fölü, feli* 'felé'. Néhány példamondat: *Ebéd m e l l ü gyüttünk el, mēkkinátak, de^{ju} v^uötünk lakva, montok, hogy nēm tudunk ennyi. — Szata [községnév] f ö l ü 'felől', ha világosodik, be kö*

huzni a szekeret [tudniillik eső lesz]. *Mellejim ühecc* 'mellém ülhetsz', *ha akarsz*.

hëgyibëk mëntek 'rájuk mentek'

hëgyëttë 'rajta'. Példamondat: *Ez a rohat kakas mindik hëgyëttë van a tiknak*.

helëttë 'helyette'. Példamondat: *Majd rëvandzsáalom helëttë* 'Majd pótolom vagy viszonzom ő helyett'. — *helëtt* 'helyett'. Példamondat: *Eszt a helëtt vëttem, ami eveszëtt*.

i) Az őrségi nyelvjárásban megvan az *eszik, iszik* ikes igéknek a régi irodalmi normáknak megfelelő szabályos ragozása, legalábbis a jelentő mód jelen időben. Az ÓHA.-ban a 166. sz. térkép *én eszem*, a 167. sz. térkép *én iszom*. A térkép tanúsága szerint alanyi ragozásban egyes szám 1. személyben *-m* a személyrag, így hangzik: *észëm, iszom* a fő alakokban, de már kezd terjedni az *én észëk és iszok* alak is. Az öregek beszédében ma is ez a helyzet; megvan az *-m* személyragos alak alanyi ragozásban. Bár legújabb megfigyeléseim (1986–1988 között) már nem uralkodó jellegű a hagyományos *-m* személyrag. Alanyi ragozásban a köznyelvben szokásos *k* személyrag is megvan. Talán nem járok el helytelenül, ha alanyi ragozásban a régi hagyományos és a mai köznyelvi változatokat egyenrangúnak minősítem. Friss példamondataim: *Nëm vagyok válogatus, mindënt mëgëszëm*. Ugyan az adatközlő így is mondja: *iën mindënt mëgëszëk*. Hasonlóan: *iën akármillen bort mëgiszom*, de így is: *iën nëm vizet iszok*.

Néhány mondattani jegyzet

Mondattannal nem foglalkoztam, ilyen irányú gyűjtőtervem nem volt, nem volt rá időm. Mégis felveszek jelen dolgozatomba néhány, a mondattan körébe tartozó adatot, amit egyéb gyűjtő feladatom közben hallottam.

a) A *fönek* 'fölfelé', a *lënek* 'lefelé' jelentésben közismertek Nyugat-Dunántúlról. De megvan az Órségben az: *aranak* 'arrafelé', az *odának* 'odafelé', a *visszának* 'visszafelé', a *benek* 'befelé', a *hazának* 'hazafelé' is. Néhány példamondat. *Mënd benek, monta az Ibojnak, hogy ojan rosszu van*. — *Odának Jucika vezet, hazának a fijam*. — Vö. IMRE SAMU, NytudÉrt. 72. sz. 79.

b) A helyhatározónak érdekes kifejezése: *estibe. Várta egisz estibe; estilënkint* vagy *estelënkint*. Ez utóbbit először Szalafőn jegyeztem fel, de azután Óriszentpéteren is hallottam. *Estilënkint a^{ju}ò aluttej, a^{vu}òt a^{ju}ò vacsora*.

c) *zabⁱëru körte* jelöletlen határozós összetétel, az ÓHA. 172. sz. térképe. A térkép kommentárjában megadom, hogy ez a jelenség többfelé, így Moldvában Klézsén és Háromszékben is megtalálható.

d) *fütetkorra* 'az esti befűtés idejére'. *Fütetkorra meg'gyűjök*.

e) *Jop tette*, *hogy a fijának i'epített* 'jobban tette' stb. Hasonló megfigyelése van KISS J.-nek is Mihályiban: „*jop tennit* (= jobban tennéd), *ha hazagyünnil*.” Fejezetek a Mihályi nyelvjárás mondattanából: MNyTK. 164. sz. 36.

Ehhez hasonló a Rövid *i*-zés a hangsúlytalan helyzetben és a toldalékokban c. részben már idézett elbeszélés egy részlete.

„*Hád gondutam, hogy* 'hogyan' *ménnyek i'èn oda köpesz k'èzze* 'üres, védekező szerszám nélküli kézzel'.

f) *Nincs neki nehezzè* 'Nincs neki rossz sora'.

g) *Nekèm mindik keves pi'ènz v'ùt*. 'Nekem mindig kevés volt a pénzem'.

h) *Ugy akartam, hogy husfitra efogy a sz'ùjjs*. 'Úgy akartam, hogy húsvétra elfogyjon a szövé'.
i) *front elütt* 'a háborús támadás előtt'. *Mán a front elütt v'ùtunk mü is*.

VÉGH JÓZSEF

A háromalakú végződések alakja és illeszkedése a Guarÿ-kódexben

A XV. század végén keletkezett Guarÿ-kódex első nagyobb terjedelmű (134 lap) és egy kéz által írt *ö-ző* kódexünk. Így alkalmas arra, hogy beható elemzés alapján a forrás nyelvjárásáról megfelelő képet kapjunk. Most, hogy megjelent a kódex számítógépes feldolgozása (JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL: A Guarÿ-kódex ábécérendes adattára, Debrecen 1994), mód nyílik arra, hogy a különböző nyelvi, nyelvjárási jelenségeket a forrás teljes anyagán vizsgálhassuk meg. Jelen dolgozatunkban a mai nyelvben háromalakúnak nevezett végződések kódexünkbeli alakjait viselkedését mutatjuk be. Az adatok mellett zárójelben található számok az idézett adat helyét jelzik a Codices Hungarici III. kötetében megjelenő faksimilekiadásban (Budapest 1944). Az első szám a lapszámra, a második a sor számára utal. Így minden adat könnyen ellenőrizhető.

Háromalakú végződést a képzők és a ragok között találunk. Először a képzőket vizsgáljuk meg.

A képzők

Az ősi *-d* képző már a korai ómagyar korban kiegészült a tövéghangzóval (TNyt. I, 67). Így kódexünk keletkezésének idején, a XV. század végén már mind a három alakja megvolt: *-odik/-edik/-ödik*, tehát a mai háromalakú képzőkre jellemző módon illeszkedhetett (i. m. II/1, 78). Az illeszkedésben azonban nyelvjárási eltérések voltak. Kódexünk adatai azt mutatják, hogy a képző a forrás nyelvjárásában kétalakú *-odik/-ödik* formában élt, tehát az *-ödik* forma nemcsak a palatális-labiális tőhöz járult, hanem az illabiálishoz is. Így például mélyhangrendű tövekhez: *gonozodic* (5/9), *meg velagofodic* (82/19) stb.; palatális-labiális magánhangzót tartalmazó utolsó szótag után: *meg erofodec* (6/20); palatális-illabiális tőhöz: *be telefodec* (114/13), *elegodth* 65/2), *meg betegodic* (5/15), *meg elegodnec* (44/10), *meg feketodic* (5/16), *meg keferodec* (79/3), *meg oztouerodic* (5/14).

Hasonlóképpen mindhárom alakja él ebben a korban a *-(l)kodik/-(l)kodik/-(l)kodik* képzőnek (i. m. II/1, 78). A Guarÿ-kódexben ez is kétalakú: *-(l)kodik/-(l)kodik*. Az adatok itt sem utalnak ingadozásra: *el amelcodanac* (109/2), *Lodalcodic* (84/19), *viafcodic* (28/21) stb.; *beuolkodes* (74/13, 75/7, 76/10), *edofskodic* (9/21), *edofskodni* (124/14), *fenofskodnec* (53/22), *hizolkodo* (7/12, 27/20), *hizolkoduen* (8/22), *zeگونkodic* (82/3, 4), *zeگونkothetnec* (19/7),

zëgönkødue[n] (89/19), *zëgönkødes* (82/5), *zëgönkødefre* (90/2), *zëgönkødefeiert* (98/3), *zømermøskødes* (96/14), *zømermøskødefert* (95/20); *bekelkøggëc* (65/10), *be rekezøkødec* (87/7), *Lelekødic* (88/20), *dilekødes* (120/3), *dilekøduen* (54/17), *ellenkødic* (61/10), *ellenkødøe* (46/21), *fel neuekødnec* (24/9), *gënerkødic* (9/20, 18/3), *gënerkødøt* (4/5, 65/2), *gënerkødø* (7/12), *gënerkødni* (9/18, 124/13), *gënerkøtteti* (102/1, 119/20), *hertelenkødec* (19/21), *hertelenkøggëc* (123/6), *keuelkødic* (61/12), *meg neuekødic* (24/16), *miuelkøttel* (115/19), *miuelkødet* (100/11), *miuelkødetøc* (36/4), *miuelkødetøket* (83/19), *miuelkødetibe* (128/2), *miuelkødetire* (113/13), *neuekødec* (32/21), *neuekødnie* (44/14), *tørekødic* (13/10), *velekødic* (97/12), *velekødnec vala* (33/13) *verekødeføket* (30/11), *vetekødes* (131/17).

A mai *-køzik/-këzik/-køzik* képzø szintén kétalakú a kódex nyelvjárásában: *føgatkozic* (5/10), *imatkozic* (27/12) *tudakøznia* (80/1) stb.; *emlekøzjel meg* (104/21), *igekøzic* (13/8, 29/4, 122/3, 22), *igekøzni* (121/12, 122/10), *igekøzes* (101/9), *igekøzet* (121/14, 18, 22, 122/2, 6, 7, 12, 16), *igekøzeti* (122/18, 19), *igekøzetnec* (121/18), *igekøzettel* (120/11, 121/10, 14), *meg fëgøuerkøzttete* (108/20), *vetkøzjel' le* (87/22), *vetkøzic 'vëtkëzik'* (96/8), *vetkøzøtt* (10/2), *vetkøzøt vala* (91/9), *vetkøzøt vola* (71/22), *vetkøzøt volt* (96/9), *vetkøzøt volna* (102/11), *vetkøzetnec* (118/7), *vetkøzetøkne* (7/13).

Feltehetőleg az eløzøkhöz hasonlóan viselkedett forrásunk nyelvjárásában a *-dos/-dës/-døs* képzø, bár palatális-illabiális töbøl alkotott származékra nincs adatunk. Pl.: *budøfic* (23/21, 24/2); *fogdøfnia* (94/22), *fogdøfafa* (2/5), *mardøfafa* (2/6, 95/1); *meg øldøftec* (38/14), *zøgdøfenec* (7/1, *zøgdøffene* (7/6).

Csupán egy-egy szóban fordul elø a kódexünkben kétalakúnak mutatkozó *-dogál/-dëgél/-døgél*, valamint a *-doz/-dëz/-døz* képzø: *mendøgelne* (92/11), *el mendøgelne* (50/19); *altal løuøldøzic* (94/11), *løuøldøzne* (93/8), *løuøldøzø* (117/5). Egy-egy adattal szerepel a forrásban a *-høz* és a *-høszik* képzø: *helhøzteffë* (59/11), *el hirhøzic* (111/5).

Érdekes képet mutat az *-(d)it* képzø. Kódexünkben általában diftongusos változatban fordul elø, csak elvétve találunk korábbi alakjára példát: *Eroføhed meg* (113/18). A diftongusos forma háromalakú: *-øit/-ëit/-øit*, de ez a három változat nem mindig az illeszkedés szabályai szerint járul a tøhöz.

A *-øit* természetesen csak a mély és a vegyes hangrendű tövek közül azokhoz kapcsolódik, amelyeknek utolsó szótagjában mély magánhangzó van, de gyakran ilyen helyzetben is az *-ëit* változat foglalja el a helyét. Például a *bizonyit*, *megbizonyit*, *megbizonyittatik* szavakra közel 40 adat van a forrásban kivétel nélkül *-øit* képzøvel: *bizønyøt* (60/19, 116/19), *meg bizønyøt* (2/13, 14/5), *meg bizønyøtatic* (85/5) stb. Ugyanígy viselkedik az *áhitatos* és *áhitatosság* 22 adata: *aioyøtatos* (92/20), *aioyøtatoffag* (120/14) stb. Hasonló képet mutat a *megtisztit* és származékának négy eløfordulása: *meg tizøyøt* (106/4), *meg tizøyøta* (84/14) *tizøyøtoa* (84/10), *tizøyøtoia* (128/11). A *tulajdonitra* csak egy adatunk van: *tulaydonoyøtøta* (59/14). De már a *(meg)világøsit* 8 adata közül egyben *-ëit* van:

meg velagofeyt (118/12); *velagofoytanac* (63/15), *meg velagofoyt* (105/22) stb. A *megszabadít* 10 előfordulásában 6 *-oit* és 4 *-eit* képzős van: *meg zabadeyt* (102/5), *meg zabadeyt'a* (101/16), *zabadeyL meg* (103/15), *zabadeyLa meg* (112/4); *meg zabadoyt* (102/20, 116/18) stb. A *megháborít* kétszer *-eit* képzővel fordul elő: *meg haboreytaž* (30/22), *meg haboreytod* (30/9), de egyik származékában *-oit* van: *meg haborojtoia* (7/14). A többi mély hangrendű igében viszont csak az *-eit* változat szerepel, így például az *alít*nek mind a 9 adatában: *aleyt* (52/7, 14), *aleitaž* (1/15, 2/3), *alei'a* (52/1, 8, 53/2, 4), *aleiLa* (119/2), és a többiek a következők: *fordeyt'a* (110/8), *fordeyta* (104/19), *el fordeytoia* (7/15), *hožeyt'a* (104/15), *meg hožeyt'a* (101/17), *igazeyt* (126/10), *igazeyL fel* (113/14), *lažeytoia* (125/13), *meg batoreyt'a* (126/13), *meg batoreytaft* (133/20), *meg gaždageytod* (62/6), *meg nomoreytaž* (130/3), *meg nomoreytod* (31/3), *meg nomoret'a* (107/14), *meg vakeyt'a* (38/19), *socafeyt* (126/9), *socafeytaž* (30/21), *zoreytlac* (93/18, 95/10), *egbe zorey'tac* (50/1), *taneyt* (25/12, 126/11), *taneytafat* (132/22), *taneytafrol* (67/4).

A képző két palatális változata sem illeszkedik szabályosan. Az *-eit* általában magas hangrendű szavakhoz járul, ha utolsó szótagjukban illabiális hang van, de nem kivétel nélkül: *ekefeytiala meg* (127/3), *eleveneyti* (131/1), *meg epeytøe* (84/9), *fel feieyted* (31/14), *kezereytene* (47/8), *kiffebeytøe* (28/14), *meg ehñeytez* (130/2), *meg elegeytønc* (20/5), *meg elegeytøe* (122/10), *meg kiffebeyti* (12/5, 98/2), *meg mezeyteleneyte* (87/7), *mezeytele(n)* (86/2), *mereyted* (31/9) *oregeytøe* (28/13) stb. Két adatban azonban *-oit* van ilyen hangtani helyzetben: *meg kemenoyti* (38/18), *verefoytic meg* (16/17). Ezek nyilván a nyelvjárás fő sajátosságának, az *ö*-zésnek a termékei, de az adatok mennyiségéből is látszik, hogy ez változás képzőnk esetében csak kezdeti állapotban van.

Az *-oit* változat tehát főképpen akkor kapcsolódik a palatális hangrendű tőhöz, ha az utolsó szótagban labiális hang áll, de ez sem kivétel nélküli szabály. Az egyes szavak adatai ingadozást mutatnak: *meg ekøfoytød* (62/8), *meg ekøfoytic* (63/14), *meg ekøfoyte* (108/17, 112/15), *meg ekøfeytuen* (51/7), de ha ennek a szónak a töve nem *ö*-zõ, akkor is *-eit* található benne, amint azt az előző bekezdésben láthatjuk. Ingadozás van a következőkben is: *meg erøfoyte* (108/21), *erøføyL meg* (113/12), *meg erøfeyt* (101/21, 106/17, 118/12), *erøfeyte meg* (116/14); *meg mergøfoyti* (22/20), *meg mergøfeyti* (22/12, 23/12). A *megdühösít*, *megnemesít* és az *üdvözítõ* szavakra csak egy-egy adat van: *meg dihoøfoytic* (23/4), *iduoøoytø* (64/10), de: *meg nomøfeytød* (62/4).

A fentiekbõl kitünik, hogy a kódex keletkezésének idején az *-eit* változatot minden helyzetben használhatták még az *-oit* és az *-oit* helyett is. Úgy látszik, ezen keresztül vezetett az út a monoftongizálódáshoz, az *-it* vagy az *-ét* alak létrejöttéhez, forrásunk nyelvjárásában az előbbihez. És lehetséges, hogy a következetes illeszkedés itt sohasem alakult ki. Annál is inkább, mert egy példában már kódexünkben is megjelenik a képzőnek monoftongizált változata: *be tazita* (79/19).

Mindezekből valószínű, hogy az adatok tarkasága a korabeli kiejtés ingadozását tükrözi.

Megemlítjük még, hogy a kétalakú *-ékony/-ékény* képző is *ő-ző* a kódex nyelvjárásában: *felelőn* (26/16).

Az igei személyragok

A képzőkhöz hasonló jelenséget figyelhetünk meg a háromalakú ragok viselkedésében is. A többes második személyű igei ragnak a mai nyelvben az alanyi ragozásban két változata van, a háromalakú *-tok/-tök/-tök* és a kétalakú *-tok/-tök*. A kijelentő mód jelen idő kivételével mindenütt az utóbbit használjuk. Kódexünkben a végződés minden helyzetben kétalakú: *-tok/-tök*. Pl. *lattoc* (94/6,9), *vattoc* (108/6), *banlatoc* (20/21); *kertoc* (99/15, 21), *leztoc* (81/11); *lergeffetoc* (100/9), *feletoc* (93/13), *tegetoc* (81/10), *vegetoc* (25/14). Ha e végződés tárgyas rag, vagy annak elemeként szerepel, ugyanúgy kétalakú, mint a mai nyelvben, de ebben a forrásban a palatális változat természetesen *ő-ző*: *meg lelitoc* (100/9), *vezitoc* (100/8); *olelnetoc* (127/1), *zeretnetoc* (126/22); *Dilerietoc* (114/12), *Kerietoc* (100/8), *himletoc* (19/4), *kereffetoc* (100/9), *zereffetoc* (41/11), *Zereffetoc* (80/15, 81/9).

Az *-n* egyes szám harmadik személyű rag ebben a korban ritka kivételtől eltekintve már középső nyelvválású tövéghangzó után járul: *-on/-en/-ön*. S ez a hang „a raghoz tartozónak tekinthető” (TNyt. II/1, 206), vagyis a járulék háromalakú. Kódexünkben ez a végződés a felszólító módon kívül egyes igék kijelentő mód egyes harmadik személyében is előfordul. A felszólító módban mindig *-on/-ön* alakban szerepel, tehát csak egy palatális változata van: *aggon* (126/14), *haggon* (73/1,86/12); *fel ropulon* (65/16), *le toryon* (107/5), *meg gozson* (132/17), *iduozulon* (43/7); a *legon* 51 adatban fordul elő (2/1, 3/11 stb.), a *leheffson* hat-szor (65/22, 74/6 stb.). A következő igealakok általában csak egyszer találhatók meg a kódexben: *engeggon* (112/8), *iduozulheffson* (40/18), *keduezson* (107/4), *kelon* (74/3), *meg kereffson* (130/14), *meg teheffson* (48/17), *mennon* (13/11), *nezson* (90/8), *nezon* (96/16), *zereffson* (134/9), *tekinlon* (96/16), *tegon* (44/7).

A *hisz*, *lesz*, *tesz*, *vesz* és a *megy* igék kijelentő mód jelen idő egyes szám harmadik személyében mindig *-ön* a végződés. A *lezon*, és a *meg lezon* összesen 38-szor fordul elő (1/6, 15, 2/4, 88/22 stb.), a *tezon*, *el tezon* 16-szor (7/17, 8/9, 40/12, 74/19 stb.), a *megon*, *be megon*, *fel megon*, *ki megon* összesen 10-szer (8/22, 10/8, 71/11, 112/1, 121/22 stb.). A *hizon* (61/17) és a *vezon* (101/18) csak egyszer szerepel. Az *-on* változatra két igében van példa: *vagon* (2/12, 18), *vonzon* (61/12). Az itt bemutatott igéknek rag nélküli, azaz \emptyset ragos egyes harmadik személyükre nincs példa a kódexben.

A *nincsen* ige a fentiekől eltérően viselkedik. A kódexben 12-szer fordul elő, kétszer *ninL* (9/7), *ni[n]L* (3/10) alakban, tízszer pedig *ninLen* (2/13, 3/9, 29/3, 66/22, 67/9, 16, 76/3, 110/11, 132/8), *NinLen* (110/18) változatban. Feltűnő, hogy az *-n* rag előtt nem *ő* áll. Mi lehet ennek az oka? Nyilván az, hogy előtte nem zárt, hanem nyílt *e* van. A további kérdés az, miért van itt nyílt *e*, amikor a kó-

dexben az *-n* rag előtt minden más igében középső nyelvválású magánhangzó áll. A választ a szóalak eredetében kell keresnünk. Már SZINNYEI rámutatott, hogy „Ha a *nincsen* olyan származék volna, mint a *vagyo-n*, akkor az *-n* előtti magánhangzó nem nyílt *e*, hanem zárt *ě* volna” (NyK. 33: 244). Ezen a véleményen van KLEMM ANTAL (MŰNy. 16: 77) és HORGER ANTAL is (Igerag. 26). És hogy ez a hang valóban nyílt volt, bizonyítják a Guarý-kódex fent bemutatott adatai. De hivatkozhatunk más *ő-ző* nyelvemlékre is. A Lencsés György-féle XVI. századi orvosi könyvben például a *nynchen*, *nynchyen*, *nynczen*, *nynchenek* összesen 67-szer fordul elő mindig nyílt *e*-vel (vö. Számítógépes Nyelvtörténeti Adattár IV, 393). Végül a mai *ő-ző* nyelvjárásokban is nyílt *e* van a szóban (vö. OrmSz., SzlavóniaiSz., SzegSz.). Ha tehát a *męgyęn*, *hyszęn*, *vagyon* stb. analógiájára jött volna létre a *nincsen*, akkor az *ő-ző* forrásokban és nyelvjárásokban *ő-ző* változata lenne. A TESz. szerint „A *nincsen* elvonás a *nincsenek*-ből, de nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy a *vagyon*, *megyen* stb. hatására az egyes számban ment végbe az alakbővülés”. A fentiek tanúsága szerint ez utóbbi kizárható. A *sincsen* kialakulásáról is hasonlóképpen ír a TESz.: „valószínűleg elvonás a *sincsenek*-ből, vagy esetleg analógiás alakbővülés a *vagyon*, *nincsen* stb. mintájára”. A *nincsen* analógiája itt már szerintem is szóba jöhet. Az eddigiek alapján a TNyt. megállapítása, mely szerint a „*vagyok* : *nem vagyok*, *vagy* : *nem vagy*, *vagyon* : *nincs*, *sincs* szembenállás, vagyis a *vagyon* hatására vesznek fel a tagadószóknak éppen *-n* személyragot” (II/1, 196), nem fogadható el. Tehát a *nincsen*-ben azért van nyílt *e*, mert a *nincsenek*-ből keletkezett elvonással. Az elvonást elősegíthette, hogy kijelentő mód jelen idő egyes szám harmadik személyben több igének is volt *-n* ragos alakja. A *sincsen* ugyanígy keletkezhetett, de kialakulásában már számításba kell venni a *nincsen* hatását is.

A mai köznyelvi használattól eltérően a többes szám első személyű igeragok háromalakúak (*-onk/-ęnk/-őnk*) az egyes ómagyar kori nyelvjárásokban. Ezt bizonyítják a különböző kódexek adatai (vö. TNyt. II/1. 186–9). A Guarý-kódexben ez is következetesen kétalakú *-onk/-őnk* a kijelentő mód jelen, múlt és jövő idejében, valamint a felszólító módban. Például: *acaronc* (93/22, 99/12), *bolato[n]c* (43/20), *meg bolatonc* (129/9), *imadonc* (119/13), *mondonc* (66/13, 68/1), *tartonc* (132/11), *vagonc* (35/1), *vigazo[n]c* (132/9); *tartandonc* (76/20); *meg gonno[n]c* (82/7), *iuffonc* (50/15), *laffonc* (103/6), *zo'onc* (101/12), *val'onc* (80/13); *boytolonc* (132/8), *keronc* (6/18, 123/18), *lehetonc* (76/19, 77/15), *lelonc* (56/2, 60/7), *meg elegeytonc* (20/5), *megonc* (42/22), *meggonc* (111/12), *zenuetheto[n]c* (74/2); *vettonc* (37/20); *konorulendonc* (77/20), *teidendonc* (80/17); *higgonc meg* (58/1), *Juyonc* (38/11), *vegonc* (32/6, 50/16).

A tárgyas ragozás többes első személyű végződésének magánhangzója az ómagyar kor egyes nyelvjárásaiban kódexeink tanúsága szerint az alanyi ragozás megfelelő ragjainak magánhangzójával azonos (vö. i. m. 186–9). Ez így van a mi forrásunkban is, itt a járuléknak alakja *-ok/-ők*, illetőleg *-jok/-jök*. Például: *laffoc* (40/14, 45/10, 100/17), *laffoc meg* (11/15, 67/22), *tanul'oc meg* (40/14, 45/11), *tanol'oc*

meg (100/17); *teğoc* (99/12); *la'oc* (53/6), *tart'oc* (132/15), *tuğğoc* (42/21), *val'oc* (82/9); *el zenuethett'oc* (14/6), *el vegezhet'oc* (25/6), *fizett'oc meg* (20/4), *lel'oc* (12/20, 40/20), *meg nerioc* (123/19), *řfmerhett'oc meg* (45/12), *zerett'oc* (42/22).

A névszói személyragok

A többes második személyű birtokos személyrag, a *-tok/-těk/-tök* forrásunk nyelvjárásában kétalakú *-tok/-tök* formában élt. Például: *a'atoc* (39/3, 43/17), *a'atoc* (43/16), *dolgotocnac* (41/10); *erdom'oc* (81/11), *lel'oktogbe* (25/15); *bint'oket* (39/3, 43/18), *ellenfect'oket* (80/15, 81/9), *ellenfect'oknec* ((81/1), *file'oket* (25/13), *ziuetogbol* (43/17). Hasonlóképpen viselkedik a névmásokhoz, illetőleg határozószókhoz járuló *-tok/-tök*: *mindont'oknel* (52/20), *tit'oket* (19/7, 58/17, 80/15, 81/1, 10, 108/10); *bennet'oc* (133/3), *ellent'oc* (80/16), *nect'oc* (43/18), *nett'oc* (94/4), *ti nect'oc* (39/3, 99/15, 16, 21, 100/1, 115/2, 119/12, 126/21, 127/4), *tikozottet'oc* (52/20, 59/22).

A mai magyar nyelvben a többes harmadik személyű birtokos személyrag kétalakú *-uk/-ük* vagy *-juk/-jük*. Vannak azonban olyan kódexeink, amelyekben ez a végződés háromalakú *-ok/-ěk/-ök*, illetőleg *-jok/-jěk/-jök* (vö. TNyt. II/1, 335–6). Forrásunkban ez is kétalakú *-ok/-ök*, *-jok/-jök*. Így például: *aiakoc* (16/8), *gonoffagoc* (83/10), *imad'fagoc* (119/21), *zaioc* (17/6); *acaratt'oc* (4/4), *ann'ocac* (24/11), *att'oc* (46/5), *muhkaioc* (4/15), *naual'aioc* (33/15); *erdom'ok* (76/6), *erdom'oknec* (59/2); *bin'oket* (110/7), *bin'oknec* (109/22), *bin'okert* (35/2), *eletogbe* (56/4), *felt'okbe* (93/11), *feio'kkre* (!) (110/7), *iduo'ffegokrol* (11/4), *ig'oc* (32/14), *intef'oket* (132/21), *lel'oket* (22/19), *lel'oknec* (131/9), *menef'okbe* (4/17), *miuel'kodet'oc* (36/4), *miuel'kodet'oket* (83/19), *nelu'oc* (26/1), *nelu'oknec* (95/18), *nelu'oket* (16/18), *nelu'okhoz* (25/22), *zin'oket* (1/10), *ziu'oc* (39/17, 40/1), *ziu'ocnec* (131/8), *test'ok* (76/3), *test'okon* (76/5); *keuei'oket* (50/22). Mindössze egy szóban találunk *-ik* ragot: *eleigbe* 'elējük' (115/14). A határozószókban *-ok/-ök* formában fordul elő ez a járulék: *bele'oc* (6/20, 22), *benn'oc* (16/15), *ı benn'oc* (54/4, 56/12), *ı ellen'oc* (109/10), *k'ozott'oc* (127/13), *ı k'ozzulo'oc* (109/11, 110/3, 11), *ı tulo'oc* (31/19). Az *-ik* változat itt is csak egy szóban szerepel: *nekic* (92/21, 93/1 stb.). Főnévi igenevekhez szintén *-ok/-ök* formában kapcsolódik ez a rag: *latnioc* (48/9), *meg halmnioc* (22/14, 23/1); *elnioc* (3/22), *elnioc* (!) (48/13), *zenuednioc* (54/13), *tennioc* (48/9), *ılnioc* (94/9).

A megfelelő igei személyraghoz hasonlóan a névszói többes első személyű végződés is *-onk/-önk* alakban élt forrásunk nyelvjárásában. Birtokos személyragként találjuk a következő adatokban: *acaratonc* (131/7), *ařt'aln'conk* (18/22), *imad'fagonc* (131/21), *iozag'oncat* (14/7, 132/6). Az *urunc* szóalak összesen 24-szer fordul elő: *vr'onc* (6/17, 14/22 stb.), *vr'oncat* (128/1), *vr'onkhoz* (105/11). A következő adatokban a palatális változat szerepel: *b'oyt'onc* (131/21); *bin'onket* (129/9), *ellen'feg'onket* (115/7), *hir'onket neu'onket* (14/9), *kedu'onc* (20/3), *lel'konc* (131/7), *lel'konknek* (83/18), *lel'kon'gbe* (76/19), *nep'onknek* (115/18). Hasonlóképpen kétalakú a névmásokban, illetőleg határozószókban előforduló rag: *mi*

raytonc (77/17), *rolonc* (108/12); *erottonc* (77/18, 78/11), *közzottonc* (131/22); *mi nekõnc* (34/15, 43/21, 93/19, 99/18, 100/7, 126/14, 131/10), *minekõnc* (80/22, 129/4), *mi nekõ[n]c* (129/9), *nekõnc* (14/9, 43/20, 99/2, 11), *nekõnk* (20/2, 3, 82/10), *velõnc* (6/19, 114/3, 131/4). A főnévi igenevekhez kapcsolódó rag alakja ugyancsak *-onk/õnk*: *lacoznõnc* (131/10), *meg tudnõnc* (82/11), *zõlgalnõnc* (9/12), *vallano[n]c* (126/15); *ertenõnc* (34/16, 35/15, 51/20, 53/20, 87/17), *õfmernõnc* (34/16, 42/7), *meg õfmernõnc* (48/22), *tennõnc* (74/3), *vennõnc* (9/13).

A határozóragok

A hová? kérdésre felelő lazább külső helyviszonyt kifejező *-hoz/-höz/-höz* rag egyes kódexekben már a háromalakú járulékokra jellemző módon illeszkedik (vö. TNyt. II/1, 372). A Guarý-kódexben ez is kétalakú: *-hoz/-höz*, tehát nemcsak túlsúlyban vannak az *õ-zõ* formák a palatális hangrendű szavakban, ahogy ezt a TNyt. írja (i. h.), hanem kizárólagosak. Pl.: *aga[h]õz* (113/16), *ahõz* (26/10), *aztalhõz* (87/11), *paphõz* (85/20), *vrhõz* (104/20) stb.; *embõrõkhõz* (129/22), *eõzkhõz* (37/8), *ñeluõkhõz* (25/22), *ordõghõz* (1/18); *be[h]õkhõz* (15/14), *ebhõz* (15/16, 16/20, 21/19, 20, 22/10), *ebeihõz* (16/7), *ehõz* (48/14, 60/8, 91/16), *erfekhõz* (71/20), *feiedelmekhõz* (108/5), *iftenhõz* (62/5, 100/21, 101/5, 9, 125/17, 129/22), *vr iftenhõz* (102/12), *kihõz* (26/11, 17, 27/4, 8, 11, 14), *kizõz* [!] (27/7).

A *-szor/-szër/-ször* rag illeszkedése a kései ómagyar korban korántsem egységes. A különböző forrásokból a végződés kapcsolódásának minden változata előkerül (vö. TNyt. II/1, 371–2). A Guarý-kódexben ez a járulék is kétalakú *-szor/ször*, és ennek megfelelően illeszkedik. Pl.: *annezor* (98/4), *harmadzor* (59/3), *háromzor* (86/4), *mafzor* (97/17); *tpõzor* (98/1); *egzor* (76/22, 82/15, 97/8, 11, 19, 134/15), *egzorfmind* (22/16), *hetzor* (64/22, 113/19), *menezor* (98/1).

Az *-n*, *-on/-ën/-õn* superessivusrag alakja kódexünkben *-n/-on/-õn*, hely- és időhatározói funkcióban egyaránt előfordul: *efelen* 'éjfelén' (37/7), *ideien* (51/6), *keñerfitõn* (35/6), *kin* (55/3, 92/17), *zephgen* 'szépségén' (109/2, 110/17), *acaztofan* (34/7), *zerdan* (86/1), *scittan* (28/7), *teztan* (34/5), *teztaiian* (36/12), *vaLoran* (112/9) stb.; *agason* (113/17), *agon* (80/3, 113/7), *allaton* (86/15), *aõon* (6/18, 13/10, 72/3, 96/1, 98/19, 11/18, 21), *Lillagocon* (53/19, 56/5), *diznocon* (7/2), *harmad napon* (93/1), *corocon* 'kórokon' (78/9), *kü falon* (114/2), *meg ñomorultacon* (76/13, 80/7), *napon* (9/1, 45/4, 64/22, 86/2, 22, 87/1, 2, 5, 103/10, 112/18, 117/19), *napon* (62/15), *pocclofocon* (78/10), *farcañon* (93/2, 95/7), *vton* (92/11); *eõzõkõn* (6/13), *fõldõn* (48/3, 57/11, 59/11, 68/15, 17, 110/19, 111/4, 122/15, 127/14, 132/15, 17, 133/17), *fõldõ[n]* (60/4), *ffõldõn* (103/6), *mestõron* (35/9), *istõkõn* (113/18), *zegeñõkõn* (78/4, 80/4), *teftõkõn* (76/5); *belõn* (16/11), *eõõn* (34/9), *feiemõn* (94/5), *helõn* (55/8, 10, 106/13), *hetõn* (86/4), *Joseffõn* (49/10), *Josephõn* (35/12), *kezõn* (58/11), *kikõn* (7/4),

meññon (57/11, 59/11, 62/16, 122/15), *me[n]ñon* (127/14, 132/17), *meñño[n]* (60/5), *penzon* (46/14, 15), *veron* (16/10).

Ugyancsak *-on/-ön* alakban fordul elő ez a végződés a *tizön-* és a *huszon-* számnévi előtagokban: *huzonegged* (123/20); *tizoneg* (33/10, 53/19), *tizonegy* (49/18), *tizon eg* (51/19), *tizon egh* (91/10), *Tizonegged* (1/4, 119/18), *tizonhatod* (99/17), *tizonket* (33/4, 49/15), *tizonket ezor* (107/9), *Tizonkettod* (2/11, 123/2), *tizonoth* (105/5, 6).

Megemlítjük, hogy régi határozószókból az *-n* rag nem superessivusi funkcióban szerepel, és az előtte levő magánhangzó nyílt. Forrásunkban az *innen*, *itten* és az *ottan*, helyhatározó-, valamint a *mostan* időhatározószókra találunk példát: *ottan* (24/14), *legottan* (6/20, 7/1 stb.); *e[n]nen* (92/10), *etten* (133/16); *mastan* (55/10, 74/4, 100/3, 111/8, 11).

Amíg a superessivusrag következetesen *-n/-on/-ön* alakú, addig a mód- és állapothatározói *-n/-an/-en* mellett él a zártabb magánhangzójú változat is. Pl.: *igazan* (3/19, 20/4 stb.) *meltan* (3/18 stb.), *tiztan* (81/19, 97/11, 103/18); *hevon* 'hiún' (119/9), *nağon* (77/17, 100/1, 112/15, 126/18, 133/13), *zabardon* (6/12, 98/7), *titkon* (12/1, 3); *kedueşon* (8/22), *kifdedon* (119/13), *zepon* (87/20, 117/7). A *híven* tizenegyszer fordul elő *ö-ző* és egyszer illabiális formában: *hiuon* (47/20, 69/18, 81/19, 85/20, 86/6, 92/2, 97/11, 99/11, 119/7, 10), *hivon* (20/1), de *hiuen* (113/15). A következő adatokban *-an/-en* végződést találunk: *hamiffan* (11/17, 102/10, 14), *lağan* (50/3), *Socan* (52/22), *vğan* (6/10, 27/6, 37/14), *vigan* (54/17, 124/5); *bolLen* (34/2, 123/1), *eroffen* (15/1, 41/9, 107/4), *ingen* (87/13), *ielloffen* (16/6, 95/17, 122/7) *kinnen* (25/6, 40/18, 21, 43/7, 22, 44/17, 19, 81/14, 133/22, *kinne[n]* (44/1), *meLen* (133/14) *nehezen* (20/12), *neheze[n]* (116/4) *riuiden* (82/9, 88/12, 108/12, 109/2). A középfok jele után viszont mindig *-an/-en* áll: *iobban* (20/11, 25/17, 29/9, 106/7, 124/22), *nagobban* (14/14, 18, 72/22), *niluabban* (18/19), *niluaban* (43/18); *erosben* (28/20), *kememben* 'keményebben' (28/20), *fel'eben* 'jobban' (11/20, 83/16), *ielloşben* (21/22, 82/10, 13, 88/14, 96/13), *ielloşbe[n]* (58/19).

A fentiekben láthattuk, hogy a mai magyar nyelvben és a mai, valamint az ómagyar kori nyelvjáráásokban található háromalakú végzések a Guarý-kódexben kétalakúak. Így csak egy palatális változatuk van, és abban labiális magánhangzó (*ö*) áll. Ez a mai *ö-ző* nyelvjáráásokra is jellemző jelenség tehát már a kései ómagyar korban is megvolt, ezt igazolni lehet a kódex adataival. Kivételként csak az *-it* képző diftongusos változata viselkedik. Ebben is megkezdődött az *ë > ö* változás, de végül is félbemaradhatott, a fejlődés a monoftongizáció felé irányult. Kódexünk keletkezése idején a képző alakja változóban volt. A fentiekből az is kiderül, hogy az *ö-ző* kódexek tanulmányozása sok olyan vitás kérdésre is választ adhat, amelyeket a zárt *ë-t* nem jelölő nyelvemlékek alapján nem lehet megnyugtatóan tisztázni.

Az *i*-zés vizsgálata a koloni nyelvjárásban

I. Az *i*-zést a zárt tendencia erősen megterhelt központi tagjaként tartja számon a nyelvészeti szakirodalom (vö. BÁRCZI GÉZA, Htört.² 149–50; DEME LÁSZLÓ, NyatliFunk. 200; Uő.: NytudÉrt. 3. sz. 135), melyet nyelvtörténeti szempontból sokáig egyetlen hangfejlődésnek, az *é* > *i* zártabbá válásának következményeként fogtak fel, (HORGER ANTAL, MNyj. 54), később azonban többen is tisztázták e jelenség többirányú kialakulását (vö. BÁRCZI GÉZA, RMNyj. 14, SULÁN BÉLA: MNyj. 1: 27–33).

Nyelvjáráskutatóink a múltban már több nyelvjárástípusban foglalkoztak az *i*-zés vizsgálatával (FÜR ISTVÁN, Az *i*-zés állapota a magyar nyelvjárásokban. Szeged, 1930; SULÁN BÉLA, Szempontok az *i*-zés vizsgálatához. MNyj. 1: 3–33; SZABÓ ISTVÁN, Az *i*-zés esetei a békési nép nyelvében. Debrecen, 1941; SZATHMÁRI ISTVÁN, Három *i*-ző nyelvjárás. MNny. 6: 127; MÁRTON GYULA, Adatok a zárt *i*-zés vizsgálatához Csík és Gyergyó nyelvjárásban: MNyj. 15: 41–51.).

A Nyitra-vidéki nyelvjárásokkal kapcsolatban mind a régebbi (THURZÓ FERENC: Nyr. 28: 448; SZÚCS ISTVÁN: Nyr. 33: 382), mind az újabb szakirodalom (IMRE SAMU, MMNyjR. 353.) az erős zárt *i*-zés meglétére utal, sőt IMRE SAMU e vidéket az egyik legintenzívebb *i*-ző területként tartja számon (MNy. 67: 139), s e megállapítás vonatkozik az általam vizsgált Kolon község nyelvjárására is (ARANY A. LÁSZLÓ, Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere. Pozsony, 1944, 104).

Az *i*-zés vizsgálata dolgozatomban szinkrón szempontú, s kizárólag azokat a nyelvjárási adatokat foglaltam bele, amelyek ma Kolonban szociálisan általános érvényűek és normatívak. Ezen belül is túlnyomórészt az *i*-ző tömorfémákat ismertetem, képzett származékokat és összetett szavakat (esetleg ragos alakokat) csak akkor hozok fel példaként, ha a tömorféma önállóan nem él a nyelvjárásban, illetve ha szociálisan már vagy még nem általános érvényűek, s így a kikövetkeztetett vagy elvonás útján nyert alakok nem tükröznék a valós nyelvi képet. Az *i*-ző toldalékokra pedig helykímélés végett csupán két-három adatot hozok fel.

Anyagomat egyrészt a fent említett, az *i*-zéssel foglalkozó munkák leirási szempontjait felhasználva, másrészt a fonémagyakoriség vizsgálatánál alkalmazott általános módszereket is figyelembe véve (vö. IMRE SAMU, MMNyjR. 112–121; KISS JENŐ, A rábaközi Mihályi nyelvjárásának hang- és alaktana. Bp., 1982. 46)

a következőképpen rendszerezem: 1. hangsúlyos helyzetben, 2. hangsúlytalan helyzetben, szó belsejében, 3. hangsúlytalan helyzetben, abszolút szóvégen, 4. hangsúlytalan helyzetben, toldalékok előtt, 5. képzőben, toldalékok előtt is, 6. jelben, toldalékok előtt is, 7. ragban.

2. Köznyelvi é helyén:

1. Hangsúlyos helyzetben: *biká, bike, bilyég ~ bijég, bir, cí* (= célozva eltalál valamit), *csipő* (= csépel), *dí* (= nappali 12 óra), de: *dilutān; dízsa, dízsmā, ibēr, iccáká, idëss, ig* (ige), *ik, ikszēr, il* (ige), *imélyég ~ imējég, inek, ip, ir* (ige) *irik, irmëcske, irtik* (= érték), *itel, fik, fl ~ fi, finy, firhë mëgy, fiső, fiszék, gím, gip, hizág, kik, kimíny, kinyelëm, kip, kir, kïsik, kissz, kive, ligzis, lilek, ilölíny, lip* (fn. + ige), *litëzik, mi* (= méh: 1. rovar, 2. belső szerv), *mi ~ mil ~ mij, min* (= megy), *mir, miz, nigy, nihá, nikő* (= nélkül), *nima, nímët, níp, nyiz ~ niz, rimő* (= réműl), *rípá, rïs, risz, riszëg, rit, szidő* (= szédül), *szigyëny ~ szigyën, szijjë* (= széjjel), *szik* (= dióbél), *szil, sziná, szirő, szít, tigëd, tiglá, tïp, tïszta, tïved, vid, vig* (= vég), *viká, vikony, vil, vin, vir, vis, vit*. De: *bél, bëná, cédulá, cég, cél, cërná, dëdányá, dél* (= világtáj), *ég* (fn.), *éhëss, éfë* (= éjfél), *él* (fn.), *én, ér* (fn.), *érdëk, érsëk, érzis, és, ész, észák, év, fë ~ fél* (fn.), *hët, jég, kém, kën, kës, két, kéz, lév ~ lé, léc, lékcső ~ prijëduská* (< szlov.), *lëtrá, lëzëng, még* (= 1. noch, 2. köznyelvi míg), *mëltó, mén, mész* (fn.), *mëtër, nëgër, nene ~ nëni, név, nyél, pék, pëldá, plëbānoss, prëzli, réz, sért, sëtá, szék, szél* (= ventus), *szëny ~ szën, tél, tény, tër* (ige, fn), *tërgy* (= térd), *tévë ~ televizor ~ tëlëvizió, véce*.

2. Hangsúlytalan helyzetben, szó belsejében: *acil, ajāndik, ārnyik, beszid, borbi ~ borbily ~ borbij, bugyburik* (= buborék), *cserip, derik, dicsir, ebid, ediny, egissz, elig* (ige), *ëlig* (fn + adverbium + alig), *emiszt, emlik, fázik, fehír, fekily ~ feki, felesig, fortily ~ fortij, fōsviny, fūrisz, hālāntik, husvit, igír, insig, iti* (= íté), *jātik, kásti ~ kástily ~ kástij, keminy, Keminy* (vezetéknév), *kimíny, kërësztiny, kevi ~ kevíly ~ kevíj, kisir, kökiny, kömíny, kukurikó* (= kukorékol), *leginy, lepiny, márík, nyōstiny, pënyisz, portiká, remi ~ remill, reminy, rostí, segid, sëtít ~ sōttit, szëginy, pocsikó* (= pocsékol), *szëkriny, szëmirëm, szëriny, szomszid, szüksig, tājik, terebilyës ~ terebijës, természet, tessik, testvir, tökiletëss, törviny, vendig, verejtik, vezínyó* (= vezényel), *vidik, zsombik*. De: *cseléd, csibësz, levél, idëtlen, keves ~ kevés, nehéz ~ nehéz, szeker ~ szeker, szëmet* (= szemét), *tehen ~ tehén, tenyér, verëb, vitéz*.

3. Hangsúlytalan helyzetben, abszolút szóvégen csak a köznyelvi *e* helyén fordul elő a *körte* szóban: *büzāvāl irő körti, loccsānkörti*.

4. Hangsúlytalan helyzetben, toldalékok előtt (névszó + tárgyrag): *bikít, epít, feketít, keftit, kivit*. De: *ekét, fecskét, fejszét, këcskét, mesét, tévét, vesét*.

5. Képzőben, toldalékok előtt is: **-ász(ik), -ész(ik)** : **-ász, -ész**: *heverisz, legelisz, gipisz, kertisz*; **-ás, -és**: *kerítés, lipis*; **-ság, -síg**: *bikessig, bősig*; **-mány, -mëny**: *eseminy, veteminy*; **-vány, -vëny**: *kirviny, szökeviny*; **-ék**: *festik, keverik*;

-*dék*: *ivádik, szāndik*; -*lék*: *moslík, szāzálík*; -*ték*: *hāgyátík, mirtík*; -*ékony, -ékeny*: *érzikény, feledikény*; -*ánk, -énk*: *filínk*.

6. Jelben, toldalékok előtt is: a) Igékhez járuló jelek: -*nā, -né*: *nyíznik, nyízni, nyízne, nyízniink, nyízniiték, nyízniinek, nyízniim, nyízniid, nyízni, nyízniink, nyízniiték, nyízniik*.

Változásra figyelhetünk fel a jelen idejű feltételes mód alanyi ragozásának egyes számú első személyében, ugyanis a mély hangrendű igékhez újabban (a középkorúak és a fiatalok nyelvhasználatában) illeszkedik a módjel (én *ānnāk, én olvasnāk*), viszont a régebbi források adataiban és az idősebben mai nyelvhasználatában még az illeszkedés nem vagy nem mindig jelentkezik: *ānník, rakhātník* (ARANY A. LÁSZLÓ, i. m. 109). — b) A névszókhöz járuló jelekben az *i*-zés nem fordul elő.

7. Ragban: a) Igeragok: tárgyas ragozásban, (kijelentő mód, múlt idő, T/2, 3: *nyisz-t-iték, nyisz-t-ik*; felszólító mód, jelen idő, T/2, 3: *kír-j-iték, kí-r-j-ik*); ikes ragozásban (felszólító mód, jelen idő, T/3: *ēgyík*). Ezeket az ikes ragozású alakokat ma már csupán a legidősebbek használják a bizalmas, magázó beszédben, de a náluk fiatalabbak beszédében már az iketlen változatok fordulnak elő.

b) Névszóragok: névszói viszonyragok: -*képp(en)*: *māskípp, példākíppen*.

3. Összegzésképpen megállapítjuk, hogy a zárt *i*-zés a koloni nyelvjárásban a tömorfémákban, s ezen belül is a hangsúlytalan, szóbelseji helyzetben a legerősebb, ugyanis a lehetséges esetek 85%-ában *i*-ző változattal találkozunk. Hangsúlyos helyzetben 58,3%-os ez az arány, de ebben a csoportban, különösen az egy szótagú szavak esetében, az *i*-zés mellett jelentkező *é*-zésnek jelentésmegkülönböztető — a homonimákat megszüntető — szerepe van (*dí* : *dél, íg* : *ég, fi(l)* : *fé(l), szil* : *szél*). Viszont hangsúlytalan helyzetben, abszolút szóvégen a köznyelvi *é* helyén nem fordul elő *i*, csak a köznyelvi *e* helyén: *körti*.

A toldalékformák közül a képzők csoportjában a névszóképzők között a legintenzívebb az *i*-zés. Ezzel szemben a jelek és ragok között az igékhez járulók esetében több az *i*-ző alakváltozat.

4. A felsorolt adatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy az *i*-zés a koloni nyelvjárásnak ma is aktív és jellemző magánhangzójelensége. Ha pedig összehasonlítjuk SZÜCS ISTVÁN gyűjtésének kilencven év előtti *i*-ző adataival (Nyr. 33: 384: *ígis, fēdis, Zsire, piz, szeginy, vírmes, firj, nigy, egíssig, bike, bikā...dí, dícsír*; Nyr. 33: 468: *törvénybe, vigēt*), megállapíthatjuk, hogy e jelenség ma is erősen tartja magát, hiszen még ma is ugyanezek az *i*-ző alakok a normatívak Kolon nyelvjárásában.

A koloniak nyelvi-nyelvjárási tudata az *i*-zést kirívó nyelvjárási sajátosságként könyvel el. Ez abból is kiderül, hogy az idegenek előtti beszédükben gyakran éppen az *i*-ző alakokat kerülve *é*-t vagy *é*-t ejtenek a középkorúak és a fiatalok

(*egéssz ~ egéssz, elismernék, énekő, fény, koncertfölvétel, plé, sámottéglá, szégyen, téve, vögyék, véletlenül*).

Am nem ritka az sem, hogy a legidősebbek az idegenekkel folytatott társalgásban, ha nem is az *i-ző* alakok teljes kerülésével, de a *kérem szépen, tessék é-ző* köznyelvi udvariassági formák használatával igyekeznek tompítani beszédük nyelvjárási jellegét.

Formális beszédhelyzetekben szintén az *i-zés* kerülése jellemző, így például az egyik falugyűlésen a képviselők túlnyomó többsége (a legkövetkezetesebben az érettségizettek és a főiskolát végzettek) igyekezett nyelvhasználatából az *i-zést* kiküszöbölni: *píz : pénz, kispíz : készpénz, risziré : részére, nigy : négy, kípviselő : képviselő, kipessek ~ képesek, könyvelis : könyvelés, léheccsigéss : léheccségéss, föszerelis : föszerelés, beszijünk : beszéljünk, kössikházá : kössékházá, ellentitek : ellentéték*.

A felsorolt adatok és megfigyelések azt bizonyítják, hogy az *i-zés* a koloni nyelvjárásban még erősen tartja magát, még ez a normatív, s a változás még nem olyan mértékű, hogy szociálisan általános érvényűnek tekinthetnénk, hanem csupán az egyes nyelvjárási beszélőknek a kommunikációs helyzethez való igazodásában nyilvánul meg.

SÁNDOR ANNA

A debreceni cíviszótár*

CSÜRY BÁLINT volt a magyar nyelvjáráskutatás legkiemelkedőbb egyénisége (1886–1941). Életének főműve a *Szamosháti szótár*, melyet a Magyar Tudományos Akadémia két kötetben 1935–1936-ban adott ki. Ebben a szatmári táj falusi lakosságának, elsősorban Egri nevű falunak, szülőhelyének, teljes szókincsét, tehát nemcsak a tájszavakat adta közre, hanem teljességre törekedett. A kolozsvári Református Kollégium Gimnáziumában tanított, amikor meghívást kapott a debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Tanszékére, ahol széles körben felélesztette a múlt század utolsó negyedében megindult, de lassanként visszaszorult nyelvjáráskutatást, ahogy mondta a népryelvkutatást.

1938-ban megalakította a Debreceni Egyetemen belül a Magyar Népryelvkutató Intézetet, melynek első gyakornoka lettem, VÉGH JÓZSEF és BAKÓ ELEMÉR tanársegéd mellett. Ennek az Intézetnek egyik legfontosabb feladatává tette CSÜRY a debreceni cíviszótár elkészítését. Az indokolás így hangzott: „Ezzel olyan célt tűztünk magunk elé, mely a magyar nyelvjárásbúvárlatban egészen új. Kétségtelen ugyanis, hogy Debrecen, ez az ősi cívisváros és réges-régi művelődési központ a vele kapcsolatban területek népryelvére, népi kultúrájára rendkívül sokoldalú hatást gyakorolt. E hatás mérvére nézve csak feltevéseink lehetnek. Ha azonban kezünkben volna ilyen debreceni szótár, akkor ez a hatás megfogható és fölmérhető lenne, akkor például a szamosháti szókincsre nézve már lehetne összehasonlításokat tenni”.

A gyűjtés nagy lendülettel indult meg. PETÓ JÓZSEF a tímárok, BALASSA IVÁN a földművelés, VAMOSI NÁNDOR a csizmadiák szókincsét könyv formájában jelentette meg. De kéziratban elkészült a szíjgyártók, a szappanosok és gyertyamártók, a híres debreceni szabók munkájának és szakszókincsének rögzítése is, és jó néhány további témakör munkálata is megindult.

1941. február 13-án, 55. születésnapján, Bálint napkor CSÜRY BÁLINT meghalt, majd jött a háború és szétszórta a tanítványokat, megakadályozta a debreceni cíviszótár további munkálatait, bár az összegyűjtött anyagának jelentős része megőrződött.

* Előadásként elhangzott 1994. február 5-én a Kossuth rádióban.

A teljes szókincs közreadására törekvő tájszótárak CSÚRY nyomdokain az elmúlt évtizedekben is keletkeztek. Így KISS GÉZA Ormánysági szótára, melyet KERESZTES KÁLMÁN CSÚRY-tanítvány rendezett sajtó alá (1952). Említhetem BÁLINT SÁNDOR Szegedi szótárát, továbbá az ugyancsak CSÚRY-tanítvány PENAVIN OLGA Szlavóniai (kórógyi) szótárának három kötetét (1968–1979). Újabban csak a tájszavakat tartalmazó szótárak jelentek meg.

Most azonban mintha reménység nyiladoznék a debreceni cíviszótár munkálatainak továbbfolytatására. Az elmúlt hónapokban járt itthon BAKÓ ELEMÉR, CSÚRY egykori tanársegéde, aki 1945-ben kénytelen volt hazáját elhagyni. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen Alapítványt tett a debreceni cívis szótár befejezésére. Az alapítvány nyitott és csatlakozhatnak a 300 éve szabad királyi várossá lett Debrecen intézményei. Ha pedig a nagyszerű tervhez a fiatal és középkorú debreceni nyelvtudósaink csatlakoznak, akkor a cívis város maradandó emléket állít ma élő és múltbeli nyelvének, műveltségének.

BALASSA IVÁN

Az Erdélyi magyar szótörténeti tár megjelenésének feleútján*

1.1. Amikor azon gondolkoztam, hogy milyen cím alá is foglaljam az Erdélyi magyar szótörténeti tárral kapcsolatos mondanivalómat, önkéntelenül is Áprily Lajos szép költeményének, a *Túl ötven erdőn* címűnek sorai jutottak eszembe: „Áll mögöttem ötven erdő | ötven évem rengetje.”

Valahogy így volt Szabó T. Attila is, amikor ötven év levéltári gyűjtőmunkája után hozzáfogott, hogy az erdélyi magyar szók félévezredes rengetegét átfussa és velük meg bennük anyagi és szellemi világunk múltját feltárja. Ő — sajnos — már nem érthette meg, hogy a „ritkulásig” eljusson, mert nagy műve körülbelül harmadrészének megjelenése után elhunyt. A maga köré vont tanítványaiból és kollégáiból azonban olyan összeforrott szerkesztői munkaközösséget nevelt ki, amelyik elhunytá és csaknem tízévi kényszerszünet után egyszerre két, az V. és a VI. kötet megjelenésével bizonyítja, hogy hű maradt tanítómesteréhez és a magyar szótörténeti kutatások hagyományaihoz. Nagy segítséget jelentett és a mozdulatlanság állapotából lendített ki az, hogy a Magyar Tudományos Akadémia részéről Benkő Loránd akadémikus felkarolta a Tár ügyét, az Akadémiai Kiadó igazgatója, Zöld Ferenc pedig fedezve a további kötetek kiadásának költségeit, a Kriterion Könyvkiadóval közösen megjelentette az V. és a VI. kötetet. Hálátlanság volna részünkről, ha nem idéznők fel Szabó T. Attilának az I. kötet Előszójában írt sorait, hogy „a tervezetőnek hálás elismeréssel kell adóznia a Kriterion Könyvkiadó vezetőségének és elsősorban igazgatójának Domokos Gézának, hogy a vállalkozás tudományos jelentőségét felismerve e szótörténeti adattár közzétételének nem csekély gondját-terhét magára vállalta.”

Az 1993. év tehát a Szótörténeti tár megjelentetésében sikerévről mondható. A VI. kötet megjelenésével pedig a Tár a szóanyag közlésében a feleútig jutott — a *k* betűvel kezdődő címszók feléig a *kizöldülhet* címszóval bezárólag. Hogy néhány számadattal is szemléltessem az eddigi szerkesztők tevékenységét, álljon itt a kötetenként megszerkesztett címszók száma: I. kötet 7223, a II. kötet 6150, a III. kötet 5431, a IV. kötet 6501, az V. kötet 4732, a VI. kötet 6653, az IV–I. kötet összesen 36 690 címszót tartalmaz.

* Elhangzott az Erdélyi Múzeum Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának felolvasó ülésén 1994. március 25-én.

1.2. Most, hogy a Szótörténeti tár szerkesztése és köteteinek megjelenése a feleültig és még azon túl is jutott, helyénvalónak látszik, hogy visszatekintsünk az eddig megtett útra, seregszemlét tartsunk a szerkesztői munkaközösség összetétele fölött, és szóljunk a szerkesztésben érvényesített szempontok alakulásáról.

A Tár alapanyagát magába foglaló milliányi cédulát Szabó T. Attila ötven év levéltári gyűjtőmunkájával, fáradságtalan szorgalommal vetette papírra tintával a Kelemen Lajostól már nem használt tollhegyekkel, amelyek — ahogy egyszer nekem elmesélte — pontosan megfeleltek az ő tollvezetésének, s ezért Kelemen Lajostól gyufásskatulyában összegyűjtve „örökölte”, mintegy folytatva a levéltári kutatásban mesterének adatgyűjtő szenvedélyét. Az évtizedek során összegyűlő adalékokból írta meg kisebb-nagyobb cikkeit, tanulmányait, amelyek hat kötetben Válogatott tanulmányok, cikkek címen, valamint önálló kötetekben monográfiákként jelentek meg.

A szótörténeti adalékok szótárrá szerkesztésének gondolata csak életének utolsó évtizedeiben — a 60-as években — körvonalazódott benne. Az első kötetet még egymaga szerkesztette és csak a román és a német nyelvi értelmezéshez kapcsolt be két munkatársat: Kelemen Bélát és engem. Közreműködött még felesége Csáti Éva az egészségügyi, fia, Szabó T. E. Attila a biológiai értelmezések ellenőrzésével, a céduláknak címszó szerinti rendezését pedig ikertestvérére, Szabó Juditra bízta. Mint-hogy azonban az első kötet szerkesztése és nyomásra való előkészítése öt évet vett igénybe, a szerző belátta, hogy ezt a munkát egymaga nem végezheti, mivel ennyi időt nem szánhat egy-egy további kötet megszerkesztésére, már csak azért sem, mert — amin't mondta — ő már „hetvenedik” vagyis a hetvenedik életévébe lépett. A II. kötet-től kezdve a folytonosság és az ütemes munkavégzés biztosítása érdekében szerkesztő-munkatársakat vont maga köré. Neve mellett ott állott Kósa Ferenc, Vámszer Márta, Vigh Károly, Zsemlyei János és Nagy Jenő neve, hirdelve, hogy az időszerű, nagyszabású egyéni tudományos vállalkozás magához vonzza a munkatársakat. Ez a munkaközösség azóta tizennégy főre gyarapodott: a III. kötet megszerkesztésében az előbbiekhöz csatlakozott B. Gergely Piroska, Zs. Maksay Mária, P. Dombi Erzsébet, a IV. kötet szerkesztésében rajtuk kívül Szabó Zsolt vett részt. Az V. kötet régi-új szerkesztő-munkaközössége Daly Ágnessel és Seres Zsófiával, W. Török Judittal és Kürti Miklóssal bővült, a VI. kötetét pedig P. Bodrogi Katalinnal, K. Tichy Magdával; összesen tehát 15 szerkesztőt tüntethetett föl a belső címlap. Viszont gyászkeretben jelent meg Mesterünk neve, aki már nem érthette meg az V. kötet megjelenését, noha ennek kézírata már két évvel halála előtt nyomásra készen volt. Ugyancsak gyászkeretbe foglalva láthattuk Vigh Károly szerkesztőtársunk nevét. Benne munkaközösségünk egyik igen értékes és szorgalmas szerkesztőt veszített el — a II. kötet címszavainak több mint felét ő szerkesztette meg. Közben elhunyt a román értelmezéseket végző Kelemen Béla, akinek munkáját Szász Lőrinc folytatja. A múlt évben veszítettük el kedves és szorgalmas munkatársunkat W. Török Juditot.

Egyéni megfontolásból, életkörülményeiknek alakulása miatt léptek ki a közösségből P. Bodrogi Katalin, K. Tichy Magdolna és Seres Zsófia. Helyükre olyan kiváló

munkatársak léptek mint Kiss András, aki már a II. kötettől kezdve értékes lektori munkával járul hozzá a levéltári anyagban való tájékozódáshoz és jogtörténeti kérdések tisztázásához. Hatalmas segítséget kapott a munkaközösség Szabó György bekapcsolódásával, aki széles körű klasszika-filológiai ismereteivel a XVII–XIX. századi erdélyi magyar hivatalos nyelvben feles számmal előforduló latin kölcsönzők jelentésének tisztázásával is segíti a szerkesztők munkáját. Szerkesztői tevékenységük eredményeit a VII. kötet fogja megmutatni. Úgyszintén a Kabán Annamáriaét és a Szilágyi N. Éváét is, akik rövid együttműködés után kiléptek a munkaközösségből. T. Szabó Csilla a múlt évben kapcsolódott be a Tár munkálataiba, miután Magyarországon az Erdélyi Múzeum Egyesület ösztöndíjasaként elsajátította a szótárszerkesztés sok figyelmet, odaadást, alapos felkészültséget megkívánó, olykor fárasztó munkáját, és megismerte a múlt magyar nyelvének elámitóan szép, ódon veretű és árnyalatokban gazdag voltát.

1.3. A Tárban érvényesített szerkesztői elveket és eljárásokat Szabó T. Attila dolgozta ki, és az első kötet megjelenése előtt több dolgozatban közölte (NyÍrK. 16: 121–131 és az ott idézett irodalom), és a legjelentősebb magyarországi nyelvészekkel megbeszélte. Elképzeléseit általában helyesnek találták és elfogadták. Ő viszont tudta, hogy a Tár I. kötetének anyaga és a címszók szerkezeti felépítése tekintetében — bár minden eddigi magyar nyelvtörténeti szótárral összehasonlítva jóval többet és újabbat nyújt, nem tekinthető mintának a további kötetek kidolgozásában, ezért mind az adalékok számának csökkentésére, mind a szócikkek megszerkesztésére vonatkozólag több ízben utasította a szerkesztőket, anélkül, hogy ezzel megzavarta volna a szótári munka alapvető felfogását és egységét. Ezekről a kérdésekről valamint a Tár munkálatainak technikai kérdéseiről Kósa Ferenc szerkesztő munkatársunk számolt be: Az Erdélyi magyar szótörténeti tár munkálatairól szóló előadásában és a NyÍrK-ben megjelent cikkében (35:125–131).

Szabó T. Attila, míg a munkaközösség munkáját vezette, nagyon vigyázott arra, hogy a szócikkekkel kapcsolatos megjegyzéseivel a szerkesztők egyéni álláspontjait és megoldási elképzeléseit ne fojtja el, s ahol úgy érezte, hogy vitatható lehet álláspontja, mindig kikérte a munkatársak véleményét, vagyis — ahogy mondta — a „kollektív bölcsesség” elvét alkalmazta. Ha viszont valaki is érzékenyen vette tudomásul észrevételeit, arra kérte, hogy tekintszen el egyéni „sérelmétől”, és a Tár ügyét tartsa mindenkor és minden esetben szem előtt.

Így is lett: Szabó T. Attila halála után a munkaközösség továbbra is együtt maradt és feladatának tekintette, hogy életművét továbbfolytassa és a befejezéshez közelebb vigye. Ebben a munkában döntő szerep jutott Vámszer Mártának, aki elvállalta a szótárszerkesztés legnehezebb részét: a szerkesztők szerkesztményeinek az átnézését, helyesbítését és kiegészítését, ahol kellett. Tovább menve ő rendezi össze a legépelet kéziratokat, és készíti elő nyomásra. Mindezek mellett időt szakít, hogy fokos kéziratkötegekkel gazdagítsa a Tár szócikkeinek számát. A kiadóval kapcsolatos adminisztratív munkákban (a kiadóval való levelezéssel, a korrektúrák utaztatásával) mellette állunk mindnyájan, hogy ezektől őt tehermentesítsük. A több százezres nagyságrendű

cédulaanyag rendezésének, a szerkesztők számára szükséges címszók szerinti beosztásának fárasztó és sok türelmet igénylő munkáját a kezdetektől Szabó T. Attila ikertestvére Szabó Judit, a mi kedves Dodónk végezte egészen a 80-as évek elejéig, majd külföldre távozásával — két éve halt meg Svédországban — Fodor Irén vállalta ezt a munkát, őt pedig Incze Andorné váltotta fel és a mai napig is ő készíti elő címszónként a szerkesztők számára az anyagot.

A munkaközösség most a VIII., illetve a IX. kötet szócikkeit szerkeszti, vagyis az *m*, *n*, *ny*, *o* betűkkel kezdődő címszókat. Számításunk szerint a Tár teljes sorozata tizenkét kötetből állna, kötetenként körülbelül ilyen megoszlásban: a VII. kötet a *k* betűs címszókat végig és az *l*, *ly*, *ma*- kezdetűeket tartalmazná; a VIII. kötet az *m* betűvel kezdődőket végig (tehát *me*-, *mo*-, *mö*-, *mu*-, *mü* kezdetűeket); a IX. kötet az *n*, *ny*, *o* betűs; a X. kötet az *ö*, *p*, *r*, *s* betűsöket; a XI. kötet az *sz*, *t*, *ty*, *u* betűs címszókat; a XII. kötet az *ü*, *v*, *z*, *zs* betűvel kezdődő címszókat tartalmazza. Kiegészülne a sorozat még egy pótkötettel is, amelyben az esetleg be nem szerkesztett címszók lennének. Időben ez a munka, ha a mostani kiadási lehetőségek és a munkatársak munkauteme megmarad és reméljük, hogy még fokozódik, és a munkaközösség összetételében olyan változások nem történnek, amelyek a munkálatok folytonosságát megzavarnák, körülbelül 6-8 évig tartana. Tehát az ezredfordulóra készen lehetne az Erdélyi magyar szótörténeti tár teljes sorozata.

2.1. Előadásom második részében azzal a kérdéssel foglalkozom, hogyan vált valóra a Tár megteremtőjének az a törekvése, amelyet ő a Tár rendeltetése címen az I. kötet bevezető soraiban így fejezett ki: „Nem egyoldalúan csak nyelvtudományi célkitűzéssel, illetőleg rendeltetéssel készül ez a Tár, habár — az erdélyi magyar írásbeliségen belül maradván — elsősorban az erdélyi magyar nyelv szókincsanyagának életére, a szavak alakjára, jelentésbeli, mondattani, sőt stilisztikai viselkedésére nézve igyekszik mentől több, mennél megbízhatóbb adalékot szolgáltatni. A nyelvtudomány érdeklődési körén túl azonban történeti anyagot szándékozik nyújtani, szállítani minden olyan tudomány számára, amely a történetiség igényével vizsgálja az érdeklődési körébe került kérdéseket. Különösen figyelemre méltó nyelvi és szokásismereti anyagot szolgáltat a Tár a történettudomány, valamint a történeti néprajz művelői számára.

A szigorúan szaktudományi érdekeken túl még legalább két vonatkozásban jelenthet e szótár megjelenése segítséget: a levéltári kutató és a szókincs, a nyelv gazdagítására törekvő író számára. Ami az első vonatkozást illeti: mindmáig nem állt rendelkezésre egy olyan szótári segédkönyv, amely az erdélyi történeti szóanyag értelmezésében — a magyar anyanyelvű levéltári kutatókon kívül — a román és a német (szász) kutatókat is segítse. Talán nem joggal e Tár szerkesztőjének az a vélekedése, hogy e Tár kötetei valamelyes mértékig e tekintetben is hiányt pótolnak. Mindemellert a szerkesztő véleménye szerint a szókincs gazdagításán, veretessé tételén buzgólkodó író is a régi erdélyi magyar nyelv gazdagságától, szemléletességétől, finom árnyaltságától serkentve e Tár adalékaiból talán gazdagíthatja a mai irodalmi nyelv szókincsét” (i. h. 12).

Nincs sem hely sem idő arra, de módomban sem áll, hogy számba vegyem azt a feles számú ismertetést, méltatást, amelyet Szabó T. Attila a Tár egyes kötetének megjelenése során kapott (csak zárójelben jegyzem meg, hogy az első kötet megjelenése után 53 sajtóközlemény látott nyomdafestéket, ezek közül csak tíz jelent meg a romániai és külföldi szakfolyóiratokban, a többi a széles körű olvasóközönség igényeire tekintő sajtótermékekben), s azóta a Tárra vonatkozó közlemények száma meghaladta jóval a százat.

Ezúttal három tudomány: a nyelv-, a történet- és a néprajztudomány négy neves képviselőjének véleményéről szólnék röviden: hogyan értékelték ők a Tárban közölt történeti szóanyagot szaktudományuk szempontjából, vagyis miért forrásmű a Tár?

2.2. A magyar nyelvtudomány részéről IMRE SAMU akadémikus mondta el először véleményét a Tár első kötetéről, és fejtette ki nézetét a szerkesztéssel kapcsolatban (Nyr. 99: 484–486). Kiemelte a címszavak adatolásának gazdagságát, a hozzájuk csatlakozó érdekesebbnél érdekesebb szókapcsolatok sorát. Így azután — állapította meg IMRE — egy-egy szócikkből valóban élénk tárul a szó teljes élete — formájában és tartalmában egyaránt. Ez pedig óriási nyereség a kutatók számára — mégpedig nem csupán a szótörténet, hanem a történeti hangtan, alaktan, mondattan, sőt a történeti nyelvjárásban kutatója számára is. Ugyanakkor felhívta a szerkesztő figyelmét arra, hogy — idézem — „bánjon talán egy kicsit szűkmarkúbban az adatok közlésével”. Ezt az észrevételt Szabó T. Attila meg is szívelte és a Kriterion Könyvkiadó akkori szerkesztője, Szilágyi N. Sándor megjegyzéseit is figyelembe véve — főleg a terjedelmre vonatkozókat — utasította a szerkesztőket, hogy a címszónak egy-egy jelentése alá nyolcnál több adalékot ne szerkesszenek be, kivéve ha olyan adalékok adódnak, amelyek hangtani, alaktani és jelentéstani szempontból sajátosak volnának.

Még hangsúlyozottabban emelte ki a köznyelv és a nyelvjárások egymáshoz való viszonyának vizsgálatában a Tár jelentőségét KÓSA FERENC, amikor rámutatott arra, hogy „a nyelvjárás-történeti stúdium számára a Tár fölötté becses anyagot szolgáltat, így a rendelkezésre álló adatok sokasága megvilágítja a mezőségi *a-zás*nak a régiségben való nyelvi és földrajzi elterjedését. Azt mondhatjuk — állapítja meg —, hogy e szótár alapján századonként nyelvföldrajzi térképeket készíthetünk a legfontosabb hangtani, alaktani, szókincsbeli jelenségekről” (NyÍrK. 20: 106). Efféle térképeket közölt SZABÓ T. ATTILA is a Válogatott tanulmányok, cikkek II. kötetében (A szó és emberben): A *kalák* és a *kalács* szóbokra (243–250); Szótörténeti észrevételek a *kaláka* kölcsönszó életéhez (uo. 251–272); *Becstelen, bestelen* (uo. 278–284); A *cibóka* tájszó és alakváltozatai (uo. 289–298), A *felimeg*, a *fersing* és rokonságuk (uo. 303–329) című cikkeiben és másutt.

2.3. A néprajztudomány részéről a kiváló néprajztudós GUNDA BÉLA hívta fel a figyelmet a Tárban rejtekező igen gazdag történeti néprajzi adalékokra. „A Szótörténeti Tár — idézem — nemcsak »szócikkek« gyűjteménye, hanem gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténeti gyöngyszemek örök értékű foglalata. (...) A munka (...) nemcsak a magyar néprajz művelőit segíti, hanem mindazokat, akik a Kárpátok

különböző népeinek műveltségét, intézményeit, az ottani bonyolult, egymást keresztező műveltségi rétegeket és áramlatokat vizsgálják akár a vlach pásztorkodásról, céh- és bányászletről, az erdőirtásról, középkori természetű növényneveinkről, az adózási rendszerről, a XVII–XVIII. századi iparos szerszámokról, a jogszokásokról vagy hiedelmekről van szó. (...) Ha tartalmilag és tárgyilag rokon szócikkek anyagát össze-ötvozzük, akkor a XV–XIX. századi erdélyi népelet, foglalkozások, jogi szabályok és szellemi törekvések monográfiája tárul elénk.” Kiemeli, hogy „valóságos kincsbányák a viseletre és az ételekre vonatkozó szócikkek”, végül azt állapítja meg, „hogy a Tárnak mindennapi munkaeszközüinknek kell lennie” (NyT. 99: 486–488).

2.4. A történettudomány részéről BENDA KÁLMÁN kiemelte, hogy a szerző „újítása és roppant érdeme, hogy időben és helyileg pontosan meghatározott idézetei révén az élet egészére, elmúlt korok gazdasági és társadalmi viszonyaira, műveltségi körülményeire és gondolkodására is ablakot nyit. Ennyiben a Tár nemcsak nyelvészeti, hanem történeti munka is. (...) A Tár gazdag idézetanyaga lehetővé teszi, hogy a történeti élet egy-egy területét szinte teljesen rekonstruáljuk” (uo. 490). Erre például az öltözködésre vonatkozó adalékok gazdagságát hozza fel, de — jegyzi meg — ugyanilyen gazdagon ömlik az anyag a szélesebb értelemben vett művelődéstörténelem bármelyik részében. Végül megállapítja, „hogy a Szótörténeti Tár a megjelent I. kötetéből ítélve, a teljes mű az erdélyi tudomány legnagyobb és legidőtállóbb alkotásai között foglal majd helyet, s a magyar nyelvtudomány egésze is alighanem a legelőkelőbb helyek egyikét tartja fenn számára. De nem túlozunk, ha azt mondjuk — folytatja BENDA — jelentősége legalább akkora történeti, művelődéstörténeti vonatkozásban. Sokkal több, mint valamely általános értelemben vett szótár, nem is szótár már, hanem lexikon, az erdélyi, sőt az egész magyar nyelvterület eddigi legnagyobb művelődéstörténeti forrásgyűjteménye, enciklopédiája.” (...) „A kiadvány kézikönyve lesz mindazoknak, akik a XVI–XIX. századi magyar művelődés történetével foglalkoznak, azt kutatják vagy az iránt érdeklődnek” (uo. 491).

Az erdélyi magyar tudomány- és művelődéstörténet ismert kutatója és kiváló ismerője, BENKŐ SAMU is kiemelte, hogy a nyelvtörténeti kutatáson túlmenően a Szótörténeti tár azt is jelzi, hogy mostantól kezdve a társadalomtudományok művelőinek, ha nem akarnak szemet hunyni a történetiség kötelező elve felett, az erdélyi múlttal érintkező valamennyi munkájuk rendjén kezük ügyébe kell helyezniük ezt a művet. Böven ömlő történeti adalékait be kell építeniök szaktudományuk eredményei közé. Majd a szótárban „rejtekező” — a régi erdélyi magyar nyelvnek ezt a szép szavát Szabó T. Attila állandóan használta beszédében és írásaiban — nyelvi gazdagságra, fordulatosságra és árnyaltságra hívja fel a figyelmet, arra, hogy a Tár mellett, hogy több szaktudomány nélkülözhetetlen munkaeszköze „olvasmánynak is remek”, mert a szaktudományban járatlan olvasó is úgy veheti kezébe és forgathatja, hogy az nemcsak tájékoztatja egy-egy szónak a múltjáról, hanem a sok példamondatnak köszönhetően a felhalmozott nyelvi szépségekben gyönyörködhetik is. (...) Persze ezt a szótárt nem úgy olvassuk — jegyzi meg — mint a regényeket, hanem úgy mint a versköteteket.

Hosszasan elidőzünk egy-egy szónál, intellektuálisan és érzelmileg kitérülünk a sorok előtt, hogy azok a versek strófáihoz vagy a hangulatfestő költői képekhez hasonlóan szűrődjenek belénk. Képzeletünket röptére engedjük, hogy a régi szavak nyomában bekalandozhassa a régi századokat. S ha tollunk hegyére buggyan a szavak egyike-másika, már arról is számot adhatunk, hogy e szótár nemcsak a történeti megismerést, hanem a stilisztikai felfrissülést is hathatósan szolgálta” (A Hét 6 [1975]: 39).

A hazai történészek közül legutóbb az erdélyi gazdaság- és ipartörténet valamint a munkás- és parasztmozgalmak ismert és kiváló kutatója, EGYED ÁKOS fejtette ki gondolatait a Tárnak a felhasználásáról, elsősorban történettudományi hasznosításra vonatkozólag. (Adattár és forrásmű: Utunk 1984. 42. sz.). A Tár IV. kötetéből vett példákön szemléltette azt, hogy a Tár szókincsananyag olyan forrásokból származik, amelyek „bátorítóan hatnak a társadalomtörténet művelésére.” A kutató — írja — kihasználhatja a köteteknek azt az eléggé nem méltányolt adottságát, hogy bennük e g y ü t t (kiemelve!) vannak a társadalom hajdani élete dolgokra, tárgyakra, viszonyokra, folyamatokra, művelődésre, gondolkodásmódra vonatkozó nyelvi kifejezésformái s a hozzájuk tartozó adatok. Rámutatott arra, hogy a nyelvi valóságnak a múltbeli társadalmi valóság talajára való átvétele csak akkor vezet eredményre, ha egy szócsaládba (fogalomkörbe) tartozó szócikkek anyagát a kutató e g y ü t t veszi számba. Állítása igazolására próbát tett és kicédulázta a *falú*, *ház* és *gazda* címszót, valamint ezek származékainak adalékanyagát, majd a cédulákat úgy csoportosította, hogy azok a régi falu életére nyújtsanak lehetőleg jellemző tudósításokat. A kísérlet eredményét biztónak mondta. Megállapításai tehát igazolták Gunda Béla fentebb idézett észrevételeit is.

2.5. A Szótörténeti tárról írt méltatások csaknem mindenike dicséretre méltónak és helyesnek tartotta azt, hogy a címszók magyar nyelvi értelmezésén kívül a román és a német nyelvi értelmezések segítik a román és német (szász) kutatókat munkájukban. KISS ANDRÁS gyakorlati példákkal igazolta, hogy milyen helytelen értelmet kaphatnak azok a magyar nyelvű szövegek, amelyeket a magyar nyelv szókincsének egyes történeti elemeit nem ismerő kutató román vagy német fordításban szándékozott közölni. „Minden olyan kutatónak, — állapítja meg KISS ANDRÁS — aki régebbi forrásokkal dolgozik, ma már elengedhetetlenül egy olyan szótárral is kell rendelkeznie, amelyben megtalálja a régi nyelv szavainak értelmezését nemcsak magyarul, hanem románul és németül is. Ezt a feladatot teljesíti a Szótörténeti tár hazai forráskutatásaink ma már nélkülözhetetlen munkaeszközeként” (Művelődés 32 [1979]: 8: 40).

3.1. Végül még arról szeretnék szólni, hogy egyes szaktudományok — elsősorban a nyelv- és néprajztudomány — magyarországi és romániai művelői milyen tudományos kérdésekben fordultak a Szótörténeti tárhoz, hogy az eddigi kutatások eredményeit újabb adalékokkal gazdagítsák. Előljáróban megjegyezni óhajtom, hogy nem állt módomban felmérni még hazai viszonylatban sem, hogy teljességében bemutassak minden idevágó közleményt, cikket. Arra törekedtem, hogy legalább izelítőt nyújtsak ezekről a kutatásokról a kezem ügyébe került közlemények alapján.

A nyelvészek közül a magyar helyesírás-történet alapos ismerője KÓSA FERENC két közleményében „Az *s* és *z* hangértékű *sz* az erdélyi kéziratok írásbeliségben” (NyIrK. 27: 151–156) és „A hangérték nélküli *y*, *i* és *j* történetéhez” (uo. 28: 147–152) az erdélyi írásbeliség két helyesírás-történeti kérdéséről, egy további tanulmányában pedig „A *lesz* ige történetéhez” címűben (uo. 33: 123–133). Bemutatja ezen ige továltó jellegének változatait, igealakjainak változatosságát és jelentéstartalmának előfordulásait a régi erdélyi nyelvhasználatban. A szóalaktan köréből „Az *iránt* névutó történetéhez” című dolgozatában P. DOMBI ERZSÉBET e névutónak az erdélyi régiségbeli hangtani alakváltozatait és összetételeit állította össze és arra a megállapításra jutott, hogy a Tár kimeríthetetlenül gazdag adatanyagával mindenkor alkalmas arra, hogy megvizsgáljuk vajon ismerjük-e, tudjuk-e eléggé a magyar irodalmi nyelvet (...) s teremthető-lényegesen használjuk-e anyanyelvünket. Ezzel az alapállással — állapítja meg — válik a Szótörténeti tár a mélyebb nyelvismeret, a határozottabb nyelvi öntudat felelős tényezőjévé (Nyelvészeti Tanulmányok 1983. 7–21). Jelentéstörténeti vizsgálódás tárgyául választotta ki B. GERGELY PIROSKA az *idő* szót és szócsaládját, hogy kiegészítse e gazdag jelentéstartalmú szóval kapcsolatos eddigi jelentéstörténeti kutatások eredményeit a szónak a Tár-ból idézhető előfordulásaival (uo. 22–67). Ugyancsak ő foglalkozott „Az erdélyi asszonyok régi elnevezéseiről” szóló cikkében a névhasználat erdélyi régiségbeli előfordulásaival a Tár I–IV. kötetében található felelős számú adalék alapján (Névtani Értesítő 15: 118–125). A *maga* visszaható névmás tárgyi használatának sokrétűségét és árnyaltságát FERENCZI RITA mutatta be „A *maga* visszaható névmás történetéről” írt tanulmányában NyIrK. 35: 75–86), felhasználva hozzá a Tár gazdag adalékanyagát. Ezt a kérdést — a reflexivitás kifejezését a régiségben — választotta doktori értekezésének tárgyául is.

Külön kell szólnom arról a nagyarányú szótár-vállalkozásról, amelynek alapját szintén a Szótörténeti tár gazdag szókincsanyaga képezi: az erdélyi magyar nyelv feudalizmuskori román kölcsönszavaira vonatkozó munkálatról. Ebben a Tár munkaközösségéből négyen vettek részt: B. GERGELY PIROSKA, KÓSA FERENC, VÁMSZER MÁRTA és ZSEMELYEI JÁNOS. A munkálatokat SZABÓ T. ATTILA irányította. E mű megjelenítése még várat magára. BAKOS FERENC „A magyar szókészlet román elemeinek története” (Bp., 1982) című összefoglaló művében szintén hasznosan gyűmölcsöztette a Szótörténeti tár eddig megjelent kötetének román eredetű címszavait.

A latin–magyar kevertnyelvűségben együttesen érvényesíthető rétegnyelvi és területi szempontok kérdéséről írt tanulmányában ZSILINSZKY ÉVA rámutatott arra, hogy a SzT-ban igen gazdag szóanyag található a kevertnyelvűség kérdésének vizsgálatához.

Merített a SzT. gazdag szócikk-tárából a TESz. és ennek német nyelvű változata az Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen (Bp., 1993. A–Cs), mert a SzT. számos olyan erdélyi történeti szóelemet hozott felszínre, amely hiányzott a TESz-ből.

A névtudomány számára is bőséges adalékanyagot szolgáltatott a Szótörténeti tár. Ebből a gazdag forrásból szemelgetett ki Kázmér Miklós „Régi magyar családnevek szótára” (XIV–XVI. század). (Bp., 1993) című művében feles számú adalékot.

3.2. A nyelv- és történettudomány mellett a néprajztudomány számára is kimeríthetetlenül gazdag forrásmű a Tár. Erre a tényre már Szabó T. Attila is felhívta a figyelmet, GUNDA BÉLA, BALASSA IVÁN (Ethn. 86: 654–657) és BENDA KÁLMÁN pedig példák sorával igazolta ezt. Magam több viselettörténeti írásban szintén felhasználtam az egyes erdélyi magyar történeti viseletdarabokra vonatkozó adalékokat és ezeket az együtt élő szász és román nép öltözetére vonatkozó adalékokkal vettem össze. Ilyen tárgyú dolgozataim: *Dolmány*. Összehasonlító szó- és viselettörténeti adalékok: Nyelvészeti Tanulmányok 1983. 69–83; Az Erdélyi magyar felsőruha és a szász Falsche. Adalék a magyar–szász összehasonlító viselettörténeti kutatásokhoz: Ethn. 115: 242–255); *Beitrag zu den trachtengeschichtlichen Forschungen in Rumänien im Lichte der Wortgeschichte: A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében*. Budapest–Wien 1989. 349–355); Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár jelentősége az összehasonlító viselettörténeti kutatások szempontjából: A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Budapest 1991. 357–362; Szótörténet — viselettörténet: Adalékok a romániai magyar viselettörténeti kutatásokhoz a szótörténet tükrében: MNyj. 30: 83–87). *Mente*. Ebben a tanulmányomban számos új adattal járultam hozzá — a Tár ide vonatkozó adalékai segítségével — e történeti viseletdarab képének, jellegének megrajzolásához. A dolgozat az Ethn. 1992. évi 1–2. számában jelenik meg.

Vizsgálódásaimban rámutattam arra, hogy a Tár kimeríthetetlenül gazdag kincseshánya, igazi tárház a viselettörténettel foglalkozó kutató számára. Szótörténeti adalékai segítségével nemcsak egy fogalom köre, nyelvi vonatkozásai vizsgálhatók meg, hanem a letűnt századok öltözködése, az öltözetben használt anyagok, kelmék, a rajta alkalmazott díszítés, a vele kapcsolatos szokások és eljárások, intézkedések, az egyes ruhadarabok viselésének nemzedékek és nemek szerinti megoszlása, a bel- és külföldi gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok is feltárhatók. A Tár nélkülözhetetlen kézikönyv a viseletdarabok eredetének, jellegének vizsgálata szempontjából is, mert ezek ismeretében lehet összehasonlító nyelvi és tárgytörténeti vizsgálódásokat végezni és a mai nyelvi és tárgyi formákra következtetni. A szótörténeti adalékok segítenek továbbá hozzá, hogy megismerjük és megmagyarázzuk az öltözködés terén a nevekben és dolgokban érvényesülő kölcsönhatásokat és elvégezhessük a letűnt vagy még használatos öltözetdarabok történeti szemléletű összehasonlító vizsgálatát.

3.3. Végezetül utalni szeretnék még azokra a megnyilatkozásokra, amelyek rövid népszerűsítő formában tájékoztatták a széles olvasóközönset olyan régmúlt eseményekről, amelyek szerkesztés közben ötlöttek a szerkesztő szemébe. Itt elsősorban SZABÓ GYÖRGY cikkecskéire hivatkozhatom. A *mézespogácsa* címszó szerkesztése során a kolozsvári mézespogácsáról (Erdélyi Híradó 1991. X. 9.), a *mennyütökő* 'mennykő' címszóéna a különböző helyeket ért mennykőcsapásról (Szabadság 1992. VII. 31.) írt, majd pedig abból az alkalomból, hogy városunk utcáin megjelentek a gesztenyesütők a *gesztenye* címszó alá besorolt XVI. századi adalékok alapján arról tájékoztatta az olvasót, hogy a *nagybányai gesztenyé*-t több mint 400 éve árusították

Kolozsváron (Erdélyi Híradó 1991. XII. 18.). Ugyancsak ő idézi ezekből az időkből azt az egy mézárszékben történt esetet, amikor a mézáros egyik vevőjét be akarta csapni, s emiatt nemcsak vevője, hanem a mézáróstársak is „úgy eregették és ütögették meg” a csaló mézáróst, hogy annak „a mézáros kamra ablakán kellett elmenekülnie” (Négyszáz esztendő. Szabadság. 1993. szept. 25.). Ma is nagyon időszerű kérdéstről számol be a Kétnyelvű felirat című cikkecskéjében (Szabadság. 1992. VIII. 19.). A kolozsvári városi tanács 1580-ban azt a határozatot hozta, hogy a városnak a Szamost átívelő hídjára a feliratot ne csak magyarul, hanem szászul (németül) is ki kell faragni; „ha egyik nemzetnek nyelve — idézi — ott van, a másiké is legyen ott.” (Tájékoztató közli, hogy akkoriban Kolozsvárt jószerével magyarok és szászok lakták, a románság a város környékén, például Feleken élt). A *mise* címszó megszerkesztése adott neki alkalmat arra, hogy kiválogassa a szóra és származékaira vonatkozó történeti adalékokat a XVI–XIX. századból (Az Erdélyi magyar szótörténeti tár *mise* címszava: Keresztény Szó III [1992]/7: 8).

Kiemelték a Szótörténeti tár nyelv- és művelődéstörténeti jelentőségét azok az előadások is, amelyeket a munkaközösség tagjai közül néhányan bizonyos alkalmakkor: kongresszusokon, konferenciákon, az Akadémiai Könyvnapokon 1993-ban, népi egyetemek előadássorozatain, helyi rádióban Vámszer Márta, Kósa Ferenc, Zsemlyei János és Nagy Jenő tartott. Az V. kötetnek a megjelenése a hosszú, csaknem tízévi kényszerszünet után a hazai és a magyarországi könyvkiadásban eseményszámba ment. Az Akadémiai Könyvnapok keretében (1993. áprilisában) az V. kötet megjelenése alkalmával az első helyen méltatták a Tár jelentőségét a magyar nyelvtudományban, Nagy Jenő pedig köszönő szavaiban rámutatott arra, hogy a Tár körüli némaság nem jelentette a munkálatok megszűntét, mert a munkaközösség együtt maradt és megszakítás nélkül folytatta Szabó T. Attila nagy művének előbbre vitelét. Vámszer Márta ugyanakkor Pécsen ismertette a Tár munkálatainak állását. Az V. kötetnek a Kriterion Könyvkiadó által rendezett kolozsvári bemutatóján 1993 májusában Vámszer Márta, Zsemlyei János és Nagy Jenő a munkaközösség, Szilágyi N. Sándor a Kriterion Könyvkiadó részéről beszélt a szótár szerkesztése során szerzett tapasztalatairól, megjelenésének vizontagságaitól, s annak a reményének adott kifejezést, hogy Szabó T. Attila örökségét a munkaközösség teljes odaadással fogja magára vállalni és folytatni.

Mi pedig reméljük, hogy a még hátralevő útszakaszt az eddig megtett feleútnál gyorsabban és zökkenésmentesebben tudjuk bejárni, és azon leszünk — ha a körülmények is engedik —, hogy az ezredfordulóig az Erdélyi magyar szótörténeti tár teljes sorozata elkészüljön.

NAGY JENŐ

Szágó és kapli Csokonai műveiben

1. A nemrég megjelent Csokonai-szókinctár lapozgatása közben figyeltem fel a címben szereplő két szóra (JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, Csokonai-szókinctár I. Debrecen, 1993). Csokonai 1799-ben írt *Cultura* című vígjátékában, a harmadik felvonás második jelenésében található Szászlaki és inasa, Conrad beszélgetése. Szászlaki Somogyról, „az akadémiátlan Magyarországnak legakadémiátlanabb” részéről szól és hozzáfűzi: „Éhhez kellene ott nékem meghalni”, ezután a következőt olvashatjuk: „Külső országi *sago darát, kaplit, sampanelt, vaniliát, milanoi tzukeeperakkerait, egyéb efféléket a’ mellyekhez én külső országgon hozzá szoktam, hol kapna azok között ottan az ember az originalis magyarok között”* (Csokonai Vitéz Mihály, *Cultura 1799: Csokonai Vitéz Mihály, Színművek II. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN. Bp., 1978. 167*). Milyen élelmiszereket takar az idézetben szereplő *sago és kapli* név?

Csokonai 1799-ben, Csurgón írta *Cultura* című vígjátékát. A szindarabot be tanította tanítványainak, és diákjai előadták. A *Cultura* mondanivalója egyenes folytatása a Tempefőinek, tovább harcol a magyar nyelv tisztaságáért, a felszínes műveltségű, külföldet utánzó urak, parlagi gavallérok ellen. A darabban szembeállítja az idegenmajmoló, „németes gavallér”-t, Szászlakit és a „magyar gavallér”-t, Lehelfit. „Mi volt az anyag, amiből ezt a figurát, Szászlakit gyúrta? Kollégiumi emlékei, a németországi tanulás aktuális motívuma és a külföldieskedő, idegenmajmoló vígjátéki hagyomány” (VARGHA BALÁZS, Csokonai Vitéz Mihály alkotásai és vallomásai tükrében. Bp., 1974. 241). Csokonai a *sago dará*-n a szágólisztet érti, írja PUKÁNSZKYNÉ (i. m. 338), amelyet Ázsiában és Afrikában honos *szágópálmá*-k törzsének keményítőben gazdag bélszövetéből készítik. Minthogy Csokonai a *dara* szót használja, feltehetőleg szemcsés anyag volt, nem liszt. A gazdasági szempontból is jelentős pálmák közé tartoznak a *Metroxylon* nemzetség fajai: a *M. laeve* és a *M. rumphii*. A pálmák törzsét hosszában felhasítják, belét kikaparják, többször átmoszák, megsűrítik, majd napon vagy kemencében megszáritják. Ily módon lisztszerű vagy szemcsés anyagot, a *szágóliszt*-et állítják elő, amelyet étkezésre használnak. A forró égővi lakosság fontos tápláléka, a gabonalisztet pótolja, fogyasztják sütve, főzve, kenyérnek és lepénynek elkészítve (Urania. Növényvilág. Magasabbrendű növények II. Bp., 1981. 418).

A vígjátékban említett *sago dará*-n kívül a *szágó* szó máshol is előfordul Csokonai műveiben. Az MTA könyvtárában található Csokonai-kéziratok között az egyik füzet földrajzi feljegyzéseket tartalmaz a Kanári-szigetek, Madeira, Ausztrália, a Bermuda-szigetek stb. földrajzáról (éghajlatáról, domborzatáról, növény- és állatvilágáról stb.), gazdaságáról, néprajzáról stb. A feljegyzéseket Csokonai német, francia, magyar és latin nyelvű könyvekből másolta ki, és egy részüket magyarra fordította. Ezeket a feljegyzéseket Csokonai kollégiumi éve (1790–1795) alatt készítette, debreceni diák korában élénken foglalkoztatta a földrajz. Az ösztönzést ehhez bizonyára a kollégiumban kapta meg (Déri Múzeum Irodalmi Gyűjteménye K. X. 76. 177. 38: Marton Béla dr.: 1–6). Csokonai feljegyzésében nyolcszor szerepel a *szágó* szó, *sagó*, illetve *ságó* alakban (MTA K 669 Csokonai-kézirat).

Csokonai földrajzi feljegyzésében a *sago*-t, illetve *ságó*-t a növényekre, pálmákra vonatkoztatja, amelyek belsejéből a *szágó*darát és *szágó*lisztet készítenek. Csokonai a *szágó*-ról, mint növényről olvashatott külföldi szakirodalmakban, de a *szágó*dará-val megismerkedhetett közvetlenül is, a hazai németességgel való érintkezése során. S valószínűleg nem véletlenül adta a szót a szerző a „németes gavalér”, Szászlaki szájába.

A *szágó* első előfordulásai nyelvünkben: 1789: *Sago-mag*, *Sagu mag* 'szágó' (Mátyus I., Ó és új Diaet. II, 166); 1790–1795: *sago*, *ságó* (MTA K 669 Csokonai-kézirat); 1799: *sago darát* 'szágó' (Csokonai, i. m.); 1799: *Szágónak* (Fábián Jó'sef, Természeti-história a' gyermekeknek. Wespzprémben, 46); 1897: *Szágó* (PallasLex. XV, 358).

A *szágó* nemzetközi szó: angol: *sago*, német: *Sago*, spanyol: *sagú*, portugál: *sagu*, francia: *sagou*. Ezek a maláj *sagu* szóból származnak. Angol és holland nyelvek közvetítésével került a német nyelvbe (német: *Sago*) (WOLFGANG PFEIFER, Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. Berlin, 1989. 1465), ahonnan valószínűleg a magyarba is eljutott.

A fentiekből kiderült, hogy *szágó* szavunk a 18. században került nyelvünkbe feltehetőleg a németből (vö. német: *Sago*). Az *s* betűvel való írás is arra utal, hogy idegen szónak tekintették. MOLLAY KÁROLY és HORVÁTH MÁRIA nem említi a *szágó* szót mint német közvetítéssel nyelvünkbe került elemet. Nem szerepel a TESz.-ben sem. Ugyanakkor az ÉrtSz. és az ÉKsz. ismeri, jelentését így adják meg: A *szágó*-t „Nemely trópusi (pálma)fából kivont lisztszerű élelmiszer”-re, a *szágópálma*-t pedig a „Szágót szolgáltató palmaszerű trópusi fá”-ra használják (ÉKsz.). Az ÉrtSz. ezenkívül a következő összetételeket adja meg: *szágó*dará, *szágó*gyöngy, *szágó*liszt, *szágó*pálma.

Az első adatok (1787, 1790) a *szágó*darára vonatkoznak. 1787-ben Mátyus István ezt írja a *szágó*-ról „gyöngykása vagy apróbb borsó forma szemekre tsinálva, és úgy meg-szárasztva szokták a' Frantzia, Belga, és Anglus kereskedők tonnákban ide Európába-is *Sago-mag* név alatt által-hozni” (i. m. 166). Mátyus

valószínűleg a nagyobb szemű szágódarát ismerteti. Napjainkban a borsószem formájú szágót *szágógyöngy*-ként (Urania. i. m. 418) említik. A 18. sz. végén a *szágó* szót már a növényre is alkalmazták, így 1799-ben (ugyanabban az évben, amikor Csokonai *Cultura* című műve megjelent) Fábíán Jó'sef gyermekek részére írt Természeti-történetében a növényt ismerteti: „*Szágónak...* hívják azt a tsudálatos fát, mellyet meg-lehet enni. Megenni? Igen-is Fiaim, tréfa kívül meglehet enni minden héjastól, levelestől” (Fábíán Jó'sef, i. m. 46). Később a *szágó*-t már egyre inkább 'liszt' jelentésben használták, feltehetőleg ebben a jelentésváltozásban szerepet játszott a német nyelv közvetítő szerepe, mivel a *szágó* szónak németben (angolban is) két jelentése volt, illetve van. Ez a két jelentése nyelvünkben is megvolt: 1. 'a szágópálma' 2. 'a szágópálma beléből nyert liszt-szerű vagy szemcsés anyag'. Értelmező szótáraink (ÉrtSz., ÉKsz.), amint láttuk, különválasztják a *szágó*-t és a *szágópálmá*-t. A *szágó*-ra vonatkozó kezdeti adatok között feltűnik még a *szágófa*, amely ugyancsak németből került nyelvünkbe tükörfordítással (német: *Sagobaum*): 1799: *Szágófa* (Fábíán Jó'sef, i. m. 46); 1822: *Szágófa* (HasznMul. II, 268–9); 1823: *szágófa* (Márton József, Német–magyar–deák Lexicon. Második Darab. K–Y. Bétsben.) A *szágófa* elnevezés azonban már egyértelműen a növényre vonatkozott, hamar eltűnik azonban, és helyét átveszi a *szágópálma*.

A *szágópálma*(fa) első előfordulásai: 1845: *Sagoupálmafa* (Kováts Mihály, Háromnyelvű fejtő természethon titoktan orvostudomány műszótára,... II. Növénybölcsesség. Budán. 414); 1847: *sago-pálma* (Peregriny Elek, Természet-történet. Pesten, 347); 1887: *szágópálma* (Cserey, Növényhatározó 288); 1906: *szágó-pálma* (Simonyi Zsigmond, Középiszkolai műszótár. Bp., 213).

Ez is nemzetközi szó: angol: *sago palm*, német: *Sagopalme*, *Sagupalme*, francia: *sagoutier*, *sagouier*. A fenti adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a *szágópálma* is a németből tükörfordítással került nyelvünkbe.

2. A Földközi-tenger mellékén elterjedt haszonnövény a kapricserje (*Capparis spinosa*), amelynek sötétzöld, kerek, kissé négyszögletes bimbóit napjainkban sós vízben, ecetben vagy olívaolajban konzerválva fűszerként használják. Ez a szubtrópusi növény, illetve a fűszerként használt bimbója különböző alakváltozatokban fordul elő nyelvünkben, megjelenési sorrendben: *kaporna* (1516), *kapri* (1548), *kaperli* (1603). Végső forrásuk az ósperzsa *kábár* > görög *kapparis* > latin *capparis*. A 15. század végén került a németbe *gappern*, *kappren*, *cappres* alakban. Közvetlen forrásul az olasz *cappari* szolgált (HORVÁTH MÁRIA, Német.elemek a 17. század magyar nyelvében. Bp., 1978. 100).

A növény neve Csokonai kéziratos feljegyzéseiben *kaporna* (MTA K 672/I. 10b 212. Csokonai-kézirat). A *Cultura* c. művéből fentebb idézett részben a *kapli* a növényből készült fűszert jelenti.

A *kapri* növény legrégebbi elnevezése: *kaporna* volt, amely különböző alakváltozatokban található. A *kaporna* első előfordulásai: 1516: *Kaporna* (OkI Sz.);

1543: *kapornath* (MNy. 56: 117); 1590: *Kaporna* (SzikszF. 13); 16. sz.: *kaporna* (OrvK. 205/7); 1621: *Kaporna* (MA.); 1645: *Kaporna* (MA.); 1708: *Kaporna* (MA.); 1708: *Kaporna* (PP.); 1742: *Kaporna* (Jambressich Andreas, Lexikon Latinum. Zagrabiae. 87); 1745: *Kaporna Gyökér* héja (*Taxa pharmaceutica* Poseniensis. Posenii. 2); 1783: *Kaporna* (Molnár J., Könyvház 377); 1793: *Kaporna* (Földi János, Rövid kritika és rajzolat A' magyar fűvésztudományról. Bétsben. 39). A *kapornya* változat első előfordulásai: 1570 k.: *kapornyath* (MNy. 56: 117); 1578: *Kapornya* (Mel: Herb.); 1787–1793: *Kapornyát* (Mátyus, i. m. II, 433); 1798: *Kapornya* (Veszelszki Antal, A' növény plánták' országából való erdei, és mezei gyűjtemény, vagy-is fa- és fűszeres' könyv. Pesthen. 123). A *káporna* előfordulásai: 1585: *Káporna* (CAL. 54). A fenti adatok alapján megállapíthatjuk, hogy *kaporna* három alakváltozatban fordult elő nyelvünkben: *kaporna*, *káporna* és *kapornya*. A TESz. ismeri mindhárom alakváltozatot, az első adatot 1516-ból hozza, ugyanezeket említi MOLLAY KÁROLY Német magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig (Bp., 1982. 342) c. művében is. A *kaporná*-t két jelentésben használták: 1. 'szubtrópusi cserje' 2. 'a cserje bimbója, amelyet gyógyszerként és fűszerként ismertek'. MOLLAY KÁROLY szerint a *kaporna* szó újfelnémet eredetű (úfn. *kappern* — *gappern* — *kappren*) (i. m. 342). A magyar nyelvbe a német *Kaper* szó többes számú alakja *Kapern* került, amely hangrendi kiegyenlítődéssel és a szóvégi mássalhangzó-torlódás feloldódásával nyerte el a *kaporna* alakot (TESz.).

A rövidebb *kapri* két változatban fordult elő nyelvünkben: *kapri* és *kápri*. A *kapri* első előfordulásai: 1548: *kapri* (OklSz.); 1966: *kapri* (Csapody–Priszter, MNövSz. 95); 1975: *kapri* (Természettudományi kisenciklopédia 314); 1980: *Kapri* (Járainé–Regéczy, Fűszernövények 44); 1986: *kapri* (Priszter, Növényneveink 92). A *kápri* első előfordulásai: 1793: *Kápri* (Joanne Bapt. Grossinger, i. m. 345); 1807: *Kápri* (Magy. Fűvészk. 312); 1843: *Kápri* (Bugát, Szóhalm. 227); 1845: *Kápri* (Kováts Mihály, i. m. 265); 1911: *kápri* (Cserey, Növény- szótár 50).

A TESz. a *kapri*-t és *kápri*-t, MOLLAY csak az előbbit említi. A *kapri*-t, akár csak a *kaporná*-t két jelentésben használták: 1. 'szubtrópusi cserje' 2. 'a cserje bimbója, amelyet gyógyszerként és fűszerként ismertek'. A TESz. szerint a magyarba esetleg olasz (*capperi*) vagy latin (*cappari*) közvetítéssel kerülhetett. MOLLAY KÁROLY szerint viszont a *kapri* korai újfelnémet kori hazai bajor-osztrák eredetű (vö. 1483–1490: *kappry* (SoprOkl. II/6: 262); i. m. 343).

1807-ben Diószegi és Fazekas Magyar fűvészkönyvükben megpróbálják elkülöníteni a *kapri* és *kaporna* elnevezéseket. A Linné előtti időkre nagyfokú pontatlanság jellemző a növénynevekre vonatkozóan. S „A' minémü zűrzavar vólt hajdan a' Deák Fűvésztudományban, a' Linné Rendbeszedése, és Elnevezési előtt: szinte olyan zűrzavar, fogyatkozás, és tévedezés vagy on ma a' Magyar Fűvésztudományban” (i. m. 3) írta 1793-ban Földi János. Linné rendszere alapján Földi

János tervezte elsőként a magyar flóra megírását, Természeti históriájának azonban csak az első része, az állatok országa készült el. Így az első „a’ Linné alkotmánya szerént”-i összefoglaló botanikai mű Diószegi és Fazekas Fűvészkönyve volt. Rendszerezni próbálták a magyar növényneveket, a következőképpen: „A’ Fajnév utánn a’ Nemi névnek első betűje is ki van téve azért, hogy a’ Fajnévvel együtt a’ Nemi nevet is ki kell mondani. ... Mert minden plántának két neve van: Nemi és Fajneve” (Magy. Fűvészk. 56). Így a *kaporna* lesz fajnév és a *kapri* a nemi név: *kaporna* ‘Capparis’, *kapri kaporna* ‘Capparis spinosa’, vagyis a *kapri kaporna* fajt jelöl (vö. CzF.). További adatok: 1807: *Kaporna* ‘Capparis’; *Kápri K.*, *Kápri Kaporna* ‘Capparis spinosa’ (Magy. Fűvészk. 312); 1841: *Káporna* ‘Capparis’, *kápri Kaporna* ‘Capparis spinosa’ (Barra István, Növénytan, mely a magyarországi és erdélyi növény rendeknek... leírását, elterjedését... hasznának előterjesztését... foglalja magában. Pest); 1843: *Kaporna* ‘capparis, alloscorodon’, *kápri kaporna* ‘capparis spinosa’ (Bugát, Szóhalm. 227); 1862–1874: *kaporna*... Faja: *kápri kaporna* (CzF. 385).

Jóval később jelent meg a *kappeli* fűszer jelentésben. Radvánszki Béla könyve „menyegzői ünnepélye[i]re vásárolt konyhaszerek és fűszerszámok” között említi a *Kappali*-t és *capelli*-t ‘kapri’ (Radvánszki Béla báró, Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. Bp., 1879–1896. 59–60). Ezek első előfordulásai és alakváltozatai: 1603: *kaperlin* (RadvcSal. III, 57); 1612: *Kappelit* (uo. 60); *cappelit* (uo. 61); 1617: *Kaperli* (uo. 65); 1709: *Kaperle* (TT. 1883, 196);

Ezek az alakváltozatok közvetlen német átvételre mutatnak (vö. HORVÁTH MÁRIA, Német elemek a 17. század magyar nyelvében. Bp., 1978. 100), és ebbe a sorba illeszkedik a Csokonainál található *kapli* alak. Jelentés tekintetében is megfelelő, mivel a vígjátékban élelmiszerekről van szó, és nem növényekről. A *kaperli* — *kapli* változat csak fűszer jelentésben került be nyelvünkbe. Kialakulhatott a *kapri*-ből *r ~ l* cserével, de létrejöhetett a *kapelli*-ből is, a középső szótag kiesésével. A folyamatot elősegíthette a német jövevény *-li* végű szók analógiája. Csokonai színműveiben is előfordul például a *stekli*, *strimfli* (vö. CsokSzók.).

A *kapri*-t, akárcsak más egzotikus növényeket kezdetben valószínűleg gyógyszerként alkalmazták, s a patikaszerke között tartották számon (vö. Melius [Juhász] Péter, Herbárium. Bev., magyarázó jegyz. és sajtó alá rend. Szabó Attila. Bukarest, 1979. 45). Ezt igazolják a 16. századi orvosi könyv adatai (*kaporna* — 3 adat, és Melius, aki Herbáriumában részletesen ismerteti a *Kapornya* ‘kapri’ gyógyhatását. Később a növény fűszerként is elterjedt hazánkban: „A *Kápri Kaporna*, Európának Délre fekvő Tartományaiabann terem. Virágbimbóit minekelőtte kinyílnának, megszedik; etzetbe bétsínálják, és vagy úgy magokbann eszik, mint gyomor erősítő; vagy ételeket készítenek vele. Gyökerének kérgét lehántják, melj keserű, és özvehúzó ízű, és azt tartják, hogy ez az inakat, és a’ dugulástól megszabadult belső részeket erősíti” (Magy. Fűvészk. 2. 248).

A fentiekén kívül a kaprinövényre használták a következő elnevezéseket: I. 1787–1793: *Kapornya-fa* (Mátyus, i. m. II. 433); 1792: *Kapornya-fának* (Nedeliczi Váli Mihály, Házi orvos szótárotska. Győrött. 15); 1798: *Kapornya-fa* (Veszelszki Antal, i. m. 123); 1925: *kapornyafa* (Magyar Flóra 448); II. 1843: *kapornacserje* (BLOCH MÓRICZ, Új kimerítő magyar–német és német–magyar zsebszótár... Pesten. 174); 1858: *kapornacserje* (Finály Henrik és Régeni István, i. m.) és ritkán; III. 1843: *kapornabokor* (Bloch Móricz, Új kimerítő magyar–német és német–magyar zsebszótár... Pesten. 174); IV. 1925: *Kápri-cserje* (Magyar Flóra 448); 1966: *kápri cserje* (Csapody–Priszter, MNövSz. 95); 1986: *kapricserje* (Priszter, Növényneveink 92). Ezek az elnevezések kivétel nélkül németből, tükörfordítással kerültek nyelvünkbe (vö. német: *Kappernstrauch*, *Kappernstaude*).

Századunkban néhány növényiszótárunk említi a növényt *tüskés*, *tövises* jelzővel: 1911: *tüskés kaporna* (Cserey, Növényiszótár 50); 1942: *tüskés kaporna* (Nagylaki Károly, i. m. 60); 1986: *tövises kapri* (Priszter, Növényneveink 92). Ezek az elnevezések a növény apró ágteviseire utalnak (Urania I. Bp., 1974. 361).

VÖRÖS ÉVA

Rendszerváltás — utcanév-változtatás

Névtani szakirodalmunkban közhelynek számít az a megállapítás, mely szerint a hivatalos utcanévadás híuen tükrözi a társadalmi, politikai viszonyokat is. Így érthető, hogy az 1990-ben kezdődő rendszerváltás a hivatalos utcanévanyag ideológiai, politikai szempontból kifogásolható neveinek (névtípusainak) megváltoztatását is előtérbe állította.¹ Az alábbiakban ennek jellemzőit veszem sorra a szatmári régió utcanévanyagának elemzése alapján. A dolgozatomban említett példák négy járás helynévgyűjteményeiből (KÁLNÁSI ÁRPÁD, A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei. Debrecen, 1984; JAKAB LÁSZLÓ–KÁLNÁSI ÁRPÁD, A Nyírbátori járás földrajzi nevei. Nyírbátor, 1987; KÁLNÁSI ÁRPÁD, A Mátészalkai járás földrajzi nevei. Debrecen, 1989; KÁLNÁSI ÁRPÁD–SEBESTYÉN ÁRPÁD, A Csengeri járás földrajzi nevei. Debrecen, 1993), illetve későbbi adatgyűjtéseimből valók. Előljáróban a címben foglaltak jobb megértése végett célszerűnek látszik legalább nagy vonalakban áttekinteni az utcanévadás korábbi történeti korszakait is.

1. A legrégebbi időktől körülbelül az első világháború végéig terjedő periódust a természetes utcanévadás korának szokás nevezni. A természetes névadási mód nincs korhoz kötve, a legrégebbi időktől napjainkig keletkezhetnek ilyen nevek (vö. LŐRINCZE, Földrajzi neveink élete. [Kny. a MNy. 13. kötetéből] 23, MEZŐ, A belterületi névadás néhány sajátossága: MNy. 65: 198–204). Ebben az időben azonban még kizárólagosnak vagy majdnem kizárólagosnak tekinthetjük, hiszen a mesterséges (hivatalos) névadás, ahol egyáltalán van ilyen, még csak átveszi a népi neveket, új elnevezéseket nem vagy csak elvételek alkot. Zömmel e korszak szülöttei vidékünkön a *Nagy utca* — *Kis utca*, *Alvég* — *Felvég*, *Alsó utca* — *Felső utca*; *Derzsi utca*, *Jármi utca*; *Malom utca*, *Templom utca*; *Nemes szer* — *Paraszt szer*; *Orosz vég*, *Sváb utca* stb. nevek, névtípusok. Csak a nagyobb településeken, például Mátészalkán bukkan fel a múlt század vé-

¹ Az utcanevek említett rétegének felülvizsgálata nemcsak hazánkban, hanem a volt szocialista tábor országaiban, így az egykori NDK-ban is napirendre került. Nyelvészeti folyóiratainkban több cikk foglalkozik ezzel a kérdéssel. Cím szerint INGRID KÜHN „Straßenamen nach der Wende” írását említeném, amely a német hivatalos utcanévadás történetének vázlatos áttekintése után Halle utcaneveinek megváltoztatását taglalja (Der Sprachdienst. Jg. XXXV [1991], H. 6: 169–172).

gefelé a *Kossuth utca*, *Zöldfa utca*, Nyírbátorban az *Árpád utca*, *Szentvér utca* hivatalos név.

2. Az első világháború végétől 1945-ig terjedő időszak a hivatalos utcanévadás első szakasza. A korszak fő jellemzője az utcanevek számának szembetűnő gyarapodása, s ez a lélekszám növekedésével, új utcák, településrészek nyitásával van szoros kapcsolatban. Kisebb mértékben nyomon követhető ez a változás régiók falvaiban is, de még inkább a városokban (akkori nagyközségekben), így Mátészalkán, Nyírbátorban, Fehérgyarmaton és Csengerben. A továbbra is élő természetes eredetű névadás mellett megjelenik, illetve rendszeressé válik a hivatalos utcanévadás is. Mátészalkán például néhány kivételtől eltekintve szinte teljesen kicserélődik a korábbi természetes eredetű névállomány. Itt a korszak hivatalos neveinek jelentős részét 1926, illetve 1938 táján adták. A két periódusban az egyező vonások mellett bizonyos eltérések, sajátosságok is megfigyelhetők. Közös jellemzőjük, hogy a motiválatlan nevek a motíváltakhoz képest, más városok névanyagához hasonlóan (vö. HLA VACSKA EDIT, *Salgótarján utcanévei*. Debrecen, 1989. 71) túlsúlyban vannak. Ugyancsak közös sajátosság, hogy a motiválatlanok körében magas a személynévi előtagú nevek aránya. Ennek jellegében azonban már érdekes különbségekre figyelhetünk fel. 1926 táján Mátészalkán is országosan ismert személyiségekről nevezték el az utcákat. Képviselve vannak közöttük történelmünk nagy alakjai (*Árpád*, *Zrínyi*, *Báthori István*, *Rákóczi*, *Széchenyi*, *Eötvös* stb.), a korszak ideológiáját kifejező személyek (*Werbőczy*, *József főherceg*, *Gróf Tisza István*), politikai vezetők, államférfiak (*Horthy Miklós*, *Gróf Bethlen István*), híres írók, költők (*Kazinczy*, *Kisfaludy*, *Kölcsey*, *Petőfi*, *Tompai Mihály*). Ez tehát a nemzeti identitást erősítő ideológiának a névadása. (Ne feledjük, hogy csak néhány évvel vagyunk Trianon után!) — Az 1938 körüli periódus sajátos színtöltje, hogy nagyon sok helyi — jelentős vagy kevésbé jelentős — személyiségről nevezték el utcát. Utcat kap ekkor *Madarassy István főszolgabíró*, *Dr. Tatár Andor városi főjegyző* mellett *Décse Károly jegyző*, *Sarkady István jegyző*, *Pogány Tibor közgyám*, *Fogarassy Zoltán irodatiszt* is. Meg kell azonban jegyezni, hogy egyik-másik név nem lett hivatalos név, csupán ún. fiktív (írásbeli) nevek maradtak (vö. KÁZMÉR MIKLÓS, *Alsó-Szigetköz földrajzi nevei*. MNyTK. 95. sz. Bp., 1957. 9).

A kistelepülések nagy részén a hivatalos névadás megjelenése nem eredményezett kettősséget. A hivatal — szerencsére — csupán átvette a népi neveket, újakat nem alkotott helyettük. A néhány kivétel nem veszélyeztette a természetes eredetű helynévanyagot.

3. A hivatalos utcanévadás második korszaka 1945-től a rendszerváltásig tartott. Ekkor lényeges változás ment végbe vidékünk névállományában is. Ezt a korszakot sem tekinthetjük egységesnek, ebben is két periódust különíthetünk el. 1945–1956 között jelentős átalakítást végeztek a hivatalos szervek az utcanévanyagban. Miként hazánkban másutt is, e változások jó-

részt ideológiai, politikai indítékkal történtek, de magát az utcanévrendszert is alapjaiban érintették. A típusváltás főként a személynévi előtagú nevek körében figyelhető meg, de másutt is tetten érhető. Az „irredenta”, „reakciós” indítékú utcaneveket teljesen kicserélték, helyükbe az új történelmi kor eszményeinek megfelelő elnevezések kerültek. Így a kommunista mártíroknak, történelmünk más „haladó” alakjainak emléket állító nevek, illetve a szocializmus eszméjét, fogalmait megörökítő nevek: *Rákosi Mátyás utca, Sztálin tér, Schönherz Zoltán utca, Marx Károly utca, Szabadság tér, Szovjet Hősök útja*. — A korszak második periódusának az 1956-tól az 1990. évi rendszerváltásig terjedő időszakot tekintjük. 1956-nak a hivatalos utcanévadás szempontjából kettős következménye volt. Ekkor szüntették meg a személyi kultuszra utaló neveket, illetve a személyi kultusz és az októberi forradalom kommunista áldozatairól ezt követően neveztek el utcákat. Így történt ez régióinkban is: *Rajk László utca, Kállai Éva utca, Kalamár József utca, Mező Imre utca*.

4. A hivatalos utcanévadás harmadik szakasza az 1990. évi rendszerváltástól a napjainkig eltelt néhány évet öleli fel. A rendszerváltást követően országszerte sor került a települések utcaneveinek felülvizsgálatára. Az új kormányzat és a mögötte álló pártok ugyanis szorgalmazták a letűnt szocialista rendszer ideológiai, politikai felfogását tükröző névanyag kicserélését. Ennek lebonyolítása a túlterhelt, sok más fontos problémával bajlóuló helyi önkormányzatok hatáskörébe tartozott. Nagyobb városainkban, így például Debrecenben, körültekintően, nyelvész, helytörténész stb. szakemberek bevonásával igyekeztek megoldani a feladatot. A kisvárosokban és a falvakban azonban — ritka kivételtől eltekintve — az önkormányzati képviselőkre, tehát zömmel laikusokra volt bízva ez a nagy hozzáértést igénylő munka, melynek kivitelezése sem volt egyszerű dolog. Ez általában a következőképpen zajlott le: A kifogásolt utcaneveknél javaslatot tettek az új névre, majd ezt a lakosság érintett részével véleményeztették, elfogadtatták. Ha nem volt lakossági ellenjavaslat, a képviselőtestület döntött az új név (nevek) bevezetéséről. Ezt követően a testület utasította a polgármesteri hivatal igazgatási osztályát, hogy a) gondoskodjon az utcanévtáblák és házzámtáblák megrendeléséről, b) értesítse az érintett utcák lakóit a testület végleges döntéséről, c) az utcanévtáblák és házzámtáblák elkészülte után gondoskodjon azok kihelyezéséről, illetve kiosztásáról, d) kérje fel a lakosokat, hogy a régi táblákat vonják be, az újakat helyezzék ki, e) az új házzámtáblák kihelyezését követően értesítse az érintett utcák lakóit, hogy a lakcímváltozást személyi igazolványukba vezessék be, f) keresse meg a városi földhivatalt, hogy az ingatlannyilvántartások átvezetéséről gondoskodjon, g) tájékoztassa az OTP-t, a postát, városi rendőrkapitányságot az utcanévvaltoztatásról. h) Végezetül a képviselő testület utasította a polgármesteri hivatal költségvetési és adócsoportjának vezetőjét, hogy az utcanévtáblák és házzámtáblák készítésének pénzügyi fedezetét az évi költségvetés terhére biztosítsa.

A szükséges anyagi fedezet előteremtése különösen a kevés pénzből gazdálkodó kistelepülések önkormányzatára rótt (volna) súlyos terheket. Így némiképp érthető, hogy vidékünk falvaiban — és ez bizonyára országos jelenség — csak kevés helyen hajtották végre a határozatot.

A következőkben tüzetesen megvizsgálom e korszak névadásának (névváltoztatásának) legfontosabb jellemzőit. Ehhez az említett négy városból hivatalos források állnak rendelkezésemre, a falvak nagy részéből azonban csak elvétve vannak adataim. Kivételt a Csengeri járás községei jelentenek, itt 1993-ban kiegészítő gyűjtést végeztem, az új utcaneveket az egyes települések adattárába is felvettem. Mivel a többi járásra vonatkozó nevek a jóval korábban megjelent kötetekben nem szerepel(het)nek, az elemző részben arra törekedtem, hogy minden új adat megjelenjen példáim között. Nézzük az egyes típusokat!

4.1. Több utca korábbi (1945 előtti) hivatalos nevét kapta vissza, így Mátészalkán a *Zöldfa utca* (< Fürst Sándor utca), *Kölcsey tér* (< Lenin tér), *Hősök tere* (< Szabadság tér), *Nagybányai utca* (< Schönherz Zoltán utca), *Széchenyi utca* (< Zalka Máté utca), *Kálvin tér* (< Mosolygó Antal tér), *Ipari utca* (< Felszabadulás útja), *Nagykárolyi utca* (< Szovjet Hősök útja), *Károlyi köz* (< Szovjet Hősök köz). Nyírbátorban a Fürst Sándor utca és Sallai Imre utca is visszakapta 1945 előtti nevét: *Eduárd utca*, *Dezső utca*. A névadó Manden Eduárd és fia, Dezső hozta létre századunk elején a Bóni Gyártelep és Mezőgazdasági Rt.-t. Örvedetes, hogy visszanyerte több évszázados nevét a *Szentvér utca* (< Rózsa Ferenc utca), a Máriapócs felé vezető Mártírok útját pedig ismét *Pócsi utcá*-nak nevezik hivatalosan is. A névváltoztatás óta az utca egyik kiágazása viseli az emlékeztető szerepű *Mártírok útja* nevet. A fehérgyarmati *Ipar utca* (< Ságvári Endre utca) sorolható még e csoporthoz. Az említett nevek népi névként mindvégig éltek, így hivatalos státusuk visszaállításával a hatóság megteremtette az összhangot a népi és hivatalos névhasználat között.

4.2. A következő csoportot a mátészalkai *Korona tér* (< Kun Béla tér), *Corvin tér* (< Korvin Ottó tér), *Nádor tér* (< Münnich Ferenc tér) alkotják. Ezek is jó nevek, de nem egészen illenek egy viszonylag új lakótelepre. Belvárosi utcák elnevezéseként jobban megfelelének. Gyanítom, hogy a *Nádor tér* névválasztásban szerepet játszott a fővárosi *Nádor utca* (< Münnich Ferenc utca) is, a *Corvin tér*-ben pedig benne van a korábbi hivatalos név első eleme. (Gondot csak az új név helyes olvasata és írásmódja okozhat.) Kissé fantáziátlan megoldásnak tekinthetjük ugyaninnen a *Lajos utca* (< Lakatos Lajos utca), *Kalmár utca*, *sor*, *köz* (< Kalamár József utca, sor, köz), *Csillag utca* (< Vörös Csillag utca), *Rózsa utca* (< Rózsa Ferenc utca), *Zöldmező utca* (< Mező Imre utca), *Mosolygó utca* (< Mosolygó Antal utca) neveket. A két utóbbival kapcsolatban más kifogásaim is vannak. A *Mező Imre utca* > *Zöldmező utca* névváltoztatás nem a képviselőtestület „bűne”. Az önkormányzat nagyon helyesen a *Kisperjés utca* nevet javasolta, annak alapján, hogy ebben a mező részben építették fel az 1920-as években azt a

lakótelepet, melyhez az említett utca is tartozik. A *Kisperjés* a telep népi elnevezéseként ma is él, ezt akarta hivatalossá tenni a hatóság. Az utca lakói azonban „parasztosnak” érezték, hiszen a névben a *perje*, *pernye* ’egy gyomnövény’ szó szerepel. A lakosság által kezdeményezett *Zöldmező utca* a szocialista korszak névadásának szellemét idézi, emellett a *zöld mező* szókapcsolat korábban is inkább téveszek nevében fordult elő. De nem szerencsés név a *Mosolygó utca* sem. Az első javaslat szerint az utca 1956 egyik helyi mártírjáról, *Balázs Ferenc*-ről kapta volna az új nevét. Az önkormányzat azonban nem tudta megnyugtatóan tisztázni a mártírság körülményeit, ezért elvetette ezt a javaslatot, és az egyik helyi vezető ötletének adott szabad utat. Így lett a *Mosolygó Antal utca*-ból *Mosolygó utca*, azaz itt is a már meglévő név játszott szerepet az új megválasztásában. De ebben sem tudunk egészen elvonatkoztatni a *Mosolygó* családnévtől, így ideológiai szempontból továbbra sem megfelelő a név. Emellett egy másik értelmezési lehetőséggel is számolni kell, hiszen a *mosolygó* közsztöt is érezhetjük benne. Ilyen névtípus azonban, hacsak nem tréfás névadásról van szó, nincsen. Sehol az országban nem találunk *Nevető*, *Kacagó* vagy éppen *Síró* stb. utcát. (Legyen szabad itt megjegyezni, hogy a mátészalkai utcanév-változtatásról írott cikkemben, amely a Szalkai Szó 1991. novemberi számában jelent meg, ez utóbbiról elmondott véleményemet a szerkesztő nem közölte, bizonyára nem akarta bírálatom közreadásával megsérteni a név kiötlőjét.)

4.3. Néhány ízben korábbi népi név vált hivatalossá. Így Mátészalkán a *Kórház utca* (< Sallai Imre utca), *Északi körút* (< Kállai Éva utca), Fehérgyarmaton a *Hatház utca* (< Lenin utca). Ez igen örvendetes névcsere, kár, hogy ritkán éltek vele az önkormányzatok. Népi név lett hivatalossá, mégsem tartom szerencsésnek a mátészalkai *Zalka Máté sor* > *Forrás utca* névváltoztatást. Ez utóbbi a *József Attila utca* ma is élő neve, onnan kapta, hogy az utcában hajdan egy forrás(kút) volt. Egy másik utca neveként tehát félrevezető, hiszen a népi névhasználat továbbra is az eredetire vonatkoztatja. Jobb megoldás lett volna, ha a *Zalka Máté sor* kapja a *József Attila sor (utca)* nevet, ez utóbbinál pedig a népi névből lett volna hivatalos név. Hasonló a fehérgyarmati *Dankó utca* > *Hajnal utca* névváltoztatás is, mivel a *Hajnal utca* népi névként nem erre, hanem a közeli *Rákóczi utca*-ra vonatkozik.

4.4. A természetes nevek megőrzésének másik módja, amikor az utca arról a határrészről kapja az új nevét, amelyben felépült. A régió városaiból erre is találunk egy-két példát. A fehérgyarmati *Zalka Máté utca* *Dénesikert utca* lett, a csengeri *Mező Imre utca* egyik ága a *Foglár utca*, az egykori Melith-kastély helyén és környékén nyitott utca pedig a *Kastélydomb utca* (< *Zalka Máté utca*) nevet kapta. Ide vehető még a fehérgyarmati *Sallai Imre utca* > *Liget utca* névváltoztatás is, bár *Liget* nevű mezőrészt nincs a település határában.

4.5. A nevek egy részével az önkormányzatok a magyar történelem kiemelkedő alakjainak akartak emléket állítani. Mátészalkán a *Marx Károly utca*-ból *Mátyás*

király utca, a *Szamuely tér*-ből *Báthori tér* lett. Fehérgyarmaton két utca a reformkor és kiegyezés nagy alakjairól kapta a nevét: a *Dobi István utcá*-t *Eötvös József*-ről, a *Rózsa Ferenc utcá*-t *Deák Ferenc*-ről nevezték el.

4.6. A helyi hagyományban gyökerező névadás továbbélését is tapasztalhatjuk. Több utca a településsel egykor szoros kapcsolatban levő (történelmi, irodalmi stb.) személyről kapta az új nevét. Különösen Csenger önkormányzata élt gyakran ezzel a névadási móddal. A *Mező Imre utca* egyik ága a *Melith Pál utca*, a *Kilián György utca* pedig a *Diószeghi István utca* nevet nyerte. Az első a település egykori földesurára, Rákóczi hívére emlékeztet. *Diószeghi István* nagy műveltségű pap volt Csengerben, a Rákóczi-szabadságharc után ő renováltatta a református templomot, a templom alatti kriptában temették el. Ugyanitt a *Landler Jenő utcá*-t *Riskó Ignác*-ról, a *Lenin utcá*-t *Molnár József*-ről nevezték el. *Riskó Ignác* költő, Csenger szülötte, *Petőfi* barátja és a trónfosztó országgyűlés jegyzője volt. *Molnár József* (1905–1987) szintén Csengerben született, jelentős helytörténészként és pedagógiai szakiróként ismerték. Mátészalkán a *Szalkai László utca* a hasonló típusú *Földes Pál utca* elnevezést váltotta fel. *Szalkai László* a település szülötte, esztergomi érsek, a mohácsi csatában esett el. A város egyik névtelen utcáját *Képes Géza* helyi születésű költőről, műfordítóról nevezték el. Alighanem e típushoz tartozik a *Kézy László utca* (< *Kozma Ignác utca*) névcseréje is. De sajnos sem a korábbi, sem a jelenlegi névben szereplő személy kilétét nem tudtam kideríteni. Ide vonható Nyírbátorból a jó megoldásnak aligha nevezhető *Múzeum köz* > *Kelemen Didák köz* névváltoztatás is. A *Múzeum köz* tájékoztató jellegű, motivált név, hiszen az utcában, a volt minorita rendház egyik épületrészében található a környékszerthe híres *Báthori István* *Múzeum*. *Kelemen Didák* minorita rendházfőnök a Rákóczi-szabadságharc után sokat tett az évszázadokkal korábban lerombolt templom és rendház helyreállításáért. Emlékét mégsem így kellett volna megőrizni, hiszen a névcserének egy jó elnevezés esett áldozatul. Emellett a szokatlan keresztnév könnyen összetéveszthető a *diák* közszóval. A szerzetes emlékét inkább az épület falán elhelyezett emléktáblával lehetett volna megőrkíteni. Ezt egyébként ma is meg kell(ene) tenni, hogy a múzeum idegenből érkező látogatói számára (is) értelmezhető legyen a személynév.

Más szempontból kifogásolhatjuk a csengeri *Néphadsereg utca* > *Honvéd utca* névcserét. Az utcában sosem volt katonai intézmény, így a régi és új név egyaránt hibás névadásnak minősül. De az utóbbiban nem az önkormányzat a vétkes. A hivatal az erdélyi katolikus püspökről, *Márton Áron*-ról akarta az utcát elnevezni. A zömmel református vallású lakosság azonban nem fogadta el a javaslatot, így született meg a korábbi név fogalomköréhez tartozó *Honvéd utca*.

4.7. A községek utcanév-rendszerében végrehajtott változtatásokról kevés adat áll rendelkezésemre, így e témakörrel csak röviden szólhatok. Az megállapítható, hogy a kis lélekszámú, egy-két utcás falvak zömében nem volt szükség névcserére,

hiszen a *Kossuth utca*, *Dózsa utca* stb. neveket az új társadalmi, politikai rendszer is magáénak érezheti. (Más kérdés, hogy maga a névtípus főként az 1945 utáni névadást jellemezte.) Úgy tűnik, a helyi önkormányzatok ide sorolták a *Szabadság utca*, *Béke utca*, *Alkotmány utca* stb. szólamszerű neveket is. Szülőfalumban, Tiszakóródon például fel sem vetődött az előbbi két név megváltoztatása. Ezek a nevek egyébként a városokban is megmaradtak, így például Nyírbátorban ma is van *Alkotmány utca*, *Béke utca*, *Szabadság tér*, Csengerben és Fehérgyarmaton *Alkotmány utca*, *Béke utca*, Mátészalkán *Alkotmány utca*. A Csengeri járás falvai közül csak két településen történt utcanév-változtatás. Gacsályban a *Ságvári Endre utcá*-ból *Széchenyi utca*, a *Tanácsköztársaság utcá*-ból *Kossuth utca* lett. Mindkét név jól beleillik az 1990 előtti utcanévrendszerbe, a meglepő csak az, hogy korábban nem ezeket viselték. Porcsalmán a *Lenin utca* a *Szamos utca*, a *Mező Imre utca* a jellegtelen *Mező utca* nevet kapta. A járás más településein nem került sor névváltoztatásra, így például a csengerűjfalui, tyukodi és urai *Lenin utcá*-nak, a csengerűjfalui *Vörös Hadsereg utcá*-nak ma is ez a hivatalos neve.

A konkrét esetek bemutatása, vizsgálata után mintegy összegzésképpen a névtan kutatója néhány általánosabb jellegű megállapításra is vállalkoznék. Úgy vélem, a rendszerváltás után eddig végrehajtott utcanévrendezés nyilvánvaló pozitívumai ellenére is inkább az elmulasztott lehetőségek időszakaként értékelhető. Kétségtelen, hogy az utcanév-változtatást lebonyolító szervek (önkormányzatok) a hivatalos utcanévadás több jó módszerét, mintáját felhasználták a feladat elvégzéséhez (l. fentebb). Összességében azonban elszalasztották azt a lehetőséget, amely a természetes és mesterséges névadás (népi és hivatalos névhasználat) 1945 előtt még többé-kevésbé meglévő összhangjának visszaállítását eredményezhette volna. Pedig éppen a rendszerváltás mutatott rá, hogy a társadalmi, politikai rendszerekhez, ideológiákhoz köthető utcanéveknek (névtípusoknak) csak nagyon indokolt esetekben van helyük egy település belterületi nevei között. Tegnap „hősökről”, mindenki által „tisztelt” történelemformáló személyiségekről derült ki, hogy egyáltalán nem érdemlik meg az utókornak ily módon is kifejezésre juttatott hála-ját. Az *alkotmányosság*, a *szabadság* és *béke* is mást jelent ma, mint amilyen tartalommal (gyakorlati megvalósulása alapján) azokban az évtizedekben felruházhattuk.

A hogyan tovább kérdését is fel kell vetnünk, hiszen az 1990 után elkezdett munka, amint a példák is mutatták, még nem mindenütt fejeződött be, illetve sokfelé még el sem kezdődött. Tudathasadásos állapot ez. Különösen a felnövekvő nemzedék nevelésében jelenthet gondokat, ha az ifjúság utcanévekben látja megörökítve *Lenin* vagy *Kun Béla*, *Münnich Ferenc*, *Szamuely Tibor* stb. emlékét. A korábban vázolt anyagi és egyéb gondok ellenére homogénné kell tehát tenni városaink és falvaink utcanévanyagát, de lehetőleg a lakosság körében ma is élő népi nevek hivatalossá tételével.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

Lakság

Tájneveinkkel mind nyelvészeti-névtani, mind földrajzi-történelmi, valamint néprajzi szempontból többen foglalkoztak.¹ Kutatásaik eredményeként úgy látszik, hogy minden tájnevünket ismerjük, minden tájnevünkről tudjuk a legszükségesebbeket. Ismereteink alapján lehetségessé vált tájneveink összehasonlító tanulmányozása is, ami egyrészt tájnévtípusok meghatározásához, másrészt tájneveink különböző szempontok szerint való rendszerezéséhez vezetett el. Tájneveink rendszerezésénél az alapvető szempontok földrajziak, hiszen legtöbbször valamilyen földrajzi tényezővel, sokszor térszíni formával függenek össze. Természetesen tájneveink kialakulásánál, módosulásánál nemcsak közvetlen földrajzi tényezők, mint amilyenek például a térszíni formák, bírnak meghatározó jelentőséggel, hanem a közvetettek is, mint például a kérdéses terület vegetációja, klímája, állatvilága és így tovább. Tájneveink között viszonylag kevés az olyan, amelyik valamilyen történelmi eseménnyel, vagy még inkább valamiféle társadalmi folyamattal függ össze. Nagyon fontos viszont az a szempont, amely tájneveinket két nagy csoportra osztja; először is az élő, ma is használt és ismert tájnevek csoportjára, másodsor a régi, történelmi, ma már nem használatos, és ennek megfelelően nem ismert, vagy csak kevésbé ismert tájnevek csoportjára (BENKŐ LORÁND, *A nyelvföldrajz történeti tanulságai*: I. OK. 24: 29–48).

Lakság tájnevünket sem KÁDÁR LÁSZLÓ (i. m.), sem KÓSA LÁSZLÓ–FILEP ANTAL (i. m.) nem ismeri, nem tartja számon. Szótáraink se foglalkoznak vele, eltekintve egy-két más természetű utalástól. A *Lakság* kétségtelenül az egyik legkevésbé ismert és az egyik legjobban számon nem tartott tájnevünk. Az első szótári utalást KISS LAJOSnál olvashatjuk róla, egy 1599. évi adatként (KISS LAJOS, *FNESz*, II, 542. *Székelyszöld* c. a.). Annak ellenére, hogy KISS LAJOS ezen szócikke több esetben is pontatlan, a továbbiakra nézve is ő adja a legtöbb és legértékesebb

¹ KÁDÁR LÁSZLÓ, *A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei*. A Magyar Táj- és Népismeret Könyvtára 3. Bp. 1941; BULLA BÉLA, *Magyarország tájai*. Az MTA Társadalmi-Történelmi Tudományok Osztályának Közleményei 12 (1962): 1–20; JUHÁSZ DEZSŐ, *A magyar tájnévadás*. *NyudÉrt.* 126. sz. Bp. 1988; KÓSA LÁSZLÓ–FILEP ANTAL, *A magyar nép táji-történelmi tagolódása*. *Néprajzi Tanulmányok*. Bp. 1975. — Vö.: MAROSI SÁNDOR–SOMOGYI SÁNDOR (szerk.), *Magyarország kistájainak katasztere*. I–II. Bp. 1990.

felvilágosítást.² Többek között azzal, hogy elvezet bennünket ÁRON PÉTER 1982-ben megjelent nagyszerű, Erdély történelmi tájneveinek adattára és népeinek táj-szemléletéről szóló tanulmányához (ÁRON PÉTER, Erdély történelmi tájneveinek adattára és népeinek tájszemlélete. MNyj. 24: 101–132). ÁRON PÉTER tájékoztat bennünket legrészletesebben *Lakság* tájnevünkről. ÁRON a *Laksággal* kapcsolatban három alapvető megállapítást tett. Először is a *Lakság* tájnevet történeti, ma már nem használatos, sőt nem is ismert tájneveink közé sorolta. Másodszor megállapította, hogy tájnevünk sajátosan erdélyi tájnév, értelmezése, jelentése társadalomtörténeti vonatkozású, amennyiben a hármastörténeti-társadalmi tagoltságú *Erdély; Székelység* (Székelyföld, székely székek), *Szászság* (Szászföld, szász székek) táji határain kívüli, úgynevezett „*vármegyés*” területeket nevezték *Lakságnak* (i. m. 116).

A további meghatározásnál azonban több kérdés is felmerül. Nevezetesen az, hogy tulajdonképpen mely erdélyi vagy partiumbeli területeket neveztek hát *Lakságnak*. Úgy tűnik, hogy két különálló erdélyi-partiumbeli területet is neveztek *Lakságnak*. Az egyik *Lakság* a Székelyföld és a Szászföld közé eső, a Beszterce patak melletti terület (uo. 130). A másik pedig a *Sebes-Körösmenti Lakság*, amelyet egyes források *Berettyó- és Érmellyéki Lakság*-ként is ismernek (uo. 113, 130).

Erről a másik, Sebes-Körös menti *Lakságról* JAKÓ ZSIGMOND jóvoltából sokkal többet tudunk híres, Bihar vármegye középkori településtörténetéről szóló népiségtörténeti monográfiájából (Bihar megye a török pusztítás előtt. Település- és Népiségtörténeti Értekezések 5. Bp., 1940). Sajátos módon a *Lakság* tájnévről azt írta, hogy „a XV. században a Putnokiak hegyi birtokai új összefoglaló neveként alakult ki a m a i s h a s z n á l a t o s „Lakság” megjelölés” (uo. 132–3). Mi úgy érezzük, hogy a *Lakság* elnevezés 1940-ben is már csak a középkori oklevelek, településtörténeti adatok világában oly otthonosan mozgó JAKÓ ZSIGMOND számára volt ismert, használatos. Akkor is már csak pár ember ismerhette, mára pedig teljességgel ismeretlenné vált. Különben JAKÓ a *Lakság* tájnév kialakulását a *Lok* falunév tárgyalásánál ismertette. „A *Lok* elnevezés egy falunál nagyobb területet jelölt és valójában magában foglalta a gyepesmenti kis román település-csírákat, mint az akkor említett *Tatamér* és *Maxim* kenézségeket. 1393-ban már hat vlach faluból állott. Minél jobban haladt előre a vidék benépesedése, az egyes falvak annál gyakrabban lépnek elénk külön néven, míg végül a XV. század első felében a *Lok* mint falunév eltűnik és *Lakság* alakban a belőle kivált, most már önálló életet élő községek közös jelölésére szolgál (1409. D1. 9578)” (uo. 292). JAKÓ azután elmondta mindezt a *Laksági* falvak ismertetésénél; Örvénd (uo. 312), *Tataros* (uo. 363) esetében is.

² Uo. Székelyföld címszó *Lakság* adatánál a MNyj. 24. kötetének 111. oldalára való utalás téves. A helyes oldalszám: 113. A MNyTK 126. számára való hivatkozás (88. oldal) ugyancsak téves. Valószínűleg a Nyelvtudományi Értekezések 126. számáról van szó.

JAKÓ területmeghatározása történeti igényű és kevésbé földrajzi szempontú. A Lakság területi-földrajzi meghatározásában a következőkben még nagyobb bizonytalanság mutatkozott meg. A bizonytalanságot a történetiség és a földrajzi tényezők nagyvonalú kezelése eredményezte.

Ebbe az elég nagyvonalú földrajzi meghatározásba némi konkrétumot BOD PÉTER hozott. A peregrinációjából hazatérő Bod *Önéletírásában* mondja, hogy miután „Debrecenben kénytelen voltam néhány napig tartózkodni; végre egy szekeret bérelve Álmosdra mentem, innen *Várad felé a Lakságra ahol Hagymádfalván Balkó László fiai, István és Zsigmond, szívesen fogadtak* és támogatásukkal Élesdre továbbítottak, innen viszont Bessenyei Gábor ő kegyelme az élesdi uradalom jószágigazgatója Zentelkére Kalotaszegen” (Bod Péter *Önéletírása*. Bevezetéssel ellátta: DR. JANCÓS ELEMÉR. Erdélyi Ritkaságok 4. Cluj–Kolozsvár, 1940. 104).

Ahogy láthatjuk, a *Lakság* földrajzi körülhatárolását Bod Péter se oldotta meg. Mindössze annyit tudhatunk meg feljegyzéséből, hogy *Hagymádfalva* község a Lakságon volt s hogy a Lakság Váradtól kelet–délkeleti irányban terült el. Közlelőbb visz a kérdés megválaszolásához HUNFALVY JÁNOS földrajza. Szerinte „az úgynevezett Lakságban *Tataros, Derna, Hagymádfalva, Bodonos, Sastelek* stb. határaiban aszfalttelepek vannak; barnaszén is mutatkozik ott” (HUNFALVY JÁNOS, *A magyar birodalom földrajza különös tekintettel a néprajzi viszonyokra*. Bp., 1886. 677).

A *Lakság* neve már 1848–49-ben felvetődött; méghozzá úgy, hogy tájnevünk területi vonatkozásait erőteljesebben érinti. HEGYESI MÁRTON, az 1848–49-es szabadságharc Bihar megyei eseményeinek történetírója, nevezetes munkájában felsorolta Bihar vármegye 1848–49-ben működött minden világi és egyházi tisztségviselőjét. A nagyváradi román görög katolikus püspökség esperességi beosztásánál találkozunk a *Laksági Esperesi (alesperesi) Kerület* névvel. Hegyesi szerint „a laksági görög katolikus alesperesi kerület alesperese Kőváry Gergely” volt (HEGYESI MÁRTON, *Biharvármegye 1848-49-ben*. Nagyvárad, 1885. 174). *Hegyesi* ezt a „Lakságot”, a laksági román görög katolikus alesperesi kerületet, határozottan Bihar megyébe helyezte, ott tudta. Ugyanakkor MISKOLCZY AMBRUS, az 1849. március 17–29-én, az *aradi görög nem egyesült vallású*, tehát görög keleti, illetve *orthodox román püspöki megye* Köröskisjenőn (Kisjenő, Chişineu-Criş) tartott zsinatának iratait publikálva arról számolt be, hogy azon, mint egyházi képviselő megjelent és mindvégig részt vett *Netyó Gábor laksági esperes-helyettes* („Gavril Neteu, administratorul protopresbiter al a Luncii”: MISKOLCZY AMBRUS, *A köröskisjenői orthodox román egyházi zsinat. Sinodul ortodox românesc de la Chişineu-Criş 1849*. Bp., 1991. 53, 117). Vagyis, a Lakság román lakossága két egyházhoz, illetve két egyházmegyéhez tartozott; a görög egyesültek, azaz görög katolikusok a nagyváradi román görög katolikus püspökség Laksági esperesi (alesperesi) kerületét alkották, és közigazgatásilag nagyobbára

Bihar vármegyéhez tartoztak. A görög nem egyesült, azaz orthodox laksági románok pedig az aradi román orthodox püspökségnek (egyházmegyének) alkották a Laksági esperességét. Ez viszont, illetve ennek nagyobb része Arad vármegye része volt. Ez a kétféle laksági esperesség két megyére terjedt ki; Bihar megye déli-délnyugati és Arad megye északi-északkeleti részén egymással határos módon, sőt egymásba folyva foglalt helyet. Ezekből az egyházszerkezeti adatokból világosan kiderül, hogy a *Lakság* egy, a közigazgatási határokon át, túlterjedő terület, valószínű földrajzi táj volt.

Akármelyik laksági esperességi kerületet nézzük is, azt kell megállapítanunk, hogy a magyar néprajzi (településtörténeti-néprajzi) kutatás és irodalom nem foglalkozott a *Lakság* tájnévi, és a tájnéven túl más, például települési kérdéseivel. Különösen feltűnő ez a hiány GYÖRFFY ISTVÁNNÁL, aki több alapvető fontosságú tanulmányában tisztázta Dél-Bihar településtörténetét, benépesülése kérdéseit, a terület népi építészetét.³ Ettől függetlenül, a *Lakság* benépesülési, települési viszonyait vizsgálva nem nélkülözhetjük GYÖRFFY tanulmányait, kutatási eredményeit.

Ha a *Lakság* tájnév nyelvészeti-névtani elemzéséhez fogunk, mindenekelőtt a *Lakság* román megfelelőjét a *Luncă* tájnevet kell megvizsgáljunk. A román *luncă* főnév öt olyan jelentéssel is bír, amelyek alkalmasak tájnévképzésre. A *luncă* jelentése: (1) rét; (2) berek; (3) patak tere; (4) árterület; (5) völgyfenék (BÉLA, KELEMEN, Dictionar român-maghiar. București, 1980. 348). Vagyis a román *Luncă* tájnévnek határozott földrajzi jelentése és eredete van. Megerősítik ezt a szó helységnév-származékai is. *Luncă* összetételű román helynevek szerte az egész román nyelvterületen megtalálhatók; mi azonban ezúttal csak kettőt említünk. Mégpedig azzal a céllal is, hogy a *Lunkák* (*Lunci*) szélső pontjai — amelyek egybeesni látszanak a *Lakság* határaival — támpontokat adjanak a *Lakság* területi meghatározásához. *Lunka* község FÉNYES ELEK szerint „oláh falu Arad vármegyében, 178 óhítű lakossal, Almás és Kocsiba községek között”, a Fehér-Körös mellett FÉNYES ELEK, Magyarország geographiai szótára. III. Pest, 1851. 51. — Vö. Corneliu Suci, Dictionar istorie al localităților din Transilvania. I–II. București, 1966). *Lunkaszprie*-vel hasonló a helyzet. FÉNYES azt írja róla, hogy: „*Lunkaszprie*, oláh falu Bihar vármegyében, igen hegyes, erdős vidéken, Belényeshez 2 1/2 mfd. 375 nem egyesült óhítű lakossal (...) 104 hold réttel, 150 hold legelővel (...) Van egy patakja Ro nevű, s télen egy meleg forrás-vize” (i. m. 51). Egyébként a falu a Fekete-Körös legfelső folyásának szűk völgyében fekszik, közel a Fekete-Körös forrásvidékéhez. JAKÓ ZSIGMOND szerint egy *Lunka* nevű román falu a burgyesti krajnikséghez tartozott és *Biharlunka* néven is ismerték (Bihar megye a török

³ GYÖRFFY ISTVÁN, A feketekörös-völgyi magyarság települése. Az erdélyi magyarság eredete: Földrajzi Közlemények 41 (1913): 451–552; Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyedfélszáz év óta: Földrajzi Közlemények 43 (1915): 257–293; Dél-Bihar falvai és építkezése: Néprajzi Értesítő 16 (1915): 104–129. — Mindezeknek újbóli kiadása: GYÖRFFY ISTVÁN, Magyar nép — magyar föld. Bp. 1942. 265–425.

pusztítás előtt. Település- és Népiségtörténeti Értekezések 5. Bp. 1940. 177, 222, 293, 375–376). Ez a bizonyos Biharlunka több más szomszédos román faluval együtt (például Goila) GYÖRFFY ISTVÁN szerint beolvadt Lunkászpriébe, azaz *Lankásba* (JAKÓ, i. m. 246). Bár *Lunkászprie*, illetve a *Lunka Lankás*-ra való magyarítása település-földrajzi vonatkozásban szerencsésnek mondható, ez az elnevezés soha se vált általánossá, elterjedté. Tájnévként a *Lanka*, *Lankák*, *Lankaság* pedig még ennyire se, annak ellenére, hogy tájnévként is megfelelő lett volna.

Ahogy már említettük, a román *luncă* — *lunci* helynevek földrajzi eredetűek és jelentésűek. Minthogy a magyar *Lakság* tájnév nem földrajzi eredetű és jelentése se földrajzi, a két név között eredetre, jelentésre nézve nincsen semmiféle kapcsolat. *Lakság* szavunk nyilvánvalóan a *lakik* finnugor eredetű igénk származéka és egy településtörténeti mozzanatot jelent, azt tudniillik, hogy az illető terület — függetlenül földrajzi adottságaitól — lakott (TESz. II, 709). Erre mutat számos származéka is. Mindenekelőtt a *lak* főnév, ami emberi hajlékot, lakásul szolgáló épületet jelent (uo.). Helységnévként is előfordul: *Nagylak* stb. A *lak* szó *-a* birtokos személyragos származéka, a *laka* pedig (összetett formában ugyancsak) elterjedt falu- és településnév (*Farkaslaka* stb.). Az alapszó finnugor örökségünkhöz tartozik. Ez magyarázza azt a tényt, hogy szavunk származékai is koraiak. Köztük a *lakság* is; annak ellenére, hogy első említései a XVI. századból ismertek, s hogy szavunk a későbbiekben sem fordul elő gyakran. A *Lakság* ma már teljességgel ismeretlen, régi, ma már nem használatos tájnév. Olyan, amelyről azt is elmondhatjuk, hogy a *Lakság* névvel illetett terület földrajzi elhelyezkedésével, fekvésével, nagyságával soha se voltunk teljes mértékben tisztában.

Nem volna haszontalan, ha az írottak alapján a figyelem a *Lakság* tájnév felé fordulna és kutatóink minél több adatot gyűjtenének, dolgoznának fel eme tájnevünk eredetére, használatára, a táj nagyságára, népességére vonatkozóan.

DANKÓ IMRE

Személynévhasználat — lexikográfiai gyakorlat

1. A Szatmár megyei irodalmi és művelődési életről hirt adó, a megyei múzeumban folyó tudományos kutatásokat bemutató (az utóbbi két évtizedben megjelent) helyi kiadványok is, a megyét bemutató, országos kiadó gondozásában megjelent monográfia is a személynévhasználat szabályainak be nem tartása, a lexikográfiai gyakorlat szabályainak mellőzése, az idézésben a tudományos szempontok, a könyvészeti szabványoknak a nevek írására vonatkozó, mindenkire kötelező érvényű előírásainak mellőzése miatt sok pontatlanságot tartalmaz, a kiadványokat forgató hazai és külföldi szakembereket is, de a könyveket olvasó román és magyar anyanyelvű olvasót is megtévesztheti, téves következtetésekre vezetheti.

A hibák feltárása, csoportosítása és bemutatása révén nem egy-egy szerzőt, szerkesztőt, a kivitelező nagyváradi vagy szatmári nyomdát kívánjuk elmarasztalni, (bár sok esetben bizonyosan gondatlanság okozza a hibát), hanem a személynévhasználat nemzetközileg elismert szabályaira, az európai művelődésben általánosan elfogadott lexikográfiai gyakorlatra kívánjuk felhívni a figyelmet (melyekről sokan, tájékozatlanság vagy hozzá nem értés folytán nem tudnak).

A jelenségek szemléltetésére idézett példáinkat nem a teljesség igényével válogattuk; az adatok után közölt számok a forrásra — az idézett mű jegyzetbeli sorszáma s az adat előfordulásának lapszáma — vonatkoznak.

2. Mindegyik kiadványban számos magyar anyanyelvű és etnikumú szerző, élő és történeti személyiség (író, költő, politikus, zeneszerző stb.) neve szerepel. Ezek — az általános európai iránnyal is egyezően — a latin betűs írást használó nyelvek írásmódja szerint írandók, azaz az eredeti névalakot kell átvennie (mégpedig többnyire a keresztnév vonatkozásában is) a neveket idegen névként kezelőknek is. Következésképp a magyar nevek írásában a magyar helyesírás szabályainak megfelelően a hagyományos írásmód tiszteletben tartásával kell eljárni.

2.1. Erre a kiadványokból számos példát idézhetünk is: Fényi István, Gellért Sándor, Gúzs Imre, Irinyi Kiss Ferenc, Paizs Tibor, Soltész József, Veress István (1. 4–5), Kossuth Lajos (3: 140), György Albert, József Attila (4: 72, 76), Gvadányi József, Kovács Lajos (5: 225), Ady Endre, Budai Nagy Antal, Kossuth Lajos, Bolyai, Dr. Lükő Béla, Petőfi, Vörösmarty (6: 42), Zanathy Antal (8: 268) Weszelényi Ferenc (8: 362).

3. Sokkal több viszont a hagyományos írásmódot nem tisztelő személynév-használatra utaló példa.

3.1. Helytelenül írják a magánhangzók hosszúságát (családnevekben és utónevekben egyaránt): Soltesz József, Szilagyi Istan (!) (1: 6), Bela Bartok (5: 227), Aprily Lajos, Miko Ervin (6: 224), Erdösi Sylvester Janos, Oroszhegyi Szabo Jozsef (6: 225), Horvath Imre, Gellert Sandor, Kiss Jenö, Soltesz Jozsef, Molnar Pal (6: 226), Meliusz Jozsef (4: 76), Nemeth Laszlo, Moricz Zsigmond, Harag Gyorgy, Farkas Istvan, Kovacs Ferenc, Kovacs Adam, Acs Alajos, Torok Istvan, Boér Ferenc, Kisfalussy Balint (6: 229).

3.1.1. A Török 'Türke; turc' helyett írt Torok 'Rehle; gît' név jelentése is mérőben más.

3.2. Helytelenül írják a mássalhangzók hosszúságát: Molnár Páll (2: 5).

3.3. Nem tartják tiszteletben a családnév hagyományos írásmódját: Markovics Rodion, Pajzs Tibor (5: 226), Peter Karacsony (4: 10, ua. Karacsonyi 4: 19), Nysztor Miklos (1: 12), Baranyi Attila (Baranyai helyett) (5: 226), Miklós Parászko (Parászka helyett) (4: 76), Ecaterina Jencik (5: 242) Iencic (5: 245) (Jencsik helyett), Csünyi Bálint (Csűry) 5: 225).

3.3.1. A kétjegyű mássalhangzó elemeinek felcserélése okozza a hagyományos névtől való eltérést: Hathazy Szusza, Paisz Tibor, Gusz Imre, Soltész József (2: 6).

4. Az utónevek írása és használata sokszor magának a név viselőjének is gondot jelent. Némelyiké magyarul, másoké román változatában szerepel az anyakönyvben, személyi igazolványban. A hivatalos iratokban tehát mindig az anyakönyvezett változatot használják. Íróként, művészként stb. azonban magyarul használják a nevüket még azok is, akiknek nevét románul anyakönyvezték. A kiadványok azonban az ilyen esetekben sem következetesek, így azonosítási gondot okoz(hat)nak.

Gyarapítja a gondot a nevek írásának sorrendje. Némelykor ugyanis a magyarban szokásos családnév — utónév sorrendet, máskor a románban szokásos utónév — családnév sorrendet használják.

4.1. A magyaros sorrendben is sokszor románul írják az utónevet: Fodor Koloman (!), Szatmári Aneta, Olajos Adalbert, Szilaghi Adalbert (5: 231), Janitzki Paul, Balog Ștefan (5: 235). (Megjegyzendő, hogy az Adalbert mindkét esetben Béla).

4.2. A személynevek használatának román sorrendjében (utónév: keresztnév – családnév): Ștefan Ruha, Petre Csaba (5: 228), Petru Csaba (4: 10, 15), Paul Erdős, Vasile Paulovics (5: 231), Emeric Birtalan (5: 235) Gheza Tere (Tereh!), Alexandru Csipler, Zoltán Abrudán, Coloman Toth (5: 240), Vilmos Szejke (4: 27), József Méliusz, Arpad Kemény (4: 76), Francisc László (2: 159), Adalbert Burai, Lajos Kakucs, Carol Karácsonyi (8: 6–7), Desideriu Balogh, Desideriu Györffy, Nicolae Horváth (8: 87), Ștefan Irinyi (8: 197), Sigismund Lónyay, Ioan Kemény (8: 361), Szigismund Lónyay (8: 367).

4.2.1. László Ferenc közismert zenei szakíró, következőképp — minthogy mindig így írja alá a nevét — utónevének lefordítása (sőt: előnévként: keresztnévként való használata) lexikográfiai tévedéseket eredményez(het).

4.2.2. A Vilmos Szejké és György Albert (képzőművészek) egymás után közölt neve azt sugallja, hogy az utóbbinak György a keresztnéve (utóneve), s Albert a családi neve. A valóság éppen a fordítottja. Ezért tévesztik össze (többször) Albert György zenetanárral, akire viszont a Zöld erdőben fenyő zöldje című kötet társszerzőjeként így utalnak: György, A.

Hasonlóképp félremagyarázható a Petru Petre Csaba név is, az ő családneve: Csaba, utóneve (keresztnéve) a kétféleképp fordított Péter.

4.2.3. A román olvasó keresztnévnek tekint(het) mindkét személynév előtagját: József Méliusz (az író) és József Attila (a költő) (4: 76), mindkettő ugyanabban az írásban szerepel.

Következőtlen a nevek sorrendje a Szamost szabályozó két mérnök nevének közlésekor is: Cyril Mező és Zanathy Antal (7: 268).

5. A személynévhasználat a történelem szereplői esetében azt az írásmódot kívánja meg, amelyet saját maguk használtak életükben, a történelmi források tanúsága szerint.

5.1. Valószínűtlen, hogy a nevek magyaros sorrendjében, utónevüket románra fordítva használták volna: Bathori Stefan (8: 149), Szalárdi Ioan (8: 157).

5.2. Hasonlóképp valószínűtlen ez a nevek romános sorrendjében is: Stefan Bocskai, Gavril Bethlen, Gheorghe Rákóczi I., II. (3: 129), Bartolomeu Báthory (3: 130), Ioan Kemény (3: 142), [de: Kossuth Lajos (3: 140)], Mihail Apafi, Emerik Thököly (7: 95), Melchior Balassa (3: 142), gr. Alexandru Károlyi, (valamint ennek idézett levelében: Ioan Gyulai, Ladislau Vetési (3: 136), s (a krónikás) Ioan Szalárdi (3: 136).

6. A könyvészeti szabványok elleni vétség a szerzők nevének bármily megváltoztatása, következőképp Bagossy Bertalan 1907-ben megírt munkája nem idézhető Bagossy Bartolomeu műveként, sem Maksai Ferenc (1940-ből) Fr.(ancisc) Maksai-ként (9: 169).

6.1. Lexikográfiai szabálytalanság megváltoztatni valamely mű megjelenési helyét, illetőleg a mai hivatalos nevet használni az egykori, az adott korban használatos név helyett. Ilyen: Jeney Gy.: Egy szatmári civis emlékiratai. Korrajz Szatmár-Németi város múltjából, 1790–1820. Satu Mare, 1893., valamint: Szatmári Püspöki egyházmegye emlékkönyve 1804–1904. Satu Mare, 1904.

6.2. Ugyanezért helytelen adatra utalás: 1577: Kosice (3: 130), amely ráadásul semmilyen írásmódnak nem felel meg, ugyanis a mai cseh-szlovák írásmód Košice (ejtése: kosice), s ez a román kiejtés szerint: coșice.

7. Lexikográfiai szabályok elleni vétség az is, ha a mű címét csak román fordításban közlik: B. Bagossy: Monografia orașului szatmár [Satu Mare] (8: 148).

8. Hasonló vétség földrajzi nevek idézésekor, hogy a románra fordított nevet közli, s utána az idézett magyar nevet: str. Soldașilor (Katona utca), str. Cantor (Kántor u.) (8: 154), str. Bisericii (Templom u.) (8: 151), str. Iuliu (Gyula u.) (8: 156). Ugyanígy jár el a szatmári vár bástyáinak megnevezésekor: Bastionul de Alarmă (Lármabástya), Bastionul Pisicii (Macskabástya), Bastionul Nou (Újbástya), Bastionul Umplut (Töltöttbástya) (3: 140), a várban levő domb: Dîmbul Toboșarilor (Doboló domb) (8: 152).

A tudományos jellegű közlés azt kívánna meg, hogy az idegen nyelvű adat (jelen esetben: a magyar) következzen elöl, s utána zárójelben vagy a nyelvtudományban használt jellel '...' az adat, a név anyanyelvű (ez esetben román) értelmezése.

8.1. Az utcanevek lefordítása során egy sor következetlenség csúszik a szaktudományos (igényű) munkába: str. Tot (Tóth u.) (8: 156). A román névváltozat jelentése így *tot* 'minden'.

8.2. Van a román névhasználatban ilyen név: str. Celor șase case (Hatház u.), str. Întoarce-te (Térjmeg u.) (8: 156).

8.3. A str. Bors (Borșu) írásmódból azt következne, hogy a Borșu a magyar változat; a név egyébként a m. Bors személynév.

8.4. Következetlen a több elemű utcanevek magyar alakjának az írásában is, románra fordításában is: str. Paladul Mare (Nagypalád u.) [helyesen: Nagy Palád utca], str. Paladul Mic (Kispalád u.) [helyesen: Kis Palád utca], str. Mare a olarilor (Nagy Fazekas u.) [helyesen: Nagy Fazekas utca], str. Mică a olarilor (?) [helyesen: Kis Fazekas utca].

Idézett művek:

1. Afirmarea. Pagini literare sătmărene. Satu Mare. (Szerk. Vasile Săvinescu)
2. Afirmarea. Pagini literare sătmărene. Satu Mare, 1980. Antologie de Vasile Săvinescu, Ion Vădan, Ovidiu Suciu.
3. B. Burai: Despre cetetea de tip italian din Satu Mare. (Extras) Satu Mare, 1969. In: Satu Mare. Studii și comunicări. 1969. (p. 135–148).
4. Festivalul național „Cîntarea României” 1976–1979. Laureați sătmăreni ai Marii Cntate. Satu Mare, 1980. (Comentariu, interviuri, însemnări de Ovidiu Suciu).
5. Satu Mare. Județele patriei. Editura Sport și Turism. 1980. (Szerzők:) V. Săvinescu és Doru Radosav.
6. Satu Mare — străvechi centru de județ. Satu Mare, 1972. Coordinator I. Uglar, Redactor: Ioan Nichita.
7. Satu Mare. Studii și comunicări. III. 1975. (Muzeul județului Satu Mare)
8. Satu Mare. Studii și comunicări, IV. 1980. (Szerkesztő bizottság:) Doru Radosav, Tiberiu Băder, Ivan Iurașciuc, Gheorghe Lăzin).
9. Satu Mare. Studii și comunicări. V–VI. 1981–1982.

A kiadványok közül az 1–5., 7. kivitelezését a nagyváradi „Crișana Nyomdaipari Vállalat”, a 6., 8., 9. kivitelezését a szatmári „Nyomdaipari Vállalat” végezte.

BURA LÁSZLÓ

Írói névadás Tamási Áron novelláiban Farkaslaka és a környező havasalji települések névadásának összefüggésében

A romániai magyar prózaírás létrejötték az egyik lehetséges út a székely népeletre való alapozás volt. Balázs Ferenc Tamási egy 1923-ban a Tizenegyek antológiájában megjelent novellájára utalva tételesen is ezt nevezi az „üdvözítő” útnak, mivel „... a hegyvidéken lakó nép gondolatvilága dúsabb, élete nehezebb, de változatosabb, világnézete rugalmasabb és nyitottabb, földműves életformája megőrizte az egyszerű ember mitikus kapcsolatát a földdel, s fajisága, különösen a zárt székely medencékben megőrizte a nép ősi gyermekségét, fiatalságát, naiv, csodálkozó szemét.” (Idézi Dávid Gyula, Zeng a magosság. Bukarest, 1980. 377). A tételhez Nyíró, de mindenekelőtt Tamási Áron munkássága szolgáltatta a bizonyítékot, igaz, cáfolatát is, ám ez az utóbbi vonulat csak jóval később bontakozott ki Tamási munkásságában. Az író azonban ettől máig a székely falu életének legművészibb tükrözője maradt, „Farkaslaka hűséges fia az ófalu utolsó nagy költői sommázója. Örök beláthatatlan seregének életét, aszúvá érett kultúráját hordozta, és oldotta művekké. A realizmust tovább építette, belső realizmussá avatta, mert fölfedezte a nép lelkét természetes nagyságában. A nép nem csupán szenvedett, vérzett és jajgatott, hanem világot is teremtett, a magas kultúrával egyenrangú mélyet. Ennek az ófalunak a lelkét arányozta az egyetemes emberhez, és mentette a most vajúdo új világhosszakba. Talán utoljára virágozott ki benne népünk keleti bűbájú mesevilága, és lüktetett végső feszültséggel a ballada. Merész kísérletbe kezdett, vállalkozása csak olyan időben sikerülhetett, midőn a népiség egy időre vezérlő csillag lett. Ma már látjuk, hogy sokszor kellőképpen meg nem értett írói erőfeszítései történelmi cselekedetet is jelentettek: a mát tették gazdagabbá, teljesebbé.” (Féja Géza, Tamási Áron. Bp., 1970. 9). Ugyanakkor egy ilyen írói magatartás lehetővé tette a Tamási = székely irodalom egyszerűsítő képlet megjelenését is.

A vulgarizálással való leszámolás az irodalomtörténészek feladata, ám a nyelvésznek, a névtan kutatójának is van ilyen irányú kötelessége, hiszen már-már közhelyszámba megy, hogy a Tamási-életmű valóságos tárháza a különleges székely neveknek, illetve Izsák József szerint, hogy az író „fura játékot űz a nevekkal, néha egész történeteit névkabalisztikára építi. Egyik történetében mindenki

Lázár, a másokban mindenki János, a harmadikban madár-, a negyedikben virágnevet viselnek hősei” (Izsák József, Tamási Áron. Bukarest, é. n. [1969] 57). Egy másik kritikus, Taxner-Tóth Ernő szerint „a költői varázs létrehozásának alkotó folyamata Tamásinál már a nevek kiválasztásával megkezdődik. Erre minden írásában roppan gondot fordított. Egy-egy esetben talán túlzottan is sokat, a mondanivaló egy részének közvetítését remélve.” (Taxner-Tóth Ernő, Tamási Áron. Bp., 1973. 155). Indokolt tehát Tamási írói névadási módszereit vizsgálni, a tárgyi valóság ismeretében szólni műveinek névrendszeréről, hiszen a helytálló megállapítások között a kívülálló is érzékelheti a szélsőséges sarkításokat.

Személy szerint akkor figyeltem fel a témára, amikor az udvarhelyszéki Havasalja élő személynévanyagát gyűjtve többen is hiányolták anyagomból az úgy-mond „Tamásinál olvasott”, Tamásitól „ismert” székely névadást, azt, hogy miért olyan „földhözragadt” ezeknek a falvaknak a névanyaga, miközben a vizsgált tájegység közvetlen közelében felnőtt Tamási Áron hőseinek neve egészen más. Valóban más lenne? — kérdeztem magamtól.

A vizsgálódás kiindulópontja természetesen Tamási névtani elemzés körébe vonható 147 novellája volt. (Tamási Áron összes novellái. Bp., 1979). A vizsgálat során eltekintettem a reális történelmi eseményeket, illetve kifejezetten szentírási fogantatású vagy ilyen történeteket parafrázáló írásoktól. Megvizsgáltam a vezetékneveket, keresztnéveket, beceneveket és ragadványneveket, majd feldolgoztam ezeket a szinkrón személynévkutatás immár elfogadott szempontjai szerint: statisztikailag értékelve az állományt, a nevek megterheltségét, funkciójukat, a nyelvi alkatukat és jelentéstani alapon rendszereztem őket.

Második lépcsőben összegyűjtöttem Tamási Áron szülőfalujának, Farkaslakának mai hivatalos és népi személyneveit, és feldolgoztam ezeket a felsorolt szempontok szerint.

Végül a két adatcsoportot összevettem azokkal az adatokkal, amelyeket az Udvarhelyszéki Havasalja — az egykori Udvarhelyszék katolikus vidéke — névrendszerével foglalkozó doktori értekezésemben dolgoztam fel tudván, hogy Farkaslaka lakossága az utóbbi szinte 200 évben ezzel a vidékkel tartotta fenn a legszorosabb gazdasági és szellemi kapcsolatokat. Ezt bizonyítandó, elég utalnom arra, hogy Farkaslaka kaszálói és erdői mind Havasalján vannak, és mai napig farkaslaki családok tízei égetnek szentet a szentkeresztbányai nyersvas-kohók számára, a Hargitán fel egészen Székelyvarsáig és a Libángerincig.

Egy rövid dolgozat legfeljebb izelítő lehet, ha a szinkrón névtan száraz adataiból próbálunk következtetéseket levonni. Mégis lássunk néhány számot, hogy bár elégséges alapot teremtsék pár következtetés számára.

A vezetéknevek szempontjából például Tamási vizsgált novelláiban összesen 165 féle családnév található, 23 női és 149 férfi családnév, 7 név pedig közös. Novellánként átlag egy családnév fordul elő, ami egybecseng azzal, hogy a 21 ha-

vasalji település névrendszere általában szegényes, 15 családra, 60 személyre jut egy családnév. Farkaslakán egy névre átlagosan 7,33 család, 25 személy jut. Gazdagabb a havasalji átlagnál, de ez az állomány szinte 40 százalékát kitevő új, ebben a században bekerült neveknek köszönhető. Az írónál visszatérő családnevek a *Dakó*, *Demény*, *Nagy*, *Szász*, ha közepes megterheltségben is, de a legöregebbtől a legfiatalabb nemzedékig az egész kistájegységben előforduló nevek. A *Demény* például Farkaslakán 7 család neve, Máréfalván, Zetelakán és Ülkén is járatos név. A *Nagy* családnév Havasalján a tizedik leggyakoribb név, 111 család, 443 személy viseli, Farkaslakán is 10 család neve. *Dakók* 5 családnynian vannak Farkaslakán, amúgy Havasalja öt falujában 26 család 67 tagja viseli ezt a nevet. A *Szász* családnév a 21 faluból 12-ben megtalálható, és a tájegység 341 családnéve közül a 34. leggyakoribb név. Miért lenne tehát véletlen, ha Tamásinál több írásban is épp ezek a nevek ismétlődnek?

Tény, hogy az író még véletlenül sem téved, amikor népi hőseinek helyben használatos neveket ad. Az Udvarhely környéki származású *Vencel hadnagy* Havasalja nyolcadik leggyakoribb vezetéknevét viseli (116 család, 513 személy neve) ma is, *Butyka* őrmester és *Becsek* főhadnagy viszont a novellák szövege és nevük alapján is idegenek ezen a tájon. Ha *Kuna Sami* malomtulajdonos Oroszhegyen ma is előforduló ragadványnevet visel családnévként, a *Barna*, *Binder*, *Czumbel* (vö. *Czumbil* Szatmárnémeti és Nagykároly környékén ismeretes név) *Kabalus*, *Szerencsés*, *Véber* nevek kívül esnek a vidék névrendszerén a valóságban is, Tamásinál is városi nevek.

98 keresztnév, 79 becenév fordul elő az író novelláiban. 29 női, 69 férfi keresztnév van, 34 női becenév, 45 férfi becenév található a novellákban. Ha összevetjük ezt azzal a ténnyel, hogy Tamási novelláiban jóval több a férfiszereplő, mint a nő, akkor összességében ugyanazt a képet kapjuk statisztikailag, mint Farkaslakán vagy Havasalján, a közepes gazdagságú keresztnévrendszert.

Ezzel szemben a névdivat szempontjából az író saját izlésének juttat nagyobb teret, legkedveltebb női nevei gyakorisági szempontból *Anna*, *Ágnes*, *Etelka*, *Vilma*, *Amália*; Farkaslakán ugyanakkor az *Erzsébet*, *Ilona*, *Mária*, *Margit* és *Magdolna* a legelterjedtebbek, az *Anna* a 8. helyen van a gyakorisági listán, az *Ágnes*t csak 4, az *Etelkát* 6, a *Vilmát* 4 személy viseli, és *Amália* nincs is a faluban. A leggyakoribb férfi keresztnévek Tamásinál a *János*, *Mihály*, *Péter*, *Gáspár* és *Lőrinc*, Farkasiakán a *János* a 12., a *Mihály* a 32., a *Péter* a 27., a *Lőrinc* pedig a 69. leggyakoribb név, ugyanakkor Havasalján a *János* a 4. leggyakoribb, a *Mihály* a 12., a *Péter* a 17., a *Gáspár* a 16. helyen van, és csak a *Lőrinc* szorul hátra a rangsorban. Ha mégis mindezek ellenére azt állítjuk, hogy Tamási kora névrendszerének „égi mását” rögzíti novelláiban, akkor állításunkat arra alapozzuk, hogy az író épp a névdivat-változás századeleji pillanatát ragadta meg, amikor a hagyományos nevek még elég gyakoriak voltak ugyan, de egyesek helyét már átvették a polgárosodó Udvarhelyről beszívargó divatnevek.

Hasonló a helyzet a becenevekkel is, bár Tamási becenevanyaga szegényesebb, mint általában Havasaljáié — e vidék névrendszerének Kalotaszeg, illetve Göcsej és Hetés, a B. Gergely Piroskától, illetve Ördög Ferenctől vizsgált másik két kistáj névrendszerétől eltérő minőségi megkülönböztetője épp a hangsúlyozott becézés —, ennek ellenére érdekes és sokatmondó, hogy bár az író novelláiban csak 21 női és 26 férfi keresztnévet becéznek, mégis 34 féle női és 45 féle férfi becenevvel találkozunk, ami korántsem minősíthető szegényesnek, különösen írói életmű ilyen szűk sávjában nagyjából megfelel a valós helyzetnek. Ugyanígy állunk a becenevek minőségével is, Tamási nem rugaszkodik el a valóságtól, legfeljebb érzékeny a régiesebb becealakok iránt, s ebben is a tényleges kordivatot követi, hiszen az *Aniska, Annóka, Borka, Magdó, Tézi, Véri* vagy az *Antikó, Álózi, Árkó, Dámi, Ferkő, Jákó, Móka, Mózeske, Sala, Sami, Simó* becealakok valóban a húszas-harmincas években kezdenek kiszorulni a vidék becenevanyagából, ám ekkor még ténylegesen élők. A névelésben járatanabb olvasó egyébként épp ezek alapján érez valamiféle sajátos székely ízt a novellákban. Ugyanezek a nevek azonban előfordulnak Göcsej és Hetés kortárs névanyagában is, és a Kalotaszegből jobbra annak városiasabb volta okán hiányoznak, miközben egy nemzedékkel korábban még abban is megtaláljuk őket.

Végezetül egy utolsó érdekesség: bár ragadványnevek ritkán fordulnak elő a Tamási-novellákban, a nők említő- és szólítónevei egyértelműen az író korában járatos és a máig érvényes havasalji említő- és szólítóneveknek felelnek meg, férjezett nőt, öregasszonyt még véletlenül se említ Tamási máshogy, mint az a valóságban szokás. *Szár az Boda Izsákné* jellegzetesen havasalji *m + vn* férj *kn + -né* képletű nevet hord, minden férjezett nőt a férje vezetékneve + keresztnéve + *-né* megszólítás illet, *Buzogányné*-nak, *Lőrincné*-nek szólítják őket, s a *Vén Gálfiné* említés megfelelőit mind ragadvány-, mind vezetéknevként megtaláljuk a mai havasalji nevek között, akár *Vén Nagyné*, akár például a ragadványnevként élő *Vén Kocsonyáné*, illetve *Vén Kóléné* formában. Az írói névadás hitelességének ilyen mértéke már-már földhözragadtságról tanúskodna, ha nem tudnók, hogy Tamási nem csupán ábrázolta, de élte is falusfelei életét. Ez egyszerűen nem engedett másféle írói névadást számára akkor, amikor a valós életből ihletett, igaz, költői tehetséggel ábrázolt írásokban örökítette meg szűkebb páttriája mindennapjait. És talán ebben is rejlik Tamási írói nagyságának egyik titka.

Visszatérve most a dolgozatom elején felvetett kérdésre, hogy más-e Tamási novelláinak székely-névrendszere mint a valóság, csak azt tudom felelni, hogy más, amennyiben más az élet és más a szépirodalom. Stilizálva, írói-költői szabadsággal kezelve, de jóformán minden írásából kibukkan a gyűjtőterületről ismerős nevek rendszere, igaz, nem mindig úgy, ahogy azt a székely néplet jó szándékú eszményítői elképzelik. Tamásit befolyásolták gyermekkorának névelményei, állandó kapcsolata szülőföldjével meghatározta azt a koordinátarendszert, amelyen belül realista írásainak névrendszere felvázolható, ez a rendszer földrajzilag a

Hargita lejtőin Havasalja falvaiban lokalizálható, s ha kimondatlanul is, de a római katolikus névadás gyakorlatában gyökerezik.

Maradna még elemzési feladatként Tamási nevei egy csoportjának játékossága. Mivel megmérhetetlen mennyiségekről és minőségekről van szó, a kérdésre a szinkrón névtan statisztikai módszerével egyetlen választ lehet adni, azt, hogy ezt Tamási személyisége határozta meg. Farkaslaka és Havasalja névrendszere nem játékos névrendszer, nagy átlagban a ragadványnévállományra se a gúnyosság, csúfolódó hang vagy pajkosság a jellemző — bár ilyenre is van példa —, annál jellemzőbb viszont az egész vidék névrendszerére a gyengédítés, becézés amire a Tamási novellákban szintén bőven akad bizonyíték. Az más kérdés, hogy figyelembe véve Udvarhelyszék római katolikus és protestáns kistájakra való tagolódását, azt, hogy Farkaslakától délre–délkeletre már református, unitárius falvak sora húzódik, talán nem vetjük el nagyon a sulykot, ha további feladatként Udvarhelyszék protestáns kistájainak szinkrón névtani tanulmányozására hívjuk fel a figyelmet. Hátha egy ilyen vizsgálat esetleg választ ad a pillanatnyilag Nyíróhoz vagy Tamásihoz kötődő „székelykedés” valós névtani gyökereire.

KOVÁCSNÉ JÓZSEF MAGDA

A magyar szlengszótárak

1. Az 1980-as évekig Magyarországon szlengkutatásról nemigen beszélhetünk. Ennek több oka közül én most kettőt emelnék ki:

1.1. Egyes vélemények szerint az 1945 utáni időkből politikai-ideológiai okok miatt szorult háttérbe említett csoportnyelvünk feltárása. „A szleng kutatása nyílt társadalomkritikai következtetések megfogalmazását tette volna kikerülhetetlenné: át kellett volna gondolni a társadalom leírására alkalmazott — propagandisztikus — szociológiai kategóriák érvényességét, és konstatálni a mentalitás alapvető eltérését az ideológiától” — írja SZILÁGYI MÁRTON (BUKSZ 4 (1992): 430). Teljes mértékben igaza van SZILÁGYI-nak, mikor a magyar szleng vizsgálatáról írva erre a szempontra felhívja a figyelmet. Tudjuk, hogy Magyarországon és más szocialista országokban a nyelv és a társadalom kapcsolatát vizsgáló nyelvészeti kutatások leállításában még a hetvenes években is szerepet játszott a politika¹, s konkrétan az egyes szlengfajták (például a katonai szleng) gyűjtése is gyakran ütközött nyelvészetben kívüli akadályokba (vö. Kis, KatSzl. 3–4).

1.2. Ez azonban csak az egyik oka a mai értelemben vett szlengkutatás hiányának. A másik — véleményem szerint jóval fontosabb — ok magában a magyarországi nyelvészetben keresendő. A magyar nyelvtudomány figyelme hagyományosan csak az olyan nyelvi rétegekre irányult, amelyeknek a nemzeti nyelv szempontjából kiemelkedő szerepet tulajdonítottak. A szleng mint periferiálisnak hitt nyelvi jelenség nem keltette fel nyelvészeink érdeklődését, legfeljebb szókincsének színessége, humora vonzotta valamelyest a kutatókat, más megközelítésben pedig a magyar nyelv épségének megóvása érdekében harcoló nyelvvédők foglalkoztak ezzel az igen veszélyesnek tekintett nyelvi torzszülöttel. Ennek megfelelően 1945 előtt is inkább csak egzotikum volt a szleng a nyelvészeti folyóiratok hasábjain. Nem véletlen, hogy ebből az időszakból mindössze BÁRCZI GÉZA publikált elméleti szempontból is kiemelkedő tanulmányt (A „pesti nyelv”: MNy. 27: 228–42, 284–95, 28: 85–96 = MNyTK. 29. sz. Bp., 1932), a feltáró munkában pedig, ami ekkoriban leginkább a szlenget szinte egyedül képviselő tolvajnyelv gyűjtését,

¹ „feltételezhetjük, hogy a szociolingvisztika hamarosan azért vált kegyvesztetté, mert rájöttek az »illetékesek«, hogy huzamosabb művelése a társadalmi megosztottság és egyenlőtlenség folyamatos dokumentálását jelentette volna, ami már politikailag elfogadhatatlannak tartott” (HARLING: NyT. 117: 111).

szótárázását jelentette, szinte csak rendőrségi alkalmazottak és újságírók jeleskedtek. Ez a tendencia a II. világháború után is folytatódott, annyi különbséggel, hogy a tolvajnyelv helyett a hatvanas évektől az ún. ifjúsági nyelv került inkább a figyelem középpontjába a szlengnek közül.

A hatvanas-hetvenes évek ifjúsági nyelvi kutatásai, melyeknek kezdetét általában KOVALOVSKY MIKLÓSNak „Az ifjúság nyelve” c. cikkétől (Valóság 6 [1963]/5: 66–75) számítják, tagadhatatlanul hoztak bizonyos fellendülést ennek a szlengtípusnak a gyűjtésében. Ezek a kutatások azonban a nyolcvanas évekre kifulladásra kerültek. Ennek bekövetkezése szakmai szempontból törvényszerű volt, hiszen az ún. ifjúsági nyelv leltározásán kívül ez az irányzat más nyelvészeti feladatot nem tűzött ki maga elé (hibásan leszűkített kutatási bázisa és vitatható módszerei miatt nem is tűzhetett); végkövetkeztetéseit nézve — úgy vélem — az ifjúsági nyelv vizsgálata sokkal inkább volt nyelvtisztító-nyelvművelő, valamint ifjúságnevelő mozgalom, mint nyelvészeti kutatás. Visszaszorulásának legfőbb oka föltehetőleg az volt, hogy egyetlen igazán nyelvészeti céljának, az adatgyűjtésnek sem tudott már megfelelni: az előkerülő adatok egyre kevesebb újdonságot hordoztak, és a konkrét nyelvi anyag mögött meghúzódó általánosabb nyelvi vonások terén sem mutatkozott újdonság. Jól mutatja ezt a tényt BACHÁT LÁSZLÓ — aki készül a diáknyelvi szótárával (vö. MNyj. 30: 132) legjelentősebb és számtalan tanulmányával legjellemzőbb kutatója az ifjúsági nyelvnek — egy megjegyzése a Magyar nyelvészek VI. nemzetközi kongresszusán Egerben, mi szerint az utóbbi időben nincs olyan új gyűjtemény, amely az ő szótárához 40-50 új szót hozzá tudna tenni.

A szleng iránt érdeklődő nyelvészek azonban a látszólagos teljesség ellenére is erős hiányérzettel küszködnek (e problémák közül néhányat érintettem „A szleng szótárázhatóságának néhány kérdése” c. előadásomban az egri nyelvészkonferencián). Mivel a felvetődő kérdések megválaszolása (sőt a kérdések megfogalmazása) sem lehetséges az ifjúsági nyelv keretei között, az 1980-as évekkel — elsősorban a külföldi szakirodalom hatására — megkezdődött a magyar szlengnek mint szlengnek a kutatása. Ennek első kiemelkedően fontos állomása PÉTER MIHÁLY tanulmánya volt (Szleng és költői nyelvhasználat: Nyr. 104: 273–81), melynek révén a *szleng* terminus technikus bekerült a magyar nyelv-tudományba.

2. A szleng feltárását hazánkban manapság még meglehetősen sok elméleti és módszertani bizonytalanság terheli, de már vitathatatlanul megindult valamiféle szlengkutatás, s talán nemsokára rendszeressé is válik a vizsgálódás. Ehhez mindenképpen szükségesnek látszik az eddigi eredmények és a feltáratlan területek számbavétele. Már készüléfében van egy szlengbibliográfia, s talán nincs elérhetetlen távolban egy az eddig összegyűjtött anyagot feldolgozó számítógépes adatbázis sem. Amíg azonban ez elkészül, a kutatók a már meglévő szlengszótárakra lesznek utalva, hiszen ezek tartalmazzak viszonylag nagyobb, egy-egy szlengtípust többé-kevésbé a maga teljességében bemutató anyagot. Igaz, hogy a szótárakból csak

közvetve ismerhető meg a szleng mint beszédstílus (erre vonatkozólag ld. említett egri előadásomat), de a szleng mint lexikális kategória (azaz a valódi szlengszavak mutatta kép) így is feltárul a kutató előtt.

Nem lesz talán haszontalan, ha az alábbiakban megpróbálom számba venni a magyar szlengszótárakat, hiszen több olyan munka is létezik, amelyről maguk a szleng kutatói sem tudnak, legalábbis nem hivatkoznak rájuk. Célszerűnek látszik a szlengszótárak áttekintése azért is, mert a szleng anyagot is bemutató bibliográfiáink, a szlengre vonatkozó könyvészeti megjegyzések és a magyar szleng irodalmát bővebben bemutató tanulmányok hivatkozásai sem teljesek.²

3. Mielőtt rátérnénk a szlengszótárak áttekintésére, szólni kell e szótárak típusairól is, hisz ezt a témakört alig érintik az egyébként igen gazdag magyar szótár-tani szakirodalomban.

Általában valamelyik szótártípus egyik alfajaként mint egységes csoportot emlegetik a szlengszótárakat. Egyedül SÁGI ISTVÁN könyvészete különbözteti meg nyelvi anyaga alapján az egynyelvű tárgyi csoportnyelvi szótárakon belül a tolvajnyelvi és a diáknyelvi szótárakat (MNYTK. 18. sz. 38), mások homogén típusként kezelik a szlengszótárakat, így például az angol szótárról írva ORSZÁGH LÁSZLÓ (SzótTan. 361–2), majd a magyar lexikográfiai szakirodalmat számba véve MAGAY TAMÁS is (uo. 376).

Ezt a besorolásmódot teljesen természetesnek és elfogadhatónak tekinthetjük, hiszen szlengszótáraink az 1970-es évekig szinte kivétel nélkül kis terjedelmű, néhány szavas magyar köznyelvi értelmezést tartalmazó szójegyzékek voltak, esetleg egy-egy kisebb tanulmánnyal, témaköri vagy szinonimamutatóval ellátva. Viszonylag egységes feldolgozásmódjuk és kis számuk miatt nem is volt szükség részletezőbb felosztásra még az elméleti munkákban sem. („Szótártípusok” c. tanulmányában például O. NAGY GÁBOR a speciális (nyelvtudományi, nyelv-művelő) szótárak egyik alfajaként említi az argósztótárakat: MNY. 66: 144.)

Napjainkra már megnövekedett annyira szlengszótáraink száma, hogy funkciójuk (vö. O. NAGY, i. h. 141), feldolgozásmódjuk és a bennük foglalt nyelvi anyag alapján ne homogén kategóriaként kezeljük őket, bár tagadhatatlan, hogy továbbra is a bennük leírt szleng típusa alapján lehet a legmarkánsabban elkülöníteni őket; a funkció szerinti osztályozáshoz csak elvéve találni közöttük a hagyományostól eltérő szlengszótárt.

² Vö. A Pallas Nagy Lexikona. XVI. kötet. Bp., 1897. 248 (Tolvajnyelv c. a.); BÁLINT KELEMEN, Tolvajnyelv. Nyr. 26: 175; SÁGI ISTVÁN, A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. (MNYTK. 18. sz.) Bp., 1922. 38; CSEFKÓ GYULA, Adalékok tolvajnyelvi szótáraink könyvészetéhez: MNY. 21: 70–2; BÁRCZI GÉZA: MNYTK. 29. sz.; uő.: MNY. 46: 276–7; LOVÁNYI GYULA, A magyar szótárak könyvészetéhez: MNY. 48: 200; A magyar stílusztika útja. Szerk. SZATHMÁRI ISTVÁN. Bp., 1961. 554, 556, 584, 625; A magyar szaknyelvkutatás bibliográfiája. Szerk. CSÖRÖGI ISTVÁN–NAGY FERENC. (NytdDolg. 31. sz.) Bp., 1980; TEMESI MIHÁLY, A magyar nyelv-tudomány. Bp., 1980. 249–50, 382 (352. jegyz.).

4. A szleng nem egységes nyelvi jelenség, legalább három fő típusát kell megkülönböztetnünk: a **k ö z s z l e n g e t**, ami a nyelvet beszélők számára általánosan ismert dolgokat, fogalmakat megnevező országszerte elterjedt szlengjelenségek összefoglaló neve, a **t e r ü l e t i s z l e n g e t**, melynek érvényessége területileg korlátozott, és a **s z a k s z l e n g e t**, ami foglalkozás, hobbi, érdeklődés alapján tömörülő csoportokban alakul ki (részletesebben: KIS, KatSzl. 10–11; vö. KARTTUNEN, Nykyslangin sanakirja. Porvoo–Helsinki–Juva, 1979. 8).

A szleng ezen típusait figyelembe véve szlengszótárainknak a bennük foglalt nyelvi anyag alapján az alábbi fajtáit írhatjuk le:

4.1. **K ö z s z l e n g s z ó t á r a k**. Ez a szlengszótár-típus meglehetősen ritka, hisz ahogyan szinte lehetetlen „tisztá”, például szaknyelvi elemektől mentes köznyelvi vagy nyelvjárási szókincset találni, ugyanúgy nagyon nehéz „tisztá” közszlengre bukkannunk is. A szleng egyébként is jellegzetesen kiscsoportokban (nyelvi oldalról nézve beszédközösségekben) kialakuló szociolektus, márpedig a kiscsoportok létrejötte szinte mindig valamilyen együttes tevékenységhez és közös célhoz kapcsolódik (KALAPÁCS JÁNOS, A szociológiáról — alapfokon. Bp., 1987. 86), ami természetesen a csoport szakmai (így szaknyelvi: vö. HAJDÚ: MCsopnyDolg. 1. sz. 18–19) vonásait erősíti. Talán WHITE Dictionary of Hungarian Slang [24]³ c. munkája és NAGY F. zsargonszótára [30] sorolható ebbe a csoportba.

4.2. **T e r ü l e t i s z l e n g s z ó t á r a k**. Jóllehet a területi szleng fogalma teljesen új a magyar szlengkutatásban, néhány korai munka — például KABDEBŐ OSZKÁR Pesti jassz-szótára [17] vagy a Pesti tájszólás kis szótára [13] — már régóta képviseli ezt a típust. Az első ide vonható szótárak témakörüket tekintve a közszleng szótárakhoz hasonlítanak, újabb változataik viszont inkább a szakszlenget képviselik: MATIJEVICS, A vajdasági magyar diáknyelv [28], KÖVESDI-SZILÁGYI, Egy nagykanizsai laktanya nyelve és folklórja [34], TÓTH KORNÉLIA, A sárbogárdi diáknyelv szótára [36] stb. Ezek a szótárak természetesen nagy mennyiségben tartalmazznak olyan szavakat és kifejezéseket, melyek nem csak a kutatott területen élnek, hiszen a gyűjtés célja soha nem a területi sajátosságok, hanem egy kisebb vagy nagyobb közösség nyelvének a felgyűjtése volt, márpedig egy-egy közösség szlengjében általában több különböző szlengtípus is megtalálható. Emiatt ezek a munkák sokkal inkább tartalmazznak köz- vagy szakszlenget, mint egy régió vagy település szlengjét.

4.3. **S z a k s z l e n g s z ó t á r a k**. A szótárakban foglalt nyelvi anyag szempontjából a szakszlengszótárak képviselik a legjelentősebb és a legváltozatosabb típust. A szakszlengek egyes típusai szerint az alábbi fontosabb fajtáit különböztethetjük meg:

³ A címek után szögletes zárójelben álló szám a bibliográfia megfelelő helyére utal, ahol megtalálhatók a műre vonatkozó pontos könyvészeti adatok.

a) Tolvajnyelvi szótárak. A tolvajnyelv a legjobban adatolt magyar szleng-típus. Első szleng szójegyzékeink [1–4] is ezt képviselik, és elsősorban a bűnözőket és bűnügyeket bemutató újságíróknak (vö. pl. TÁBORI–SZÉKELY, A tolvajnép titkai [14]), valamint a bűnüldöző szerveknek köszönhetően (pl. A tolvajnyelv szótára [15], KISS KÁROLY, A mai magyar tolvajnyelv [26], A mai magyar argó kisszótára [32a] stb.) napjainkig majdnem húsz tolvajnyelvi szótár vagy szójegyzék látott napvilágot.

A legutóbb megjelent argószótárak csak némi fenntartással tekinthetők valódi tolvajnyelvi szótárnak, ezek ugyanis jelentős részben közszlenget tartalmaznak, mint például BOROSS–SZÜTS „A mai magyar argó kisszótára” [32a] és „Megszólal az alvilág...” [32b] c. munkája, FAZEKAS „Jasszok, zsarók, cefkavágók” c. könyve [38] pedig szándékosan — „a »műfaj« szubjektív történeti keresztmetszete” akarván lenni — válogat a különböző tolvajnyelvi és szlengszótárakból, kiegészítve ezt saját gyűjtésével.

A tolvajnyelv, mint maga a bűnözőtársadalom (ld. pl. TORONYAI munkájában [6]), további belső típusokra bomlik⁴, de ezeket a belső csoportnyelveket eddig még önálló szótárban nem dolgozták fel. Aránylag gazdag szójegyzékkel rendelkezünk a hamiskártyások szlengjéről (ZOLNAY, A hamiskártyások nyelve: Nyr. 62: 17–22, 50–3, 82–5), és van, bár lényegesen kisebb gyűjtemény a prostituáltakról is (ZOMBORI ATTILA, Szexpiaci körséta. Bp., 1986. A riportkötet végén található egy „Argó szótár”: 236–9).⁵ A börtönszleng egyik nem bűnözők használta változatáról is fellelhető valamennyi adat: ERDEY SÁNDOR „A recski tábor rabjai” c. kötetében (Bp., 1989) az internáló tábor nyelvéből közöl egy „Recski zsebszótár”-t (281–93).

b) Diáknyelvi szótárak. A tolvajnyelvhez hasonlóan régóta ismert és viszonylag gazdagon adatolt csoportnyelvünk a diáknyelv. A magyar szleng első önálló szótára (DOBOS KÁROLY, A magyar diáknyelv és szótára [11]) éppen egy diáknyelvi szótár, és azóta is kisebb-nagyobb rendszerességgel születtek (LÉNÁRT, Emlékek a régi kollégiumi életből [16], PAPP, Technikus argot [22], MATIJEVICS, A vajdasági magyar diáknyelv [28]) és születnek⁶ diáknyelvi szókinccset bemutató munkák.

⁴ JENŐ és VETŐ A magyar tolvajnyelv és szótárában [12] 1. a közönséges tolvajszókat, 2. a hamis kártyások, 3. a csirkefogók, 4. a kéjnök és 5. a lókupeczek nyelvét említi a magyar tolvajnyelv fő fajaként (i. m. 31).

⁵ Állítólag az 1990–1991. körül megjelent Prostituáltak Világa c. lap egyik számában is található egy kis szójegyzék, de ennek nem sikerült a nyomára bukkannom.

⁶ Most készül hosszú évek gyűjtőmunkájának eredményeként BACHÁT LÁSZLÓ diáknyelvi szótára (vö. MNy. 30: 132), amelynek körülbelül 8000 címszavából jelenleg a K betűig mintegy 3000 van megszerkesztve. — Valószínűleg nemsokára napvilágot lát, mint erről szerkesztője, KARDOS TAMÁS a Magyar nyelvészek VI. nemzetközi kongresszusán Egerben „Egy készülő diáknyelvi szótárról” című előadásában beszámolt, egy másik diáknyelvi szótár is, amely az Édes Anyanyelvünk folyóirat és a Dunaholding Alapítvány 1992-ben kiírt pályázatára (Hogyan beszél ma az ifjúság?: ÉA. XIV/2: 2–3; vö. GRÉTSY LÁSZLÓ, *Haj, száj, szem, avagy toll, etető, nézőke.*

c) Katonai szlengszótárak. A katonai szleng a diáknyelv mellett az egyik legtöbbek által beszélt szakszlengünk. A II. világháború előttről ismerünk kisebb szójegyzékeket a katonai szlengről (ld. Kis, KatSzl. 19–22, elsősorban a 13–14. és 17. jegyz.), ám szótárai csak az utóbbi egy évtizedből vannak: KÓVESDI–SZILÁGYI, Egy nagykanizsai laktanya nyelve és folklórja [34], KIS TAMÁS, A magyar katonai szleng szótára [37a] és FÜLÖP TAMÁS, A lenti laktanya katonáinak nyelvhasználata [39].

d) A kártyajátékosok szlengjének szótára. ZOLNAY VILMOS „A kártya története és a kártyajátékok” c. munkájában [20] egy terjedelmes „kártyaszótárt” is közlétesz (i. m. 311–64). Az ebben bemutatott szavak egy jelentős része (a kártyás szaknyelv mellett) a kártyások szlengjéből való. (Vö. még a hamiskártyások nyelvéről az a) pontban írottakkal.)

Szótár terjedelmű művek híján további szakszleng szótárakat nem sorolhatunk föl, bár kisebb közleményekből további szlengtípusokat is ismerünk, például a kábítószerélvezők⁷, a sportolók (BÁRCZI: MNyTK. 29. sz. 5–6; BÁNHIDI, A magyar sportnyelv... Bp., 1971. 12. jegyz.), a színészek szlengje⁸ stb.

4.4. Általános szlengszótárak. Ebbe a típusba azokat a munkákat sorolhatjuk, amelyek egy szótáron belül igyekeznek bemutatni a szleng valamennyi fajtáját. Az általános szlengszótárak legjelentősebb képviselője „A magyar fattyúnyelv szótára”, ZOLNAY VILMOS és GEDÉNYI MIHÁLY kéziratban maradt alkotása [25]. Ez a szótár ugyan napjainkban már nem felel meg (és talán a maga korában sem felelt meg) mindenben a tudományos követelményeknek, de a mögötte lévő szlengszemlélet és a benne összegyűjtött több tízezer adat révén a magyar szlengkutató és lexikográfia egyik kiemelkedő alkotása így is. Hasonló terjedelmű és jellegű értelmező-, etimológiai, frazeológiai és szinonimaszótár a magyar szlengről az elkövetkező évtizedekben nemigen fog napvilágot látni, így különösen sajnálatosnak tarthatjuk, hogy különböző személyes(kedő) és tudománypolitikai okok miatt (erről a szótár első füzetében a „Szótárunk viszontagságos története” c. fejezetben (I, 0184–0213) bőven szólnak a szerzők) a fattyúnyelvi szótár nem jelenhetett meg.

Az újabb munkák közül ANDRÁS–KÓVECSSES magyar–angol és angol–magyar szlengszótára [35, 40] említhető mint általános szlengszótár: alvilági, diáknyelvi

Százezer forintos pályázatunk eredményhirdetése: uo. XV/1: 1, 3) beérkezett legjobb dolgozatok anyagát dolgozza fel.

⁷ PICK IMRE, A kábítószer-élvezők zsongója: Alkoholológia 8 (1977): 14–16; UÓ., Hazai tapasztalatok egyes pszichoaktív szerekkel visszaélő fiatalok zsongójáról: Alkoholológia 9 (1978): 212–5; FAZEKAS ERZSÉBET, A kábítószeresek nyelvhasználatáról: Egyetemi szociolingvisztikai dolgozatgyűjtemény. (Egyetemi Szociolingvisztikai Dolgozatok 1. sz.) Bp., 1993. 42–59

⁸ HARMAT GÉZA, Hogyan beszél a magyar színész: MNy. 7: 225–7; GALAMB SÁNDOR, A magyar Thália nyelve: MNy. 23: 24–7. Állítólag DÉNES OSZKÁRNak is megjelent egy „Duma szótár”-a a Színházi Életben, de erről a forrásról több adatom nincs.

és katonai szlengből való szavakat, illetve korosztályonként különböző szlengek szókincsét (Magyar–angol szlengszótár 26–27) vették fel a szerzők szótárukba, amely jellegénél fogva természetesen leginkább a közszlengből válogat.

5. Funkciójuk szerint csoportosítva már kevésbé változatos a szlengszótárak mutatta kép. A nyelvtudományi szempontból fontosabb szótárfajták közül az alábbi típusok találhatóak meg a magyar szlengszótárak között:

5.1. **Értelmező szótár.** Legtöbb szlengszótárunk pusztán a szleng egy, ritkábban több fajtájának szókincsét szándékozik közzétenni. A nyelvi anyag közlésére a szótárkészítők a leggyakrabban rövid, többnyire néhány szavas köznyelvi értelmezéssel ellátott szólistákat készítettek. Az így készült munkákat leginkább egynyelvű értelmező szótáraknak tekinthetjük, hisz céljuk — mint a köznyelvi értelmező szótáraké is — az, hogy a szókincs kiválasztott részét értelmezzék, azaz a jelentéstartalom főbb elemeivel körülírják, rokon értelmű szók, esetleg — ritkábban — idegen szók segítségével kifejtsek, magyarázzák (H. BOTTYÁNFY–HORVÁTH–KOROMPAY–D. MÁTAI, Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba. Bp., 1987. 14). Az értelmezés mellett az újabb munkák ragos alakokat és példamondatokat, ritkábban stilisztikai minősítéseket is beépítenek szócikkeikbe.

5.2. **Szinonimaszótár.** Az értelmező jelleg mellett sok szlengszótárunkban további szótárépítési szempontok is érvényesülnek. Nem ritka például a szótári rész után álló (sokszor a szókincsnek csak egy részét felölelő) **szinonima-** vagy **témaköri mutató**, ez több argószótárban megtalálható, például SZIRMAY [18] (51–61), KÁLNAY–BENKES [19] (5–17), BOROSS–SZÜTS [32a] (41–56) tolvajnyelvi szótárában. Erre a funkcióra a mutatókészítés, vagyis a köznyelvi szinonima alá való csoportosítás helyett néhány szlengszótárunk más megoldásokat alkalmazott: a KatSzl. [37a] például a szócikkek végén az ún. vezérszócikkekre utal, és a vezérszócikkben sorolódnak fel a szinonim szavak. A sárbogárdi diáknyelv szótára [36] hasonló módon jár el, de ez minden érintett szócikkben felsorolja az összes rokon értelmű szót.

Valódi szinonimaszótár a magyar szlengszótárak között egy van, ez ZOLNAY–GEDÉNYI „A magyar fattyúnyelv szinonimái” c. munkája [27], melyben „A magyar fattyúnyelv szótára”-nak szókincsét rendezik a szerzők témakörök szerint köznyelvi címszavak alá.

5.3. **Fordítói szótár.** Szlengszótáraink többségükben egynyelvű szótárak, ez alól csak ANDRÁS T. LÁSZLÓ és KÖVECSÉS ZOLTÁN két könyve [35, 40] és WHITE New Yorkban megjelent munkája [24] kivétel: jelenleg ezek képviselik a **kétnyelvű magyar szlengszótárakat**. Ez a szótártípus teljesen új a magyarországi szlengkutatásban, de talán már a közeljövőben is találkozhatunk újabb magyarral kétnyelvű szlengszótárakkal, hiszen ezek az idegennyelv-tanulásban, egy idegen nyelv hétköznapi beszélt változatának megismerésében nagyon jól

használhatók. Nekem jelenleg a Szegeden FENYVESI ISTVÁN és egy munkatársa szerkesztésében készülő orosz–magyar szlengszótárról van tudomásom.

5.4. A szlengszótárak szócikkei általában a szlengszavakat teszik meg címszónak, és ezeket betűrendbe szedve építik fel a szótárt. Ettől a közismert megoldástól egyedül a Magyar–angol szlengszótár tér el: mint a szótár angol alcíme is utal rá (Hungarian–English Thesaurus of Slang), tezaurusz jellegű elrendezést valósítottak meg a szerkesztői. „Ez azt jelenti, hogy a magyar szavak nem egyenként vannak megfeleltetve egy (vagy több) angol szónak — mint a szokványos kétnyelvű szótárakban —, hanem újszerű módon a szótári egységek (szavak, kifejezések, idiómák) mindkét nyelven általában egyszerű magyar, ill. angol köznyelvi szavak (fogalmak) alá vannak csoportosítva” (i. m. 9), a szótárba felvett szlengszavak megtalálását pedig mutatók segítik a szótár végén. Ebből az eljárásból az következik, hogy a használó a tezauruszt hagyományos (1) magyar értelmező, (2) magyar és angol szinonima-, valamint (3) magyar–angol kétnyelvű szótárként is forgathatja (uo.).

5.5. A szlengszótárak eddig bemutatott típusai szinkrón szótárak voltak, diakrón jellegű (nyelvtörténeti és etimológiai) szlengszótárként mindössze ZOLNAY–GEDÉNYI fattyúnyelvi szótárát [25] említhetjük.⁹

A magyar fattyúnyelv szótára, mivel a legtöbb ismert forrás szókincsét tartalmazza, ma a legteljesebb történeti szlengszótár, és etimológiai szótárként is jól használható, hisz minden szóhoz igyekszik etimológiát adni. Szerkesztőinek aia-posságát mutatja, hogy az idegen eredetű szlengszavak származásának megállapításához 95 külföldi szlengszótárt dolgoztak fel, és összeállítottak egy 130 oldalas cigány–magyar szótárt is.

Nyomatásban megjelent szlengszótáraink közül csak három épít be szócikkeibe következetesen etimológiai utalásokat. JENŐ–VETŐ [12] és FAZEKAS argószótára [38] csak az idegen eredetű szavakat eredezteti egy-egy rövid utalással, míg a KatSzl. [37a] — leginkább az ÉKsz. gyakorlatához hasonló technikát alkalmazva — a belső keletkezési szavak esetében is igyekszik etimológiát adni.

6. A továbbiakban keletkezésük időrendjében sorolom fel a magyar szlengszótárakat. Ebbe az összeállításba csak az önálló műként megjelent szótárakat vettem fel, kivételt mindössze néhány — keletkezési ideje vagy terjedelme miatt — fontos szójegyzék esetében tettem, melyek nélkül hiányos lenne a szlengszótárak bemutatása. A kisebb közlemények 1960-as évek végéig terjedő legteljesebb listája ZOLNAY VILMOS és GEDÉNYI MIHÁLY fattyúnyelvi szótárának irodalomjegyzékében (A magyar fattyúnyelv szótára. I, 0137–0145; XXIV, 750) található.

⁹ Köznyelvi etimológiai szótáraink is tartalmazzák néhány közkeletű szlengszavunk etimológiáját például a TESz.: *balek, bratyi, brúgó, buli, cucc, csaj, dumál* stb.; az EWUng. közel száz új címszava között is akadnak szlengszavak, pi.: *kégli, krapek, mószerol, piti* stb. (vö. ZAICZ: Benkő-Eml. 1991: 655).

1. „Vocabula verō, quibus iidem uti solebant, uti Nobis revelatum exitit, sequuntur hoc ordine” [Most pedig e (sor)rendben következnek a szavak, amelyeket ugyan ők szoktak használni, ahogy nekünk elárulták]¹⁰ bevezető sorokkal kezdődő ún. miskolci szójegyzék.

Első, 28 szót tartalmazó tolvajnyelvi emlékünkre a hajdani budapesti 2. sz. állami levéltárban bukkant rá TÖRÖK GÁBOR. Később Nógrád megye levéltári anyagával Salgótarjánba, a Nógrád Megyei Levéltárba került, jelenleg itt lehet hozzáférni. A szójegyzék a „Nógrádm. Lt. Fiscalia fasc. XLV/36.” jelzetű iratcsomóban, egy 1775. május 9-én Miskolcon keltezett jegyzőkönyv végén található.

Közléteszi:

a) TÖRÖK GÁBOR, Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk: MNy. 53: 273–4.

b) ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY, A magyar fattyúnyelv szótára. (Kézirat.) Bp., 1945–62. I, 0225–0227. ZOLNAYék adatai TÖRÖK GÁBOR cikkéből származnak, bár tévesen IMPLÓM JÓZSEFnek tulajdonítják a szójegyzék MNy.-beli bemutatását.

2. *Lingua idiotica furum complurium in una Societate et ingenti Banda Constitutorum per Captivum Eppealem Joannem Kovács asylantem dicit.* 28° 9^{bris} 1775. [Egy társaságba és hatalmas bandába szerveződött jó néhány tolvaj sajátos nyelve, ahogy azt az E.-ből való száműzött fogoly, Kovács János tollba mondta 1775. szeptember 28-án.]

A 70 szót tartalmazó szójegyzék a budapesti Piarista Levéltárban került elő (jelzete: *Varia For. 20. Fasc. 1 Nro. 16*). A szójegyzék érdekessége, hogy szavai nem bírósági eljárás során jegyeztettek fel, hanem a címben megnevezett rab szókincsét gyűjtötte össze a szerző.

Közléteszi:

a) SCHRAMM FERENC, Egy 1775-i tolvajnyelvi szójegyzék: MNy. 58: 107–9.

b) ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY, A magyar fattyúnyelv szótára. (Kézirat.) Bp., 1945–62. I, 0223–0225.

ZOLNAYék SCHRAMM cikke alapján ismertetik a szójegyzéket.

- 3.* *Anno 1782. Die 17ma Aprilis, sub Sedria Districtus Privilegiatorum Oppidorum Hajdonicalium Causarum Criminalium Revisoria in Oppido Böszörmény celebrata, Consignatio Terminorum et Vocum, quibus Fures Nundinales, vulgo 'Sivány, seu Vásári Tolvaj, in mutuo colloquio, occasione patrandorum furtorum uti conseruerunt (DUGONICS ANDRÁS, Jeles történetek. I, 270) [Az 1782. év április 17-én a kivételezett hajdú városok kerületi törvényszéke bűnügyi vizsgálóbizottságának ülése, melyet Böszörmény városában tartottak; azon szavak és kifejezések jegyzéke, melyet a vásári tolvajok (közönségesen 'Sivány, vagy Vásári Tolvaj) egymás közt folytatott beszélgetésnek a tolvajlás végrehajtása alkalmával szoktak használni].*

Ez a legtöbb helyről előkerült tolvajnyelvi emlékünkre. A 74 adatból álló szójegyzék elterjedéséről IMPLÓM JÓZSEF tájékoztat: „A Hajdú kerületi fellebbviteli törvényszék (Sedria causarum criminalium revisoria) Böszörményben 1782. április 17-én tárgyalta a hajdú városokban elfogott vásári tolvajok ügyét. Az ülésen foglalkozott az a tolvajnyelvi szójegyzékkel is, amelyet JABLONCZAY PETES JÁNOS Hajdú kerületi főjegyző állított össze a tolvajok vallomása alapján** (...). A Hajdú kerület a

¹⁰ A latin címek magyar fordítását Tegye Imre szívességének köszönhetem.

* Korrektúrajegyzet: A 3. a pontban bemutatott 1782-es szójegyzéket megelőzi ennek 1776-ban készült változata, melyről a MNy. e kötetének nyomdába adása után szereztem tudomást. Ld. a következő jegyzetet!

** Korrektúrajegyzet: TÖRÖK GÁBOR egy 1776. június 5-i keltezésű ügyirat másolatában talált utalás alapján úgy vélte, hogy JABLONCZAY 1776-ban már rendelkezett egy tolvajnyelvi szólistával, bár maga a szójegyzék nem került elő (MNy. 53: 273–4). (A TÖRÖK által hivatkozott iratban, melynek eredetijét JABLONCZAY készítette, Czagány alias Konyás András azt vallotta, hogy „a' Magyar Zsiványokat a nyelveken lehet meg esmérni, a' pedig a' nyelvek a mely itt előttem el olvastattott”: i. h. 273). TÖRÖK szerint ez a JABLONCZAY-nál meglévő szólista a valaki más által összeállított miskolci szójegyzék, pontosabban annak egy másolata lehetett, amely aztán forrásul

szójegyzéket a m. kir. helytartótanácshoz terjesztette fel, mely Pozsonyban 1782. május 13-án tartott ülésén 3247. sz. alatt foglalkozott vele. (...) A helytartótanács a törvényhatóságokhoz időnként körleveleket küldött (...) A tolvajnyelvi szójegyzékkel kapcsolatban is körlevelet adott ki. (...) A helytartótanács körleveléhez ugyanolyan papírra nyomtatott félíves szójegyzék is van mellékelve” (MNy. 53: 270–1). Föltehetőleg ennek a körlevélhez csatolt Jablonczay-féle szójegyzéknek köszönhető, hogy jeles tolvajnyelvi emlékünknél 74 szavát több forrásban is megtalálhatjuk, maga ez a félíves nyomtatott melléklet is több példányban előkerült: egyet Kemény Lajos, Kassa levéltárosa juttatott el az Akadémiának megőrzésre (A SZERKESZTŐSÉG, A magyar tolvajnyelv legelső gyűjteménye: Nyr. 44: 140; ld. az *e*) pontban), másik két példányról pedig CSEFKÓ tesz említést (MNy. 21: 72): az egyik GRÓF DEZSŐ gyűjteményében volt megtalálható, a másikra pedig Békés vármegye levéltárában bukkant rá DR. BANNER JÁNOS (GRÓFRÓL ld. e bibliográfia 5. tételét; a békési szójegyzékről alább a *k*) pontot).

A szójegyzéke(ke)t kisebb eltérésekkel — általában a többi közleményt nem ismerve — többször is kiadták (vö. CSEFKÓ, Adalékok tolvajnyelvi szótárainak könyvszerzéséhez: MNy. 21: 71–2; BÁRCZI: MNyTK. 29. sz. 8–9, MNy. 4: 73 és MNy. 52: 228; SCHEIBER SÁNDOR, Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk: uo. 230):

Közzéteszi:

a) Jeles történetek. Mellyeket a' magyar játék-színre alkalmaztatott DUGONICS ANDRÁS királyi oktató. Első könyv. Pesten, 1794. 270–4 (12. sz. lábjegyzet).

b) SIMAI ÖDÖN, A magyar tolvajnyelv legelső gyűjteménye: Nyr. 32: 399–401. SIMAI DUGONICS munkájából közli a szójegyzéket.

c) Tolvaj-nyelv: Budapesti Hirlap XXVIII/91 (1908. április 14.): 25.

MOENICH KÁROLY, Székesfehérvár nyugalmazott levéltárosa bocsátotta a lap rendelkezésére a szöveget, amit modernizált helyesírással tettek közzé.

d) GYÖRFFY ISTVÁN, Tolvajsztár 1782-ből: Nyr. 39: 328–9.

GYÖRFFY Túrkeve levéltárában talált rá (Protocollum currentalium Tom. II. Pag. 602) a szójegyzékre, amely jelenleg Szolnokon a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban található „Túrkeve iratai — Prothocollum Currentalium 1780–83.” jelzet alatt a 602–5. lapon. GYÖRFFY közzététele, elsősorban a betűhűség tekintetében (nagybetű—kisbetű, *ly*—*j* stb.), nagyon sok hibát tartalmaz.

e) A SZERKESZTŐSÉG, A magyar tolvajnyelv legelső gyűjteménye: Nyr. 44: 140.

A cikk a SIMAI-féle közlés néhány adatát igazítja helyre egy Kassán előkerült, 1782-ből származó nyomtatványból. A közlemény szerint a nyomtatvány az Akadémiához került megőrzésre, de az MTA kéziratárában eddig még nem sikerült megtalálnom.

szolgált a hajdúsági szójegyzékhez. E cikk kéziratának nyomdába adása után értesültem róla, hogy a „hiányzó” szójegyzéket már megtalálta és 1970-ben a Múzeumi Kurír 2. számában közzé is tette NAGY SÁNDOR jogtörténész (34–6). Ez az 1776-ban íródott szójegyzék 78 kifejezést tartalmaz (négyvel többet, mint az 1782-es), de egyébként — néhány kisebb eltéréstől eltekintve — ugyanaz a nyelvi anyag található meg benne, mint a hat évvel későbbiben, a szavak sorrendje is megegyezik. A megtalálásakor a Debreceni Állami Levéltárban IV. A. 505/e. 7. csomó 1776. Fasc. J. No 14. jelzet alatt fellelhető ügyiratot még nem állt módomban megnézni. NAGY SÁNDOR szerint a szójegyzék az 1776. május 29-én Czagány András, Balás Mihály, Görög Sámuel és Csengeri István gyanús tolvajok ellen indított eljárás irataihoz van csatolva. Keletkezéséről tudjuk, hogy az említett ügy nyomozása során „beszerezték a Borsodban akasztófára ítélt Oláh András kihallgatásáról Debrecenben 1775. május 10-én készült jegyzőkönyvet is. Oláh András vallomásában több olyan kifejezés szerepelt, amelynek jelentését a kihallgatást végző nótárius nem ismerte, ezért megmagyaráztatta magának és a használt kifejezés közletét jelentését is belefoglalta a jegyzőkönyvbe. A hajdúkerület valamelyik nótáriusa [talán Jablonczay Petes János? — K. T.] aztán ennek és nyilván több hasonló jegyzőkönyv alapján összeállított egy jegyzéket a „Zsivány nyelv”-ről, illetve „Zsivány szók”-ról és azok jelentéséről és ezt a valóságos kis szótárt a Czagány András és társai ellen folytatott büntügy irataihoz csatolta” (i. h. 34).

f) BALASSA JÓZSEF, A magyar tolvajnyelv legrégebb emléke: Nyr. 53: 5–8. BALASSA a Lantos r. t. könyvesboltjában bukkant egy bolt tulajdonát képező könyvre, mely „Gabrielis Gúlátsy de Eadem” tulajdonában volt hajdan, s melyben 1780 és 1810 közötti bejegyzések között található a szójegyzék „Anno 1782 az Hajdú Városokban meg fogattatott bizonyos sereg vásári tolvajok között, a lopás mesterségének könnyebb űzése végett gyakoroltatni szokott némely szónak le írása” címmel. (Vö. még B. J., A magyar tolvajnyelv legrégebb emléke: Nyr. 54: 96.) A cikkre a Detektív Szemle (valószínűleg TABORI KORNÉL) is felhívja a figyelmet: A régi magyar tolvajnyelv: i. h. 1924. március 1. 3. BALASSA cikkéből ZOLNAY VILMOS és GEDÉNYI MIHÁLY újraközölte a szójegyzéket A magyar fattyúnyelv szótárban (I, 0231–0232).

g) BALASSA JÓZSEF, A régi magyar tolvajnyelv: Detektív Szemle 1924. április 5. 10–11. BALASSA a Nyelvőr-beli cikkét engedte át újraközlésre a Detektív Szemlének.

h) BALASSA JÓZSEF, A magyar tolvajnyelvről: SZIRMAY ISTVÁN, A magyar tolvajnyelv szótára. Bp., é. n. [1924] 7–9.

i) HOFFMANN TAMÁS, Zsivány-argot 1782-ből: MNy. 52: 89–91. A szójegyzék a jászárokszállási Protocollum Currentalium 1781–1784. közötti feljegyzéseket tartalmazó kötetének 126–128. lapjáról való. (Vö. még uő., Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk: MNy. 53: 272.) A szójegyzék jelenleg Jászárokszállás iratai között a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban található. MNy.-beli közlése néhányszor olvastatni hiba miatt nem egészen megbízható.

f) BÁRCZI GÉZA, Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk: MNy. 52: 228–30. BÁRCZI az itt b), d), f), h) és i) pontok alatt felsorolt közlések és az egri szójegyzék (ld. alább a 4. pontban) lényeges eltérést mutató szavait veti össze.

k) IMPLÓM JÓZSEF, Legrégibb tolvajnyelvi szójegyzékünk: MNy. 53: 270–2. A m. kir. helytartótanács tolvajnyelvi mellékletet tartalmazó körlevele 1782. június 10-én érkezett le Békés vármegyéhez, mely az iratot 216. sz. alatt iktatta, majd kiadta a járási szolgabíráknak, akik ezt továbbküldték a községeknek. Így keletkezett az az irat, amit VERESS ENDRE talált meg az 1930-as években a Nemzeti Múzeum levéltárában (Fol. Hung. 1581. fasc. 4 fol. 46). Ebben az 1782. június 25-én kelt körlevélben Csopor László békési szolgabíró a békési járás falusi bíráival közli a 74 szóból álló tolvajnyelvi szójegyzéket.¹¹ IMPLÓM ebből a forrásból a helytartótanács által kibocsátott változattól eltérő (elsősorban helyesírási különbségeket mutató) szavakat publikálta (vö. még az m) pontban írottakkal), a helytartótanácstól érkezett nyomtatvány szavait pedig a DUGONICS-féle változattal vetette egybe.

l) ZOLNAY VILMOS, A Magyar Fattyúnyelv Nagyszótára mutatványfüzete. Ezt az adatot SCHEIBER említi: MNy. 52: 230; ld. még alább a 25. pontban.

m) ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY, A magyar fattyúnyelv szótára. (Kézirat). Bp., 1945–1962. I, 0227–0232.

A Nemzeti Múzeum kéziratárának „Currentales Anno 1769 — Fol. Hung. 1581/4 45/a–46” jelzetű kéziratából¹² a VERESS ENDRE által felfedezett, majd IMPLÓM JÓZSEF ismertette

¹¹ „A’ Hajdú Városokon bizonyos Zsiványokat vagy is Vásári Tolvajokat meg fogtak, kik magokba térvén ki vallották hogy mitsoda Terminusokkal magok között szoktak élni: arra nézve F.H.T.K. [főlséges helytartó királyi] Magyar Tanátsnak Kegyelmes Parantsolattyából azon közöttök folyó Terminusok vagy is szók a’ végre hirdetteknek Klték [Kegyelmetek] között hogy azokról azon Vásári káros Tolvajokat leg hamarább észre vehessék, és mihelyest valakitől olyan Terminusokat hallanának azonnal megragadtassák” (OSzK. Fol. Hung. 1581/4. 45b).

¹² Mind IMPLÓM JÓZSEF, mind ZOLNAY–GEDÉNYI pontatlanul adja meg tolvajnyelvi emlékünknél jelzetét. A Békési szójegyzék, amely időközben a Nemzeti Múzeum levéltárából az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárába került, a „Fol. Hung. 1581” jelzetű iratszó 4. füzetében a 45b–46a lapon található. — További felhasználásra egyébként egyik közlése sem alkalmas, mindkettőben sok a hibás olvasatú szó.

szójegyzéket közlik, helyreigazítva az első (ZOLNAYÉK által hibásan VERESNEK tulajdonított: vö. ZOLNAY–GEDÉNYI, i. m. 0230, 0145) közlés (ld. a *k*) pontban) téves olvasatait.

4. Dictionarium Novum in Sede Dominali Episcopali Agriae Die 29 Novemb conscript[um] a latronib[us] interceptis, adhuc in latrocinio suo existentib[us] excogitat[um]. [Új szótár, amelyet az egri érseki székhelyen november 29-én írtak össze az elfogott rablóktól, ezeket használtak eddig rablásaik során.]

A XIX. század legelejéről származó kéziratot egri szójegyzéket egy Raphaélis Takács „Lexicon Ungaricum”-ához (1811) csatolt egykorú feljegyzéséből ismerjük (MTA kézírattára: M. Nyelvt. 4-r. 33. sz. A könyv végére betett lap 310. levélként van beszámolva). BÁRCZI szerint (MNny. 4: 74; MNy. 46: 276) független a 3. pont alatt tárgyalt szójegyzékünkötől.

Közzétési:

a) HEINLEIN ISTVÁN, Egri tolvajnyelv a XIX-dik század elejéről: MNy. 4: 268–9.

b) ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY, A magyar fattyúnyelv szótára. (Kézirat). Bp., 1945–1962. I, 0232–0234.¹³

- 5a.¹⁴ Újabb tolvajnyelv szótár. Gyűjtötte: GRÓF DEZSŐ rbiztos.

- 5b. Újabb tolvajnyelv szótára. Gyűjtötte GRÓF DEZSŐ.

GRÓF DEZSŐ szegedi rendőrfelügyelő volt, CSEFKÓ mint „tolvajnyelvünk régi, érdemes kutatója”-t említi (MNy. 21: 71). Ez a két munkája a szegedi Somogyi-könyvtár Bf. 237. raktári számon nyilvántartott könyvében (JENŐ–VETŐ, A magyar tolvajnyelv és szótára) található. A könyvbe belekötött változat az „Újabb tolvajnyelv szótár”, az önálló füzetként beletett az „Újabb tolvajnyelv szótára” címet viseli. A két szójegyzék között lényeges különbség nincs, mind a kettő GRÓF DEZSŐ, SZENDE ANTAL tb. alkapitány és BECSEI JÁNOS rendőrőrsvezető 1850. és 1912. közötti időszakból származó gyűjtését, valamint a Budapesti Hírlap 1907. XII. 25-i és a Közbiztonság 1909. 26. számának egy-egy kis tolvajnyelvi szójegyzékét tartalmazza. Az „Újabb tolvajnyelv szótár” végén még Tábori Kornél Baccarat c. könyvének (1912) Szegeden is használt kártyásszavai, valamint GRÓF DEZSŐ egy másik, 1910-ból való gyűjtése sorolódik fel, összesen mintegy 430 kifejezés.

GRÓF DEZSŐNEK erre és egy másik munkájára BÁLINT SÁNDOR Szegedi szótára is hivatkozik: „Tolvajnyelvi gyűjtemény. Kézirat. Hozzákötvé a Somogyi Könyvtár B. f. 237. számú könyvéhez” és „Szegeden, 1921. évben szokásos tolvaj szavak jegyzéke. Litografált kézirat. Gróf Gábor szivességéből” (i. m. I, 28).

További GRÓF-féle szógyűjteményekről ZOLNAY–GEDÉNYI fattyúnyelvi szótára tesz említést, ezek közül időben az első: „Az 1850-es évekből való tolvajnyelvi szavak. Kézirat az Államrendőrség Bűnügyi Múzeumában” (ZOLNAY–GEDÉNYI, i. m. I, 0137). ZOLNAYÉK felhasználták GRÓF DEZSŐ 1907., 1908., 1909., 1911. és az 1912. évből származó gyűjteményét is, ezek állítólag szintén a Bűnügyi Múzeumban találhatóak. Valószínűleg ezek a ZOLNAYÉK idézte gyűjtemények — legalábbis részben — azonosak a Somogyi-könyvtárban meglévő példányok egy-egy részével, hisz számos egyezést találni közöttük: pl. „GRÓF DEZSŐ: Legújabb tolvajnyelvi szótár. Babich Boskó és Molnár Gáspár ismert tolvajok előadása. Kézirat az Államrendőrség Bűnügyi Múzeumában, 1908.” (ZOLNAY–GEDÉNYI, i. m. I, 0140) — „Babity Boskó és Molnár Gáspár ismert tolvajok előadása 1908. I–II” (GRÓF, Újabb tolvajnyelv szótár 6–7); „GRÓF DEZSŐ: Tolvajnyelvi szótár, Becsei János rendőrőrsvezető gyűjtése. 1911. Kézirat az Államrendőrség Bűnügyi Múzeumában.” (ZOLNAY–GEDÉNYI: uo.) — „Becsei János rendőrőrsvezető gyűjtése 1911. XII” (GRÓF, i. m. 9–11).

¹³ A két közzététel közül a HEINLEIN ISTVÁNÉ a megbízhatóbb, bár kisebb-nagyobb olvasati hibák ebben is akadnak.

¹⁴ Azokat a szótárakat, amelyek új címen, ám lényegében változatlan tartalommal kétszer is megjelentek, betűvel elkülönítve, de ugyanazon sorszámmal jelölöm.

6. A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak együttvaló hamis és zavaros beszédek, hasonlóan hamis és titkos cselekedeteik felfedezéseül összeíratott és kiadattatott a köznépnek ovakodási hasznára, és a rosz emberektől való őrizkedéseikre TORONYAI KÁROLY által Békés Csabán. Pest, 1862.

TORONYAI munkájának Második Szakasza egy hétlapnyi kis szójegyzéket tartalmaz (27–33), melyben a tolvajnyelvi szavakat két magyar közszóval megmagyarázva közli. A szójegyzék nyelvtudományi értékét HAJDU MIHÁLY végezte el (A százéves békéscsabai zsargonszótár: Békési Elet 1968/1: 101–4; vö. még ZOLNAY–GEDÉNYI, i. m. I, 0234).

7. Budapesti tolvajnyelv: Rendészeti Közlöny I/10 (1878. dec. 4): 76–77.
A tárcának íródott kis közlemény 59 „rosz zsidó-német kifejezésből” áll, de a szerző szerint ezeket a magyar tolvajok nem használták.
8. Tolvaj-nyelv (mely Európa legnagyobb részében nem csak a tolvajok, hanem az orgazdák és hozzátartozóik által is használtatik). A. F. THIELE és mások után németből magyarra fordította NAGY PÁL. főv. állam-rendőrségi polgári biztos. Győr, 1882. (83 lap).
A. F. THIELE „porosz kir. fenyítőügyi tollnok” „Die jüdischen Gauner in Deutschland und ihre Taktik, ihre Eigenhümlichkeiten und ihre Sprache” (Berlin, 1848) c. munkája volt a fordítás alapja. A szótár javarészt a nemzetközi tolvajnyelv szavait tartalmazza, mivel NAGY PÁL a Magyarországon működő német, orosz, lengyel, főleg pedig ezen nemzetiségű zsidó tolvajokat tartotta a legveszélyesebbeknek (i. m. 3), de a legszükségesebb Ausztriában és Magyarországon használt tolvaj (Jenisch) szavakat is felvette (uo. 5).
9. A tolvaj élet ismertetése. Irta BERKES KÁLMÁN fővárosi m. kir. államrendőrségi felügyelő. Budapest 1888.
Gazdag tolvajnyelvi anyagot tartalmaz, van benne egy ismertetés „A tolvajnyelvről” (98–100), körülbelül 800 szó a „Tolvajsavak gyűjteménye” fejezetben (101–39), továbbá „Tolvaj számok” (139–40) és „Beszélgetések tolvajnyelven” (141–82).
Ism.: BALINT KELEMEN: Nyr. 26: 175; CSEFKÓ GYULA: MNy. 21: 71.
BÉLDY MIHÁLY egy kb. 100 szavas válogatást közöl belőle: A tolvajnyelv: Nyr. 26: 212–4. BALASSA tévesen az egész szójegyzék közlésének véli ezt a válogatást (Nyr. 53: 5). A teljes szótárt újraközli: ENDRÖDY GÉZA, A bűnügyi nyomozás kézikönyve. Losonc, 1897. 114–40.
1889-ben ERDÉLYI GYŐZŐ átdolgozásában német kiadásban is megjelent [Das Leben und Treiben der Gauner. Nach dem Ungarischen („A tolvajélet ismertetése”) des kön. ung. Polizei Inspectors, KOLOMAN BERKES, deutsch bearbeitet von VICTOR ERDÉLYI kön. ung. Polizei beamte. Bp., 1889]. A német nyelvű kiadás szótára csak az idegen eredetű (német, jiddisch) szavakat közli, a magyar eredetűeket nem (Wörterbuch der Gaunersprache: 95–133). Vö. LOVÁNYI: MNy. 48: 200.
10. A bűnügyi nyomozás kézikönyve (a m. kir. csendőrség, városi- és járási rendőrhatalóságok, valamint a vizsgálóbírák, királyi ügyészségek s általában a bűnügyekkel foglalkozó egyének részére). DR. GROSZ JÁNOS grazi cs. kir. államügyész munkája és egyéb források nyomán írta: ENDRÖDY GÉZA. Losonc, 1897; 2. kiadás (némileg módosított alcímmel): Bp., 1898.
A könyv maga új tolvajnyelvi szavakat, kifejezéseket nem tartalmaz, mindössze újraközli, „reprodukálja” BERKES szójegyzékét (VI. Fejezet. A tolvajnyelvről: 114–40 [a 2. kiadásban: 141–72]), de rendkívül jó anyagot közöl a bűnözők egyéb érintkezési formáiról, „a gonosztevők furfangjairól”: A tolvaj-jelekről a) Az írott, vagy rajzolt jelek (101–6), b) A némabeszéd és a láthatatlan írás (106–9), c) Az ösmertető jelek (109–10), d) Hang által közvetített jelek (110–1) stb.
11. A magyar diáknyelv és szótára. Irta DOBOS KÁROLY. Bp., 1898. (80 lap).
Ism.: TOLNAI VILMOS: Egyetemes Philologiai Közlöny 22 (1898): 753–5.
12. A magyar tolvajnyelv és szótára. Irta és gyűjtötte: JENŐ SÁNDOR és VETŐ IMRE. Bp., 1900. (109 lap).

13. A pesti tájszólás kis szótára. A helyszinén eszközölt gyűjtés alapján összeállította: egy pesti benszülött. Bp., 1904. A „Pesti Napló” 1904. évi karácsonyi számának [LV/356 (1904. december 25.)] melléklete. (32 lap).
A 32 oldal két újságoldalon 4 × 4-es beosztással van elhelyezve.
14. TÁBORI KORNÉL–SZÉKELY VLADIMIR, A tolvajnép titkai. (A Bűnös Budapest ciklus folytatása). Bp., 1908.
A riportkötet egyik fejezete a tolvajnyelv rövid, de pontos áttekintése („A tolvajnyelv”: 101–6), s van benne egy több mint 400 szavas szógyűjtemény is („Tolvaj-szótár”: 107–111).
Ism.: CSEFKÓ GYULA: MNy. 21: 71
15. A tolvajnyelv szótára. Kiadja: A Budapesti Államrendőrség Főkapitányságának Bűnügyi Osztálya. (Melléklet az „Államrendőrség” 44-ik rendkívüli számához.) Bp., 1911. (76 lap).
16. LÉNÁRT JÓZSEF, Emlékek a régi kollégiumi életből. Külön lenyomat a Maros-Vásárhelyi Református Kollégium 1913–14. tanévi értesítőjéből. Marosvásárhely, 1914. (56 lap).
Betűrendes szótár, de jobbra latin eredetű iskolai, kollégiumi szakszavakat tartalmaz, melyek között elvéve akad néhány szlengszó is.
17. Pesti jassz-szótár. Összeállította és bevezetéssel ellátta DR. KABDEBÓ OSZKÁR. Mezőtur, é. n. [1918]. (48 lap).
18. A magyar tolvajnyelv szótára. Összeállította SZIRMAY ISTVÁN „A Rend” munkatársa. Bevezető tanulmánnyal ellátta DR. BALASSA JÓZSEF a „Magyar Nyelvőr” szerkesztője. (Mindent Tudok Könyvtár 16. sz.) Bp., é. n. [1924]. (61 lap).
TÁBORI KORNÉL témakörök szerint válogat a szótárból:
T. K., Uj tolvajszótár (Érdekes és mulatságos új szófüzések): Detektiv Szemle 1924. november 22. 5–6; Magyar tolvajszótár (Érdekes és mulatságos új szófüzések): Detektiv Szemle 1924. december 25. 4–5
Ism.: RUBINYI MÓZES: Nyr. 53: 114.
19. A tolvajnyelv szótára. Összeállították: DR. KÁLNAY GYULA m. kir. államrendőrségi főtanácsos, BENKES JÁNOS m. kir. államrendőrségi detektív. Nagykanizsa, 1926. (59 lap).
20. A kártya története és a kártyajátékok. Írta ZOLNAI ZOLNAY VILMOS. Kártyaszótárral és 34 képpel. Bp., 1928. (383 lap).
„A kártyások nyelve” c. fejezetben (14–22) csak folyamatos szövegbe ágyazott szaknyelvi szavak találhatók, de a „IV. Rész. Kártyaszótár” (311–364) fejezetben már nagyon sok szleng kifejezés olvasható. A tréf.[ás(an)] és zsar.[gon] minősítéssel jelölt szavakat bizonyára maga ZOLNAY is szlengszónak tartotta.
21. S. SZABÓ JÓZSEF, A debreceni Kollégium nyelv- és diákszótára: Debreczeni Képes Kalendárium az 1941-ik esztendőre. 41. évfolyam. 45–52.
A szerző körülbelül ezer szót gyűjtött össze, ezekből válogatott a Kalendáriumba. A közölt anyagban sok latinos szakszó van, de található közöttük szleng is. A teljes gyűjteményt a szerző a cikk szerint a Kollégiumban helyezte el, de ezt sem a Kollégium Nagykönyvtárában, sem a levéltárban nem sikerült megtalálnom, valószínűleg elpusztult a Kollégium 1944-es feldúlásakor.
22. PAPP LÁSZLÓ, Technikus argot (A műegyetemi diáknyelv szó- és szólásgyűjteménye). [A Vicinális Dugóhúzó 1944. évfolyamában megjelent tanulmány kibővített (!) hasonmás kiadása.] Bp., 1944. (12 lap).
1899–1944 közötti szókinccset dolgozott fel PAPP.
23. Budapesti fattyúnyelvi szójegyzék. Összegyűjtötte és magyarázta ZOLNAY VILMOS és GEDÉNYI MIHÁLY I–III. (Kézirat.) Bp., 1960. (010+881 lap).
Ez a szótár a publikációs lehetőségeket keresve készült, anyaga tulajdonképpen válogatás „A magyar fattyúnyelv szótára”-ból [25].

24. WHITE, DR. A. SANDRI, Dictionary of Hungarian Slang. Aurea Publications, Central Valley, New York, 1960. (54 lap).
A körülbelül 1600 szót tartalmazó, gépirásról sokszorosított szótár három nagyobb szórétegből: (1) a korabeli szlengből és tolvajnyelvből, (2) a hétköznapi beszélt nyelvből és a gyermeknyelvből, valamint (3) a nyelvjáráások elterjedtebb szavaiból válogat, magyarul és angolul értelmezve az egyes kifejezéseket. A szerző célja nem egy tiszta szlengszótár elkészítése, hanem — mint az első lapon írja — egy sztenderd-szótárakat („standard« dictionary”) kiegészítő mű közrebocsátása volt. A válogatási szempontokból következően a szótár anyagának egy kisebb része nem sorolható a szleng kifejezései közé.
25. ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY, A magyar fattyúnyelv szótára. I–XXIV. füzet. (Kézirat). Bp., 1945–1962, 1967.¹⁵ (0252+4577+346+750 lap). A tartalomjegyzék egy XXV. kötetet is említ, mely a rigmusokat, verseket tartalmazza, de ennek nem sikerült a nyomára bukkannom. Föltehetőleg nem is létezik, hisz maguk a szerzők írják az előszóba, hogy „A 75 ládikát kitevő szókincset azután géppel 5 példányban tisztáztuk és jutottunk el az itt következő 6 ezer oldalas kéziratához, amit 24 füzetbe kötve kezelünk” (I, 02).
Az I. füzet a szótár születését, a *fattyúnyelv* szakszó eredetét, a „fattyúnyelv” történetét és szóképzésének rendszerét tárgyalja. A szótár a II. füzettől a XIX. füzet 4327. lapjáig tart. Ezt követi a 4328. laptól a XX. füzet végéig az első pótlás a szótárhoz. A XXI. füzetben szólásmódok és ezek pótlása, a XXII–XXIV. füzetben pedig egy öt évvel későbbi pótlás következik.
A szótár cédulaanyaga az MTA Nyelvtudományi Intézetének szótári osztályán található, felhasználta például a TESz. is (ld. a TESz. irodalomjegyzékében Zolnay–Gedényi rövidítés alatt: I, 82).
A szótár kiadásának lehetőségeit keresve a szóanyag egy részéből két kisebb feldolgozás is készült (ld. még a 23. tétel alatt is):
A magyar fattyúnyelv nagyszótára. A teljes szóanyagból mutatónyelvképpen a „CS”. Gyűjtötte és szerkesztette ZOLNAY VILMOS és GEDÉNYI MIHÁLY. Bp., 1954. — Ez a Cs betűs szavak mellett egy tanulmányt tartalmaz. Nyelvészeti szakirodalmunkban erre a mutatónyelvfüzetre is történt már utalás (SCHEIBER: MNy. 52: 230).
Budapest a fattyúnyelvben. Pályamű a Budapest főváros által hirdettet néprajzi pályázatra. ZOLNAY VILMOS és GEDÉNYI MIHÁLY munkája. Bp., 1956. (150 lap).
26. DR. KISS KÁROLY, A mai magyar tolvajnyelv. (BM Tanulmányi és Módszertani Osztály) Bp., 1963. (93 lap).
27. ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY, A magyar fattyúnyelv szinonimái. I–IV. Bp., 1970. (Kézirat). (0134+653 lap).
28. MATIJEVICS LAJOS, A vajdasági magyar diáknyelv. Újvidék, 1972. (265 lap).
Ism.: ZELLIGER ERZSÉBET: Nyr. 97: 296–7.
29. MATIJEVICS LAJOS, Vajdasági magyar argószótár: Tanulmányok 5 (1972): 71–103; klny. -ban is.
30. NAGY F. [szerző neve a Copyrightból], Magyar zsargon (tolvajnyelv) szótár. H. n., 1980.
A 18 B6 méretű gépelt lapból álló, föltehetőleg kéziratnak készült kis könyvecske az Országos Széchényi Könyvtárban található.
31. GÉMES BALÁZS, A kecskeméti diáknyelv szótára (1967). (MCsopnyDolg. 10. sz.) Bp., 1982. (63 lap).
- 32a. A mai magyar argó kisszótára. Összeállította BOROSS JÓZSEF, SZÜTS (= SZÜTS) LÁSZLÓ. Bp., é. n. [1987]. (56 lap).

¹⁵ Az I. füzet 1945–1962., a II–XV. 1960., a XVI–XXI. 1961., a XXII–XXIV. pedig 1967. évi keltezésű.

33. CSÁNYINÉ WITTLINGER MÁRIA, Egy miskolci szakközépiskola diákszavai. (MCsopnyDolg. 32. sz.) Bp., 1987. (31 lap).
34. KÖVÉSDI PÉTER–SZILÁGYI MÁRTON, Egy nagykanizsai laktanya nyelve és folklórja. (MCsopnyDolg. 38. sz.) Bp., 1988. (138 lap).
35. ANDRÁS T. LÁSZLÓ–KÖVECSES ZOLTÁN, Magyar–angol szlengszótár (Hungarian–English Thesaurus of Slang). Bp., 1989. (391 lap).
- 32b. BOROSS JÓZSEF–SZÜTS LÁSZLÓ, Megszólal az alvilág... (A mai magyar argó kis-zótára). Bp., 1990. (48 lap).
Ism.: B. J.: ÉA. XII/3: 10.
36. TÓTH KORNÉLIA, A sárbogárdi diáknyelv szótára. (MCsopnyDolg. 46. sz.) Bp., 1990. (72 lap).
- 37a. KIS TAMÁS, A magyar katonai szleng szótára (1980–1990). (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 60. sz.) Debrecen, 1991. (178 lap).
Ism.: ÚJHÁZY LÁSZLÓ: Hadtörténelmi Közlemények 105 (1992)/2: 169–71; SZILÁGYI MÁRTON: BUKSZ (Budapesti Könyvszemle) IV/4 (1992. tél): 428–31; SZÜTS LÁSZLÓ: Nyr. 116: 337–8.
38. Jasszok, zsarók, cskavágók. (Életképek a vagányvilágból, ó- és új argószótár). Összeállította: FAZEKAS ISTVÁN. Bp., 1991. (176 lap).
39. FÜLÖP TAMÁS, A lenti laktanya katonáinak nyelvhasználata 1985/86. (MCsopnyDolg. 48. sz.) Bp., 1991. (19 lap).
40. ANDRÁS T. LÁSZLÓ–KÖVECSES ZOLTÁN, Angol–magyar szlengszótár (English–Hungarian Dictionary of Slang). Bp., 1991. (317 lap).
- 37b. KIS TAMÁS, Bakaduma (A mai magyar katonai szleng [és]¹⁶ szótára). Bp., 1992. (391 lap).

Végezetül meg kell említenünk még egy sokat emlegetett, de valójában nem létező szlengszótárunkat. HORVÁT(H) PÉTER rendőr tolvajnyelvi szótáráról először BALINT KELEMEN szólt, aki azt állította, hogy forgatta a könyvet (Nyr. 26: 175), majd JENŐ SÁNDOR és VETŐ IMRE tett róla említést „A magyar tolvajnyelv és szótára”-ban (28). Ők erről a munkáról TÓTH BELÁTÓL hallottak, aki úgy emlékezett, hogy a Budapesti Hírlapban a könyv megjelenése körüli időben, az 1880-as években ismertette is ezt a szótárt. JENŐ–VETŐ művének megjelenése után még LOVÁNYI is megemlíti BALINT közlésére hivatkozva HORVÁTH PÉTER szótárát (MNy. 48: 200), pedig JENŐ és VETŐ említett szótárunk végén a Pótlásokban megoldotta a nem létező szótár rejtélyét (erre a helyre egyébként már CSEFKÓ GYULA is felhívta a figyelmet: MNy. 21: 70): „Fölkeresvén Horváth Péter, dedektív (!) urat, a rendőrség legrégebb tisztviselőjét; de legnagyobb csodálkozásomra azt felelte, hogy sem ő, sem más hasonlóevü ember e tárgyról soha könyvet ki nem adott. De igen is *Nagy Pál*, volt fővárosi rendőrbiztos, kiadott egyet a nyolczvanas években. [ld. a bibliográfiában 8. sz. alatt — K. T.] (...) Arra a kérdésemre, miért cserélhette fel Tóth Béla a Horváth Péter (!) nevét Nagy Pállal, azt felelte mosolyogva az öreg úr, hogy társai őt mindig Nagy Pájónak, Nagy Pált meg Horváth Petinek mondták” (JENŐ–VETŐ, i. m. 108).

KIS TAMÁS

¹⁶ A szótár alcíméből nyomdahiba miatt kimaradt az *és* szó. A könyvben, amely a kiadó hibájából szerzői korrigálás és imprimalás nélkül jelent meg, egyébként is nagyon sok szedési hiba található.

Nyitott és zárt szöveg Terminológiai tisztázatlanságok

A „zárt és nyitott forma” fogalma a XIX. század második felében Wölfflin svájci német esztéta és művészettörténész stílustipológiájában tűnt fel. Ő ugyanis stíuselemzésében a képzőművészeti alkotásokat többek között ezzel a fogalom párral jellemezte. Az általa megállapított fogalom párokban a stílusváltozást kísérő izlésítélet-módosulások kifejeződéseit látta.

Míg a középkorban a művészek zárt formára és többnyire egyértelmű (bár nemegyszer allegorikus) tartalomra törekedtek, mert ezzel kívánták tükrözni felfogásuk világos voltát, addig már a XIX. századvégi szimbolizmusban jelentkezni látjuk a „nyitott műalkotás” tudatos poétikáját, hiszen Mallarmé Livre-je a következőknek kíván megfelelni: „un livre ni commence ni se finit; tout au plus fait-il semblant” [azaz: egy könyv se nem kezdődik, se nem végződik, legföljebb olyan, mintha kezdődne és végződne].

De a formai zártságot elvető törekvés igazából véve napjaink modern irodalmában különösen a próza sajátossága, ahol a befogadó aktív részvételére, fantáziájára építve „nyitott” a kezdés és a befejezés is (vö. DEME: NytudÉrt. 83. sz. 118).

Korunk esztétikájában a formai zártságot feloldó, alkotói programként hangoztatott törekvéseket „nyitott mű” (non finito) néven emlegetik. A „nyitott mű” fogalma azonban több mindent jelent, viszonylagos, mert a klasszikusokhoz képest az „elfutó pillanatot” megörökítő nyitott művek is „zártak” tekintendők a modern művészetek bizonyos szélsőséges alkotásaival összevetve. Ugyanis a non finito elv szerint nyitott műnek a szándékoltan többértelműek nevezhetők, azaz a végtelenül, sőt parttalanul sokféle jelentést lehetővé tevők, és ugyanakkor szerkezetileg is annyira nyitottak, hogy maga a szöveg sem állandó, nem lezárt, hanem bővíthető vagy rövidíthető. Ehhez a művészetfelfogáshoz: a modern művészeti alkotások kompozitorikus befejezetlenségéhez gyártanak a modern esztétikák és poétikák (pl. UMBERTO ECO, A nyitott mű. 1962.) ideológiát, vezérelvvé téve a többértelműséget megvalósító nyitott formát, amely viszont azzal a kétségtelen haszonnal jár, hogy kiváltja a befogadó aktív közreműködését, szubjektivitását az értelmezésben, tehát új műélvezői gyakorlatot valósít meg. Helyesen állapítja meg azonban ZOLTAI DÉNES a modern zene kapcsán: „Egy műalkotás, amely a d i n f i n i t i v u m mindent jelenthet; olyasmi ez, amire teljes joggal alkalmazhatjuk a rossz végtelen-

ség hegeli terminusát... bármiféle jelentés nem a közlés parttalansága, »végtelensége« révén válik gazdaggá, hanem ellenkezőleg: a lehetséges jelentések számának limitálása és közléstartalmainak konkretizálása révén. Az a műalkotás, amely mindent jelent, voltaképpen semmit sem jelent, a szó legszorosabb értelmében aszemantikus” (A modern zene emberképe. 1969. 464).

A mai stilisztikában is használják a nyitott és zárt struktúra fogalmát. J. NAGY MÁRIA A szó művészete című művében (Bukarest, 1975.) nyitott struktúrának tekinti a többféle interpretálást megengedőket (pl. Ady verseit), zártnak pedig a jelentést kétségessé nem tevőket (vö. 107–8).

SOMLYÓ GYÖRGY a modernség természetét a költészetben vizsgáló tanulmánykötetében (Philoktétész sebe. 1986.) két vers összevetése kapcsán foglalkozik a zárttság és nyitottság fogalmával. Az egyik Petőfi Fa leszek, ha... című verse:

*Fa leszek, ha fának vagy virága.
Ha harmat vagy: én virág leszek.
Harmat leszek, ha te napsugár vagy...
Csakhogy lényink egyesüljenek.*

*Ha, leányka, te vagy a mennyország:
Akkor én csillaggá változom.
Ha, leányka, te vagy a pokol: hogy
Egyesüljünk, én elkárhozom.*

A másik Octavio Paz Movimiento című költeménye:

*Ha te borostyánszínű kanca vagy
Én a vér útja vagyok
Ha te az első hó vagy
Én a hajnal úszkének szítója
Ha te az éjszaka tornya vagy
Én izzó szeg a homlokodon*

....

*Ha te a sárga hegycsúcs
Én a zuzmó rőt karja rajt
Ha te a kelő nap az égen
Én a vér útja vagyok (Részlet)*

Fejtegetései lezárásaként azt állapítja meg, hogy a Petőfi-költemény szerkezeti-
leg zárt, jelentése viszont nyitott, mondván: „alig elképzelhető, hogy ellentétes ér-
telmezésekre adjon módot, vagy hogy megfejtetlen jelentésekre bukkanjunk benne,
Octavio Paz verse viszont éppen szerkezetében nyitott; tartalma azonban tele van

racionálisan megfejthetetlen, kívülről megmagyarázhatatlan, csupán sugallatként sugárzó, »zárt« jelentésekkel. Végső soron erre a különbségre is redukálható a »modern« és a »klasszikus« lírai kifejezésforma különbsége” (304). Én magam éppen fordítva gondolom: a Petőfi-vers jelentéseket felidéző hatása be van határolva a szerelmesek összetartozását megnevező metaforákkal egy jelentésmezőbe, a műhöz asszociálható jelentésudvarba, ezért „zárt”, vagy még pontosabban: jól behatárolható nyitottságú a jelentése. Ezzel szemben az Octavio Paz-mű a logika szabályait feloldó fogalmakat rendel egymáshoz a férfi és a nő viszonyát érzékeltető feltételes kapcsolatokban. Esetlegesen, egyszerieket használ, ezáltal a költő nagyon tágra nyitja a metaforái által asszociálható fogalmak körét, műve jelentésudvarát, így válik ennek a versnek a jelentése lényegesebben nyitottá. Röviden: Octavio Paz verse a szabad asszociációk révén nyitottabb a Petőfi-versnél. Másrészt a szerkezet és jelentés SOMLYÓ által történő megkülönböztetést ingatagnak vélem, hiszen a szerkezet minden eleme jelentést hordoz, a jelentés a szerkezetben realizálódik.

Szövegtani írásokban is felbukkan a nyitott és a zárt szöveg fogalma, de nem eléggé egyértelműen. PETŐFI S. JÁNOS az írásaiban nem definiálja ezeket a fogalmakat, de nyilvánvalóan elfogadja Somlyó felfogását, mert művének fent idézett részletére hivatkozva, Octavio Paz versének nyitottságára építve alkot kreatív–produktív gyakorlatokat. (vö. Szövegtan és verselemzés. Bp., 1993, 230–65). — A magyar nyelv könyve című nyelvtan szövegtani fejezetében pedig HANGAY ZOLTÁN — számomra elfogadhatatlan módon — a nyitott szövegeket a beszéltekkel, a zárt szövegeket az írottakkal azonosítja (Bp., 1992. 464).

Mivel szövegekkel kapcsolatban merült fel a nyitottság és zártság fogalma, úgy vélem, hogy a szövegtanban sem lehet megkerülni ennek a tárgyalását. Ellenkezőleg: kérdések láncolatára adandó válaszokkal célszerű megközelíteni ezeket a fogalmakat.

Az első megválaszolendő kérdés: Lehet-e egyáltalán fölvetni, hogy egy szöveg zárt vagy nyitott? — Hiszen U. ECO szerint „a nyitottság mint a művészi üzenet alapvető többértelműsége mindenkor minden műalkotásának sajátossága” (i. m. 9), a beszélt szövegekkel kapcsolatban pedig különben is áll az az általános felfogás, hogy azok nyitottak.

A nyitottsággal szemben nyilvánvalóan létezik a zártság fogalma, de, és ebből adódik a következő kérdés: Milyen értelemben szoktak beszélni zárt vagy nyitott szövegről? Szerkezeti és szemantikai szempontból is. Ennek a kettőnek a mechanikus szétválasztása — véleményem szerint — csak az elemzés kedvéért történhet.

Szerkezeti szempontból látszólag vitathatatlanul létező ez a fogalompár. Eszerint a befejezett, a teljes szöveg a zárt, a befejezetlen, töredék szöveg a lezáratlan, azaz nyitott. Ezt látszik igazolni a következő néhány példa:

Arany János belekezd a Juliska emlékezete című versébe:

*Mióta romba dőlt oltáridon, Hazám,
A honfi legszentebb könyvével áldozám,
Mint egy Jeremiás nyögdelve bánatom;
Oly megtört szívvel, de nem oly szabadon:*

.....

De abbahagyja, és a kéziratra ezt jegyzi oda: Nagyon fáj, nem megy. 1866.

Juhász Gyula töredékesen hagyta nem egy versét:

(Csodaszép...)

Csodaszép május elsejéről

Daloltál egykor Heine...

1929.

(A szavak...)

A szavak oly ostoba, gyöngé, nyavalyás

1929.

Tóth Árpád Alföldi esték című félig kész verse a következő:

Ákácillat s finom, fanyar homok

Kevert íze érzik a langyos égen,

.....*nagy csönd és fehéren*

Szétszórt tanyák, vak, néma, otthonok...

Magányos séta.....

.....*homok*

Lelkemben.....lomok,

Ó, kincsem, álmom.....semmiségem....

Valójában ezek nem nyitott szerkezetűek, hanem befejezetlenek, a rekonstruálhatatlanságig hiányosak, nem felelnek meg a magyar nyelv mondat- és szövegalkotási szabályainak, ezért szövegnek nem, csak szövegtöredéknek tekinthetők. Maga a *töredék* szó mint megnevezés félrevezető lehet, hiszen nem egy költő írt ilyen címmel verset (Radnóti, Benjámín), ezek azonban nem azért töredékek, mert befejezetlenek vagy hiányosak, hiszen maguk a versek befejezettek, lezártak, teljesek. Nyilván szimbolikus értelműen azt sugallják: a felsoroltak csak töredékei a elmondható panaszáradatnak. A töredék jellegre utaló formai jegy: a kipontozott sor is inkább csak a hallgatásra, elhallgatásra kényszerített állapotot jelképezi. Néha maguk a költők a töredékek, „verscsírák” közé sorolnak be teljesnek, zártnak tűnő, jól interpretálható műveket is, mint ahogy ezt teszi József Attila is:

(Örökkön háborog a tenger)
Örökkön háborog a tenger
örökkön zúgnak aombok
örökkön fájdalmas az ember
örökkön kicsik a dolgok.

(Ne légy szeles)
Ne légy szeles.
Bár munkádon más keres,
dolgozni csak pontosan, szépen,
ahogy a csillag megy az égen,
úgy érdemes.

(Repedt kályhámön)
Repedt kályhámön macska ül.
Ne hadd, hogy szomorú legyek,
ne hagyj motyognom félszegül
mikor az istenhez megyek.

Ezekre a művekre illik rá a nyitott zártság fogalma.

A szövegek szerkezetével kapcsolatban tehát helyesebbnek vélném a zártság és nyitottság fogalmait helyett a szerkezetileg teljes és hiányos struktúra fogalmát használni. Teljesnek az tekinthető, amelyben megtalálható az antik retorikák által elkülönített három makroszerkezeti egység, hiányosnak pedig az, amelyben mindez legalábbis potenciálisan benne van, éppen ezért rekonstruálható. Egy hír, egy apróhirdetés esetében nem szokás, sőt felesleges teljes szerkezetű szövegeket alkotni, hiszen ezek hiányos szerkezete így is megfelel a jelentésnek: *Kreativitás 1994 címmel kiállítást rendez az Eötvös Loránd Fizikai Társulat Csodák Palotája interaktív tudományos játszóháza április 15-től 30-ig a Budapesti Műszaki Egyetem K épületének aulájában.*

Tartalmi szempontból zártnak a kizárólag egyértelműen magyarázható szöveg fogható fel, ilyen azonban kevés akad, talán egy hivatali határozat, egy törvényszéki ítélet, egy orvosi kórházi zárójelentés, egy szaktudományi értekezés stb. mondható annak. Minél szűkebb egy szöveg jelentésudvara, annál zártabb a jelentés. Az antik dráma (például Szophoklész: Antigoné) jelentésudvara szűkösebb a mondanókörök által hagyományozott gondolatiság miatt, mint a shakespeare-i, de relatív nyitottsága révén napjainknak is szól. Nemcsak a nyitottabb, hanem a zártabb jelentésudvarú művek is az esztétika kategóriáján belül maradnak.

Ha viszont a jelentésudvart a végleteleg leszűkítik, giccsről, szubkulturális alkotásról van szó, vagy olyan, csak az irodalomtörténészek által nyilvántartott, de a köztudatban nem élő műről, mint amelyet Ady is írt kezdő költőként:

Én szép világom...

*Én szép világom,
Boldogságom,
Arcod borúsna
Miért látom?
Sóhaj tör elé
Kis szívedből,
Ragyogó könnycsepp
Szép szemedből.*

*...Ha hű sziveddel
Érzed, érzed,
Hogy el fog veszni
Üdvösséged,
Csókolj meg forrón
Utóljára,
Haljunk meg most a
Boldogságba!...*

Noha ez a szöveg a lírai formának megfelel, de éppen jelentésének zártsága miatt nem él.

Ha a nyitottságot a végletekig tágítják, akkor mindent s egyben semmit nem jelentő „szövegről” van szó, mint Weöres Panyigai panyiga kezdetű abrakadabrája. Ennyiben esztétikai értékmérő is a túlhajtott zártság és végtelen nyitottság.

De a tartalmi nyitottság és zártság között a határvonalat a gyakorlatban nehéz meghúzni. Áll ez a köznapi, közéleti és művészi szövegekre egyaránt. A legegyszerűbb referenciális funkciójú, szándékoltan egyértelmű közlés is lehet nyitott, például a következő vasútállomási bejelentés: *A Prágából érkező nemzetközi gyorsvonat előreláthatólag két órát késik.* — A vonatra várók számára ez különböző érzelmi viszonyulást eredményezhet: az egyik örül, mert a háralevő két órában még elutazása előtt elintézheti az ügyes-bajos dolgait, a másik ember számára bosszúságot jelenthet, mert emiatt lekésik egy másik vonatcsatlakozásról, a vonattal érkező gyermek, házasárs, szerelmes várása esetleg idegességet, de legalábbis feszült várakozást kelthet.

Hasonlóképpen egy pusztán referenciális tartalmú meteorológiai jelentés: *A Dunántúlon ma déltől erős havazás és hófúvás várható.* a Kelet-Magyarországon lakó számára többletjelentést hordoz, ha szerettei laknak a Dunántúlon, vagy neki magának Bécsbe kell utaznia a következő nap, vagy esetleg felidéződik benne egy régebbi kellemes vagy kellemetlen téli dunántúli utazása, így a domináns denotatív jelentés ellenére is ez a közlés hangulatilag színezetté válik.

Egy egyértelműnek tűnő hír is válhat nyitottá, ha nem kizárólag a fogalmi megértés szintjén hat, hanem személyessé válik esetleg a hasonló sors vagy a sorsközösség vállalása vagy politikai, meggyőződésbeli ellenszenv miatt, mert tovább visszhangzik a hír hallgatójában: *Egy öreg boszniai házaspár tegnap kapott nálunk letelepedési engedélyt.*

Nem is beszélve azokról az emotív hatású mondat-szövegekről, mint a következő is: *A nyári kirándulásunkon a Vereckeai hágó útjain fogunk járni.* Ennek a szövegnek nem kizárólag a nyári idő és a várható kirándulás kellemessége ad érzelmi telítettséget, hanem az is, hogy Verecke említése egy magyar ember számára

nemcsak egy adott földrajzi területet denotál, hanem konnotálja a honfoglaláshoz fűződő tudásunkat, képzeiteinket, a honfoglalás köré formálódott legendák világát, esetlegesen mesébe illő elképzelésinket. Nyilván ha ugyanezt a szöveget egy osztáráknak mondjuk, számára terveink előrejelzéseként referenciális töltetű csupán, de még a magyarságon belül is más a visszhangja a különböző lelki, érzelmi, politikai beállítottságú: patrióta, nacionalista, internacionalista felfogású emberek számára, hiszen a szöveg konnotatív „holdudvara” nem azonos számukra, ez csak „sugalmazási mező”. A denotatív mező egységét ennek a tulajdonnévnek az említése biztosítja, csak az ehhez fűződő konnotáció ad szemantikai szóródást, nyitottságot, és feltételez sugalmazási rendet hely és idő függvényében. Verecke kulturális, legendai, mitikus fogalom, amelyet a nyelvi jel egyértelműen megjelöl, és ugyanakkor a föltételezett és önkényes konnotációk széles körét engedi meg. Egy irodalmi műveltségű ember számára Ady sora is felidéződik: *Verecke híres útján jöttem én*. Ez a szöveg már „irányított sugalmazás”, hiszen ez az Ady-vallomás irányítja a képzeletet, behatárolja a sugalmazási mezőt, ráadásul esztétikai hatású, poétikai funkciójú: azaz magára a szövegre irányul. Mint a szimbolista versekben, ebben a költeményben is a „meghatározatlan tárgyiasság” és ennek sugalmazási módja kelt élvezetet a befogadóban.

Nyitott a többféleképpen interpretálható szöveg, vagyis minden műalkotás, hiszen „... valójában egyetlen műalkotás sem »zárt«, hanem külső lezártságában mindegyik a lehetséges »olvasatok« végtelenségét foglalja össze” (U. Eco, i. m. 59). A szemantikai nyitottság két különböző típust jelenthet:

— az egyik végtelenül gazdag asszociációk sorát engedi meg, de a jelentésmezeje a befogadói interpretálást részben meghatározza, így lesz a mű **z á r t a n n y i t o t t**, például József Attila *A város peremén* című verse bár sokféleképpen magyarázható, de képtelenség szerelmes vagy humoros verseként értelmezni,

— a másiknak nem lévén jelentésudvara, a magyarázatokat egyáltalán nem korlátozza, tudatos többértelműsége, határozatlanságra törekvése miatt, tehát parttalan módon értelmezhető.

Eszerint „különbséget kell tennünk a mai művészeti áramlatok programszerű nyitottsága és a között a nyitottság között, amelyet úgy határozhatunk meg, hogy minden műalkotás tipikus jellemzője” (U. Eco, i. m. 59).

A mindennapok szövegeire: az irottakra és az élőszóbeliekre egyaránt jellemző a jelentésbeli nyitottság vagy zártság. De mivel arról van szó, hogy a nyitottság fokait nevezzük meg ezzel, helyesebb lenne **relatív**e zárt és **relatív**e nyitott szövegekről beszélni.

Nem érdektelen megfigyelni, miféle strukturális sajátosságokon alapul a nyitottság és zártság, mi kelti a befogadóban a lezártság érzetét? (vö. DEME, *A szöveg alaptermészetéről: A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. 1979. 59) A

lotmani felfogás (Szöveg, modell, típus. Bp., 1976. 56–9) szerint az elhatároltság, azaz a szövegek kezdettel és véggel határolódnak el. Ahogy azt már Arisztotelész kétezer évvel ezelőtt kifejtette: „Teljes az, aminek van kezdete, közepe és vége. Kezdet az, ami nem következik szükségképpen valami más után, utána viszont valami más van vagy történik. A vég — ellenkezőleg — az, ami más után van, vagy történik (vagy szükségszerűen, vagy a gyakoriság alapján), utána viszont nincs semmi más. A közép az, ami más után következik, s ami után is van valami más. A jól összeállított történeteknek tehát nem lehet csak úgy akárhonnan kezdődniök, sem találomra bevégezniök, hanem ismertetett fogalmakat kell megfelelően felhasználni” (Poétika. 1963. 21).

Kétségbevonhatatlanul mesék kezdődnek a következő szokványos fordulatokkal:

Volt egyszer a világon, még az Óperenciás-tengeren is túl egy szegény ember, meg egy szegény asszony. (A kis gömböc)

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy özvegyasszony s annak egy macskája. (Kacor király)

Hol volt, hol nem volt, volt az Óperenciás-tengeren túl, az üveghegyeken innen, volt egyszer egy szegény asszony. (A kiskondás)

Volt egyszer egy király s volt neki három fia. (Ribike)

Éppen sztereotip voltuk miatt tudjuk, hogy a következők mondatok mesezárlatok:

Még most is boldogan élnek, ha meg nem haltak. (A malacon nyert királylány)

Ha a kis gömböcöt a kis kanász bécsi bicskája ki nem hasította volna, az én kis mesém is tovább tartott volna. (A kis gömböc)

Itt a vége, tedd a jégre, majd elcsúszik valamerre! (Az égigérő fa)

Itt a vége, fuss el véle! (Erős János)

Alig akad kivétel az ehhez hasonló mese-befejezések alól. Az Illyés Gyula által feldolgozott Hetvenhét magyar népmese című kötetben formailag szokatlan: párbeszéddel záruló mese csupán kettő olvasható:

A Szél erre odafordult a többihez:

— *Ugye, mégicsak bennem van a bizodalma mindenkinek! (Nap, Hold, Szél)*

— *Jaj, jaj! Nincs pénz! Elvitte Szent Péter! Elvitte Szent Pál, Szent János!*

Most már hol keressük?

Nagy messziről hangzott a felelet:

— *A pokolban! (A három vándorló)*

Szemantikai szempontból ezek is „relatív zártak”, hiszen nyilvánvaló a szöveg értelmezése. És ugyanakkor jelentésében mégis relatíve nyitott minden mese, hiszen jelenthetett volna-e évszázadokon keresztül vigasztalást és reményt, igazságos ítéletet és méltó büntetést a befogadók számára, ha „zárt”, tehát „holt” szöveg lett volna?

Hasonló a helyzet más műfajokkal kapcsolatban is.

A szerkezeti zártság Kölcsey Emléklapra című epigrammájában jól látható: a rövid forma két részből áll, az első az érdeklődést felkeltő expozíció, a második a tömör konklúzió, amelyet a disztichonos versforma a két sor ritmikai egybekapcsolásával is kifejez, és ugyanakkor a jelentésbeli nyitottság az erkölcsi parancs kronként változó tartalmában jelentkezik:

*Négy szócskát üzenek, vésd jól kebeledbe, s fiadnak
Hagyd örökül ha kihúnysz: A haza minden előtt.*

A zárt, a „gúzsba kötött” forma ölt testet a szonett-formában a két részre: az oktávára és a tercettre való tagolódásban és az ennek akusztikusan megfelelő rím-elhelyezésben, mint például Babits A lírikus epilógja című versében is. A metaforák és hasonlatok is a tartalmi lekerékítettiséget (... *jaj én vagyok az ómega s az alfa... Vak dióként dióba zárva lenni*) szuggerálják, igazolva azt, hogy a téma szabja meg a formát, és a formának objekív törvényei vannak, de ezen belül a gondolat nyitottsága klasszikusan zárt művet is örökérvényűen nyitottá, remekművé avat:

*Csak én bírok versemnek hőse lenni,
első s utolsó mindenik dalomban:
a mindenséget vágyom versbe venni,
de még tovább magamnál nem jutottam.*

*S már azt hiszem: nincs rajtam kívül semmi,
de hogyha van is, Isten tudja hogy' van?
Vak dióként dióba zárva lenni
s törésre várni beh megundorodtam.*

*Bűvös körömből nincsen mód kitörnöm.
Csak nyílam szökhet rajta át: a vágy –
de jól tudom, vágyam sejtése csalfa.*

*Én maradok: magam számára börtön,
mert én vagyok az alany és a tárgy,
jaj én vagyok az ómega s az alfa.*

Az ima záró-formulája formailag egyértelműen lezárt módon szervezi egységgé Juhász Gyula Anna örök című versét, mégis éppen az *Amen* szó miatt sajátosan kibővített, áhítatot, elragadtatást sejtető jelentésudvara van ennek a szerelmes versnek:

*Mert benne élsz te minden félrecsúszott
Nyakkendőmben és elvétett szavamban
És minden eltévesztett köszönésben
És minden összetépett levelemben
És egész elhibázott életemben
Élsz és uralkodol örökkön, Amen.*

Nagy László Kiscsikó-siratójában a „*siratlak, siratlak, bársony-kiscsikó*” refszerűen visszatérő, szövegtagoló sora bár formai lezárást jelent, de a jelentés nem zárul le, mert a múlt időből (*sajnáltalak, sirattalak*) jelenre váltással az élmény jelenre kiható voltát sejteti meg a költő.— Hasonlóképpen Arany Ágnes asszony című balladáját is a művet részekre tagoló, visszatérő motívum zárja, amely ugyanakkor Ágnes büntudatból eredő tébolyának a megrögződését és a bűnös asszonynak az idő végtelenjébe nyúló bűnhődését jelzi a jelen idejűséggel:

*S Ágnes asszony a pataokban
Régi rongyát mossa, mossa.*

Arany Toldi estéjének szinte keretet ad az „*öreg*” természet szimbolikus képe, indításkor: „*Őszbe csavarodott a természet feje*”, záráskor: „*S elborítá a sirt új havával az ég*”, de Lajos király és az öreg Toldi vitájának továbbgondolása a jelentést nyitottá teszi.

A hős halálával végződő alkotás is egyszerre lehet zárt és nyitott. Móricz A fáklya című regényének „*Elvégeztetett: de semmi sem tisztázott.*” záró mondata is erről árulkodik: az *elvégeztetett* az esemény sor lezárását szuggerálja, a *semmi sem tisztázott* pedig az ellenpólust: az embert izgató kérdések megoldatlanság miatti nyitottságát. A Rokonok című Móricz-regény is csak látszólag lezárt: „*Sietve indultak a szegény ember megmentésére.*” befejező mondata valójában a megoldás mindenképpen negatív alternatíváját hordja magában: valószínűbben Kopjáss István beletörődését abba, hogy alkalmas eszköze legyen a kisváros családi kapcsolatokra épülő panamáinak, esetlegesen halálát jelentheti. Az író tudatosan homályban hagyja a véget, mert ítélete szerint a főhős nem méltó arra, hogy belőle tragikus hőst formáljon.

A formai „zártágot” elvető törekvés igazából véve napjaink modern irodalmában különösen a próza sajátossága, ahol a befogadó aktív részvételére, fantáziájára

építően „nyitott” a kezdés és a befejezés is (vö. DEME: NytudÉrt. 83. sz. 118), mint A cinkos című Konrád-regényben, ahol a szerző a dialógus formával „hagyja nyitva” a művet:

- *Még várj. Még nem jött el az ideje.*
- *Mit csináljunk?*
- *Üljünk itt a padon.*
- *És el fog jönni valamikor az ideje?*
- *El.*
- *És azt te fogod tudni?*
- *Te is.*
- *Utána is mellettem maradsz?*
- *Igen.*
- *Nem szólsz senkinek?*
- *Nem.*
- *Majd észrevesznek.*
- *Észre.*
- *Téged is elvisznek.*
- *El.*
- *Talán csak ide a bolondokházába, vissza.*
- *Talán.*
- *Megint hallgatni fogsz?*
- *Igen!*
- *Nem akarsz velem jönni?*
- *Nem.*

Vagy éppen a kezdő és a záró szerkezeti rész egymáshoz való kapcsolódása is lehet a relatív zárttság záloga. Így van ez Konrád György A látogató című regényében is, noha in medias res indítással kezdi az író: az időpont, a színhely, a szereplő szerzői bemutatása nélkül vág bele az események közepébe:

Folytassa, kérem, mondom az ügyfélnek. Megszokásból csupán, sejtem, mit fog mondani, s kételkedem őszinteségében. Tovább panaszkodik, magát mentgeti, másokat vádol. Néha sir, rendszerint körtönfalaz, haszontalan töltelékszavakat ismételve, meg akar szabadulni valamitől. Helyzetét kétségbeejtőnek tartja, én szokványosnak, keresztjét birhatatlannak, én huzamosan elviselhetőnek, öngyilkosságra célozgat, elengedem fülem mellett, azt hiszi, megmenthetem, nem mondatom meg neki, mennyire téved. — Mégis a befejezés erre „rímel”: ilyen típusú beszélgetésre szól a meghívó: az író több, mint hat oldalon át egyetlen mondatba sűrítve fogalmazza meg a gyámhatósági előadó meghívóját:

Jöjjenek el vizsgáztatóink, a gyerekek, meleg kezükkel és illatos koponyájukkal...

és jöjjenek az önzés egyeduralkodói, rögeszméik papagájketrecében, elrásokodott, tárgyatlan és megnevezhetetlen sérelmeikkel...,

és jöjjenek a mindig alulmaradók, akiknek bordáját éveken át nyomja egy acélrugó, akik hitvesi szeretetből soha nem tudnak igazán kinyújtózni...,

jöjjenek el az élehetetlenek, szerepük tuskókezü műszerészei, akik alkatrészeik limlomából sosem tudják összeállítani magukat...,

jöjjön el mindenki, aki akar, egyikünk beszél, másikunk hallgat, legalább együtt vagyunk (Bp., 1969². 5, 226–233).

A szövegtannak, új tudományág lévén, sok homályos, kidolgozatlan pontja van még. Ide számítandó a nyitott és a zárt szöveg fogalma is. De annyit azért mindenképp le lehet szögezni, hogy szerkezeti-szemantikai okok miatt nyitott szövegről csak akkor beszélhetünk, ha benne a befogadó struktúráját vagy legalább strukturális sajátosságokat fel tud fedezni. Lezárást érzékeltető konstrukcionális elem sokféle lehet: a csattanó, az ellentét, a fortissimo vagy a pianissimo, vagy éppen azonos alaphangnembe való visszatérés, a hatásos kép stb. De ha a műalkotás a forma objektív törvényeinek megfelel, jelentésében mindenképpen nyitott, legfeljebb nyitottságának mértéke változhat. Tehát az esztétika határain belül maradó relatív nyitottság és relatív zárttság semmiképpen nem határozza meg a mű esztétikai értékét, tehát nem kritikai kategória.

Befejezésképpen még egy megjegyzés. Ha a szöveg fogalmát a legáltalánosabb értelemezésben vizsgálom, akkor ide tartozik az apróhirdetésektől Dantéig, Homérosz eposzáig. Az ügynök haláláig minden írásmű és természetesen beszédforma. Az ilyen értelemben vizsgált szöveg messze túlmutat a szoros értelemben vett szövegtanon, mert egyik oldalon át-, illetve belép az esztétika tudományának világába, a másik oldalon a retorikába. Tehát a szövegtani vizsgálat komplex eljárása — ha teljességre törekszik — igényli az esztétikai és retorikai elemzést is. Ez a komplex vizsgálódás okozza igazából a gondot, idézi elő a szövegtan bizonytalanságait. A vizsgált nyitottság–zárttság problémakör is idetartozik. Túl azon, hogy a nyitottság és a zárttság minden művészeti ág egyik lényegi kérdése (legfeljebb elnevezési variációk vannak: jelentésudvar, „termékeny pillanat” stb.), természetes módon a konkretizálásban jelentkeznek a gondok. Ezek egyikét-másikát kívántam dolgozatomban szóvá tenni.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA

Szuperszöveg-sajátságok a zabari tündér- és állatmesékben

„Állatmesének mondunk minden olyan mesét, melyben az állatok az emberrel egyenrangú módon gondolkodnak, beszélnek és cselekszenek anélkül, hogy ezáltal akár a mese ember-szereplőiben, akár elmondójában vagy hallgatóiban a csoda érzetét keltenék: azt a benyomást, hogy ők most hosszabb-rövidebb időre valamely természetfeletti jelenség tanúi. Ez a szemléletmód élesen elhatárolja az állatmesét a tündérmesének azoktól a típusaitól, melyekben szintén állatok a mesének az emberrel egyenrangú, sőt esetleg annál magasabb rendű szereplői, jelenlétüket, magatartásukat és cselekedeteiket azonban a mese ember-szereplői, elmondója és hallgatói természetfeletti jelenségnek tekintik” — írja KOVÁCS ÁGNES a Magyar állatmesék típusmutatójának bevezetőjében (Bp., 1958. 1), s hasonlóan fogalmaz a Magyar népmesekatalógus I. kötetének 19. lapján is. Villányi Péter Zabarbán gyűjtött állatmeséinek vizsgálata azt sugallja, hogy az állat- és a tündérmese elterését nemcsak a szemléletmód különbözősége okozza.

A kutatók a tündérmesét tartják „igazi” mesének, amelyben a hős (Jancsi, Ivanuska, legkisebb fiú) varázsszerekre tesz szert (síp, kard, az állatok nyelvén való tudás), segítségével kiállja a próbákat (megküzd a sárkánnyal), s így megszűnik a kezdeti hiány (övé lesz a fele királyság és a királykisasszony). Az állatmesében nincs hős, nincsenek varázsszerek, nincsenek próbák, sárkány, öreg király és aranyhajú királykisasszony sem. A zabari állatmesékben (Villányi Péter, Zabari mesék és mondák. Db., 1992. 88–93) az a kérdés, hogy miért nincs a kutyának háza (száma: 55); mióta ellensége a kutya a macskának és a macska az egérnek (száma: 57, 58); hogyan járt túl a szegény ember a farkas eszén (száma: 56); milyen tanácsot adott a szamár az ökörnek (száma: 59); mi történt a hazug kecskével (száma: 60); hogyan választottak királyt a madarak (száma: 61).

KOVÁCS ÁGNES helyesen látta, hogy az állatmese állatai nem azonosak a tündérmese állatszereplőivel, mert a lusta kutyát, a nagyravágyó és ostoba farkast, a gondatlan kutyát (más változatban macskát), a tohonya szamarat, a buta ökröt, a hazudós kecskét és a becsvágyó ökörszemet nem tartjuk csodás, magasabb rendű szereplőnek.

Milyenek tehát a csodás állatok? Példáimat Villányi Péter első kötetéből veszem (Tündérmesék a zabari néphagyományban. Db., 1989.). A sárkány, akitől vissza kell szerezni a királylányokat, és a griffmadár, aki visszahozza a hőst az

alvilágból önmagában is csodás mesei elem, fantasztikus cselekedeteivel pedig csodás motívummá szerveződik (Fehírló Jankó, száma: 1). A farkas, a róka, a sánta nyúl és a galamb viszont önmagában hétköznapi elem. Azáltal válnak emberfeletti segítőtársakká, hogy jó tett helyében (próba és reagálás) segítenek a hősnek az ellenfél legyőzésében (A két testvér, száma 4; Az öregember hét lánya, száma: 6). Csodás mesei funkciójuk teszi őket csodálatossá.

A tündérmese vagy önmagában fantasztikus, vagy funkciója által azzá váló állatszereplőivel szemben az állatmese állatszereplői gyarló emberi tulajdonságokat testesítenek meg, s tanulságos történetekben tartanak tükröt a hallgató-olvasó elé.

Ezt a tartalmi-szerkezeti különbséget az I. táblázatban ábrázoltam, melynek sorait a proppi tündérmese-funkciók alkotják annyi módosítással, hogy a Közvetítést (IX) Tudatosulásnak, az Induló ellenakciót (X) Elhatározásnak, Az adományozó első funkcióját (XII) pedig Próbának neveztem (vö. PROPP, A mese morfológiája Bp., 1975. 44–92):

I. táblázat

	55. MNK 81*	56. AaTh 153	57. AaTh 200	58. AaTh 200	59. AaTh 207 A	149.	60. MNK 212 A	61. AaTh 221 A
i Kiinduló szituáció							+	
I Eltávozás								
II Tilalom								
III Megszegése								
IV Tudakozódás								
V Értésülésadás								
VI Cselvetés								
VII Kézrejátás								
VIII Károkozás és hiány							+	
IX A hiány tudatosulása							+	
X Elhatározás								
XI Útnak indulás								
XII Próba	(+)		(+)	(+)	(+)	+	(+)	(+)
XIII Reagálás	(+)		(+)	(+)	(+)	+	(+)	(+)
XIV A varázseszköz elnyerése							+	
XV Kalauzolás							+	
XVI Küzdelem		(+)					+	
XVII Megjelölés								
XVIII Győzelem		(+)					+	
XIX A hiány megszüntetése							+	

	55. MNK 81* ₁	56. AaTh 153	57. AaTh 200	58. AaTh 200	59. AaTh 207 A	149.	60. MNK 212 A	61. AaTh 221 A
XX Visszafordulás							+	
XXI Üldözés								
XXII Megmenekülés								
XXIII Megérkezés							+	
XXIV Jogtalan követelés								
XXV Nehéz feladat	(+)		(+)	(+)	(+)	+	(+)	(+)
XXVI Megoldás	(+)		(+)	(+)	(+)	+	(+)	(+)
XXVII Felismerés								
XXVIII Leleplezés								
XXIX Transzfiguráció								
XXX Büntetés								
XXXI Esküvő							+	

A funkciók összeolvasásával kapott metaszüzsét a mese — minden mese — szuperszövegének tekintetem, amely a „szimbolikusan interpretálandónak ítélt kifejezéseket az absztrakció olyan szintjén helyettesíti azok hyperonymnek tekinthető megfelelőivel, amely a szöveg »főszereplői« között fennálló »releváns relációkat« megőrzi, de tág teret enged mind a »főszereplők«, mind a »releváns relációk« tetszőleges »konkretizálódásának«” (PETŐFI S. JÁNOS, A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai megközelítése. A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé. Szeged, 1991. 47).

A táblázatból láthatjuk, hogy a vizsgált hét állatmese egy feltételezett tündérmesébe mely pontokon kapcsolódhatna be: a XII–XIII-as, a XVI–XVIII-as és a XXV–XXVI-os funkciópárnál.

Ezekkel a funkciópárokkal a zabari állatmesék szuperszövege is leírható (II. táblázat):

II. táblázat

	55.	56.	57.	58.	59.	60.	61.
I. Kiinduló szituáció							
a) állat	+		+	+	+		+
b) állat és ember							
c) ember és állat		+				+	
II. Próba/ Küzdelem/Nehéz feladat	+	+	+	+	+	+	+
III. Reagálás/ Győzelem/Megoldás	+	+	+	+	+	+	+
IV. Büntetés	+		+	+	+	+	+

A tündér- és állatmesék típusának megkülönböztetéséhez az 59-es és az 56-os szöveg elemzése visz közelebb.

Az 59-es számú mese kapcsán a Magyar népmesekatalógus utal Az állatok nyelvén értő juhász (AaTh 670) típusára, melynek egy sajátos változata a Sebes-tyén Ádám gyűjtésében szereplő: A sárga hasu kicsi kigyócska (Bukovinai székely népmesék Szekszárd, 1981. száma: 149, mindkét mesét lásd a mellékletben). A történetben megkerestem a proppi funkciókat, és az I. táblázatban az 59-es mese mellett tüntettem föl.

A 149-es szöveg egy mese, de két menetből áll: az első menetben elnyert varázseszközt a hős csak a másodikban használja föl. A funkciókat a következőképpen helyettesíthetjük vissza: *Volt egy juhászlegény* (Kiinduló szituáció). *A szamarán kívül semmi egyebe nem volt* (Hiány). *Gondolkodott a sorsán* (A hiány tudatosulása). *Kiabálást hallott* (Próba), *kihúzta a kigyócskát a tűzből* (Reagálás). *A kigyó elvezeti apja, a kigyókirály birodalmába* (Kalauzolás). *A kigyókirály választást ajánl a juhásznak, s ő jól választ* (Küzdelem—Győzelem). *Jutalma: megtanul az állatok nyelvén beszélni, és kap egy zsák pénzt* (A varázseszköz elnyerése, A hiány megszüntetése). *A legény elindul vissza, feljön a másik országba* (Visszafordulás, Megérkezés). *Gondolkodik* (a második menet kezdete). *A varázseszköz segítségével megold egy nehéz feladatot, és ezáltal még több pénzhez jut: házat, földet, lovat vehet, megházasodhat* (Esküvő). Itt a vége, fuss el véle, mivel megszűnt a kezdeti hiány. A varázseszköz másodszeri felhasználásának epizódja — ami szinte szóról szóra megegyezik az 59-es állatmesével — nem irányul új hiány megszüntetésére.

Az epizód hétköznapi elemeit megtaláljuk a második menet végén és az 59-es mesében egyaránt: ember, ló, szamar, szántás, de a csodás elem — a varázseszköz és használata — a zabari változathól kikopt.

Az 55-ös mese címe maga is kérdés: *Miért nincs a kutyának háza?*, az 57–58-as változatokat összefoglalhatjuk az utóbbi kérdő címevel: *Mióta ellensége a kutya a macskának?*, a 61-est átalakíthatjuk kérdéssé: *Mióta bujdosik az ökörszem a fák közt?*

A 149-es mese XII–XIII-as, XVI–XVIII-as és XXV–XXVI-os pontjain találkozik a hős állatokkal, vagy kerül újabbakkal kapcsolatba.

Merész dramaturgiai ötlettel azt mondhatnánk, hogy az állatmesékben megfogalmazott kérdésekre a juhászlegénynek háromszor is alkalma nyílna válaszolni: föltehetné a kicsi kigyó, s így nehezedne a próbatétel: elvezetlek apám házához, de előbb mondd meg, miért nincs a kutyának háza, fokozódna a küzdelem: megtanítalak az állatok nyelvén beszélni, és pénzt is adok bőven, ha megfelelsz arra a kérdésemre, hogy mióta ellensége a kutya a macskának; fokozódna a feladat nehézsége: no, te juhászlegény, kihallgattad a beszédünket, de csak akkor áruljuk el, hová rejtették pontosan a tál pénzt, ha válaszolsz arra a kérdésre, mióta bujdosik az ökörszem a fák közt. A találós kérdések beillesztését azonban kétségessé teszi az, hogy helyes válasz esetén a hős se nem nyeri el a varázseszközt, se nem szün-

teti meg a hiányt, se nem igazolja személyazonosságát, s így megbontják a XII–XIV, XVI–XIX, illetve XXV–XXVII-es funkcióhármassok egységét. Ezért szerepelnek az állatmesei funkciók az I. táblázatban zárójelben.

Az 56-os számú történetben a szegény ember becsapja a farkast: nem ő, hanem a felesége megy ki a szántóföldre, így a farkas nem tudja kiherélni. Más változatokban farkas helyett medve szerepel, és a Magyar népmesekatalógus utal az AaTh 1133-as típusra is, aminek címe: Az ember erősebbé teszi az ördögöt. Vagyis az 56-os számú állatmese szoros kapcsolatban áll a rászedett ördög-mesékkel, amelyek őrzik a szuperszöveg XVI. és XVIII. funkcióját: a küzdelem-győzelem párt. Itt sem beszélhetünk „igazi” küzdelemről és győzelemről, hiszen a szegény ember nem kap varázseszközt a farkastól, és nem szabadítja meg a királykisasszonyt a farkas fogságából. A zabari állatmesékben történő „ütváltásokat” a hiányzó XIV-es, XIX-es és XXVII-es funkciók tennék próbává, küzdelemmé és nehéz feladattá, ezeken az „alaptagokon” keresztül lehetne őket a tündérmeseibe bekapcsolni.

Feltehetjük, hogy a mesetípusok az „eredeti” tündérmesei funkciók köré szerveződtek. Különbségük szuperszövegük összehasonlításával jobban megragadható, a vitás szövegek osztályozása megkönnyíthető. Láthatjuk, hogy az állatmesék önálló életre kelt epizódok: már csak elemeikben kötődnek a tündérmese fantaszti-kumához. Kapcsolatuk az elemek fölhasználási helyén lehetséges. A rászedett ördög-mesék egy motívumot őriztek meg a tündérmeséből, de természetükhöz híven paródiává alakítva.

A további elemzést ki kell terjeszteni a magyar népmesék más típusaira is.

TUBA MÁRTA

Melléklet

59. A szamár meg az ökör

Hol vót, hol nem vót, vót egy szegény embernek két ökri meg egy szamara. Osztann a szegény embernek vót egy kis földje is. Hát ő azt szántogatta a két ökörrel. A szamár, az meg mindég otthon lustálkodott az óba meg hol itt, hol ott. hát egyszer az ökör má megunta ja ízét, megunta a szántást, osztan nem ett.

Oszt megyen be az ember az asszonyho, aszongya, hogy:

— Hallod-e hé — aszongya —, ez az ökör mos nagyon beteg! Hazahajtottam — aszongya —, éhen van, oszt mégis nem eszik! Hát nem tudom, mi baja van!

Hát az ökör meg panaszkodott a szamárnak, hogy nagyon nehéz a szántás, nagyonn erős, aszongya, ő má nem bírja. Hát osztan a szamár mondta az ökörnek, hogy, aszongya, hogy:

— Ó — aszongya — próbád meg, ne egyé — aszongya —, oszt nem hajtonak szántanyi! Mer hát ha nem eszel — aszongya —, akkor tudják, hogy beteg vagy!

Hát úgyis vót. Hát akkor nem ett osztan má ő! — Előre kellett vóna ezt mondanyi! — Akkor nem ett az ökör!

Hogy nem ett az ökör, hát má beteg! Hát osztan aszongya az asszony, hogy:

— Ó, ember — aszongya —, hát ne gondolkozzék ijjen nagyon — aszongya — róla! Ott van az a nagy, kihevert szamar! Az egyik ökörhő fogja be — aszongya — a szamarat!

Úgy is vót. Az ökörhő befogta a szamarat másnapra. Osztan akkor a szamar meg úgye nem szokott dolgozni, nagyonn elfáradt. Mikor este hazamentek, aszonta az ökörnek, hogy:

— Egyel, mer hogyha nem eszel — aszongya —, hónap má — hallottam a gazdátó, hogy —, hónap má gyön, gyönnek érted — aszongya —, osztan levágnak!

Hát az ökör meg osztan jó hozzáfogott ennyi. Örüt is a gazda. A szamar meg osztan asz panasolta nekik, hogy má míg ő él, má ő aggyig jó tanácsot senkinek nem ad. Mer ő most erre nagyon ráfizetett, mer egy nap neki kellett szántanyi.

Hát osztan egyig vót.

149. A sárga hasu kicsi kégyócska

Hol vót, hol nem vót, hetedhétország, még az ópérenciás tengeren és túl, vót éccer egy szégén juhászlegén. Vót neki egy szamara, de sémmi égyebe a világon nem vót. S örözte a faluba a bírónak a bárányait. Hát ahogy éccer örözte, örözgette, gondolkozott az ő sorsán, hogy méjen szégén, s nem égyformán van elrendézve, hogy mindénki égyforma gazdag légyen. Hall valami kiabálást, sírást.

— Segítség! Segítség!

Ményen a hang irányába, ményen árabb Hát égy nagy gödörbe égy kicsi sárga hasu kicsi kégyócska vergődik égy nagy tűzbe.

— Segítség! Segítség!, te szégén juhászlegén, nem bánod még!

A juhászlegén leeresztette a botját, s réatekerődött a kicsi kégyócska. S kihúzta a tűzből. Na, aszongya:

— Most gyere utánnam! Tudd még, hogy az én apám kiráj, a kégyók kirája.

Csúsztott, mént elől a sárga hasu kicsi kégyócska, s mént utánna a juhászlegén. Otthatta a szamár a bárányokat. Hát ahogy mennek, béérnek égy erdőbe. S éccer csak égy lapos kő alatt a kicsi kégyócska eltűnt. S visszakiabált:

— Taszítsd fére a követ, s gyere utánnam!

Fére és taszítsa azt a lapos követ, s hát égy lépcső vót lefelé. Ményen a juhászlegén, ményen lejobb-lejobb a föld alá, s hát égy nyönyörü szép gyémánt rétre ért. De mént előre a kicsi kégyócska, s a legén csak utánna. Éccer csak, égy nyönyörü szép palóta előtt mégállott a kégyó.

— Ez az én apámnak a birodalma. Tudd még — aszongya —, ő a kégyók kirája.

Nahát, órség vót a kapuba, de mikor meglátták a sárga hasu kicsi kégyócskát, bollintottak a kégyók, hatalmas két nagy kégyó. Félreálltak az utból, s bécsúsztott a kicsi kégyócska. S utánna a juhászlegén. Méntek égyik terémből ki, s a másikba bé, s éccer csak béméntek a trónterembe. Ojan fényesség vót! Gyémántból vót kirakva annak a kőve. Ezüstből az ódala. S nem tudom miből vót a teteje. Égy székbe ült a kégyókiráj, de akkora vót, mind égy nagy kötőrud. Hetvenhét csengő csengött a farkán. Amikor parancsolni akart a szolgáinak, csak megmozdította a farkát, s cséngtek a cséngők-cséngettyük. Mikor meglátta a juhászlegént, majdnem réakiabált, hogy mit keres itt ez az idegén. De a kicsi kégyócska elejibe futott, s odaugrott a nyakába.

— Édesapám, ne bántsd ezt a szégén juhászlegént! Mémentette az életémét.

Jól van. Akkor minnyá barátságosabban fogadta a kégyó a juhászlegént. Hoztak elejibe finomabbnál finomabb ételékét. De csak ojan, amit a kégyók szeretnek. Szégén juhászlegén étlen maradt. Nem tudott énni, me nem szeretete azt az ételt.

Mikor mán megpihent jól, aszongya a kégyókiráj:

— Na, te juhászlegén, megmémenttéd a fiam életit, s most aztán választhatsz: Vaj megntanólsz az állatok nyelvin beszélni jutalmul, vaj pedig kapsz egy tarisnya pénzt.

Gondolkozott a juhászlegén, a tarisnya pénz és elkelne, jó lenne neki, de éjen alkalom, hogy megntanóljon az állatok nyelvin beszélni, többet se adódik. Így hát azt választotta.

— Gyere közelebb!

Odament jó közel a juhászlegén, égyet csak fújt a kégyó, réaszisszent, s immá értette és, hogy mit beszélget a kégyókiráj a fiacskájával. A kégyó pedig azt mondta, hogy hozzanak még melléje egy zacskó pénzt és a legénnek, s késérjék ki az utjára.

Elbucsuzott a szégén juhászlegén a kégyótól s a fiacskájától, s elindult vissza azon az uton. Mént és azon a szép rétén kifelé. Megkapta a lépcsőköt, féljött a másík országba. Ésszeterelte a juhokot, a bárányait, s leült gondolkozni, hogy egy nap alatt mennyi mindén történt vele. Hát ahogy így gondolkozik, s egy fa alatt ül, éccer csak a fára réaszállott két madárka, s beszélgettek. Aszongya égyik a másíknak:

— Hallod-é, ez a juhászlegén, ha tudná, hogy ennek a fának a tövibe mi van, soha szégénségét nem érne.

Hallotta ezt a legén, s megértette. Hamar hazahajtotta a bárányokat, számba adta a bírónak, s vette a baltáját, s kimént oda az erdőre, s amejk fa alatt ült, me azt megjegyzte vót jól, s kivágta gyükerestől. A gyükerei között kaparászott, s még és kapott egy nagy tál pénzt. Nahát ennek megörvendött. Este vót, sénki nem látta, hazavitte. Nem örözte többet a bírónak a báránnyait. Hanem vött egy szép házat, földet. Vött egy lovat, mégházasodott. S ő maga szántogatta a földjeit. De a szamarát és megntartotta. S így éldégéltek békességbe a feleségivel.

Éccer csak, mikor hazament egy este, békötte a lovat az istállóba a szamar mellé. Künn az istállóajtóba gondolkozott, hogy másnap ő hova és mënjen szántani. Mejikét kéne jobban? Hát megüti a fülit, hogy a ló beszélgetett a szamarval. Aszongya a szamárnak:

— Könnyü nekéd, te itthon vagy egész nap, de én egész nap húzzam az ekét, szántsak. Úgy el vagyok fáradva, hogy má azt se tudom, mejik lábamra álljak.

Nagyot kacagott a szamar:

— Igén, hi, hi, hi, i-á, i-á. Me te ojan buta vagy, tégyed magadot, hogy beteg vagy. Réggel, amikor a gazdánk béjő, s hozza a finomabbnál finomabb abrakot nekéd, ne fogadd el, tégyed magadot, hogy beteg vagy, s akkor itthon ülhetsz!

Hát megfogadta a ló a tanácsot. De a szégén embér ojan jót kacagott ére. Hát ő végighallgatta. Na várjál csak, gondolta magába a szégén embér, szamar, nem jársz túl az én eszémén. Réggel odavitte az abrakot a lónak, s hát a ló még réa se nézett. Nyögött réttentő nagyokot.

— Na, mi van, pajtás? Beteg vagy? — mondja a szégén embér, a juhászembér. Mëgsimogatta a lovat.

— Gyere csak ide, szamar! Mostanig te heverésztél, s most te jössz szántani!

Hát a szamárnak nemigén tetszett. Kivitte az istállóból, s befogta, s egész nap a szamar kellött húzza az ekét. Estére úgy elfáradott, hogy azt se tudta, hogy mejik

lábára ájon. Mi csinájon? Mikor bévezette az istállóba a juhászlegén, még enni se kellett neki. Odanézett a lóra, s mikor kimént a juhászlegén, aszongya:

— Hallod-ë, imá elég vót a betegëskedésből! Hónapra legyél jobban, met én többet nem húzom az ekét!

De biza a ló még jobban tette magát.

— Mëgtanyitottál-ë? Én most má tészëm magamot.

S így es lett. Egy hétig betegëskédett. S a szamár kellett hejette húzza az ekét. Egy este, mikor hazajött a szamár, békötte a juhászlegén az istállóba. Kimént, aszongya a szamár a lónak:

— Hallod-ë, pajtás, nagy baj van. Hónap levágnak tégédet.

— Ingëmët? — éjedett még a ló.

— Igën. A gazdám aszonta, hogy éjen beteg lóra nincsen szükség.

Hëj, mëgéjedett a ló, s talpra ugrott. Ezt a juhászlegén kihallgatta újra.

Másnap réggel, mikor bévitte az abrakot az istálóba, a ló ugy félugrott, minha sëmmi baja nem lett vóna. Odatette az abrakot. Mëgëtte jóizüleg, s utánna kivitte, s béfogta. Aszongya a szamár:

— Így në, máskor én se adok többet nekéd tanácsot, mer én vészëm a kárát.

S így többet a szamár nem es adott a lónak tanácsot, s a juhászlegén tovább szántott a lóval. S boldogan élt a feleségivel, s még ma es, ha még nem hótak.

Itt a vége, fuss el vélle!

Vélemények és ellenvélemények (Az Uralisches etymologisches Wörterbuch alapján)

Az UEW munkatársainak adott Akadémiai megosztott Díj átvételéről a díjkiosztás előtt írásban lemondtam. Arra hivatkoztam, hogy rekonstrukció és legfőképpen az osztják adatok transzkripciója tekintetében igen távol áll a felfogásom az UEW gyakorlatától. A díj átvételével „vagy a nyelvészet tudomány voltát tenném vitathatóvá, vagy teljes életművemet tagadnám meg” írtam lemondó levelemben. Halász Béla, az MTA alelnöke felszólítására a Magyar Tudományban kifejtettem elhatározásom indoklását (94/3: 335–40), az ott összefoglaltak nyelvészeti megalapozását pedig itt közlöm (nem az NyK-ban, ahogy a 2. jegyzetben jeleztem).

1. Mindenek előtt szükségesnek tartom nyomatékosan hangsúlyozni, hogy az UEW elkészítése és kiadása szinte a kor követelménye volt. Igen fontos, hasznos, hézagpótló munka.

Az összehasonlító nyelvészet eredményes műveléséhez alapkövetelmény a vizsgált nyelvcsalád szóegyeztetései alapos ismerete. Nem a véletlen, hanem ennek az alapanyagnak a nélkülözhetetlensége okozta, hogy a múlt század második felében Magyarországon is és Finnországban is, egymással párhuzamosan, egymástól függetlenül a vezető nyelvészek egyike etimológiai szótár összeállítására fordította tudását, energiáját és idejét, s így BUDENZ JÓZSEF és OTTO DONNER csaknem egyszerre adta ki a Magyar–ugor összehasonlító szótár és a Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen füzetét illetve köteteit (1873–81, 1874, 1876, 1888). Az itthoni finnugor ellenes hangulat, a „török–ugor háború” miatt BUDENZnek elsősorban a magyar szókincsre kellett összpontosítania, ezért a magyar nyelv finnugor elemeit állította össze. O. DONNER munkájában természetesen a finn van túlsúlyban, ő azonban közölt finn(ségi) tag nélküli szóegyeztetéseket is.

A két úttörő etimológiai szótárnak szükségszerűen hamar el kellett avulnia, egyrészt mert a rájuk építhető hangtani kutatások lehetővé tették a közölt egyeztetések kritikai megrostálását, másrészt mert a múlt század végén és a századfordulón az uráli népeknél tervszerűen gyűjtött nyelvi anyag új egyeztetések alapjául szolgált.

A tudomány szükségleteinek megfelelően nálunk indult meg előbb — sajnos nem kellő eredménnyel — az etimológiai irodalom felülvizsgálata. GOMBOCZ és MELICH nagyszabású kezdeményezése torzó maradt, az EtSz. csak a *geburnus* szóig jutott el. BÁRCZI GÉZA kitűnő alkotása, a SzófSz. a nagyközönséget kielégí-

tette ugyan, a tudományos igényeknek akkoriban azonban már csak a kollektív munka tehetett eleget. Az ötvenes években kettő is indult, s szerencsésen be is fejeződött az MSzFE és a TESz.

Hasonló szükségletnek tett eleget finn nyelvrokonainknál a TOIVONEN megindította SKES, az észteknel MÁGISTE munkája, melynek rövidebb változatát RAUN készítette el. A Szovjetunióban élő nyelvrokonok közül a zürjének, a mordvinok és a cseremiszek adták ki saját etimológiai szótárukat (1970, 1977, 1979–81)¹, az osztják etimológiáknak STEINITZ művében, a DEWO-ban lehet utánanézni, a votják etimológiák irodalmát pedig MIKOLA állította össze. A szamojéd etimológiák közül az É és D tagot is tartalmazók legteljesebb gyűjteményét JANHUNEN közölte.

A magyar vagy finn tagot tartalmazó etimológiákban az MSzFE, a TESz. és a SKES segítségével könnyű a tájékozódás, de a se magyar, se finn tagot nem tartalmazókat sokáig csak nagy fáradtsággal, nyelvészeti folyóiratokból és monográfiákból lehetett összegyűjteni. Századunk közepén BJÖRN COLLINDER egyetemi oktatás céljaira összeállította az akkor helyesnek ítélt U és FU eredetű szócsaládokat a FUV-ban. Évekig ez volt az egyetlen forrás, mely ezt a szókincset együtt tartalmazta.

A FUV anyaga a magyar és a finn kutatások, az MSzFE, a TESz. és a SKES megjelenése következtében revízióra és kiegészítésre szorult.

Szükséges volt tehát a nyelvtudomány számára (legfőképpen nem az uralisták miatt) az uráli szókincs újabb, igényesebb összeállítása és közzététele. Ezt tartalmazza az UEW. Érdemes az UEW és a FUV anyagát, használhatóságát egybevetni.

1.1. Látszólag sok kiviláglik abból a tényből, hogy a FUV teljes terjedelme — bevezetéssel, rövidítések jegyzékével, szóindexekkel, irodalommal — 24 + 212 lap, az UEW I–II. 48 + 906 lap, továbbá a regiszter kötete, 276 lap, vagyis az UEW több mint az ötszöröse a FUV-nak. Ha csak ez etimológiai közlések terjedelmét vetjük össze, a FUV 149 lapnyi anyagával szemben az UEW-ben 903 található, azaz a hatszorosa. A FUV csak U és FU etimológiák közlésére szorítkozik (mindössze a 72 urál–altaji etimológia között van két FP és egy FV egyeztetés), az UEW I. kötetében vannak az U és FU etimológiák, 593 lapon, azaz csaknem 4-szer akkora terjedelemben. Ezek az arányok azonban nem jelentik azt, hogy az UEW etimológiáinak a száma a FUV-éinak a többszöröse. Erről meggyőző már egy rövid belepillantás is a két szótárba. A FUV emlékeztet SZINNYEI „néma” tankönyveire, az NyH hét kiadására: szinte csak az egymással egyeztethető nyelvi anyagot és annak angol fordítását közli, valamint kérdőjelekkel utal a bizonytalanságokra. Az uráli rész előtt egy oldalnyi, a finnugor és indoeurópai előtt fél oldalnyi, az urál–altaji előtt alig oldalnyi szöveg tájékoztat (1, 70, 128, 142) elsősorban a fontosabb forrásokról, kutatásokról, minden más csakugyan „word-lists”, azaz

¹ Az etimológiai szótárak megtalálásához HAJDÚ PÉTERTŐL kaptam hasznos segítséget, itt mondok érte köszönetet.

adattár. Az UEW viszont szócikkeket közöl. Ezek címe a rekonstruált alapnyelvi szóalak és jelentés. (A biztosan megállapítható alapnyelv és alapnyelvi szóalak félfetten, a bizonytalanul kikövetkeztethető — esetleges régebbi — alapnyelv meghatározása és nyelvi adata kurzívan) a címbeli kérdőjeles adatok így mindig kurzívak. Az első bekezdés az egyeztethető nyelvi adatok közlése, majd az esetleges kapcsolatok következnek más nyelvcsaládokkal, utána a szükséges magyarázatok, végül az irodalom legfontosabb adatai (UEW 015–022). A teljesen eltérő felépítés következtében a FUV és az UEW terjedelmi alapon tehát nem vehető eredményesen egybe. Ezért megkíséreltem a tartalmazott etimológiák száma alapján szemléltetni a tudomány nyereségét az UEW elkészültével.

Minthogy egyrészt a két magyar, másrészt a finn etimológiai szótár még elég új és korszerű a tudományos igények kielégítésére, így elsősorban a magyar és finn tag nélküli etimológiák közzététele a legértékesebb új anyag. Az etimológiai cikkeket a számláláshoz négy csoportba osztottam és így regisztráltam: 1. magyar és finn(ségi), 2. finn(ségi) magyar tag nélküli, 3. magyar tagú finn(ségi) nélküli, 4. magyar és finn(ségi) tag nélküli etimológiák. A számláláskor a bizonyossági fokra utaló elemeket (félfett vagy kurzív szedés, kérdőjel) figyelmen kívül hagytam. Így a biztosan U vagy esetleg uráli etimológiákat egyaránt urálinak számítottam, a FU vagy csak ?FU etimológiákat pedig finnugornak, tehát például Ug. ?U urálinak számítottam. Ebből a számlálásból a következő szembesítés adódik a két szótárra:

	FUV	UEW			
	U, FU	U, FU	+ FP, FV	+ Ug.	= Σ UEW
finn(ségi) tagú	326	285	350	–	635
finn(ségi) + magyar tagú	191	290	–	–	290
magyar tagú	150	244	–	156	400
se finnségi, se magyar tagú	353	352	185	–	537
Σ	1020 et.	1171	535	156	1862 et.

Az UEW ezek szerint 1862 etimológiát közöl a FUV 1020 U és FU etimológiájával szemben. Ezekben $400 + 290 = 690$ magyar, illetve $635 + 290 = 925$ finn(ségi) szóról ad fölvilágosítást a FUV $150 + 191 = 341$ magyar és $326 + 191 = 517$ finn(ségi) adatával szemben. 1955-től 1986-ig az etimológiák száma gyarapodott ugyan, de változatlanul körülbelül a felének van finn(ségi), a harmadának magyar tagja, a magyar és finn(ségi) tag nélküliek aránya viszont 34,6%-ról 28,9%-ra csökkent. A közzététel teljesen más módja eredményeként az UEW hangtani, jelentéstani ismereteket is ad, s az irodalom megadásával lehetővé teszi a tájékozódást minden egyes etimológia eddigi történetében. Úgy gondolom, ez az összehasonlítás rámutat az UEW nagy jelentőségére az eddigi egyetlen előzményével szemben.

1.2. Fenti összeállításomban az UEW etimológiáinak a számát 1862-nek tekintetem, noha az UEW III. kötetének statisztikai adatai szerint 1874 (274), ebből biztosan vagy bizonytalanul Ug. 105 + 52 + ?21 = 157 + ?21, FP 197 + 90 + ?24, FV 174 + 73 + ?25, FV + FP összesen 534 + ?49. Az eltérés az én adataimtól a részletekben 1-1, az összesnél 12, azaz 1% alatti. A tökéletes egyezés hiánya természetesen hiba, kis pontatlanság. Ilyen előfordulhatott az én számításaimban is (bizonytalan, kurzív címszó elkerülhette a figyelmemet első sorként is, például 16, 90, 92, 124, 360, 364, 546 stb. lapon, akár a sorok között is, l. 84, 208, 360, 361, 517 stb. lapon, s így nem regisztráltam, viszont kétszeri regisztrálás is bekövetkezhetett), de az UEW statisztikájában is lehet hiba, még akkor is, ha esetleg számítógéppel készült (tévedésekre l. példát alább 2.1.5., 2.2.1.). Az eltérés azonban olyan kicsiny, hogy a kétféle eredmény nem is hibának, hanem kölcsönös igazolásnak tekinthető.

2. Már említett levelemben lemondásom indoklását azzal kezdtem, hogy „rekonstrukció tekintetében akkora a különbség az UEW követte és az általam vallott fölfogás között, hogy távozásomat a munkaközösségből (1972) ez is indokolná”. Ez az egyet nem értés egyaránt vonatkozik a hangalak és az ősi jelentés kikövetkeztetésére.

2.1. Az alapnyelvi teljes hangkép rekonstruálásának az uralisztikában nincs még nagy múltja. A szókezdő mássalhangzó, a szóközépi mássalhangzó vagy mássalhangzó-kapcsolat kikövetkeztetése ugyan szinte az etimológiák összeállításával egyidőben kezdődött, az alapnyelvi magánhangzókrol azonban BUDENZ csak a magas vagy mélyhangúságot állapította meg. Az első és a nem első szótag alapnyelvi vokalizmusával szinte csak századunkban kezdtek foglalkozni, s a különböző iskolák követői között mai napig sincs egyetértés. Az MSzFE és a TESz. az első etimológiai szótárak, melyek az etimológiák n a g y r é s z é n é l közlik a kikövetkeztethető alapnyelvi szóalakot. Az UEW előtt pedig nem rendeztek uráli etimológiai szótárt a rekonstrukciók alapján.

A kikövetkeztethető alapnyelvi alak helyességének a valószínűségi foka természetesen nagy mértékben függ attól, hogy mennyire biztos a kérdéses szócsalád összeállítása. Az MSzFE a címének megfelelően hungarocentrikus, nem a rekonstrukció valószínűsége, hanem a magyar szó helyes eredeztetése a szócikkek témája. A teljesen biztosnak tekinthető egyeztetésekben formai jelzés utal a magyar szó régi és népnyelvi adatait követő bekezdés elején a biztos összefüggésre az ott föl-sorolt uráli nyelvi adatokkal: „~”. Ha a rokon nyelvi szavakhoz a magyar csak némi fenntartással állítható, akkor ezt a jelet kérdőjel előzi meg: „? ~”. Ennél bizonytalanabb esetekben „Egyeztethető a következő szókkal” kezdetű a második bekezdés, s a legbizonytalanabbak „Talán egyeztethető...” közléssel indulnak. Az utóbbi két valószínűségi fok vitatott etimológiájú szavaknál is előfordul, akár, ha kétféle uráli magyarzatuk van, akár, ha belső keletkezésűnek vagy jövevényszónak is magyarázható, l. MSzFE 34–5. A rekonstruált alapnyelvi alakot a biztos

etimológiáknál (~) mindig megadja az MSzFE, a többi valószínűségi foknál esetenként dönt a kikövetkeztethető alapalak megadásáról.

Az UEW a biztosnak tekinthető rekonstrukciókat félfetten írja a címbe, a bizonytalanokat kurzívan. A rekonstrukció biztossági fokától függetlenül az uráli nyelvi adatok egyike vagy másika előtt egy, sőt két kérdőjel is utalhat az adat odatartozásának a bizonytalanságára.

2.1.1. Minthogy az U, FU, Ug., FP, FV alapnyelvi alakok rekonstruálása még fejlődőben van, nem lehet mindig csak egyetlen egy alakot kikövetkeztetni. Gyakran a vokalizmus, vagy a szókezdő mássalhangzó, vagy a szóközépi mássalhangzó(kapcsolat) többféleképpen is rekonstruálható. Az MSzFE és az UEW sokszor ilyen esetekben is a z o n o s f ö l f o g á s t t ü k r ö z . Például — a magyar tagot és a rekonstrukciót említve — *ad* (FU **amta*-), *ágyék* (Ug. **ańć3*) *fa* (U. *puwe*) stb. esetében mindkét szótár egyetlen egy, azonosan kikövetkeztetett alapalakot ad meg. Ugyanígy nem tud dönteni az első szótag vokalizmusáról *apad* (FU **šopp3*- vagy **šapp3*-), *ér* 'Bach' (FU **šer3* vagy **šär3*), *fos* (FU *pućka*(-) vagy *paćka*(-)) stb., ritkábban a második szótagéről, pl. *hölgy* (FU **kađwa* vagy **kađw3*).² A szóközépi mássalhangzót *eszik* (FU **sewe*- vagy **seye*-), *fű(j)* (U **puw3*- vagy **puγ3*), *füst* (Ug. **pič3* vagy *pić3*) stb. alapalakjánál ugyanazon két lehetőséggel, azonos valószínűségi sorrenddel adják meg. Ritkábban egyaránt bizonytalanok a szókezdőben, pl. *év* (FU **jikā* vagy **ikā*) rekonstruálása; a szóközépi mássalhangzók kapcsolatában gyakoribb a bizonytalanság, l. *ár* 'Preis' (FU **arwa* vagy ?**arya*), *felhő* (FU **pilwe*, **pilŋe*), *árva* (FU **orpa*(*s3*) vagy *orwa*(*s3*)). A szóközépi mássalhangzó hossza is lehet vitatható, l. *edz* (Ug. **ätt3*- vagy **ät3*-), ilyesmi még mássalhangzók kapcsolatában is adódhat, például *féreg* (FU **perk3* vagy **perkk3*) stb. Azért a felsorolt esetekben sem tökéletesen egyező mindenben a két szótár fölfogása, mert például a *féreg*-nél a második lehetőséget az UEW csak kurzívan közli, vagyis lényegesen kisebb valószínűséggel mint az elsőt, az *árva* két rekonstrukciója közé pedig a váltakozás jelét helyezi. Nem tekinthető viszont különbségnek, hogy az MSzFE a két lehetséges kikövetkeztetés közé többnyire (de nem mindig) a „vagy” szócskát teszi, az UEW pedig a másodikat zárójelbe helyezi; az MSzFE a szó végén zárójelbe tett kötőjellel utal arra, ha nomen és verbum is lehetett az alapnyelvi alak, az UEW-ben ez a megadott jelentésekből látható. Az egyik szótár esetleges szöveges magyarázata sem akadályozza annak, hogy azonosaknak lehessen a rekonstrukciókat tekinteni, például *nyű* 'Made' esetében Ug., ?U „*ńiŋ3* (a lapp idetartozása esetén: *ńiŋŋe*)” olvasható az MSzFE-ben, az UEW kurzív címszava *ńiŋ3* (*ńiŋŋe*) és a lapp adat csatolása két kérdőjellel ezzel azonos értelmű. Hasonlóképpen a *kéj* szócikk szerint „A finnugor alapalak **keje*(-) vagy (a lapp idetartozása esetén) **kəjγ3*(-).” (MSzFE) és az

² A vitatott eredetű *iz* 'Glied' 1. magyarázatában az MSzFE **jəts*, az UEW *jətsə* alakot ad meg, de ott az ə sajtóhiba lehet, vö. UEW 010–011, l. még *luw3* (*luγə*) (UEW 863) hasonló hibával.

UEW *keje*¹ (*kějγ3*) ... FU cím megadása a kérdőjellel odavont lapp adatai azonos következtetésnek tekinthető. Ugyanígy jártam el *vág* „Az ugor alapalak: **waŋk3-*, (a permi szavak idetartozása esetén) a finnugor alapalak: **waŋ3-*” (MSzFE), illetve „*waŋ3-* FU (*waŋk3-* Ug.)” (UEW) összehasonlításakor és még sok olyan szó esetében, melynél a keletkezési korszak nem állapítható meg teljes biztonsággal. A MSzFE *velő* szavunknál az FU alapalakot képző nélkül adja meg: **wið3*, denominális FU **-me-* névszóképzőről a magyarázatban szól, az UEW *wið3(-m3)* alapalakját ezzel azonosnak tekintem.

Ha a teljes egyezést a két szótár rekonstrukciói között a felsorolt esetekhez hasonlóan ítéljük meg, az MSzFE biztos etimológiáiból több mint 300-nál az UEW azonos eredményre jut, félfett címszót közöl (5 esetben kurzívát, 2-szer a második lehetőséget kurzíván).³

Néhányszor sajtóhibát kell ahhoz kijavítanunk, hogy az MSzFE⁴ és az UEW⁵ kikövetkeztette alapalak tökéletesen azonos legyen.

Szerintem azonban nemcsak az említett esetekben azonos az MSzFE és az UEW elvi állásfoglalása, hanem még egyrészt *ságuld*, *szalu*, *szár*, *szédül*, *szeg* (*szög*), *szél* 'Rand', *zug* 'Winkel', továbbá *köszörül*, másrészt *akad*, *ár* 'Flut', *arany*, *hét* esetében. Mind a két szótár azt vallja, hogy U, FU **s* az ugor egység végére depalativálódott, azaz Ug. **s* öröklődött. Az UEW Ug. rekonstrukciói tük-

³ L. *aj* (*áj*), *al*, állni, *álm*, *alszik*, *ángy*, *ár* 'Ahle', *arasz*, *árt*, *avat*, *bőr*, *csegely*, *csomó*, *csu-por*, *dobni*, *domb*, *dug*, *ég* 'Himmel', *egér*, *él*ni, *elő*, *elv*, *eme* 'Sau', *emlő*, *én*, *ének*, *epe*, *ér* 'Ader', *ered*, *esik*, *ev*, *ez*, *facsar*, *fagy*, *fagyal*, *fajd*, *fakad*, *fal* 'Wand', *falni*, *falu*, *fan* (*fon*), *far*, *farag*, *fazék*, *fecske*, *fed*, *fedél*, *fej*t, *jék*, *jél* 'halb', *jélni*, *fen*, *fenyő*, *feslik*, *fészek*, *fing*, *fiú*, *fog* 'Zahn', *fogni*, *fogy*, *fon*, *fő(z)*, *fű* 'eine Art Wasserhuhn', *fű(j)*, *fül*, *fulánk*, *für*, *fut*, *fű*, *fül*, *fül(ik)*, *füst*, *füzni*, *gyalog*, *hab*, *had*, *hág*, *hagy*, *†hagyp*, *hagyma*, *haj*, *háj*, *hajít*, *hajnal*, *hajol*, *hal* 'Fisch', *hál*, *halad*, *hall* (< *†hadl*), *háló*, *hal(o)k*, *hályog*, *hámlik*, *hangya*, *hány*ni, *hanyatt*, *har-kály*, *három*, *hárs*, *hasad*, *hat* 'sechs', *hatni*, *hát*, *ház*, *héz*, *here*, *him*, *hízik*, *hó* 'Monat', *hód*, *hol?*, *holló*, *holnap*, *homály*, *homlok*, *hón*, *horhó*, *hornyol*, *hosszú*, *-hoz*, *hős*, *húgy* 'Stern', *húgy* 'Harn', *huny*, *ideg*, *ij*, *iny*, *ipa*, *iránt*, *irt*, *isz*, *jég*, *jel*, *jó*, *†jó*, *jut*, *kedv*, *kéj*, *kelni*, *kell*, *kemény*, *kéreg*, *kés*, *keserű*, *keszeg*, *két*, *kéz*, *ki?*, *ki*, *kísér*, *kő*, *köd*, *könny*, *könnyű*, *könyök*, *köt*, *köved*, *követ*, *köz* (*közép*), *lág*y, *láp*, *légy*, *lel*, *lélek*, *lep*, *les*, *levél*, *ló*, *lóg*, *lő*, *lúd*, *mag*, *máj*, *mál*, *marék*, *márt*, *meggy*, *megy*, *méh*, *meleg*, *mell*, *mély*, *ment*, *menny*, *meny*, *menyül*, *mer*, *mese*, *méz*, *mi*, *mony*, *mos*, *műlik*, *név*, *néz*, *nyál*, *nyék*, *nyél*, *nyelv*, *nyereg*, *nyirok*, *nyolc*, *nyújt*, *nyúl*, *nyűni*, *old*, *olt*, *olvad*, *ón*, *ostor*, *ócs*, *ölni*, *ón*, *ős*, *öt*, *rajta*, *ravasz*, *rejt*, *rés*, *rész*, *rokkán*, *rokon*, *segg*, *siet* (6-6 azonosan kikövetkeztetett lehetőséggel), *sok*, *sovány*, *sötét*, *súly*, *sün*, *süt*, *száj*, *szalad*, *szar*, *szárad*, *szarv*, *száz*, *szegni*, *szel*, *szem*, *szer*, *szilfa*, *szív* 'Herz', *szó*, *szorul*, *szúr*, *szurok*, *tál*, *tál-tos*, *tanul*, *tat*, *tafhal*, *tavasz*, *tél*, *tér* 'Raum', *térni*, *tesz*, *tetű*, *téved*, *ti*, *tó*, *toll*, *torok*, *tő*, *töm*, *tud*, *tűzni*, *új*, *ujj* 'Finger', *ujj* 'Ármel', *úszik*, *út*, *vaj*, *váll*, *van*, *várni*, *varjú*, *vas*, *vásik*, *véd*, *vékony*, *vesz*ő, *vezet*, *vigváz*, *víz*, *vöcsök*, *völgy*, a hibajegyzékben meg nem jelölt javítás elvégzésével l. még *fázik*.

⁴ Az MSzFE-ben *nő* mellett U **niŋä* rekonstrukció található, noha előtte a mordvin, lapp, jurák **n-* > *n-* jésülést a rákövetkező palatális magánhangzó hatásával indokolja, az UEW-ben *niŋä* a cím)

⁵ A biztosan U eredetűnek minősített *csúnik* rekonstrukciója az MSzFE-ben *čün3-*, az UEW-ben sajtóhiba lehet az *s* az első szótagban, semmi sem indokolná a velaritást, az UEW ábécé-rendje szerint is csak a javasolt korrekcióval van a szócikk a helyén.

rözik is ezt a felfogást, az MSzFE csak a *szó* esetében, az idézett hét szókezdetnél korai Ug. *s*-ről beszél, noha természetesen egyik szó sem datálható az ugor együttélés korai vagy késői szakaszára, téves *aszik* és *köszörül* esetében Ug. **-s*-kikövetkeztetése. Hasonló módon az U, FU **s*, és **š* egybeeséséből keletkezett Ug. **đ* csak az UEW-ben szerepel, az MSzFE — helyteleníthetően — Ug. *s* vagy *š*-ről (*akad*, *ár* 'Flut'), illetve *s*-ről (*arany*, *aszik*, *hét*) ír. Úgy vélem, reális, ha az említett esetekben a teljesen azonos rekonstrukció hiányát az MSzFE megfogalmazási kiforratlanságának tudjuk be, hasonlóképpen *zaj* 'Lärm' esetében is.

Az MSzFE „egyeztethető”⁶ és „talán egyeztethető”⁷ minősítésű etimológiai között is többnek azonos a rekonstrukciója a két szótárban, függetlenül attól, hogy az UEW félfetten vagy kurzívan adja-e meg, s a magyar tagot kérdőjellel vagy anélkül vonja-e oda.

A vitatott eredetű szavaknál a rekonstruálás szempontjából többféle megoldás található az MSzFE-ben. Van olyan eset, hogy több finnugor származtatási lehetőség van, s mindegyikhez megadja a rekonstrukciót (például *ág*, *iz* 'Glied', *odú* stb. esetében), gyakrabban csak a valószínűbb finnugor magyarázathoz, vagy éppen csak az egyik származtatás finnugor (l. *aszó*, *szén*, *szép*, *szij* stb.). Továbbá arra is bőven van példa, hogy egyáltalán nincs rekonstruált alapnyelvi alak megadva (például *ara*, *haszon*, *öreg* stb.). A vitatott etimológiájú magyar szavakat az UEW mindig egy vagy két kérdőjellel kapcsolja a félfetten vagy kurzívan megadott alapnyelvi szóalakhoz, mely lehet az MSzFE rekonstrukciójával azonos. A valószínűségi viszonyoknak megfelelően leginkább az első, egyeztethetőnek⁸ minősített magyarázatoknál található azonos kikövetkeztetés azért a másodiknál is akad rá példa, l. *hagymáz*, a talán egyeztethetők pedig akár az első⁹, akár a második¹⁰ magyarázatukban is felmutathatnak ilyeneket.

2.1.2. Az MSzFE és az UEW rekonstrukciói között, mint a fentiekből látható, még 450 sincs, mely teljesen azonos volna (ha nem tévedtem a számlálásban, 434 a számuk). Minthogy az UEW-ben 690 szócikknek van egy vagy esetleg több magyar tagja, így még az esetek $\frac{2}{3}$ részében sem jutottak teljesen azonos eredményre. Az eltérő módon rekonstruált alakok azonban nem teszik ki a rekonstrukciók egyharmadát, mert jóval több mint 100 esetben nincs összehasonlítási

⁶ L. *agy*, *bél*, *bonyolódik*, *buj*, *csap*, *csepeg*, *csip*, *csorog*, *csuk*, *él* 'Schneide', *fáj*, *fejsze*, *fok*, *folyik*, *foszlik*, *fürt*, *gyakori*, *harapni*, *hord*, *indul*, *játszik*, *keshed*, *kevés*, *köcsög*, *körül*, *köszvény*, *lak*, *lap*, *lát*, *lépni*, *lepke*, *liszt*, *lom*, *lyuk*, *magyar*, *malát*, *marni*, *mélto*, *mén* 'Brunnenschwengel', *mered*, *messze*, *meztelen*, *mutat*, *-nál*, *nyárfa*, *nyer*, *nyugszik*, *oldal*, *olvas*, *össze*, *rak*, *rég*, *rossz*, *sápad*, *süpped*, *szomjú*, *szomorú*, *talál*, *tarja*, *tekint*, *tetem*, *tidó*, *tompor*, *több*, *tör*, *válik*, *továbbá* a FU **s* > Ug. **s* megfogalmazási módjáról mondottak alapján még *szak* és *szül* is.

⁷ L. *csira*, *†ed*, *ellik* s a *hagymáz* elhomályosult összetétel utótagja.

⁸ L. *aggódik*, *aszó*, *csobolyó*, *fejni*, *fűz* 'Weide', *gyakik*, *hagymáz*, *hajt*, *hárul*, *hegy*, *hull*, *iz* 'Glied', *jár*, *kegyelet*, *kérődzik*, *leg-*, *mű*, *nyom*, *nyúz*, *ó*, *odú*, *öv*, *rács*, *rezeg*, *†seg*, *szál*, *szén*, *szép*, *szij*, *táj*, az Ug. **s* és **đ*-ről mondottak alapján még *ág*, *szalag*, *szöke*.

⁹ Ilyen *hajó*, *hervad*, *is*, *mér*.

¹⁰ L. *ág*, *áll* 'Kinn', *iz* 'Glied', *jár*, *odú*.

alap. Az UEW — cikkeinek felépítési módja következtében — mindig közöl rekonstrukciót, az MSzFE azonban az egyeztethető szavak egy részénél¹¹ nem, s a legkisebb biztonsággal egybevethető, azaz a talán egyeztethető¹² szavaknál gyakran nem, s ilyenek a vitatott etimológiájú szavak első¹³ és második¹⁴ helyen adott magyarázatai között is gyakran találhatók.

2.1.3. A tudomány halad. Az UEW munkaközössége az MSzFE megjelenése után sem zárkozhatott el az újabb etimológiai eredmények figyelembevételétől. Ennek következtében például a *fel (fö)l* rekonstrukciója az MSzFE-beli Ug. **pšl3* helyett az UEW-ben U *piše (~-kä)* lett. Bár e kettőben csak a kezdőhang azonos, a nagy változás mégsem ingathatja meg egyik szótár hitelét sem. Az újabb irodalom alapján *sért* szavunkat az Ug. **čär3-* helyett FU *čärke*-ből származtathatjuk stb.¹⁵

Természetesen akkor sem egyezhet az MSzFE és az UEW rekonstrukciója, ha az MSzFE kéziratának lezárása után megjelent szakirodalom más egyeztetést tart valószínűbbnek az addig elfogadottnál.¹⁶ Előfordul, hogy az MSzFE-ben csak egy etimológiai magyarázat található egy szóhoz, az UEW-ben pedig kettő, ennek

¹¹ L. *anya, apa, -e, forog, loll, továbbá éh, ifjú elő-, éh, magyar* stb. utótagját, valamint a vitatott *ia-fia* összetétel előtagjánál.

¹² L. *alkot, ásít, atya, bal, buzog, csög, csök, csúcs, csukorodik, csúp, csüd, dagad, dorgál, ék, enyh, enyeleg, evez, fasz, fehér, fekszik, fest, hant, hany, harap 'dűrres Gras', has, hiv, hólyag, imád, iramodik, izé, izzad, kész, kislál, kisz, kúr, láb, láng, lassú, laza, le, lebeg, mar(i), marad, mond, †mórág, mosolyog, nagy, nap, napa, nyak, nyaláb, nyes, oszlik, rág, ragad, reped, repül, rüg, rút, †ság, sajtó, sas, sir, szag, szed, szik, szirony, szösz, szupojkó, szügy, tapod, tart, tögy, úr, utál, ügy, †ügy, üt, ványol, vég, vén, vese, vesz(ik), záp, zsuGORODIK.*

¹³ *ara, berek, berke, csigolya, elegyedik, esküszik, evet, fene, †fiú, forr, gyalu, haszon, igen, ir, irgalom, kéd, könyörög, lék, mén, méreg, mét, mozog, nyár 'Sommer', nyír (nyíl), ólom, orvos, ördög, öreg, öröm, rongy, roshad, sellő, szekér, szil 'schneiden', szorgalom, tár, taval, világ, virrad, zaj 'Eisgang', l. még †atval.*

¹⁴ L. *aggódik, ara, egy, evet, fejni, fér, füzfa, gyakik, haszon, hegy, hervad, hull, hupolyag, kegyelet, keskeny, nyom, nyúz, óv, öreg, -ség, szén, szij, táj, világ, l. még †atval.*

¹⁵ Semmivel sem indokolt változtatás is akad, például *ük* szavunkat az Ug. **ikk3* (MSzFE) helyett az UEW egy az MSzFE által hangtani okokból oda nem tartozónak minősített finn szó odavonásával FU *ewkke*-ből származtatja; ezt újabb irodalom nem igazolja, sőt az előzményeket homályosítja az MSzFE és a TESz. kihagyása a szócikk irodalmából.

¹⁶ Például *ajtó* szavunk az MSzFE-ben kérdőjellel FU **ąpa-* szócsalád tagja; magyarázatát az *aj, aj* 'Kerbe, Tal' nyelvjárási szó származékaként valószínűtlennek tartja. Az újabb irodalom (NyK 67: 327, MNy. 63: 209) alapján az UEW ebben a szócsaládban csak a magyar *old* szót odavonásával FU *ewkke*-ből származtatja; ezt újabb irodalom nem igazolja, sőt az előzményeket homályosítja az MSzFE és a TESz. kihagyása a szócikk irodalmából.

megfelelően két rekonstrukció.¹⁷ Arra is akad példa, hogy az MSzFE két etimológiáját az újabb irodalomnak megfelelően az UEW egyesíti.¹⁸

Az olyan rekonstrukciókat, melyekben az MSzFE és az UEW adatai eltérőek, noha a szócsaládot azonos alapnyelvből származtatják, táblázatokban vettem egymással egybe. Közlöm a magyar tagot, megtartom az UEW-ből az utalást a biztonsági fokra, azaz félfetten vagy kurzívan van a rekonstrukció közölve, továbbá a magyar tag odatartozásának valószínűségi fokára az MSzFE-ben használt egybevetési jel vagy a szöveges megállapítás első betűje utal, az UEW adatára pedig vagy semmi a rekonstrukció mögött, vagy kérdőjellel m. Lelőhelyeket nem adok meg, mert a magyar tag és a szómutatók alapján mindegyik etimológia könnyen megtalálható.

I. táblázat

magyar tag		MSzFE	UEW	
<i>vés</i>	~	FU *wǎńć3(-)	FU wǎńć3	
<i>faggyú</i>	~	Ug. *pǎl'3	Ug. pǎl'ć3	
<i>húz</i>	~	Ug. *kut3	Ug. kup3-t3-	
<i>kér</i>	~	FU *kers-, ha finn tagú, *ker(j)ä-	FU kerä-	
<i>fekete</i>	~	Ug. *pǎkk3 vagy *pǎkt3	Ug. pǎkk3-tt3	
<i>tűz</i> 'Feuer'	~	Ug. *tǎwt3 vagy *tǎnt3	Ug. tǎy3-t3 vagy tǎiw3-t3	
<i>áll</i> 'Kinn'	1. e.	FU *ońl3 vagy *ońy3	FU ońl3 (ɛń3, ɛń3-l3)	?m
<i>savanyú</i>	~	Ug. (?FU) *čaw3(-) vagy cs., md., fi.-nel *čappa(-)	Ug. ?FU čaw3 (čapa)	
<i>szőr</i>	~	Ug. *sǎyr3 < korai Ug. *sǎkr3	Ug. sǎy3-r3 vagy sǎkr3	
<i>íz</i> 'Geschmack'	~	U *ipse	U ip3 ~ ip3-s3 ~ ip3-ś3	
<i>tojik</i>	1. t.	FU, ?U *tōke-	FU toj3- U toye-	?m. ?m.

Az I. táblázatba azok az egybevetések kerültek, melyekben a rekonstrukciók mássalhangzóit nem tökéletesen azonosak. A 11 egybevetésből csak *vés* és *szőr* esetében nem hivatkozik az UEW újabb irodalomra mint az MSzFE és a TESz. Talán nem is különböző *vés* esetében a rekonstrukció, hiszen mindössze -ńć- nem azonos -ńć-vel; az UEW azonban az alapnyelvi mássalhangzók felsorolásakor ń-t megad, jésített párját nem, — FP-ben rekonstruál -ńć-t is, l. 773 — az MSzFE viszont nem közli az alapnyelvi mássalhangzó-állományt. Lehetséges, hogy a két

¹⁷ Például *agy* szavunk mindkét szótárban megtalálható FU *ajne származékaként; az UEW egy régi, az MSzFE-ben még cáfolásra sem méltatott magyarázata alapján a FP, ?FU *ońća* alatt is közli. — Az MSzFE *láb* szavunkat rekonstrukció nélkül tárgyalja. Ez a magyarázat az UEW-ben U *lamp3* alatt olvasható, az újabb irodalom alapján U *luwe*¹ alatt is van ?*láb*.

¹⁸ L. MSzFE *ér*³ és *ered* UEW-ben együtt *sǎr3-* alatt.

rekonstrukció közötti különbség nem fonematikus, hanem variáns szintű. Az eltérések egy része indokolható az újabb irodalommal. Nyolc esetben legalább az egyik szótár nemcsak egy rekonstrukciós lehetőséggel számol, *kér* és *fekete* esetében az MSzFE két kikövetkeztette alapnyelvi alakja helyett az UEW egy harmadikat ad. Az első szótag magánhangzója és a szó strukturája is más *tűz* esetében. Azonos viszont az egyik rekonstrukció az *áll*, *savanyú*, *szőr* alapalakjai közül, a többi eltérő (a korai ugor *sákr3* a fentiek alapján az UEW Ug. *sákr3* adatával azonos értékű). Föltűnő, hogy többnyire ugor (nem finnugor) szavaknál változott meg a kikövetkeztetett konzonantizmus. Az U *iz* kikövetkeztetésének a strukturája is más, az MSzFE alapszót az UEW képzettet rekonstruál. A legnagyobbak az eltérések a csak vitatottan, bizonytalanul urálinak magyarázható *tojik* szónál, ahol az UEW két különböző szócsaládot vesz számításba.

A többi táblázatba (II–VII.) olyan rekonstrukciók kerültek, melyeknél többnyire nem közöl az UEW az MSzFE-hez képest újabb irodalmat. Kivétel ez alól JANHUNEN munkája, mert *emel*, *halni*, *in*, *iz*, *mi?*, *nyal*, *nyil*, *nyirfa*, *öl*, *öv*, *te* szócikkeiben az UEW az ő számojéd dokumentációra is támaszkodhatott¹⁹, a DEWO, ESK, SKES és a MSFOu. 151 szerepel új irodalmi utalásként *ágy*, *agyar*, *bog*, *csir*, *éj*, *in*, *ő*, *tojik*, *-van/-ven*, *vér*, *vő* szócikkében; új, folyóiratban közölt cikkekre a táblázatba besorolt szavak irodalmában a következőkben történik hivatkozás: *csillog*, *csir*, *daru*, *ellik*, *eper*, *hamu*, *orr*, *tele*, *tova*, *varrni*.

II. táblázat

magyar tag		MSzFE	UEW
<i>a</i> , <i>az</i>	~	U * <i>u</i> vagy * <i>o</i>	U o ~ u
<i>éj</i>	~	FU * <i>üje</i> vagy * <i>eje</i>	FU <i>eje</i> (üje)
<i>fél</i> (ajtóf.)	~	FU * <i>pēle</i> vagy * <i>pele</i>	FU <i>pele</i> (pēle)
<i>fogoly</i>	~	U * <i>pūne</i> vagy * <i>piņe</i>	U <i>piņe</i> (pūne)
<i>in</i>	~	U * <i>sōne</i> vagy * <i>sene</i>	U <i>sene</i> (sōne)
<i>kígyó</i>	~	U * <i>kūje</i> vagy * <i>kije</i>	U <i>kije</i> (kūje)
<i>lé</i>	~	FU * <i>lēme</i> vagy * <i>leme</i>	FU <i>leme</i> (lēme)
<i>meg</i>	~	FU * <i>mūñä</i> vagy * <i>miñä</i>	FU <i>miñä</i> (mūñä)
<i>nyel</i>	~	U * <i>ñēle-</i> vagy * <i>ñele-</i>	U <i>ñele-</i> (ñēle-)
<i>öl</i> (fn.)	~	FU, ?U * <i>süle</i> vagy * <i>sile</i>	FU, ?U <i>sile</i> (süle)
<i>ősz</i>	~	FU * <i>sükse</i> vagy * <i>sikse</i>	FU <i>sikse</i> (sükse)
<i>öv</i>	~	FU, ?U * <i>wūñä</i> vagy * <i>wiñä</i>	FU, ?U <i>wiñä</i> (wūñä)
<i>agg</i>	~	FU * <i>soņ3(-)</i> vagy * <i>soņk3(-)</i>	FU <i>soņk3</i> (soņ3)

¹⁹ Hiányzik viszont a SW említése a közelre mutató *té-* névmás irodalmából

A II. táblázatban több U vagy FU szócsaládnál — *az, éj, ajtófél, fogoly, in, kigyó, lé, meg, nyel, öl* (fn.), *ősz* (évszak), *öv* — sem az MSzFE, sem az UEW nem tud teljes határozottsággal két első szótagbeli vokális, *agg* esetében szóközépi mássalhangzó vagy mássalhangzó-kapcsolat között dönteni. A különbség a két szótár között a valószínűségi sorrendben van. Az UEW sorrendje feltétlenül valószínűségi, ezt közli is (015), igazolásul I. **arwa** (**arya**), **aške**(~l3), **ačke**(~l3), **čoňa** ~ **čoča** stb., ahol a kikövetkeztetett alakokat nem ábécé rendben adja meg.

III. táblázat

magyar tag		UEW	
<i>csókol</i>	~ Ug. *čɤkkɜ(-l3-)	Ug. ćukkkɜ(-l3-)	
<i>fekély</i>	~ Ug. *pøkkɜ-	Ug. pekkkɜ	
<i>fér</i>	l.e. FU *pørɜ-	FP,?FU purɜ- (<i>pørɜ-</i>)	?m
<i>küzd</i>	e. Ug.,?FU *kišɜ	Ug.,?FU kššɜ	
<i>égni</i>	e. FU *äŋø-	FU äŋɜ-	
<i>fej (fő)</i>	~ U *päŋɜ	U päŋe	
<i>hó 'Schnee'</i>	~ U *kume	U kumɜ	
<i>segít</i>	e. FU *čäŋkɜ-	FU čäŋkø- [sic! V.E.]	?m
<i>vő</i>	~ U *wäŋɜ	U wäŋe	
<i>agyar</i>	~ FU *oňćɜ-rɜ	FU oňća-rɜ	
<i>gyökér</i>	~ Ug. *jøkkø-rɜ	Ug. jøkkɜ-rɜ	
<i>emel</i>	e. Ug.,?U *älø-(mø)-	U älɜ-	?m
<i>tegez</i>	~ Ug. *täŋ(ø)tø	Ug. täŋɜ-tɜ	
<i>eper</i>	~ Ug. *äppørø-kø	Ug. äppɜ-rɜ-kɜ	
<i>hattyú</i>	~ Ug. *kottäŋ	Ug. kottɜŋɜ	
<i>csir</i>	~ FU *ćɜrɜ	FU ćara	?m
<i>harag</i>	~ FU *kore(-)	FU kurɜ	

A III. táblázat rekonstrukcióiban a konsonantizmus tökéletesen egyező. Az első szótag magánhangzóját *csókol, fekély, fér, küzd*, a másodikét *égni, fej (fő), hó 'Schnee', segít, vő, agyar, gyökér, emel*, a nem első szótagokét *tegez, eper, hattyú*, az első és második szótagét *csir, harag* esetében a két szótár különböző módon rekonstruálja. Az UEW-ben *segít* rekonstrukciójának a második szótagbeli vokálisa nyilván sajtóhiba.

A IV. táblázatba azok a rekonstrukciók kerültek, melyeknél az MSzFE két (vagy több) alakot ad meg s az UEW ebből egyet (vagy kettőt) tart helyesnek. — Az első szótag vokalizmusában különbözőeknél *hall*, *ivik*, *kerül*, *lesz*, *más*, *ő*, *te*, *tova*, *vér* esetében az UEW az elsőt, *bogyó*-nál a másodikat közli egyetlen rekonstrukcióként. A bizonytalanul meghatározott mássalhangzók közül *szürke* szókezdeténél, a szóközépi problémáknál *áld* és *vad*-nál az első, *hamu*-nál pedig a második rekonstrukcióval ért egyet, a *csokor*-hoz adott 2 vagy 3 szótagúak közül a hosszabbal. — Több rekonstrukció esetén több különbség adódik. *-ség* és *nyíl* 3-3 rekonstrukciójából az UEW 2-2-t fogad el, az első kettőt, illetve a harmadikat és az elsőt, *iszik*-nél négyből kettőt, s azt is más valószínűségi sorrenddel. Az *ágy* 3 MSzFE-beli rekonstrukciója helyett az UEW 2 újat készít. Bele sem fért a táblázatba a *szó* az MSzFE adta 5 rekonstrukciójával, melyből az UEW egyikkel sem ért egyet, ad másik négyet.

IV. táblázat

magyar tag		MSzFE	UEW	
<i>hall</i>	~	FU, ?U *kule vagy *küle	FU, ?U kule-	
<i>ivik</i>	e.	FU *jokse- vagy *jökse-	FU jokse-	?m.
<i>kerül</i>	e.	FU *kerä(-) vagy *kērä(-)	FU kerä	
<i>lesz</i>	~	FU *le- vagy *lē-	FU le-	
<i>más</i>	~	FU *mu- vagy *mū	FU mu	
<i>ő</i>	~	FU *sš (?~ *sš)	FU sš	
<i>te</i>	~	U *tš, ~ *to	U tš	
<i>tova</i>	~	U *to, *tō	U to	
<i>vér</i>	~	FU *wire vagy *were	FU wire	
<i>bogyó</i>	~	FU, ?U *pōla vagy *pola	FU, ?U pola	
<i>szürke</i>	~	FU *čer3 vagy *šer3	FU čer3	
<i>áld</i>	e.	FU *al3- vagy *alk3-	FU al3-	
<i>vad</i>	~	Ug. *wanta vagy FU *wamta, *wan̄ta	FU wamta	
<i>hamu</i>	~	Ug, ?FU *kułm3 vagy *kuđm3	Ug, ?FU kuđm3	
<i>csokor</i>	e.	FU *ćukk3 vagy *ćukk3-r3	FU ćukk3-r3	?m.
<i>-ség</i>	1. e.	Ug. *čer3 vagy *čir3 (*čür3)	Ug. čer3 (čir3)	?m.
<i>nyíl</i>	~	U *nōle (*nole) vagy *néle	U néle (nōle)	
<i>iszik</i>	~	FU *juke- (*jūke-) vagy *juye-(*jūye-)	FU juye- (juke-)	
<i>ágy</i>	~	FU *al'3(-), *ōl'3(-) finnséggel *ōđ3(-)	FU ađ3 (ođ3)	

V. táblázat

magyar tag		MSzFE	UEW	
<i>hatvan</i>	e.	FU * <i>mone</i>	FP.,?FU <i>mone (mune)</i>	?m
<i>szüz</i>	~	Ug. ?FU * <i>sić3</i>	FU <i>sić3 (süć3)</i>	?m
<i>üsző</i>	e.	Ug. ²⁰ * <i>iś3</i>	Ug. <i>iś3 (eś3)</i>	
<i>té-</i>	~	U * <i>tä</i>	U <i>tä (~ te ~ ti)</i>	
<i>-ni, -nyi, -nek</i>	~	U * <i>nä</i>	FP,?U <i>nä (~ ne ~ ?ni)</i>	
<i>eb</i>	~	Ug. * <i>emp3</i>	Ug. <i>ämp3 (emp3)</i>	
<i>négy</i>	~	FU * <i>neljä</i>	FU <i>neljä (neljä)</i>	
<i>nevet</i>	~	Ug. * <i>mök3-</i>	Ug. <i>mök3- (möy3-)</i>	
† <i>ellik</i>	~	U * <i>säl3-</i>	U <i>säle- (sälke-)</i>	
<i>daru</i>	~	FU * <i>tar3-k3</i>	FU <i>tar3-k3 (tark3)</i>	
<i>nyuszt</i>	~	FU,?U * <i>rukše</i>	FU,?U <i>rukše (ruk3-ś3)</i>	
<i>tele</i>	~	FU * <i>täwðe</i>	FU <i>täwðe (tälk3)</i>	
<i>köles</i>	~	Ug. * <i>köl3ć3</i>	Ug. <i>köl3 (-ć3) vagy köl3ć3</i>	
<i>fárad</i>	~	Ug. * <i>pørk3-</i>	Ug. <i>pøyr3- vagy pørk3-</i>	
<i>jön</i>	~	Ug.,?FU * <i>jëŋ3-</i>	Ug.,?FU <i>jëŋ3-, jÿ3-, (jëlk3-)</i>	
<i>ró</i>	~	FU * <i>rok3-</i> vagy * <i>row3-</i>	FU <i>rok3- (roy3-, row3-)</i>	
<i>szü</i>	~	FU * <i>ćuk3 ~ *šuk3</i>	FU <i>ćry3 (ćuk3) ~ šry3 (šuk3)</i>	

Az V. táblázatban az UEW rekonstrukcióinak a száma nagyobb az MSzFE alapnyelvi alakjaihoz képest. Az UEW *hatvan*, *szüz*, *üsző* első szótagbeli vokalizmusát másból is származtathatónak látja, a *té-* mutató névmás és a névmásból származtatott *-ni*, *-nyi*, *-nek* esetében váltakozásként nem is egy, hanem két lehetőséget ad meg, az *eb*-nél viszont csak második helyre rangsorolja az MSzFE kikövetkeztette alakot. Több esetben a konzonzantizmusban tér el a két szótár fölfogása. A szókezdő mássalhangzót a *négy* rekonstruálásakor nemcsak másképpen is lehetségesnek, hanem még valószínűbbnek is tartja. A szóközépi mássalhangzót *nevet* esetében másképpen is rekonstruálja az UEW, mássalhangzót és mássalhangzó-kapcsolatot tart *†ellik* és *daru* előzményeként lehetségesnek, *nyuszt*-nál viszont nemcsak mássalhangzó-kapcsolatból is eredeztethetőnek véli a szócsaladot, illetve *tele* esetében másik két mássalhangzó egykori kapcsolódását is lehetségesnek véli. A *köles* rekonstruálásakor a szótagolást valószínűbbnek tartja. Második lehetőségként elfogadja az MSzFE kikövetkeztetését a *fárad*-nál; *jön* esetében az UEW még kétféle szóközépi mássalhangzó kapcsolódást tart lehetségesnek, *ró*-nál kettő helyett hármát, *szü*-nál is több lehetőséggel számol az UEW mint a MSzFE, s *-k*-nál valószínűbbnek tartja a *-y*-t.

²⁰ Nyilván FU **ś* > Ug. **s* értendő.

VI. táblázat

magyar tag	MSzFE	UEW
<i>fágy</i>	? ~ FU *pǐč3(-) vagy *pač3(-)	FU pǎč3
<i>mi?</i>	~ U *mǝ ~ *mǝ	U m3
<i>halni</i>	~ U *kole- vagy *kōle-	U kola-
<i>varrni</i>	~ FU *wora(-) vagy *worka(-)	FU work3-
<i>csillog</i>	e. FU *ć3lk3-	FU ć3lk3- ~ ć3lk3-
<i>bog</i>	? ~ FU *pǝŋk3	FU puŋka (poŋka) ?m.
<i>lök</i>	~ FU *lǔkk3-	FU likkǎ- (lǔkkǎ-)
<i>nyírfa</i>	~ Ug. *ńǝr3 vagy U *ńǝrk3	Ug. ?U ńǝr3 (ńǝr3, ńǝrk3)
<i>lép</i>	~ FU, ?U *lǝpp3 vagy lappal *ǝpp3	FU, ?U lǝpp3 (ǝǝpp3) vagy lepp3 (ǝepp3)

A VI. táblázatban közölt rekonstrukcióknak a konzonzantizmusa azonos, mindössze *varr-* szóközepén — melyet az MSzFE kétféleképpen rekonstruál — szükségképpen nincs meg a megfelelője az UEW egyféleképpen megadott alapalakjában. Az UEW *fágy* és *mi?* kétféle első szótagi vokálisrekonstrukciója helyett egy harmadik lehetőséget ad meg egyetlenként, *halni* és *varrni* második szótagjánál jut más eredményre. A táblázat második felében az UEW közöl több alapnyelvi alakot, mint az MSzFE, ezek közül a *csillog* első szótagjának, a *bog* és *lök* mindkét szótagjának a vokalizmusa a valószínűbb formában más, *bog*-nál és *csillog*-nál még a kevésbé valószínűnek közölt alakban is, *lök*-nél ebben az első szótagé megegyezik az MSzFE hangzójával. Végül a *nyírfa* és *lép* MSzFE-beli két rekonstrukciója helyett az UEW 3, illetve 4-et ad, *nyírfa*-nál az 1. és a 3. azonos az MSzFE rekonstrukciójával, *lép*-nél az első szótag mindben más.

VII. táblázat

magyar tag	MSzFE	UEW
<i>horol</i>	~ FU *kor3- vagy *korwa-	FU kor3- (korw3-)
<i>orr</i>	~ FU, ?U *wōre (*wore)	FU, ?U wǝre (wōre) ?m
<i>húsz</i>	~ FU 1. *koj(e)ćǝ, 2. *kuś3	FU kuś3 (koje-ć3)
<i>alom</i>	~ Ug. *alǝmǝ vagy *alǝm	Ug. ala-ma (al3-m3)
<i>enyv</i>	? ~ Ug. *ǎǝmǝ vagy *ǎǝ-mǝ	Ug. ǎǝ3-m3 (ǎǝm3) ?m
<i>nyal</i>	~ U *ńola- ~ *ńula-	U ńole- (ńōle-)

A VII. táblázatban mind az MSzFE, mind pedig az UEW kétféle rekonstrukciót ad. A konzonzantizmus csaknem teljesen azonos, csak az *alom* második helyen megadott lehetőségénél van a szóközépen eltérés, mely a szótagszámra is

kihat. Vannak teljesen azonos rekonstrukciók *horol, orr; húsz* esetében, de melyet ezek közül kettőnél az MSzFE a valószínűbbnek minősít, azt az UEW kétszer második helyre teszi és fordítva. Egyformán ítéli meg a két szótár az első szótag vokalizmusát *alom* és *enyv* esetében, *nyal*-nál csak az egyik lehetőségben.

2.1.4. A fent bemutatott s 7 táblázattal szemléltetett nem teljesen azonos rekonstrukciók létrejöttére némi magyarázatot lehet az időkülönbségben keresni. Az MSzFE I–III. 1967, 1971, 1978-ban jelent meg, az UEW I–II. hét füzetben 1986–88-ban. Egyes cikkek kéziratának lezárása között az időkülönbség maximálisan a két évtizedet érthette el, s legalább évtizednyi különbség mindenütt lehet. Minthogy az alapnyelvi alakok teljes rekonstruálása századunk második felében vált szokássá, lehet arra gondolni, hogy egy-két évtized alatt is bekövetkezhetett regisztrálható változás, ezért a mindkét szótárban megadott rekonstrukcióknak körülbelül a 20%-a nem teljesen azonos. A kérdés vizsgálata szempontjából érdekes és lehetséges szinte azonos időben készült rekonstrukciókat egybevetni. A VIII. táblázatba összegyűjtöttem az UEW kikövetkeztette számneveket (1986–88) és HONTI LÁSZLÓnak „Az uráli nyelvek tőszámnevei” című 1989-ben megvédett (1987-ben beadott) akadémiai doktori disszertációjának rekonstrukcióit ugyanezekről.

VIII. táblázat

UEW	HONTI LÁSZLÓ
1 FP, ?FU <i>ikte</i> (ükte)	FU <i>ike, üke</i>
2 FU, ??U <i>kakta</i> ~ <i>käktä</i>	U <i>käktä</i>
3 FU <i>kolme</i> (<i>kulme</i>)	FU <i>kolme</i>
4 FU <i>neljä</i> (<i>neljä</i>)	FU <i>neljä</i> (? <i>neljä</i>)
5 FU, ??U <i>witte</i>	FU <i>wite</i> vagy <i>witte</i>
6 FU <i>kutte</i>	FU <i>kutte</i> vagy <i>kute</i>
7 FP <i>šerjémä</i>	FP [talán U] <i>sejćcem</i> vagy <i>šejćcem</i>
7 Ug. <i>ṭäptš</i> < <i>säptš</i>	Ug. <i>ṭäptš</i>
8 Ug. <i>ńals</i>	Ug. <i>ńals</i>
8 FV <i>kakta e-k-sä-n</i> > * <i>kakteksan</i>	FV <i>kakta eksän</i> azaz 'kettő nincs'
9 FV <i>ükte e-k-sä</i> > <i>ükteksä</i>	FV <i>üke eksä</i> azaz 'egy nincs'
10 FV <i>küme(-ne)</i>	FV <i>kümmen</i>
20 FU <i>kuš</i> (<i>koje-ész</i>)	FU <i>kuš</i>
100 FU <i>šata</i>	FU <i>šata</i>
1000 FU <i>šasra</i> (≈ <i>šarsa</i>)	?FU <i>šasra</i> ~ <i>šarsa</i>
–	FV <i>tušamte, tuša(m)</i>

Tökéletes azonosságot a 15 összehasonlítási lehetőségben mindössze az árja eredetű FU *šata* '100' esetében találunk. Márpedig ezek elkészültekor nincs idő-

eltérés, s arra sem lehet hivatkozni, hogy más nyelvészeti iskola fölfogását tükrözik, hiszen HONTI nemcsak munkatársa volt az UEW-nak, hanem a Bécsben élő RÉDEI KÁROLY helyettese, osztályvezetőként vezette a szótár munkálatait. Az eltérő rekonstrukciók RÉDEIT sem zavarták, mint a disszertáció egyik opponense nem emelt ellenük kifogást. A táblázatból az is kitűnik, hogy HONTINAK munkája különböző fejezeteinek írása közben is változott a véleménye. A FV nyolcas és kilences magyarázásakor — az 'egy nincs', illetve 'kettő nincs' esetében — a kettő és egy rekonstrukciója nem azonos az előző fejezetekben közöltekkel. Az U *kaktá a FV alapnyelvig velarizálódhatott, a 9 rekonstrukciójában azonban két dolog is szemet szúr: HONTI szerint a FU *ike, *üke a következő számnév hatására *t*-vel bővült, a FV kilences rekonstrukciójánál nem szól a *t* elemről; az első szótag vokalizmusának a kikövetkeztetése azonban érthető, a szerinte FU alapnyelvre kikövetkeztetett *i* vagy *ü* helyett itt *ü* adható meg; ahogy már E. ITKONEN rekonstrukciójában is *ü* található (FUF 40: 336–9).

2.1.5. A konzonantizmus és a vokalizmus kikövetkeztetésekor adódó bizonytlanságok — úgy vélem — eléggé indokolják, hogy az UEW anyagának rendezését a rekonstruált alapnyelvi alakok szerint sem praktikus, sem tudományos szempontból nem tartom szerencsésnek.

Azt lehetne gondolni, hogy a III. kötet megjelenésével, a regiszterek a praktikus kifogásokat megszüntették. Néhány évig csak uralista képzettséggel lehetett a kezdő mássalhangzót megállapítani, akkor is esetleg az I. és a II. kötetben (* *ś*- vagy **ć*- kezdőhang megállapításakor esetleg két-két helyen) kellett keresgélni a szócsaládot, magánhangzós szókezdetnél még több helyen, hiszen utalások akkor sem segítik a szótár használóját, ha a rekonstrukciót a szótár vaglyagosan adja meg, de a szómutatók megjelenése a szakképzettség nélküli érdeklődő számára is lehetővé teszi a tájékozódást az UEW-ben. Minthogy azonban az *által*-t csak az találja meg, aki *át* segítségével is megkísérli a keresést, *vés*-ről csak az nem állítja, hogy a szótár nem vette föl, aki a fi. *veitsi* kikeresésével is megpróbálkozik a magyar szóról információt szerezni, ezért nem állítható, hogy az UEW most már mindenki számára könnyen használható. Mivel a Regiszterben olyan döbbenetes utalás is olvasható, hogy latin „*me* ich 294” (241), az idézett helyen természetesen nem így található, ezért jogos az olvasónak az az igénye, hogy függetlenül a hibák számától, szükséges volna a III. kötethez egy megbízható hibajegyzék, hiszen az alapnyelvi jelentések alapján keresve például van 'acht' a FP rétegben, de nincs Ug. (csak kérdőjellel odavont Bund, Bündel alapján keresve). A III. kötetet a nem szorosán vett szakemberek mindenképpen csak nehezen használhatják, mert a kisebb uráli népek írásbelisége új keletű, a tudományos nyelvi gyűjtések fonetikailag kielégítő följegyzései olyan bonyolultak, hogy az UEW átírási módjának az ismeretében lehet csak a regiszterben egy vogul, osztják, ... szamojéd szót megkeresni, nagyon ügyelve arra, hogy az élőfej hiánya miatt véletlenül át ne lapozza-

nak a következőnek közölt nyelv szöszedetébe. A mutató természetesen minden szót csak abban a formában közölhet, ahogyan az I–II. kötetben szerepel.

2.1.6. Tudományos szempontból nemcsak a rekonstruálás fejlődése s ezzel az alapnyelvre kikövetkeztethető alakok szükségszerű megváltozása teszi a rekonstrukciók címbe használátát vitathatóvá, hiszen így a címek sokkal hamarabb avulnak el mint a hozzájuk tartozó szócikkek, hanem az a körülmény is, hogy ezek nemcsak a vokalizmust, hanem a konzonantizmust illetően sem képviselnek mindenki által elfogadott eredményeket.

Az UEW megadja azt a 20 mássalhangzót, melyet az alapnyelvre kikövetkeztet (09), én ezeknek csak 75%-át tartom vitathatatlanak. A három ott megadott szibiláns helyett csak két konzonánsnak az U, FU létezését tartom valószínűnek. Ezt nem arra alapozom, hogy az UEW rendszerében a mássalhangzók 40%-a spiráns, hanem valószínűségi megfontolásokra. Egy nyelvi változás ugyanis több százezer, sőt millió ember beszédében zajlik le, arra a nagyszámok törvénye érvényes. Az idő tengelyén ezért nemcsak a bekövetkezendő eseményekre lehet valószínűségi számításokat végezni, hanem múltbeliek rekonstrukcióját is lehet valószínűségi számításokkal ellenőrizni. A nyelvi tények ismeretében a három alapnyelvi szibiláns létezése kikövetkeztetésének 25% a valószínűsége, kettőre pedig 75%-kal lehet következtetni (részletesebben I. Rekonstrukció és valószínűségi számítás: NyK 72: 297–322, Wahrscheinlichkeitsgenauigkeiten von erschlossenen Lauten: UrAltSer. 131: 409–25, Zur Kontrolle von sprachlichen Rekonstruktionen: Lakó-Eml. 214–9).²¹

2.2. Az alapnyelvi jelentések kikövetkeztetése sem problémamentes, noha a legtöbb esetben szinte evidens az alapnyelvre föltehető jelentés(kör), így a testrészek és rokonságnevek, a mozgások, elemi életfunkciók, a környező természeti tárgyak

²¹ A három FP szibiláns, *ś*, *s*, *š* fejlődése a nyelvcsalád ezen ágában mindenki által azonos módon magyarázható: a FP hármasság megmaradt a permi nyelvekben és a mordvinban, a cseremiszenben mind a három egybeesett *š*-ben, a finn általános depalatalizációnak megfelelően az *ś* egybeesett *s*-szel (a többi palatális—nem palatális mássalhangzópárhoz hasonlóan), a lappban az *ś* affrikalizálódott, a másik két szibiláns egybeesett, vagyis hat nyelvben négyféle módon fejlődött vagy maradt változatlan az alapnyelvből örökölt hármasság. A szamojéd és az ugor nyelvekben ennek a hármasságnak *k e t t ő s s é g* felel meg, méghozzá *a z o n o s* módon: a finn-permi nyelvek *ś* hangjának *s* megfelelője, a két jésítetlen szibilánsnak csak egy közös megfelelője van, a szamojéd nyelvekben és a vogulban azok egybeestek a **t*-ből származtatható mássalhangzókkal. Ha U hármasságból indulunk ki, akkor az uráli közösségből kiszakadó szamojéd alapnyelvből és a vagy egy évezreddel később a finnugorságból kiszakadó ugor alapnyelvből az örökölt három szibiláns ugyanazon a fejlődésen ment volna keresztül: a két jésítetlen egybeesett és nem maradt szibiláns, a jésített meg elvesztette jésítettségét. Két U előzményből kiindulva föltehető, hogy a FP alapnyelvből — részben a jövevényszavak hatására — az örökölt szibiláns palatalizálódott, az a mássalhangzó pedig, mely az összamojédban egybeesett a *t*-vel, az ugor egység megszűnte után a három ugor nyelvben három különböző módon fejlődött (közülük a vogulban ugyanúgy mint a szamojédban, tehát olyasvalamilyen hang lehetett, melynek a *t*-hez valamilyen köze lehetett), a FP alapnyelvből kétféleképpen változott meg — esetleg nyelvjárási eltéréssel, aztán nyelvjárási keveredéssel mindkettő egyaránt öröklődött.

és jelenségek, a térbeli tájékozódásra vonatkozó szavak, a halászat és a vadászat kifejezései stb. legtöbbször magyarázatra sincs szükség összetartozásuk bizonyítására, illetve annak indoklására, hogy nincs jelentéstani akadálya az egyeztetésnek.

2.2.1. Ugyanez mondható az állatok és a növények elnevezéséről, akár, ha határozottan van az alapjelentés megadva (U 'Schlange', FU 'Floh', FP 'Hengst', FV 'Rentierkuh', Ug. 'Hund', U 'Birke', FU 'Himbeere', FP 'Rasen', FV 'Linde', Ug. 'Gras' stb.), akár, ha a jelentéskörre kicsit határozatlanabb az utalás (U 'eine Art Fisch (Sterlett?)', FU 'eine Art Raubvogel', FP 'ein Wasservogel', FV 'eine Art Taube', Ug. 'irgendein Tier', U 'eine Art Beere', U 'eine Salix-Art', FU 'eine Baumart, die man bearbeiten kann: Pappel, Espe, Tanne', FU 'eine Art Nadelbaum', FP 'eine Art saure Wiesenpflanze', FV 'eine Art Baum', Ug. 'eine Weidernart' stb.). Föltűnő azonban, hogy több alapnyelvi növény- és állatnevet latinul (is), azaz tudományos pontossággal ad meg a szótár. Mindig csodáltam azokat a gyűjtőket, akik képesek az uráli nyelvekből följegyzett növény- és állatneveket növény- és állatmeghatározók segítségével latinul is megadni. A magyar és finnugri szavaknál a megfelelő szakirodalom némi ismeretével s kellő idő ráfordításával ez persze lehetséges, egy vogul, osztják, ... szamojéd adatnál azonban ez rendkívül bonyolult lehetett, legföljebb oroszul tájékozódhatott a gyűjtő tudományos precizitással az adatközlő lakóhelyének a flórájáról és faunájáról. Különösen a cári időkben történt gyűjtéseknél az adatközlő orosz tudásának s így a fordításának nem kellett feltétlenül megbízhatónak lennie. Ha pedig a gyűjtő látta is a növényt vagy az állatot, nem kellett okvetlenül tudományos pontossággal ismernie. Ezért elismeréssel (s némi kis bizalmatlansággal) néztem ezeket a növény- és állattan szempontjából precíz jelentésmegadásokat. Ilyeneket több ezer évre visszamenőleg kikövetkeztetni azonban szerintem, vagy csak rendkívül nagy körültekintéssel vagy felelőtlenül lehet. Ezeket a talán szuperprecíz jelentés közléseket megkíséreltem a III. kötetben megadott alapnyelvi jelentések (Register zu den Bedeutungsangaben 250–73) alapján összeállítani, meglepődve láttam, hogy ott többnyire csak a német jelentések találhatók, a latinok nem (természetesen a latin és román nyelvek szószedetében sem).²²

Problémám azonban nemcsak a tudományos precizitással rekonstruált jelentésekből adódik, hanem valamennyi olyanból, melynél nincs 'egy bizonyos ...', 'valamilyen...' hozzávetőlegessé tevő jelző a kikövetkeztethető állat- vagy növénynév előtt. Mert, ha például a *fecske* 'Schwalbe' finnugor megfelelőinek a je-

²² Így például „*σιωμη* 'Salmo alpinus, Salmo eriox, Salmo fluviatilis' U" (325) a regiszter alapján csak az első latin jelentéssel található meg. A csak kérdőjellel egyeztetett lapp és szamojéd halneveknek nincs német fordításuk, azok a regiszter segítségével nem kereshetők meg. Hasonlóképpen *anas, coregonus, cygnus, hirundo, larix, picea, pinus, ribes, tetrao* stb. kezdetűeket is hiába keressük ott. Nem világos számomra egy olyan jelentésközlés mint „eine Art Lilie (bzw. Zwiebel der Lilie); *Lilium martagon*' U" (451); itt egy meghatározatlan liliumfajta, vagy egyedileg meghatározható válfajra történik az utalás?

lentése 'Schwalbe', 'Uferschwalbe', 'Mauerschwalbe' az MSzFE-ben, akkor nincs semmi kétségünk aziránt, hogy e szavak FU előzménye valamilyen fecskéféleségre utalt, s amelyik származéknyelvben ez a szó megőrződött, a lakóhelyükön található fecskefajtát jelöli vele. Az UEW-ben „пăѣкъ 'Schwalbe; Hirundo rustica' FU” állásfoglalásnak látszik: a FU alapnyelvet olyan területen beszélték, ahol ez a pontosan meghatározható fecskéféleség élt.

A nem latinul megadott a flórára és a faunára vonatkozó szavak együttesen ugyanazt a problémát rejtik magukban mint a fecskéről fent mutatott példa. A rekonstrukciók, sőt a rekonstruált jelentés(körök) értelmében az uráli alapnyelvet beszélők olyan vidéken éltek, ahol cirbolya-, erdei-, jegyenyé- és lucfenyőn kívül rezgő nyár stb. is nőtt, ahol menyét, hófajd, bűvármadár, császármadár, cigányhal, valószínűleg még sügér, sirály stb. is élt. Minthogy az uráli, s az utána következő alapnyelvek őshazájának a flórája és a faunája az alapnyelvi jelentésekből kirajzolódik, szükséges lenne ehhez az előszóban állást foglalni arról, hogy hol és mikor történt az uráliak, finnugorok stb. kettészakadása, s a növény- és állatvilág időbeli megváltozása lehetővé teszi-e valamennyi urálinak kikövetkeztetett állat és növény együttes akkori ottlétét. Ha csak arra gondolok, hogy a mézelő méh (melynek neve a mézével együtt finnugor kori árja jövevényszó) és az ennek életét biztosító növényzet elterjedésének időbeli változásai a finnugor őshaza helyének meghatározási vitáiba milyen döntő módon szóltak bele, akkor joggal várható, hogy a jelentések kikövetkeztetése helyességének az igazolására az előszóban vagy megfelelő szakkönyvekre találjunk utalást a flóra és a fauna időbeli változásairól, vagy olyan szaktudósok megnevezését, akik konzultánsként ellenőrizték a megfelelő adatokat, s tudományuk mai fejlettsége szerint az Urál két oldalán az őshazák és vándorutak helyére nem ellenzik 2, 3, ... 5, 6 ezer évvel ezelőttre e növények és állatok kikövetkeztetését. Ha azonban nincs megadva az alapjelentés, csak a nem evidensen odaillő mai jelentések fejlődéséhez kapcsolódik magyarázat (l. MSzFE *fajd*, *nyuszt* stb.), akkor a szótár nem ad módot olyan állításra, hogy nyelvészeti alapon például az uráli őshazában pontosan milyen növények, állatok voltak találhatóak.

A növény- és az állatnevek alapján természetesen valamilyen kép alkotható az őshaza növény és állatvilágáról, de az is elképzelhető, hogy az akkor létezett válfajok közül egyesek már kihaltak, s névátvitellel kapták mai jelentésüket. „Földünk éghajlata soha és sehol nem volt állandó; a változások a földtörténet során végig nyomon követhetők” (Magyar Tudomány 92: 301), ennek következtében a flórája és a faunája is változott, ezért minden egyes szónál e jelentéskörben meg kell a megfelelő természettudományi kutatás eredményeit is nézni. Az ugor őshazát éppen ilyen alapon a ló ugor kori ismerete miatt kell az obi-uborság történeti lakóhelyeinél délebbre helyezni.

2.2.2. Van azonban olyan fogalomkör is, amelynek szókincsében nemcsak kétkedem a kikövetkeztetett alapnyelvi jelentések helyességében, hanem többenél

teljesen valószínűtlennek tartom. Még több mint 50 év után is szinte a fülemben csengenek ZSIRAI MIKLÓS meggyőző szavai, melyekkel fölhívta hallgatói figyelmét arra, hogy *ház* és *ágy* szavunk finnugor eredete semmi esetre sem jelenti azt, hogy a finnugorság házakban lakott, ágyban aludt, hanem csak ezek előzményeire utalnak. Ezt a felfogást vallja az MSzFE is, mert aszerint az *ágy* és megfelelőinek „eredeti jelentése 'valamivel leterített, fekvésre (alvásra) alkalmas hely' ... lehetett”, s ezzel az UEW is egyetért, ennek a német fordítását közli a még lehetséges verbális értelmezés előtt rekonstruált jelentésként. Az MSzFE a *ház*-nál is olyan eredeti jelentést ad meg, mely a nomád életmódnak megfelel: 'fakéreggel vagy állati bőrökkel borított sátor, illetve földbe vájt kunyhó' (különösen, ha e földbe vájt lakóhely annyira primitív, hogy azt akár néhány éjszaka után elhagyhatják, a befedő fakéregget, bőroket pedig magukkal vihetik). Noha az MSzFE megjelenése óta — tudtommal — nem adtak ki olyan tudományos kutatásról szóló beszámolást, mely nomád halász-vadász törzsek letelepüléséről és ezzel egyidejű nomadizálásáról szólna, az UEW a *kota* FU jelentéseiből, 'Zelt, Hütte, Haus', kettő szilárd, állandó lakhelyre utal; rámutat a szó távolabbi, indoeurópai, altaji és egyéb összefüggéseire, hasonló hangalakú és jelentésű szavakra. Ennek ellenére sem biztos, hogy ez a szó ezen érintkezések idején épített házat, s nem lakhelyül használható alkalmi befedett területet jelentett. Ennek a valószínűsége attól sem nő meg, hogy esetleg még régebbi szinonimája is akad: „*mätt3 (m3tt3)* 'Haus Zelt, Hütte' FP ?U”, melyben azonban csak a *szamÉ* és *szamD* adatok egybevetése biztos, ezeket szögletes zárójelben, előtte kérdőjellel kapcsolja a szótár a FP adatokhoz. A szamojéd adatokat JANHUNEN (SW 90) **mät* 'Zelt, Heim' összamojéd rekonstrukcióból származtatja (erre az UEW nem utal). Minthogy a finnugor szavaknál 'Haus' jelentés a kérdőjellel a szamojéd adatokhoz vonható adatok közül csak a cseremiszenben található, ezért ez még a FP alapnyelvre sem lenne biztos rekonstrukció, az urálira teljesen önkényes. Itt említhető még „*tala(-s3)* 'Stange, Gerüst; am Baum angebrachtes Gerüst; Hütte' FP, ?FU”, ahol a finn és a votják alapján a FP 'kunyhó' kikövetkeztetése reális, az azonban évezredekkel későbbi időpontot jelent, mint az amúgy is csak kérdőjeles FU, ahol a jelentést a kérdőjeles vogul adatok nem támasztják kellőképpen alá. A KL 'Scheune' lehet ugyanis későbbi jelentésfejlődés eredménye, az É és a többi KL adat élelmiszer felaggatására szolgáló rúdra vall. A szó esetleges indoeurópai kapcsolatai sem teszik föltétlenül szükségessé a 'kunyhó' jelentés kikövetkeztetését.

Szibériai rokonaink népmeséiben a házhoz éléskamra is tartozik, ennek építését az UEW már az uráli korra datálja: *nile* 'auf einem Pfahl stehender Speicher' U. Ez lapp, vogul és szamojéd tagú etimológia. JANHUNEN az összamojédra 'Schutz (aus Birkenrinde) (?)' jelentést következtet ki (SW 101), az 'épület' jelentés lehet későbbi fejlemény, s csak itt-ott.

A csak három finnugor nyelvből adatolt biztos egyeztetésként közölt „*kilä* (külä) 'Wohnung' FU finn (és finn > lapp) tagjának 'falu' jelentése késői fejlődés

eredménye lehet, hasonlóképpen a vogul 'ház' sem föltétlenül nagyon régi; a lapp igék látogatásra, időtöltésre, sátrakban való járkálásra, csevegésre utalnak, így föltehető, hogy a rekonstrukció 'Wohnung' szava nem épületben levő lakásra utal, hanem bármilyen, az időjárástól védő barlangot, lombsátort, sátrat jelenthetett az alapnyelvben.

Az épület alkatrészeire vonatkozó alapjelentések között sem találtam egyet sem, melynek alapján igazolni lehetne az uráli vagy a finnugor kori építkezést.

Az „*owe* 'Tür' U” esetében JANHUNEN is ugyanezt az alapjelentést következteti ki (SW 29) — az UEW nem hivatkozik erre a munkára. Ez a jelentés azonban, mint az obi-ugor adatokból látható, 'nyílás', 'torkolat' stb.-ből is származhat, a sátor, sőt akár a barlang bejáratát is jelölhette eredetileg.

Az összetartozó két permi taghoz csupán kérdőjellel hozzákapcsolt finn (> lapp) és magyar tagú „*čara* 'Angel, Tüangel, Zapfen' FU” esetében az 'Angel' > 'Tüangel' jelentésfejlődés akár mindegyik nyelvben külön is bekövetkezhetett az építkezéssel kapcsolatos új szóanyag szükségessé válásakor.

Utolsóként említhető még egy rekonstrukció, melyből az uráli korban a kunyhó ismerete következhetne, de ez sem meggyőzőbb az eddigieknél: „*laps3* 'Raum hinter der Feuerstätte (in der Hütte)' U”, kérdőjellel néhány lapp adatot hoz kapcsolatba számÉ-val: a jurák 'Kasten, Truhe, Kiste' és a jensiszeji 'Gefäß, Kiste' nem kunyhó berendezésére utal, hanem szánon, szekéren tartható ládaféleség lehetett. Erőszakolt ezeket a jelentéseket a kérdőjellel hozzájuk kapcsolt lapp szavak mai jelentését urálinak minősítve, abból levezetni. A ház berendezéséhez tartozó „*čáč3* (čoč3) 'eine Art Pritsche' FU” mai osztják, zürjén, votják jelentése valamilyen halász-vadász nomád népeknél szánon, csónakon szállítható bődön-láda eredetiből fejlődhetett.

Egy gyenge, csak finn és magyar tagú igei egybevetés utal építkezésre: „*rakk3* 'bereiten, bauen, errichten' FU”. Még, ha tarthatónak is bizonyulna ez az etimológia, akkor is a 'készíteni' alapjelentésből minden mai jelentésármányt levezethető.

A finnugor nomád halász-vadászok szókincsébe a kérdőjeles finnségi adatok alapján besorolható „*pal3* 'Dorf' Ug., ?FU” sem meggyőző. Művelődéstörténeti szempontból nagy különbség a kétféle rekonstrukciós lehetőség, mert ha az ugor korra valami esetleg kikövetkeztethető, abból nem következik, hogy ugyanaz a fogalom több ezer évvel előbb, a finnugor korban is ismert volt. Egyébként a magyarok és az obi-ugorság történetének az ismerete nem nagyon szól amellet, hogy az ugorság kettészakadásakor akár ők, akár szomszédai, már falvakba települtek volna (ha a szomszédok falvairól volna szó, arra inkább jövevényszó utalna), inkább sátortábor vagy szekértábor létezhetett akkortájt.

A 'ház', 'falú' és a többi e fogalomkörbe tartozó rekonstrukció megítéléséhez jó volna még azt is tudni, hogy az Urál két oldalán milyen távoli időkig követhető vissza az építkezés. Azt tudjuk, hogy a mediterrán vidékeken, keleten egészen Kínáig több ezer éves a múltja, a sztyeppei és a tundrai nomádság építkezésének a

koráról azonban jó volna régészeti kutatások eredményeit is megszólaltatni. Ezek ismerete nélkül csak remélni lehet, hogy a finn-permi és a finn-volgai alapnyelvre kikövetkeztetett épületek, épületalkatrészek jelentésének helyességét művelődéstörténeti okokból nem kell megkérdőjelezni.

2.2.3. Az öltözködéssel kapcsolatos rekonstrukciók között is akad olyan, mely nem hozható összhangba a nomád népekről való elképzeléseinkkel.

Az természetes, hogy a testét állatok bőrével fedő nomád ember talált vagy csinált egy lyukat a lenyúzott bőrön, hogy azon átdughassa a fejét: *ruk3* 'Kopfloch des Kleides' U esetében azonban nem evidens az obi-ugor 'gallér' és az ahhoz csak kérdőjellel kapcsolható jurák szó alapján a jurák jelentést U-nak minősíteni; egyébként a 'ruha' nem a természetben készen talált holmi, hanem 'készítmény' (l. ÉrtSz.). A nyakba akasztott bőrt már ősidők óta rögzíthették a derékon állati vagy növényi eredetű kötélféleséggel, az 'öv' elődjével: *jäje* 'Gurt, Gürtel' U, *wiñä* 'Gurt, Gürtel' FU, ?U. A különböző testrészek fedésére szolgáló öltözködésdarabok nevüket esetleg már nagyon régen a testrésztől vehették át: *soja* 'Arm → Ärmel' U, *äl3* 'Schoß (des Kleides)' FU, *šopa* 'ein hemdertiges Kleidungsstück' FU, a két utóbbinál talán a megfogalmazási mód ('ruha', 'ing', ruhadarab' minthogy azok 'készítmények',) túlságosan modern. Viszont a csak számÉ szempontból nem kérdőjelezett *šuma* 'Tuch, Kopftuch, Mütze' U jelentése már nem teljesen problémamentes, mert a (fej)kendő szövés vagy esetleg kötés, horgolás eredménye. Észak nomád népei pedig — szövésstudományuk régiségéről tudtommal nincsenek bizonyítékok — szövőszéket aligha ismerhettek, az letelepült életmód mellett használatos, a horgolás, kötés régiségéről úgyszintén nincsenek ismereteim, a néprajz általában csak hímzésről tájékoztat. A *peš3* 'Fausthandschuh' FU mint készítmény nehezen illeszthető a nomád finnugorság ruhatárába. Minthogy a láb befedésével kapcsolatosan ma sem nevezzük harisnyának az erre szolgáló, de a láb formáját nem követő rongydarabot, hanem kapcának, ezért ennek a biztosan jó etimológiai összeállításnak a kesztyű elődjére, valami kézre való kapcára kellett utalnia, a megnyúzott állat bőréből egy a kéz védelmére alkalmas rész — fül vagy farkok — lehetett, vö. *kips3* (*küps3*, *käpsä*) 'Fell von den Pfothen, Beinen der (Pelz)Tiere' FU.

2.2.4. (Elfogadhatatlan szerintem két magasabb számnév kikövetkeztetése. Fel fogásomat erről azért közlöm zárójelben, mert csak 1989 óta adtam ezt elő, s csak legújabbán írtam meg, l. MNy. 89: 144–63, 296–311, részletesebben a FUF-ban sajtó alatt. Az UEW anyagából is látható, hogy a számnevek 6-ig bezárólag minden finnugor nyelvben közösek, a finnugor örökségbe tartoznak. Növekvő értékkel 7-től kezdve egyre későbbi alapnyelvben keletkeztek s található meg annak valamennyi leszármazójában, l. az UEW-ben Ug. '7', '8', FP '7', FV '8', '9' és a csak a finnben és a mordvinban meglevő FV '10' etimológiáját. Ezzel a szótár hallgatólag elismeri, hogy az ősperrinél régebbre nem datálhatók '8', '9' és '10' a zürjénben és votjában, valamint az ugor nyelvekben '9', '10' (melyek

különnelvieket). Elfogadhatatlannak tartom azt az érvelést, hogy a finnugorság ismerte ezeket a számneveket, de elfelejtődtek, mert egyrészt ha lett volna számrendszerük, a számnévrendszer belső szabályai szerint ezek a magasabb számnevek alkotásakor azok építőkövei lettek volna, másrészt teljesen valószínűtlen, hogy 6-ig minden számnév mindenütt megőrződjék, 7-től kezdve pedig növekvő értékkel egyre később mindenütt kicserélődjenek. Ha ehhez még azt is figyelembe vesszük, hogy 10 és többszöröseinek a megnevezése a finnugor nyelvekben legalább 15-féle, s hogy 11-től a nem kerek számok neve a nyelvek különletében, sőt a nyelvjárások elkülönülése után alakult ki, akkor nyilván nem illogikus azt állítani, hogy a finnugor korban csak 6-ig tudtak számolni. Márpedig, ha a számok csak 6-ig ismertek, akkor jövevényszóként sem '100', sem '1000' nem kerülhetett a finnugor alapnyelvbe. A FU * *śata* származéka azonban megvan minden finnugor nyelvben, jelentése — néhány lapp nyelvjárás kivételével — mindenütt '100'. A probléma ugyanúgy oldható meg, mint az ugor–permi, s esetleg még mordvin '20' esetében, „valószínű, hogy ... korai finnugor előzménye még nem absztrakt számnév volt” állítja erről az MSzFE és az UEW is; WICHMANN még világosabban, egyértelműbben foglalt állást a számnévi eredet ellen: szerinte eredetileg föltehetően meghatározatlan vagy többé vagy kevésbé meghatározott mennyiséget jelölt, mely később vált '20' jelentésűvé (MSFOu. 52: 347). Hasonló jelenségre gondolhatunk itt is, például halból, állatok lenyúzott bőréből stb., körülbelül minden ujjhoz rendelték egyet, aztán ilyen összetett egységből újra ennyit rakhattak össze. Amikor a számlálás tudománya, akárcsak tizesével számolva, eljutott 100-ig, ennek a mértéknek a neve alkalmas volt e szám megjelölésére. Egyes lapp területeken még egy harmadik alkalommal is megszámlálták az összetett egységet, s ott ez az öröklött mértéknév '1000'-ré vált. Az amúgy is bizonytalanabb *śasra* (≈ *śarsa*) 'tausend' FU esetében az UEW biztosra csak a permi, illetve az obi-ugor tagok egybevetését veszi, ezeket egymással csak kérdőjellel egyezteti, s számol a későbbi átvétel lehetőségével, mely szerintem sokkal valószínűbb.)

3. Már többször említett lemondó levelemben az UEW-től való távolságtartásom legfőbb okának az osztják, közelebről a déli osztják adatok közlés módját jelöltem meg. Az átírás, a transzkripció problémája az uralisztikában jól ismert, sajtóságos, az obi-ugrisztikában és a szamojédelológiában folytonosan fölvetődő kérdés.

3.1. Közismert tény, hogy a magyar nyelvi adatok rögzítése a latin följegyzésére kialakított ábécével eleinte nehezen ment, elég sok időbe telt, míg kialakult mai írásrendszerünk, az ékezetek és a kettős betűk bevezetésével. Az is általában ismert tény, hogy nyelvrokonaink létezéséről tudományos szinten csak a 18. század végén kezdett szó lenni, a rokonság bebizonyításához vagy elvetéséhez azonban sokáig nem állt elég és megbízható anyag a tudósok rendelkezésére. Tulajdonképpen csak a múlt század 40-es éveiben indult meg a nyelvi anyag szándékos, tervszerű gyűjtése, részben olyan feljegyzési móddal, ahogyan éppen sikerült (például REGULY a magyar és a német helyesírásból vette az *sch*, *ch*, *ny*, *ty* jelö-

lésmódokat), a finn képzett nyelvészek (CASTRÉN, AHLQVIST) az indoeurópai jelöléseket alkalmazták. A század végére a finn tudósok fonetikailag pontos följegyzési módot igényeltek. A századforduló táján Finnországból jól képzett, fonetikus pontos lejegyzésben gyakorlott fiatal nyelvészek gyűjtöttek uráli nyelvanyagot. Ezáltal viszont a közlésmód bonyolulttá vált, s természetesen az egyszerűbb, célvezetőbb közzététel igénye merült fel különösen azután, hogy századunk harmincas éveiben létrejött a fonológiai iskola. Ettől kezdve az volt a cél, hogy csak a nyelvileg releváns, értelemmegkülönböztető jelenségek megadásáig terjedjen a följegyzés pontossága, az értelemmegkülönböztető fonémák helyenként felbukkanó realizációs variánsai nélkül.

A régi osztják anyag közlését a közzétételi igények és elvárások változása alig érinti. REGULY, CASTRÉN, AHLQVIST, PATKANOV és PÁPAY JÓZSEFNak életében megjelent munkáit betűhíven szokás idézni, esetleg egy-két betűt modernebb transliterációval. A fonetikailag kitűnően iskolázott finn gyűjtők, K. F. KARJALAINEN és H. PAASONEN (osztják gyűjtőúton 1898–1902, illetve 1900–01) saját gazdag értékes anyagukból kizárólag maximális fonetikus pontossággal publikáltak. Mind a ketten fiatalon 1919-ben haltak meg. Hagyatékukból a szótári anyagot az ő publikálási módjuknak megfelelően adták ki 1926-ban, illetve 1948-ban. A fonematikus egyszerűsítést igénylő korszellem a KARJALAINEN és PAASONEN kiadványaiból történő idézéskor — s részben még PÁPAY posztumusz, de még tőle magától KARJALAINEN kritikájának a hatására „fonetikailag pontosított” kiadványaival kapcsolatosan — lép fel követelően. E követelmény szellemében W. STEINITZ — elsősorban KARJALAINEN disszertációja és PAASONEN posztumusz szótára alapján — kidolgozta az osztják fonematikus átírási rendszerét, melyet tanítványai s sokan mások, így az UEW is, mai napig használnak.

3.2. STEINITZ a sok osztják nyelvjáráshoz természetesen nem egységesen, hanem nyelvjárasterületenként különböző átírást készített. Különösen eltérő a keleti és a nyugati nyelvjárásokra adott átírási rendszere. Voltak ugyanis olyan keleti osztják, közelebbről V Vj. adatközlői, akiknek a beszédében észrevette a magánhangzó-illeszkedést, s e z u t á n , mint beszámol róla, azt meglátta KARJALAINEN anyagában is, mert addig a vokális harmónia erdejét a diakritikus jelek számtalan fájától nem látta (GOstjVok. 4–5). E felismerésnek megfelelően átírási rendszere a keleti nyelvjárásokban megőrzi a magánhangzók illeszkedését. STEINITZ saját nyugati adatközlői beszédében nem hallott illeszkedést, legföljebb gyér nyomokat vett észre. Teljesen figyelmen kívül hagyta PAASONEN úti jelentésében a beszámolót az általa vizsgált nyelvjárás illeszkedési viszonyairól (JSFOu. XXI/5: 13–14), noha arra ZSIRAI még külön is figyelmeztette (NyK 51: 87). A nyugati, azaz az északi és a déli nyelvjárások átírásánál nincs arra tekintettel, hogy a két jól képzett finn gyűjtő egy-egy betűjel definiálásakor magas vagy mély hangrendű vokálist ad-e meg.

3.3. Az osztyák magánhangzók STEINITZ javasolta átírási rendszere — noha érvelési hibáit eleinte alig láttam — számomra sohasem volt meggyőző, ezért nem is használtam, korszerűtlenül, fonetikusán idéztem a finnek gyűjtéseiből. HAJDÚ PÉTER tanácsára ki kellett volna dolgoznom egy másik átírási rendszert, ezért hozzáfogtam a meglevő főlülvizsgálatához. Minthogy az 50-es évek végén megjelentek keleti osztyák tankönyvek, azok szövegeinek és a finnek följegyzéseinek az egybevetésével a keleti nyelvjárások átírását tisztáztam, lényegileg kis javítással STEINITZ átírását fogadva el (NyK 61: 247–65, 427–39, 62: 255–79, UAJb. 36: 188–92). Hasonló korrekciót alkalmazott később L. SCHIEFER is.

A nyugati osztyák átírási rendszeréről csak sokkal később és részletekben tudtam a véleményemet kialakítani. A munkám úgy alakult, hogy a déli nyelvjárásokkal kapcsolatosan erre hamarabb volt szükségem. A finn–magyar kulturális egyezmény előkészítésekor az 50-es évek végén fölkeresett két finn akadémikus, E. ITKONEN és K. VILKUNA, s megkérdezték, vállalnám-e a kéziratban levő osztyák szöveganyagát kiadását, mert akkor beleveszik a kultúregyezménybe. Vállalva e munkát KARJALAINEN és PAASONEN helyszíni följegyzéseiből kellett a szövegek és a nyelvtani följegyzések kiadásához látnom, ehhez a megfelelő átírást megcsinálnom. A fonetikusán pontos, sőt túlságosan pontos és a kívánt fonematikus átírás kérdését a helyszíni följegyzések alapján teljesen új szemszögből ismertem meg.

KARJALAINEN minden nyelvjárásból készített pontos fonetikai följegyzéseket, az anyaggyűjtést azonban nem végezte bonyolult fonetikai diakritikus jelek alkalmazásával, hanem szinte — anakronisztikusan fogalmazva — fonematikus följegyzéssel. Publikációinak bonyolult precíz átírása a fonetikus följegyzések figyelembevételével a kiadáshoz készült! A szövegek átírásakor még arra is tekintettel kellett lennem, hogy az előforduló szavakat j e g y z e t e l é s n é l k ü l is meg lehessen találni KARJALAINEN posztumusz szótárában. A helsinki Finnugor Társaság elfogadta azt a javaslatomat, hogy a kiadáshoz a mássalhangzókat nem látjuk el utólag diakritikus jellel, azok a helyszíni följegyzés pontosságával kerülnek kiadásra, minthogy ez nem akadályozza a szövegbeli és a szótárbeli adatok azonosítását. A magánhangzóknál azonban rendkívül nagy az eltérés, ezért a szövegközlés vokalizmusát a szótár címszavainak megfelelően írtam át, a szöveg előszavában táblázatosan közöltem a használt betűk fonémaértékét (KV I, 012), a helyszíni följegyzések magánhangzójeleinek a megváltoztatását a kiadáshoz pedig a nyelvi és tárgyi magyarázatok első kötete (hasábkorrektúrája elkészült) tartalmazza. Ez a végre is hajtott terv elodázhatalanná tette a fonematikus átírás vizsgálatát.

E vizsgálat során eredményeim sokban mások lettek, mint STEINITZ déli osztyák átírásában található. Nekem szövegeket kellett vizsgálnom, melyben képzett és ragozott szavak voltak, STEINITZ viszont elsősorban KARJALAINENNAK az első szótag vokalizmusáról írt disszertációjának a példaanyagára támaszkodott, azaz két és egyszótagú szavakra és szótövekre, valamivel hosszabbakra csak nagyon ritkán. STEINITZ korrektúrai jegyzetben utal arra, hogy KARJALAINEN szótárának megjele-

néséről hallott, de még nem látta (GOstjVok. 01), tehát még annyit sem láthatott KARJALAINEN déli osztyák szövegeiből, amennyi a szótári példamondatokban található. Így STEINITZ nem tudhatta, hiszen CASTRÉN és PATKANOV pontatlan följegyzéseiből ez nem derül ki, hogy a déli osztyák nyelvjárásokban a ragoknak magas és mély hangú alakjuk van. A szövegek átírásakor nekem természetesen föl kellett a kérdést tennem (minden magyar, nem nyelvész is föltette volna), hogy mikor használják a képzők, ragok magas, s mikor a mély hangú alakját. Az írásképet szemlélve a kérdés így hangzik: KARJALAINEN milyen betűket írt magánhangzókként a magas, illetve a mély hangú ragok, képzők előtt, majd a fonetikusán finom átírásban azt hogyan módosította a kiadáskor. Természetesen főként az első szótag vokalizmusa volt ilyen szempontból a legfontosabb és a legváltozatosabb, mint-hogy ott több vokális fordul elő, mint hátrább. Így vizsgálva a betűjelek fonémaértékét három, illetve négy magánhangzónál más eredményre jutottam, mint STEINITZ és követői. STEINITZ *o*-val és *õ*-val nemcsak olyan diakritikus jelekkel körülkerített *o* betűjeleket ír át, melyek KARJALAINEN adta definíció szerint is *o*-hang, hanem olyanokat is, melyek KARJALAINEN szerint az *o* (*õ*)-nál *p a l a t á l i s a b b*, melyek fölött egy pont, vagy alattuk egy előre mutató nyíl, $\underset{\sim}$ van, s melyek elég ritkák, főként *k, η, γ*, de még *p, m, w, j* és jésített mássalhangzók mellett található. A szövegek tanúsága szerint az első szótagbeli *o, õ*-t mély hangú további szótag, képző vagy rag követi, ha viszont *ó, o, ô, õ* stb. van az első szótagban, az összes többi szótag magas hangrendű. Ha ezeket a betűjeleket KARJALAINEN definícióinak megfelelően (OL 09) *õ*-féleségnek tekintjük, akkor a szó magas hangrendű, *o*-félével pedig nincs hangzóilleszkedés. Hasonló eredményhez jutottam a veláris *e*-vel kapcsolatban is, mely az első szótagban nagyon ritka, s melyet STEINITZ a palatális *e* változatának tekintve fonematikusan *e*-vel tart átírandónak. A kérdéses *ę, ę*-t követő szótagban azonban mindig mély a magánhangzó, s mély ragok, képzők követik. Ráadásul a veláris *e* nem első szótagban, ragban, képzőben nem is ritka — ez természetesen STEINITZ anyagából ki sem derülhetett. Ilyen esetben az előző szótagok mind mély hangúak. Ragban, képzőben a veláris és a palatális *e* ugyanolyan pár, mint *a* és *á*. Ugyanez állapítható meg a veláris *e*-nél még ritkább veláris *i*-ről is. A veláris *e* és *i* palatális átírása és az *õ, õ* hangoké meg *o, õ*-val eltakarja a magánhangzók illeszkedését. Az én átírásom szerint értelmezve a fonémaértékeket, azaz a KARJALAINEN adta definícióknak hitelt adva, KARJALAINEN déli osztyák szövegeiben lényegileg ugyanolyanok az illeszkedési szabályok — némi kisebb helyi jellegű eltérésekkel — mint amilyent PAASONEN a Konda mentén megfigyelt.

3.4. A szövegek kéziratának a vizsgálata nemcsak a kiindulást helyezheti az első szótagról az utolsóra, hanem még az érvelési anyag is más megvilágításba kerül. A veláris *e* STEINITZ szerint a palatális *e* variánsa $\chi, \eta, \eta\chi, \eta\eta$ előtti helyzetben (GOstjVok. 23). KARJALAINEN kéziratot szövegeiben ilyen betűk egyáltalán nincsenek! Végigolvashatjuk KARJALAINEN déli osztyák

szövegföljegyzéseit (KV I, 1–256), sőt még PAASONEN négy kötetét is (PV I–IV), sehol sem találunk bennük χ -t. Így teljesen kizárt, hogy egy nem létező betűjel okozhatta volna, hogy előtte KARJALAINEN a palatális *e* helyett annak mélyebb változatát hallotta és jegyezte volna föl. Minthogy azonban $(-)\xi\chi(-)$, $(-)\xi\eta(-)$, $(-)\xi\eta\chi(-)$, $(-)\xi\eta\eta(-)$ kapcsolatokat találunk (KV I, 1, 12, 16, 39, 69, 70, 75, 159, 167, 201, 212 stb.), ezért nyilvánvaló, hogy az ilyen szavaknál KARJALAINEN a kiadásra való előkészítéskor *e* kapcsolatokban — éppen úgy, mint *ox*, *oh*, *oηχ*, *oηη*, *ax*, *ah*, *aηχ*, *aηη*, *ux*, *uh*, *uηχ*, *uηη* stb. esetén — jelezte diakritikus jellel, hogy a veláris magánhangzók környezetében χ , γ , η , $\eta\chi$, $\eta\eta$ képzési helye hátrább van, mint magas hangok mellett. Disszertációjában, cikkeiben, azok átírását követő posztumusz szótárában az látható, hogy a szó, vagy annak legalább egy része hátrább képződik. Nem a χ , γ , η , $\eta\chi$, $\eta\eta$ diakritikus jele az ok, hogy mellettük veláris *e*, *i* található, hanem éppen fordítva a helyszínen följegyzett veláris *e*, *i* és valamennyi más veláris magánhangzó (*a*, *ä*, *o*, *ö*, *u*) okozza, hogy a fonetikusán precíznek szánt kiadásban χ , γ , η , $\eta\chi$, $\eta\eta$, is kap a képzés közelebbi helyére utaló diakritikus jelet. A KARJALAINEN kiadta osztyák anyagban a helyszíni följegyzések ismerete nélkül nem volt megállapítható, mi az ok, s mi az okozat.

Az [ö], [õ] törlésekor a déli osztyák fonémaállományból STEINITZ arra hivatkozik, hogy ezek *k*, η , γ és jésített mássalhangzók, meg *p*, *w* (vagyis nagyjából a mássalhangzók fele) mellett fordulnak elő, ahol szerinte [o], [õ] nem található. Noha egyik osztyák nyelvjárásból sem ismerünk még 3000 szót sem, ennek ellenére nem nagy fáradsággal összeszedhető legalább 20 szó, melyben *j*, *ń*, *ť* előtti helyzetben a Demjanka és az Irtis vidékéről származó följegyzésekben *o* van, s ugyanennyi szóval (könnyen akár többel is) igazolható, hogy η előtt, különösen az $\eta\chi \sim \eta\eta$ mássalhangzó-kapcsolat előtt nem is ritkaság az *o*. Az tény, hogy a Konda mentén beszélt nyelvjárásokban a szóközépi *-oj-* hangkapcsolatoknak csaknem a felében valamennyi adatközlőnél *-õj-* felel meg. Minthogy azonban a magánhangzó-illeszkedés helyi szabálya szerint *j*, *ń*, *ť* s más jésített mássalhangzót követően az úgynevezett palatális attrakció miatt a mélyhangú kezdetű szó magashangúan folytatódik, e magas folytatás hatására az első szótag *o*-ja *õ*-vé asszimilálódhat. Ennek ellenére legalább 10 példával igazolható az *-oj-*, *-on-*, *-ot-* kapcsolat létezése mindhárom folyó mentén, különösen, ha a csak egy nyelvjárásból följegyzett adatokat sem hagyjuk figyelmen kívül. Az *-õη-* kapcsolat veláris megfelelőjeként az *-on-*, illetve *-õηk-*, *-õηγ-* mellett *-onηχ-*, *-onηγ-* létezése nem törölhető a bizonyítékok sorából arra való hivatkozással, hogy ezekben a diakritikus jel — *-onη*, *-onηχ*, *-onηγ* — indokolná az *o* ejtését a variáns *õ* helyett. A helyszíni följegyzésekben és annak megfelelően a szövegkiadványokban diakritikus jel nélkül követi η ($\eta\chi$, $\eta\eta$) az *o* betűjelet. A *k* és a χ viszonyáról a déli osztyák ősi szavaiban szükséges arra az ugor hangtörténeti tényre hivatkoznom, melyet az MSzFE-ből bárki fáradság nélkül ellenőrizhet: a *k* és a szó palatalitása összefügg egymással. A magyar szókezdő *k* csak magashangú finnugor és ugor szavakban maradt válto-

zatlanul *k* (MSzFE 343–83), a mélyhangúakban *h-* lett belőle (uo. 237–313), vagy a magyarban vált magashangúvá, i. *hegy, héj, here, hervad, hölgy, hős*, vö. még *him*. Az osztyák nyugati nyelvjárásaiban ez a hangrendi törvény nemcsak szókezdeten érvényesült, *k* a palatális szavakban változatlan maradt, a velárisokban χ lett belőle (l. Die Vertretung des Inlaut *-k im Obugrischen, ÉtFOu. 10: 129–31), így egyrészt *kő, ök, őη, őηk*, másrészt *χο, οχ, οη, οηχ* hangtalálkozások jöttek létre. Ugyanez *ő* és *ö* viszonya az OL-ben és a KT-ban.

3.5. Egyébként mindig érthetetlen volt számomra az az érvelés, hogy *k-t* követően, valamint *k* és *ηk* előtt az osztyákban jól dokumentált *o* hang helyett variánsként az érvelők szerint ott nem is létező *ö* hangot ejtenék az adatközlők e mássalhangzók hatására, hiszen ezekről a mássalhangzókról a nyelvészek azt tartják, hogy velarizálják a környezetüket. Etimológiai szótáraink rendszeresen számolnak mélyítő hatásukkal, i. *fog* 'Zahn', *fogoly, ragad, rüg* magyarázata (MSzFE, UEW, vö. MIKOLA, NéprNytud. 8: 23), ahol egyúttal *fogoly* mélyhangú mordvin megfelelőjét is ugyanezzel indokolják, továbbá *vő* szavunk osztyák megfelelőinek mélyhangúságát a vokalizmus szempontjából konzervatív keleti nyelvjárásokban, ahol STEINITZ maga is *η* mélyítő hatásáról („Verdunkelung” l. GOstjVok. 130, 114, l. még a 171. jegyzetét) szól. Miért okozná egy mélyítő hatású környezet annyira következetesen nem létező magasabb hangú variáns ejtését, hogy a Konda menti gyűjtésekben egymástól függetlenül ugyanazokban a szavakban jegyezte fel KARJALAINEN is és PAASONEN is az *őη* variánst, s 'pontatlan' följegyzésben ugyanazokban látható *οη*, melyet melleleg további veláris szótag követ, az *őη*-öt pedig palatálisok.

3.6. KARJALAINEN szövegeinek ilyen szempontú feldolgozása után megírtam, hogy az *ö, ő*, valamint a veláris *e, i* hangok nem variánsok, hanem fonémák a déli osztyák nyelvjárásokban, l. Vokalharmonie und Vokalbestand im Südostjakischen (FUF 37: 1–70). PAASONEN följegyzéseivel még külön is foglalkoztam. Úti jelentése alapján az általa tanulmányozott Konda-osztyák nyelvjárás magánhangzói ugyanazt a képet mutatják, mint amire KARJALAINEN szövegeinek vizsgálatából jutottam (l. Paasonen als Vorläufer der Phonologie in seinen Reiseberichten, ALH 20: 329–45). PAASONEN szövegeinek a kiadásakor (PV I–IV.) az általa kifejtett értelmezést követtem a magánhangzók jeleinek modernizálásában (ez található posztumusz szótárában is), a mássalhangzókat itt sem láttam el utólagos fonetikus jelekkel (l. PV I, 09–012).

A finnugor nyelvek fonetikus szempontból túlságosan precíz, nyomdai szempontból pedig túlságosan bonyolult följegyzésmódjának egységesítését, mint az UEW előszavából látható (012), az UEW tervezett munkálatai aktuálissá tették, 1973-ban meg is jelent „Az FU-átírás egyszerűsítése” (Castrenianumin toimitteita 7, 147 l.), melyben GULYA J. az osztyák magánhangzókkal kapcsolatosan változtatás nélkül (még a sajtóhibákat sem javítva) közölte STEINITZ elgondolásait (105–8), mintha annak megjelenése óta ezzel a problémával senki sem foglalko-

zott volna, másféle átírás szóba sem jöhetne. A finn kollégák fölszólítottak hozzá-
szólás írására, ami meg is történt.

Addig is, amíg ez a hozzászólás elkészült és megjelent, több alkalommal fog-
lalkoztam ezzel a kérdéssel írásban. Ezek közül a két legfontosabbat említtem:
KARJALAINEN déli osztják szövegeinek az előszavában szükséges volt a szerintem
helyes transzkripciót megadnom (KV I, 012–014), s minthogy a probléma évek
óta intenzíven foglalkoztatott, akadémiai doktori disszertációm tárgyát is ebből
merítettem (Az osztják fonémák kölcsönhatása. 1976, gépirat 582+81 l.). Ez vi-
szont azt jelenti, hogy 3 opponens és 7 bíráló (7 igen szavazattal) kénytelen volt
állításaimmal kapcsolatosan állásfoglalásra. A disszertációnak körülbelül a har-
madrésze megjelent *Morphonematische Untersuchung der ostjakischen
Vokalharmonie* címen (BiblUr. 2 (1977). 192 l.), a transzkripció szempontjából
leglényegesebb része a KV I. magyarázó köteteiben fog megjelenni (körülbelül
500 hasáb a korrektúrája), a fonotaktikai részt még elő kell a kiadásra készítenem.

A finn kollégák felszólítására írt „Einwände gegen die »Vereinfachung der FU-
Transkription« vom ostjakischen Standpunkt” (JSFOu. 76: 83–98) 1980-ban
még csak elsősorban déli osztják szempontú kritika volt. Az északibb osztják
nyelvjárások fonematikus vizsgálatához csak később jutottam, részben STEINITZ
hagyatékában maradt osztják följegyzései közül a Ni., Keu. és Atl. szövegek fel-
dolgozásakor. Azt vitathatatlanak találtam, hogy STEINITZ hagyatéka csak az ő
átírásában adható ki, ugyanúgy, ahogyan szótárában idézett belőlük. A hagyaték
kiadásában azonban csak azzal — a munkát szorgalmazók által is elfogadott —
feltétellel vettem részt, hogy egyrészt az előszóban *expressis verbis* benne legyen:
a követett átírást változatlanul nem tartom helyesnek, másrészt az általam földol-
gozott nyelvjárások magyarázó részében kifejthessem a kéziratok hangjelölésének
és az átírásnak a viszonyát (l. OA III, 013–4, 250–77, 290, 296–99, 304–5,
321–22, 327–43).

Az UEW első füzetének megjelenése előtt az osztják transzkripciót
Mátrafüreden 1979-ben alaposan megvitattuk [BiblUr. 7, (1984)], s itt egy ideig
azt reméltem, hogy G. SAUER válaszol egy kifogásomra átírásukkal kapcsolatban.
Említette ugyanis, hogy szerintem STEINITZ még KARJALAINEN szótárának ismere-
te előtt, szavak és szótövek alapján, ragozott, kép-
zett szavak, mondatok ismerete nélkül dolgozta ki átírását,
melyet a szótár példamondatai alapján nem ellenőrzött. SAUER szerint ez tévedés,
mert ők feldolgozták a csak a szótárból megismerhető
nyelvjárásokat is. Azaz a probléma mellé válaszolt. A kutatópontok
sűrítése, több nyelvjárás első szótagi hangjelölésének a vizsgálata nem deríthet
fényt a ragok, képzők illeszkedésére. (Egyébként ismertem valamennyi nem publi-
kált eredményt, STEINITZ mindenről küldött másolatot, tudtam, hogy a DT nyelv-
járás ő hangjának a létezését elismeri.)

A felsorolt publikációk után, miután az UEW munkálatainak a vezetője, RÉDEI KÁROLY is a magánhangzó-illeszkedéses nyelvjárások közé sorolta a déli osztjakot (NyK 78: 418), eléggé meglepett, hogy az UEW úgy alkalmazta STEINITZ átírását, mintha a munkatársak valamennyien azt helyesnek tartanák, s az egyedül lehetségesnek. Ezzel az átírással megszűnt a hangrendi megegyezés a magyarral, például *ék* megfelelőjét osztjDN *tonk*-ként adják meg; a déli nyelvjárások rossz átírása miatt úgy tűnik, mintha azokban a FU szókezdő *k veláris szavakban is megmaradhatott volna, i. *könyök*, *köz*, *közép* stb. osztjDN megfelelőit az UEW átírásában. Valamennyi osztják nyelvjárásban illeszkedés nélkülinek látszik a veláris *ángy*, *ij* megfelelője, a veláris *†jó* 'folyó' KARJALAINENNál mélyhangúnak följegyzett megfelelője pedig palatálisnak a DN *jexə* alakban közölve.

Ha tiltakozás nélkül vállalnám a közösséget az UEW szerzőivel, azt a látszatot kelthetné, mintha föladtam volna saját fonematikus értékelésemet, illetve hogy az átírás kérdését lényegtelennek tartva, hol így, hol úgy járok el. KARJALAINEN déli osztják szövegeinek nemsokára megjelenő magyarázataiban ugyanis természetesen a saját átírásomat használom, hasonlóképpen PAASONEN szövegeihez kiadandó magyarázatokban és a készülő keleti osztják szövegek jegyzetanyagában.

Egyébként senki sem köteles javaslataimat elfogadni. Könnyen hozzáférhető helyeken jelentek meg. Bárki írhat érveimhez cáfolatot, esetleges tévedéseimről meggyőzhet engem is. Addig azonban míg ez nem történik meg, míg egyetlen érve helytelenségét sem mutatták ki, addig ezek képezik az eddigi vita lezárását, figyelmen kívül hagyásuk nem egyeztethető a tudományos etikával.

4. A rekonstrukciót és az osztják átírást illetően az UEW munkálatainak megindulása óta nem tudtam a követendő eljárást helyeselni (l. JSFOu. 76: 86, jegyz.). A munkaközösségből való távozásom miatt csak a szótár előszavából tudtam meg, hogy még több vitatéma is adódott volna.

4.1. Az UEW-nak a címe szerint az uráli nyelvcsalád mindkét ágának az etimológiáit, azaz finnugort és szamojédot is kellene tartalmaznia, a címe legalábbis nem korlátozza a tartalmát szűkebb területre. Ez megtörténik az előszóban, azt azonban nem minden használója olvassa el, s az előszóban közöltek a legtöbben elfelejtik.

A biztosan U-nak minősített etimológiák (*ala*, *am3-*, *kojwa*¹ stb.) eleget is tesznek a várakozásoknak, finnugor és szamojéd szócsaládokat kapcsolnak össze. Ha egy biztosan urálinak minősített etimológiában csak egy szamojéd nyelvből van adat, például csak jurák, csak szölkup (*aše-*, *aške*(~*l3*), *ačke*(~*l3*)) esetében, vagy akár csak kérdőjellel odavonható jurák, szölkup, tavgi (*ašk3*, *kär3*¹, *kača*², *čar3*, *an3* (*on3*) stb.), akkor is megfelel a szócikk egy uráli szótár követelményeinek. Ha azonban csak egyetlen, kérdőjellel odakapcsolható finnugor adat van a kérdőjellel szögletes zárójelbe foglalt É és D szamojéd adatok előtt, akkor az „?U” jelzés nem elégítheti ki az uráli etimológiai szótár használóit, a *lap3* szócikknél ?U, *összam.* volna várható, hiszen JANHUNEN (akinek a művét az irodalom nem említi)

**l̥p3* 'Ruder' alatt tárgyalja ezt a szócsaládot. Ez a kérdés akkor is fölvetődik, ha több egymással csak kérdőjellel egybevethető finnugor tag csatolható biztos számÉ és D egyeztetéshez, például *lapta*, mely JANHUNENNél **l̥pt̥a*-ként található meg (hiányzik erre az utalás). Ugyanez kérdezhető, ha egyrészt a szamojéd, másrészt a finnugor adatok egyeztetése biztos, összekapcsolásuk azonban kérdéses, például *karke* alapnyelvi minősítéséhez — FW, ?U — a biztos összamojédot is hozzá lehetne tenni, vagy *ń̥r3* stb. Ug., ?U származtatása JANHUNEN itt sem említett munkája alapján biztos összamojédot is megadhatna. Ha a szamojéd adatok nem vezethetők vissza az összamojédig, azaz, ha JANHUNENNál nem kereshetők, akkor is meg lehetne adni, melyik szamojéd alapnyelvig biztos a következtetés, például *ś̥w3* esetében logikus lenne számÉ, *š̥āšk̥a*-hez számD, *k̥aj3*-nél számSzaj. eredetre történő utalás.

Az UEW jelen formájában ezek szerint kevesebbet ad, mint amit a címe ígér, ismeretanyaga a FUV-hoz képest csak a finnugoron belül ad további rétegeződést, az uráliból csak annyit ad, mint a FUV, semmivel sem „urálibb” COLLINDER munkájánál. Csak annyit ad az uráliból, hogy mely finnugor szócsaladokról tudjuk, honnan kerültek a FU alapnyelvbe. A címet vagy szűkebb területre kellett volna korlátozni, vagy a II. kötet második, szamojéd felét is elkészíteni, s természetesen az I. kötetben a fent hiányolt szamojéd minősítéseket közölni.

4.2. Az uralisták tudják, hogy J. JANHUNEN műve (SW) alcímének megfelelően csak északi és déli szamojéd nyelvekben is megtalálható etimológiákat tartalmaz, így csak számÉ vagy csak számD adatú etimológiáknál (aše-, čele-, osa, peðp̥a stb. vagy aške, čikl̥a, pačk̥3¹, pakša stb.) nem kereshető az SW-re hivatkozás. Ezt azonban nem ártott volna az előszóban — különös tekintettel a szótár nem uralista használói miatt — közölni, hiszen sokszor érthetetlen módon sincs rá hivatkozás, például *apte*, *āj̥mā*, *āl3²*, *āl3³*-, *čec̥ā*, *enā* stb., még akkor sem, ha például mint *juta* esetében a szajáni adatok egy részét onnan idézik, hasonlóképpen *ke* (ki) adatainál stb.

Elvben minden magyar szónál elvárható az utalás a TESz.-re, finnél a SKES-re, függetlenül attól, hogy felfogása azonos-e az UEW szócikkében közölttel vagy sem, az UEW-ben azonban nincs például megadva sem az MSzFE, sem TESz. *ük*, *ölni*, *ősz* irodalmában, az utóbbinál s még a fi. *nyki*-, *souta*- stb.-nél a SKES sem. Van azonban hivatkozás az MSzFE-re *túr*, *vágy*, *vél*, sőt még a magyar szót nem is említő *juka* címszó alatt. Érthető módon marad el a hivatkozás az újabb magyar etimológiai szótárokra olyan megemlített régi magyarázatoknál, melyekben van utalás egy másik, irodalommal kellőképpen ellátott etimológiára, például *agy* szavunknál *onáca* alatt utalás *aj̥ne*-ra, ahol megvan az irodalom.

Származékok esetén nem világos a kezelésmód, például *alszik* és a FU *áalom* külön címszó, a *köz* és az Ug. *közép* együtt van ismertetve, a FU *č̥sk̥č̥3* (-*kk3*) és a FV *č̥3k̥č̥3*-*t̥3r3* két önálló rekonstrukció.

4.3. Az UEW magyar szóanyagának különböznie kellett elvben is az MSzFE-től, hiszen ez utóbbi lezárása után megjelent, etimológiákat, régiek kiegészítését magyar taggal tartalmaznia kellett (*ígér, ját, rövid, furdik*), az MSzFE-ben közzétett, a korai permi alapnyelvből származó esetleges átvételeket, az ősi elemekből az ősmagyarban keletkezett elhomályosult összetételeket pedig nem mindig volt lehetősége közölnie. A régebbi, említésre sem méltó, vagy nagyon bizonytalanul egyeztethető magyar szavak között sem vont a két szótár mindig azonos módon határt, még akkor sem, ha teljesen azonos előzmények alapján kellett döntenie.²³ Elgondolkodtató viszont *csuhé* elhagyása, s kérdőjel nélkül *száldok, titok, ví(v), vajúdik* fölvétele. Ezek, valamint az *ük, vesz* és *visz* etimológiai megítélésénél tapasztalható változás annál furcsább, mert szinte azonos munkaközösségtől, indoklás közlése nélkül származnak egymással nehezen egyeztethető állásfoglalások. Erről elgondolásomat a Magyar Tudományban megírtam (i. h.) valamint arról is, hogy az UEW és az MSzFE viszonyát másképpen látom, mint az az UEW előszavában olvasható, s ez nemcsak emlékeimen alapul (az MSzFE munkálatainak megindulása óta vettem részt a munkában), hanem KÁLMÁN BÉLA írásban közzétett nyilatkozata (Folia Uralica Debreceniensia 1: 5) is engem igazol.²⁴

VÉRTES EDIT

²³ L. *atya, berke, biz, csecs, csigolya, csikland, csikorog, csillapodik, csűr, iramodik, lassú, forr 1. és fér 2.* magyarázatának elhagyását, *izzad, nap* kizárását, illetve *tehén, tudó, vetél, vézna, taszit* stb. kérdőjeles egyeztetésének fölvételét.

²⁴ Korrektúrajegyzet. Az UEW munkálatainak vezetője, RÉDEI KÁROLY — noha jeleztem részletes nyelvészeti indoklás kiadását — nem várta meg jelen cikk közzétételét, s már válaszolt a nem szakembereknek írt közlésre (l. Magyar Tudomány 94/3: 340, a válasz uo. 95/1). RÉDEI néhány téves adatára, mely lehetőséget adhat a „tárgyilagos és elfogulatlan olvasó” megtevésére viszonzalásomban (uo.) jegyzetben utaltam. RÉDEI több közlése azonban még uralistát, sőt osztjakológust is félrevezethet, ezek korrigálását — sine ira et studio — szükségesnek tartom itt.

Az UEW három első füzeté 1986-ban jelent meg a 4. 1987-ben. Az utolsó FU/U füzet és a II. kötet, a FP/FV és az ugor anyag, 1988-ban. HONTI 1987-ben beadott és 1989-ben megvédett disszertációját az opponensek 1988-ban kapták meg. Az UEW-be így HONTI rekonstrukciói ekkor már átvehetőek voltak, legfőleg az 1988-ban megjelent füzetek imprimatúrája előtt kaphatta meg RÉDEI az opponálandó művet, persze ez sem biztos. Ekkor a FU anyagból '5' rekonstrukcióján már nem lehetett volna változtatni, minthogy az HONTI munkájában csak '6'-tal együtt fogadható el, vagy egyik sem. E s e t l e g a II. kötet anyagában dönthetett volna RÉDEI arról, hogy átveszi-e HONTI rekonstrukcióit. Az UEW nyomdai munkálatai és HONTI disszertációjának végső megfogalmazása időbelileg annyira egybeesnek, hogy ezek között a „tudomány előrehaladása” nem indokolja a rekonstrukciók eltérését, csak a „véleménykülönbségek szabadsága”, amire RÉDEI is utal. E véleménykülönbségeknek azonban már az UEW szócikkeinek végső kialakításakor is létezniük kellett. Ha elhangzottak — ami kérdéses — akkor megfelelő érvek és ellenérvek egybevetésével egy már a fejlettség bizonyos fokát elért tudományban közös eredményre lehet jutni, mint például a szökezdő mássalhangzók rekonstrukciójánál — az esetleges vaglyagosságot is megengedve. A számvégek rekonstrukciójában tapasztalható eltérés egyrészt az én állításumat igazolja, hogy a teljes alapnyelvi hangkép kikövetkeztetése még csak fejlődőben van, másrészt ar-

ra mutat, hogy RÉDEIvel a helyette, a munkaközösség osztályvezetője sem értett mindenben tökéletesen egyet.

Az én ellenvetéseimmel kapcsolatosan: „jól emlékszem/emlékezünk,... megalapozatlannak találtam/találtuk”, „a munkát vezetője és a munkatársai számára hamarosan nyilvánvalóvá vált” stb.-féle fogalmazás arra utal, hogy velem szemben egységesen a munkát vezetője mellett foglaltak mindenben állást. Kérdés: kik? Az UEW szócikkeinek kidolgozása — az előszóban közölték szerint (012) — 1968-ban indult meg. A szerkesztési elvek tisztázásának ezt meg kellett előznie. A munkacsoport ekkor, a közölték szerint, négy tagból állott. RÉDEI és közöttem fölmerülő bármilyen tudományos vitában e l v b e n ERDÉLYI ISTVÁN és K. SAL ÉVA foglalhatott még állást, gyakorlatban senki sem. ERDÉLYI, mint létszám fölötti piarista (aki még csak nem is laicizált!) aligha kockáztathatott meg ellenvéleményt párttag osztályvezetőjével szemben, különösen nem, ha nyugati utazás és ottmaradás tervével is foglalkozott (amit anyja halála után első adódó alkalommal meg is tett). Azt sok esetben hallottam tőle, amikor nem szíve és meggyőződése szerint kellett állást foglalnia: „Hát, aláírtam, mit tehettem mást”. A szócikkek írásakor a szerkesztési elvek már megvoltak, az egyetem friss diplomásainak, akikkel a munkacsoport ottlétem alatt bővült — KORENCHY, HONTI, BAKRÓ — már nem lehetett beleszólásuk e kérdésekbe.

KARJALAINEN posztumusz kiadványait RÉDEI, úgy látszik, nem ismeri, s a kiadók előszavában közölt átírási elveket sem. Különbön „eredeti fonetikus lejegyzést” aligha említene. KARJALAINEN fonetikus precizitással egy erre a célra szolgáló füzetben rögzítette egyes nyelvjárások fonetikai sajátosságait. C i k k e i k i a d á s a k o r ezek figyelembevételével készítette el a fonetikus igényeinek megfelelő szóképet. Nyelvtani följegyzéseinek kiadása mutatja jól ezt a kettőséget, mert ott a nyelvtani anyag a helyszíni följegyzés szerint található, s a fordítás nélküli ragozási példát követi annak adata és fordítása a KARJALAINEN átírásához hasonlóvá tett szótárból. A szövegek kiadásakor követett eljárás pedig az előszóból látható (KV I, 012–14).

A tényeknek nem felel meg az az állítás, hogy SAUER a BiblUt. 7-ben kimutatta az én átírásom helytelenségét, l. fent 3.6. Nem osztjakológus számára, ha csak átlapozza SAUER cikkét, félreértés forrása lehet egy tőlem vett, a szöveg környezetéből kiszakított, kipontozott idézet: „Steinitz geriet schon allzu spät unter Südostjaken, um sie [azaz a magánhangzó-illeszkedést] zu hören; da er sie im Ostostjakischen noch h ö r e n konnte, konnte er sie in KARJALAINENS Aufzeichnungen in den Ostmundarten noch s e h e n , aber im Süden, wo er sie nicht g e h ö r t hat, konnte er sie durch S e h e n in KARJALAINENS Aufzeichnungen nicht entdecken. ... Da er in seiner Theorie ganz sicher war, hat er seine aus OL gezogenen Schlüsse anhand des viel reicheren Materials des Wörterbuches [itt SAUER betoldása: von Karjalainen] (wo auch suffigierete Wortformen zu finden sind) nicht kontrolliert und revidiert” (FUF 37: 38, SAUER, i. h. 122). Minthogy SAUER az itt kurzívan szedett részeket nem idézi, hanem csak az utolsó mondatot, s azt is a zárójelben levő, a todalékokra vonatkozó utalás teljes elhagyásával, még pontoszással sem utalva rá, ezért az olvasónak tévesen az a benyomása támadhat, hogy válaszolt — soha sem tett, de nem is létező — kifogásomra, hogy KARJALAINEN szótárát az átírás kidolgozásához utólag sem vették figyelembe. Én nem a kutatópontok sűrítését tartottam szükségesnek a posztumusz szótárból, hanem annak a ténynek a tudomásulvételét, hogy a todalékoknak van palatális és veláris alakjuk, s hogy nemcsak KARJALAINEN, hanem PAASONEN följegyzéseiben is *ö, ő* első szótagú szavak todaléka mindig palatális, az *o, ő-t* pedig veláris további szótagok követik. Ezek tehát nem lehetnek egyazon fonéma allofónjai egy magánhangzó-illeszkedést ismerő nyelvjárásban. Erre a kérdésemre nem kaptam választ, sőt expressis verbis nyitva hagyta SAUER az illeszkedés kérdését. Az első szótag vokalizmusát illetően vagy tíz *o* és *ö*-féle hang esetében jelenlétüket a közleményekben elismerte (a többi idézett „ellenpéldáról” tudomást sem vett). Alkalmazza a divide et impera ősi eljárást, a tudomásul vett *o, ő* „variánsok” magyarázatát egyesével-kettesével m e g k í s é r e l t e , így mindegyik csoport elhanyagolható szerinte, fonológiailag irreleváns. Felszólalására a helyszínen Mátrafüreden válaszoltam (l. i. m. 129–150). A transzkripció kérdésére KARJALAINEN szövegeihez írt nyelvi és tárgyi magyarázatok megjelenése után (a korrekúra tördelhető állapotú) még vissza fogok térni, mert akkor a teljes bizonyító anyagra hivatkozhatok.

Irodalmi rövidítések

- ALH = Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae. I–, Bp., 1951–.
- BiblUr. = Bibliotheca Uralica. I–, Bp., 1977–.
- DEWO, DEWOS = STEINITZ, WOLFGANG, Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. 1–15, Berlin, 1966–1993.
- ÉrtSz. = A magyar nyelv értelmező szótára I–VII. Bp., 1959–1962.
- ESK = LITKIN, V. I.–GULJAJEV, E. I., Kratkij etimologicseskij slovar komi jazika. Moszkva, 1970.
- ÉtFOu. = Études Finno-Ougriennes. I–, Paris–Budapest, 1964–.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS, Magyar etymológiai szótár. A–*geburnus*, Bp., 1914–1944.
- FUF = Finnisch-ugrische Forschungen. I–, Helsingfors/Helsinki, 1901–.
- FUV = COLLINDER, BJÖRN, Fenno-Ugric Vocabulary. Stockholm, 1955.
- GOstjVok. = STEINITZ, WOLFGANG, Geschichte des ostjakischen Vokalismus. Berlin, 1950.
- JSFOu. = Journal de la Société Finno-Ougrienne. I–, Helsinki, 1886–.
- KT = KARJALAINEN, K. F.–TOIVINEN, Y. H., Ostjakisches Wörterbuch I–II. Helsinki, 1948.
- KV I = KARJALAINEN, K. F.–VÉRTES, EDITH, Südostjakische Textsammlungen I. Helsinki, 1975 (MSFOu. 157).
- MNy. = Magyar Nyelv. I–, Bp., 1905–.
- MSFOu. = Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. I–, Helsinki, 1890–.
- MSzFE = A magyar szókészlet finnugor elemei I–III. Bp., 1967, 1971, 1978.
- NéprNytud = Néprajz és Nyelvtudomány. I–, Szeged, 1957–.

A szamojéddal kapcsolatosan fent (4.1, 4.2.) közölt észrevételeim, valamint ezekre történő utalásom a Magyar Tudományban nem hiányolta a szamojéd adatolást JANHUNEN művéből, arra igazán csak akkor van szükség, ha egy adat csakis tőle ismert. RÉDEI tehát közölt egy soha kétségbe sem vont tényt, kifogásaimra nem válaszolt. Helsinki és Szeged nyelvészeivel pedig nem rosszabb a kapcsolat, mint másnak, az ott folyó munkálatokról tudok.

Nem tudom, mikor, hol misztifikáltam a gyűjtőmunkát, sajnálom, hogy ezt RÉDEI nem közölte.

Végeredményben úgy látom, tökéletesebb RÉDEI és köztem az egyetértés, mint az UEW munkálatai során bármikor: Benne végzett munkámért én még rábeszélésre sem fogadtam el akadémiai díjat, RÉDEI nyilván ugyancsak nem javasolta volna azt.

NyH	= SZINNYEI JÓZSEF, Magyar nyelvhasználat ¹⁻⁷ . Bp., 1896–1927.
NyK	= Nyelvtudományi Közlemények. I–, Pest/Budapest 1862–.
OA I–IV	= STEINITZ, WOLFGANG, Ostjakologische Arbeiten, I–IV. Bp., 1975, 1976, 1989, 1980.
OL	= KARJALAINEN, K. F., Zur ostjakischen Lautgeschichte. I. Über den Vokalismus der ersten Silbe. 1905. (MSFOu. 23).
PD	= PAASONEN, H.–DONNER, K., Ostjakisches Wörterbuch nach den Dialekten an der Konda und am Jugan. Helsingfors, 1926.
PV I–IV	= PAASONEN, H.–VÉRTES, EDITH, Südostjakische Textsammlungen I–IV. 1980 (MSFOu. 172–175).
SKES	= Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VII. Helsinki, 1955, 1958, 1962, 1969, 1975, 1978, 1981.
SW	= JANHUNEN, JUHA, Samojedischer Wortschatz. Helsinki, 1977.
SzófSz.	= BÁRCZI GÉZA, Szófejtő szótár. Bp., 1941.
TESz.	= A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III. Bp., 1967–1976.
UAJb.	= Ural-Altäische Jahrbücher. 24–, Wiesbaden, 1952–.
UEW	= Uralisches etymologisches Wörterbuch I–III. Budapest, 1986–1988, 1991.

(Alap)nyelvi rövidítések

FP	= finn-permi
FU	= finnugor
FV, FW	= finn-volgai
P	= permi
szamD	= déli szamojéd nyelvek, alapnyelv
szamÉ	= északi szamojéd nyelvek, alapnyelv
szamSzaj.	= szajáni szamojéd nyelvek, alapnyelv
U	= uráli
Ug.	= ugor
V Vj.	= vahi, vaszjugáni osztják nyelvjárás

Rövidítések a táblázatokban

e.	= egyeztethető
et.	= etimológia
t.	= talán egyeztethető
l. e.	= vitatott, l. magyarázat: egyeztethető
l. t.	= vitatott, l. magyarázat: talán egyeztethető

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

Bárczi Géza emlékkönyv. MNyTK. 200. sz. Bp., 1994. (219 lap)

BÁRCZI GÉZA, századunk nagy, sokoldalú, közkedvelt nyelvésze születésének századik évfordulóján közkinccsé vált tanítványai — SZATHMÁRI ISTVÁN, E. ABAFFY ERZSÉBET és B. LŐRINCZY ÉVA — gondos szerkesztésében a tiszteletére írt emlékkönyv. Ennek tartalma ugyanolyan színes, mint BÁRCZI életműve. A nyelvtudomány legkülönbözőbb területéről vannak benne tanulmányok, melyek közös vonása, hogy megírásukra a tanítványokat, kollégákat BÁRCZI életműve, az ő emlékének a tisztelete ösztönözte.

Mint minden születésnapra, centenáriumra vagy bármilyen évfordulóra készült emlékkönyvben, ebben is van — az előszón kívül is — több, az ünnepezt személyével foglalkozó írás. Ezek közül az egyik PAPP LÁSZLÓNAK a rádióban elhangzott rövid beszéde, melyet azután mondott, hogy BÁRCZIT Állami Díjjal tüntették ki, a másik STEPHANIDESNÉ DIÓSY ÉVA írása az egyetemi, illetve a középiskolai tanárra emlékezik, tanári magatartására, tanítványaival való kapcsolatára. Két másik cikk írója pedig megjelöli BÁRCZI helyét nyelvtudományunk történetében. LAKÓ GYÖRGY a hungarológiával is foglalkozó finnugor nyelvészet, illetve a finnugor előzményeket is számon tartó hungarológusok közé sorolja BÁRCZIT, DEME LÁSZLÓ azt mutatja meg, hogy a történeti nyelvjáráskutatás és a magyar nyelvjáráások atlaszának megindítása milyen döntő fontosságú változást, új szemléletmódot hozott hazánk nyelvtudományába; mellékesen arra is utal, mit köszönhet BÁRCZINAK az új magyar tájszótár és a nyelvűvelés szemléletmódjának fokozatos átalakulása.

Nem meglepő, hogy az emlékkönyvben a legtöbb cikk — mintegy a harmaduk — etimológia vagy etimológiai kutatásokra épül, hiszen BÁRCZI életművében is döntőek voltak e kutatások: A Magyar szófajti szótár megírásakor módosította pályáját, akkor vált romanistából magyar nyelvészé. Barátai és tanítványai érdeklődési körében egyaránt mindig fontos szerepe volt és van ma is az etimológiának.

HAJDÚ PÉTER három finnugor etimológia sorsába szól bele azzal, hogy *ér* főnevünkkel kapcsolatosan kifejti a véleményét. Ezt a szót valamennyi jelentésével a

nyelvtudomány egy finnugor szóból származtatta, addig, amíg RÉDEI el nem különíteti egymástól egy 'Ader' és egy 'Bach' jelentésű szót, s ez utóbbit olyan permi szavakkal egyeztette, melyeket addig az *ár* 'Flut' szóhoz kapcsoltak (amely ezáltal finnugorból ugor eredetűvé vált). Az MSzFE. és az UEW. RÉDEI véleményét tükrözi, a TESz. is az *ár* etimológiájánál e szerint módosította a régebbi fölfogást, az *ér* 'Bach' esetében pedig első lehetőségként említi a permi egybevetést, az *ér* 'Ader' szóval lehetséges közös eredet előtt, az átdolgozott német kiadásban ezt elsőként adja meg. HAJDÚ kimutatja, hogy nincs számba vehető jelentéstani érvelés *ér* szavaink közös származása ellen, s a jelentéstan szempontjából a permi szavak kizárására az *ár* megfelelői sorából sincs ok. A „szókezdő mássalhangzót illető formális érveken” nyugvó kettészakítása az *ér* főnév etimológiájának ugyan csak támadható JANHUNEN és SAMMALLAHTI vizsgálatai után, hiszen ezek szerint a finnugor alapnyelvre nem kell feltétlenül három szibilánst föltennünk, elég *s és *ś kettősséggel számolnunk, csak a finn-permi korban kell két jésitetlen szibilánst számon tartanunk. Ennek elfogadásával HAJDÚ ugyanarra az eredményre jutott, mint én több mint húsz éve, amikor a permi *ś* hangok ugor és szamojéd *s*, a permi jésitetlen szibilánssok szamojéd *t* és ugor alapnyelvi *ṭ*-ből származó megfelelői alapján teljesen valószínűtlennek tartottam három FU/U szibiláns kikövetkeztetését, a permi *ś* ~ ugor, szamojéd *s* előzményének jésített vagy jésitetlen szibilánst tartottam, és tartok most is; a permi jésitetlen szibilánssok, az azoknak megfelelő szamojéd *t* és a három ugor nyelv, háromféle, eddig ugor *ṭ-ből származtatható hangja alapján olyan uráli hangot gondolok rekonstruálандónak, melyből *t* is és szibiláns is származhat, s jelölésére az eddigi ugor *ṭ látszik a legalkalmasabbnak. Az ősz finn-permiben ezekből nyelvjárási fejlődések és keveredések során alakulhatott ki az ottani három szibiláns. Ezeket a valószínűségi következtetéseket az affrikáták hasonló vizsgálatával még kiegészítendőnek tartottam (NyK. 72: 297–322, UrAltSer. 131: 409–25, LakóEmlk. 1981, 214–19). A votják *ser* 'ér' és votják *šur* 'patak' keletkezhetett a permiben alaki és jelentési hasadással egy szóból, de származhat két különböző előzményből, s akkor ez utóbbi továbbra is a magyar *ár* szóval vethető egybe, az *ér* főnevek pedig közös származásúak.

A többi etimológiai cikk magyar nyelvtörténeti fejtegetés. HADROVICS LÁSZLÓ az MSzFE. és az UEW. által biztosan, a TESz. által valószínűleg ugor származékszónak minősített *mese* szavunkat külön nyelvi fejleménynek tartja valamilyen régi „*Mi es e?*”-féle, eredetileg 'találós kérdés' jelentésű szókapcsolatból — anélkül, hogy ugor eredetének tarthatatlanságát kimutatná. A HADROVICS szerinti „a jelentés szempontjából nagyon is bizonytalanak” látszó ugor eredeztetéshez szeretnék annyit megjegyezni, hogy az osztjDN *möñt* 'Sage, Erzählung' stb. PÁPAY sajtó alatt lévő följegyzéseiben „Találós mesék” cím után az első mondatban előfordul, s magyar fordítása PÁPAY szerint „(Tréfás ember csinálta [tulajdonképpen csináló] beszédek, vagy gondolkodásra csinált mese.) No találd ki, mi ez?” (10. füzet 254). Vagyis PÁPAY a találós kérdés mondatát a 'mese' szóval megnevezve

hallotta adatközlőjétől, azaz osztjakul is jelent találós kérdést. HADROVICSHOZ hasonlóan ZELLIGER ERZSÉBET is a kódexirodalomból vett idézetek alapján jut arra a következtetésre, hogy a *vét* ige -t műveltető képzős származéka *ve-sz* igénk tövének, ezt szentírási hely szemantikai elemzésével igyekszik kimutatni.

A további etimológiai cikkek közül JAKAB LÁSZLÓÉ *jó* szavunk származékai közül a *jószág*, *jószágos* és *jóság* kódexbeli előfordulásait vizsgálva megállapítja, hogy régebben csak a *jószág* volt 'jószág, erény' és 'vagyon' jelentéssel használatban, a *jóság* szó, mely csak később keletkezett, idővel elvont jelentéssel vált általánossá, a régi szó pedig a konkrétot tartotta meg. Az olvasónak a cikk elolvasása után az a benyomása, hogy a szerzőnek még bőven van mondanivalója az *ország* ~ *uraság* szópár viszonyáról, a *-ság/-ség* képzős szavak könyvnyomtatás előtti jelentésváltozásáról.

Szócsoportok közös etimológiai problémáival több cikk foglalkozik, ezek közül NYIRKOS ISTVÁNÉ különböző (honfoglalás előtti ótörök, szláv, ómagyar kori német jövevényszavaink, ómagyar kori idegen eredetű személyneveink, újabb német és latinositással keletkezett) szavaink inetimologikus véghangzóit vizsgálja. Az *Antonius*, *Blasius*, *Bartholomeus*, *Bogumil* stb. idegen nevekből származó *u*, a *Dersi*, *Fili*, *Gali*, *Ellu*, *Lompu* stb. *i*, *u* végződéséről jó lenne kizárni — mielőtt inetimologikus tövéghangzónak minősíti a szerző a véghangzójukat — azt a lehetőséget, hogy szóvégi *u*-juk névrövidítés-összevonás eredménye, illetve az *i*, *u* kicsinyítő-becéző képző. Eredményeit szemléletesen táblázatokban összefoglalva is elének tárja (a táblázatok „ábra” elnevezésének okára a cikkből nem tudtam indoklást találni).

A névtani tanulmányok közül kettő ugyancsak egy nagy szócsoport jellegzetes alaki változásait foglalja össze. KISS LAJOS az etimológiailag azonos földrajzi nevek alaki elkülönülésmódjait, a névhasadás fajtáit — aferézis, hangátvetés, hangrendi átcsapás, hangrendi kiegyenlítődé, hangrendi illeszkedés, inetimologikus járulékhang, különböző fejlődési fokon való megállás, más-más nyelvjárási alakban való megállás, más-más töváltozat használata, mássalhangzó-kiesés, rövidülés összerántással, szórványos hangváltozás, szóhatár eltolódása, végződéscsere — bő példaanyagon szemléltetve mutatja be. Szinte várható, hogy hamarosan a családi nevek hasonló változásait is feldolgozza valaki. KÁZMÉR MIKLÓS pedig hét családnév magyarázatát közli, melyek ugyancsak termékenyítőleg hathatnak a névkutatásban. BENKŐ LORÁND Anonymus *Boroná*-ihoz, azaz két földrajzi névhez fűz magyarázatokat. A személynévi származtatás lehetőségének a kiiktatása után igazolja, hogy e nevek az Árpád-kori gyeplővédelmi megnevezések körében végső fokon szláv eredetűek s egyúttal bizonyos tekintetben hozzájárulnak Anonymus történeti hitelességének igazolásához.

BÁRCZI GÉZA hangtörténeti kutatásainak a folytatását ABÁFFY ERZSÉBET vállalta magára. A „legizgalmasabb” korszak, azaz az ősmagyar kori hangállapotok vizsgálatába fogott a Bárczi-émlékkönyvben. Ehhez az uralisztika és hungarológia

érintkezőpontját kutató hatalmas tervhez az uralisztika szempontjából részletesebben a MNy-ben szólok hozzá. Itt csak egy-két apróbb észrevételt teszek. A „legközelebbi rokonainktól való elválásunk és az első nyelvemlékek megjelenése között mintegy kétezer év” (9) alatt bekövetkezett fonémarendszerbeli változások vizsgálatának nyilván az ugor nyelvközösségből való kiválás a kezdőpontja, így tévedést okozhat az „uráli őshaza”¹ korára, idejére (10, 11, 14) történő utalás, mert az ott lezajlott változások 2-3000 évvel a vizsgált korszak előtt mentek végbe, s különben is minden uráli, azaz finnugor és szamojéd nyelvben fellelhetők, nem tárgyai az ősmagyar kori vizsgálatoknak. A kronológiai vizsgálatok példanyaga az említettnél több érvet tartalmaz ABAFFY következtetéseihez igazolására: kései ősmagyar átvétel igazolásakor a *borsó*, *csepű*-féle szavak *b*, *-p*- hangja arra vall, hogy ezek átvétele előtt már polgárjogot nyert a magyarban a szókezdő *b*, nem volt már változásban való részvételre ítélve a *-p*-. A *homok* és a *harang* szóvégének magyarázata számomra nem meggyőző, mert a finnugor **k* spirantizálódása a magyarban csak a szókezdetre jellemző, más helyzetben nincs rá példánk (a nyugati osztyák nyelvjárásokban szóközépen és szóvégen is gyakran előforduló fejlemény).

BÁRCZI érdemeit említve a hangtani kutatások mellett a népnyelvieket említi minden ünneplésére készült cikk. Ez szinte természetes is, ha tekintetbe vesszük, hogy CSÚRY BÁLINTTÓL örökölt tanszéken kezdte egyetemi tanári működését. Így nem meglepő, hogy a tiszteletére írt kötetnek a nyelvjárásokkal foglalkozó cikkei igen jelentősek. Kettő e közlemények közül értékes népnyelvi gyűjtésnek példát mutató kiadása: VÉGH JÓZSEF őrsegi tájszavakat és paraszti szakkifejezéseket tett közzé rajzok és egy fénykép kíséretében, D. BARTHA KATALIN pedig PENAVIN OLGA háromkötetes kórógyi szótárához kiegészítéseket 25-30 évvel korábbi gyűjtése egyetlen, a háború viszontagságai ellenére megmaradt füzetéből (hiányzó szavakat, jelentés tekintetében problematikusakat, mondatbeli használatukkal együtt). A sajnos elveszett gyűjtésből itt megmentett töredék a tájszavak elhomályosulásáról, kihalásáról közölt gondolatok megvilágítására is szolgál.

B. LŐRINCZY ÉVA érdekes műhelytanulmánya az Új magyar tájszótár *fej* főnévről és annak gazdag fráziskészletéről akár SZATHMÁRI ISTVÁN állításának a szemléltetésére alkalmas: BÁRCZI s természetesen tanítványai szerint is „a nyelv nemcsak egyszerű közlés, hanem esztétikum is” (164), s így a nyelvészet bármely területén a kutatások a stilisztikához vezethetnek, nemcsak a tájszótár szerkesztési elveinek kidolgozásakor, hanem, mint SZATHMÁRI rámutat, BÁRCZI stíluselméleti és stíluselméleti cikkeiben, de még a magyar nyelv jellemzésével, hangállományá-

¹ „Az uráli együttélés korszaka vagy röviden uráli korszak” (BÁRCZI, Hgtört.² 5) és „Az Urál vidéki őshaza korszaka” (uo. 6) az uralisták számára nem feltétlenül utal az előmagyar és a történelem előtti vagy ősmagyar kor közötti időkülönbségre, mind a két fogalmazás a régebbit idézi fel, nem világlik ki belőle, hogy e két időszak között zajlott le a finnugor és az ugor együttélés korának több évezrede.

val és kiejtésével foglalkozó, szó és szókészleti, alak- és mondattani, stílustörténeti, irodalmi és az egyes írók nyelvével kapcsolatos, a nyelvművelés területére eső cikkeiben is gazdagította a stilisztikát.

Stilisztikai észrevételeken alapul két elődeink és két kortársaink beszédmódjával foglalkozó cikk. VÉRTES O. ANDRÁS *ködé*-ekből! gyűjtött össze olyan kifejezéseket, melyekben az *illat* szónak a mi számunkra szokatlan, esztétikai minősítést adó jelzői — *szép, gyönyörűsége* stb. — vannak, s ezeket adalékokként értékeli a történeti lélektanhoz. PUSZTAI FERENC a magyar nyelv írásbeli használatának egy döntő változásával foglalkozik. Naplókban, levelekben, kérvényekben a magyarba sok latin szót, sőt mondatot szőttek bele, majd a XVII–XVIII. század folyamán ez a kevert nyelv, folyamatosan szabadult meg a latin elemektől, vált lassanként magyarrá.

Kortársaink beszédével foglalkozik FÁBIÁN PÁL nyelvi és stilisztikai megjegyzéseiben Az Egyenlegről, megemlítve néhány vétket a helyes nyelvhasználat és hangsúlyozás ellen. KÁLMÁN BÉLA századunk nyelvhasználatából néhány olyan újítást közöl, melyek stílusunknak nem válnak előnyére. (Témaválasztását az a körülmény döntötte el, hogy szemmütét előtt állván csak saját emlékezetéből meríthetett, irodalom fölhasználására határidőre elkészítendő cikknél akkor nem volt képes).

A diakrón és szinkrón vizsgálati szempontok összehangolásával, közelebbről a történeti vizsgálatok során szükségszerűen készítendő szinkrón metszetek sorozatáról két kutató mutat tanulságos képet: SEBESTYÉN ÁRPÁD módszertani megjegyzései névutózásunk fejlődéstörténetének vizsgálataiból mutat rá példákat, KISS JENŐ a képzők leiró vizsgálatát szemlélteti a történeti nyelvtanból.

KOROMPAY KLÁRÁT BÁRCZI szemléleti tágassága és kísérletező kedve arra ösztönözte, hogy a centenáriumi emlékkönyvbe olyan területről válasszon anyagot, mely számára új, ezért magyar lektori működése közben a múlt idő jelével kapcsolatosan a tanítás során fölmerült és megoldott problémákat gyűjtötte össze. Lektori munkája során ugyanezt a kérdést JAKAB LÁSZLÓ is földolgozta (MNyj. 16: 37–54).

Debrecenben PÁPAY utódaként az ural-altajisztika tanításában BÁRCZI hallgatóinak osztályát adott elő a finnugor nyelvek közül. Távoztával a tanszék kettévált — az egyetemen úgy vélték, hogy BÁRCZI pótlására két professzorra van szükség (ahogy a Pázmány Péter Tudományegyetemen GOMBOCZ halála után ZSIRAI javaslatára az általános nyelvészetet és a hungarológiát választották el egymástól). A KLTE-n, a Finnugor Tanszéken PÁPAY és BÁRCZI utódaként természetesen én is osztályát adtam elő, ebből adódott a témaválasztás: magyar nyelvi problémához kapcsolódó osztják kérdés megvitatása.

Megemlítendő még egy, az ünnepi ülésen fölolvastott cikk. Ennek méltatása előtt egy meglehetősen szubjektív közlésem van. Szeretem a cikkeket úgy olvasni, hogy olvasás közben világos legyen számomra, a cikk írója milyen előzményekre

támaszkodik, milyen irodalmat használt föl, vagyis, ha az irodalom közlése egyértelmű, „beszélő” rövidítésekkel történik, (melyek alkotásában HAJDÚ PÉTER igen leleményes). Napjainkban sajnos eléggé divatos a szerző nevével, a megjelenési évszámmal — szükség esetén még betűkkel — utalni a műre. Ilyen esetekben a pontos tájékozódás végett én rendszeresen megnézem a rövidítések jegyzékét. Apróbb nyomdahibák sajnos nehezítik az eligazodást, például ABAFFY 1984, 141 (156–7) esetében, a megadott szakirodalomban csak 1980 szerepel, de MNy. 80: 140–2; minthogy az idézett lapszám megfelel a megadott cikk lehetőségeinek, föltehető, hogy 1980 javítandó 1984-re, de ebben csak az idézett hely fellapozása után lehetünk biztosak. Az viszont csak gyanítható, hogy a cikk szövegében a SEBESTYÉN 1988 utalás (151, 152) javítandó 1989-re, lapszám erre csak a második helyen enged következtetni. SEBESTYÉN valamennyi 1988-as publikációját meg kellene ahhoz nézni, hogy ez a javítási indítvány támadhatatlanná váljék.

KESZLER BORBÁLA cikkét olvasva a megadott szakirodalom alapján nem állapítható meg, hogy PÁSZTÓ ANDRÁS 1966, TARNAI ANDOR 1984, BENKŐ LORÁND 1966, KOMLÓSSY GYÖNGYI 1990 (83, 87, 91), milyen művekre utal, milyen hasonmás kiadásokból ellenőrizhetők a megállapítások azokról a nyelvemlékekről, melyeket az ÓmOlv.-ból szokás idézni, hasonló kérdés merül föl az Apor, a Cornides, a Nagyszombati, a Peer, a Székelyudvarhelyi-kódex, valamint Pesti Gábor, Laskay János idézett műveivel, a Szabács viadalával kapcsolatosan (s a Czech, a Lázár Zelma és a Vitkovics-kódex adatai is csak keresgélés után lelhetők meg a 94–5. lapon, a megfelelő utalások hiányoznak); a „Cronica...” illetve „Chronica...”-féle következtetések a címekben (90, 93, 94), az ábécé rendi hiba a szakirodalomban, a 2. ábra aláírásában 86v lap, a szövegben meg 87r lap megadása, a 3. és a 4. ábra aláírásának hiánya, illetve a közölt kódexlapra csak a szövegben történő hivatkozás stb. megingatja az olvasó bizalmát az érdekes témájú, az írásjelek régi használatáról szóló cikk megállapításaival kapcsolatban. Ennyi, első olvasáskor szembe tűnő pontatlanságot nem indokol, hogy a szerzők csak egy korrektúrát kaptak.²

Ismerve BÁRCZI életútját, érthető, hogy az emlékkönyvben csak budapesti és debreceni nyelvészek cikkei találhatók. Középiskolai tanárkodás után a debreceni egyetemen lett egyetemi tanár, első nyelvésztanítványai, munkatársai ottaniak,

² Sajtóhibát az emlékkönyvben alig találtam. Saját cikkemet a nyomdahibák keresése miatt néztem át, ott elég a kifogásolni való a redukált *e* vagy 10 esetben annyira távoli az előzményektől, hogy a tárgyhoz nem értő akár szókezdőnek is nézhetné, a genitivuszi *s* KARJALAINEN nevé kétszer kapitálchen szedésben követi, noha a magyar címekben a toldalékok szédése eltér a szerzők nevéétől, az ÓstjChr.² hibás, német helyesírási szempontból lehetetlen rövidítés (200) felbonthatása OstjChrest² alatt található meg (207), *jaahtyä* finn szóban az *a* javítása (202) *d*-re minimális finn tudással is elvégezhető. Akad hiba a németül megjelent munkák címében (más cikkében is). Uralistát zavaró sajtóhibáról csak egyről tudok, egy *rik* osztják szókezdetről, ami nyilván mindenkinek feltűnő sajtóhiba, minthogy egyetlen uráli nyelvben sem lehetséges ilyen szókezdet, helyesen *rikkamat* (201).

vagy onnan származnak, ott szerkesztett folyóiratokat, kiadványokat. Munkáját aztán Budapesten folytatta. Ily módon ezen a két egyetemen tanítanak tanítványai, volt munkatársai, utódai, ezért is jellemző a kötet csaknem mindegyik cikkére a meleg emberi-baráti kapcsolat emléke az ünnepelttel. Kizárólag a kötet terjedelmi korlátai indokolják, hogy a többi egyetem és főiskola, s más kutatóhelyek, meg külföldi kollégák részvételére nem volt lehetőség. A kötet elolvasása után azonban egy kis hiányérzetem maradt. Idővel, nem is sok idő múlva, nemcsak ritkulnak, hanem teljesen kihalnak azok, akik BÁRCZIT személyesen ismerték. Mi tudjuk, hogy BÁRCZI halálakor működésének alapos ismertetése és bibliográfiája franciául jelent meg (ALH. 27: 355–80, 380–93) utalással a bibliográfia magyar lelőhelyeire. Nem lett volna fölösleges SZATHMÁRINAK erre a cikkére, valamint a hosszabb magyar változatára (MNyTK. 150. sz.) utalni, szakembereknek ezek ismerete fontosabb, mint az elsősorban a nagyközönségnek szánt kötet BÁRCZIRÓL A múlt magyar tudósai sorozatban, mely remélhetőleg hamarosan megjelenik.

VÉRTES EDIT

Arany A. László-emlékkönyv. Nyitra, 1993. (56 lap)

Arany A. László csehszlovákiai magyar nyelvész volt. A SZÉPE GYÖRGYTŐL írott nekrológig maradéktalanul igaz volt, amit SZÉPE így fogalmazott meg: „Életrsorsa jóformán ismeretlen a mai magyar nyelvészek számára. Műveit nem ismerik kellőképpen” (NyK. 72: 213). Az ELTE 1976-os egyetemi jegyzete — SZÉPE nekrológja alapján — a legfontosabb tudnivalókat összegezte már, így a magyar szakos hallgatók tudhattak róla (H. BOTTYÁNFY–HORVÁTH–KOROMPAY–D. MÁTAL, Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba. Bp., 1976. 81). Míg azonban tudományos eredményeiről SZÉPE részletesen és alaposan tájékoztat, sorsának tragikus fordulatáról csak ennyi látott napvilágot: „1949-től kezdve életkörülményeinek kedvezőtlen alakulása...” (i. h. 214). VÖRÖS OTTÓ később már néven nevezhette a tényeket: mivel Arany A. László szót emelt a csehszlovákiai magyarság jogfosztottsága ellen, letartóztatták, elítélték s bebörtönözték. Uránbányába is került, s végül rákban halt meg (I. VÖRÖS OTTÓ, Arany A. László csehszlovákiai magyar nyelvész munkásságáról: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerk. KISS J. és SZÜTS L. Bp., 1991. 705–9). 1992-ben jött el az az idő, hogy emléke előtt emléktábla-avatással s tudományos emléküléssel tiszteleghetett az utókor Kolonban. Az ott elhangzott előadásokból s másutt megjelent írásokból SÁNDOR ANNA szerkesztésében külön kis kötet látott napvilágot. A szerény kivitelű, de tartalmas emlékkönyvet a

Szlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága és a Nyitrai Pedagógiai Főiskola Hungarisztikai Tanszéke adta ki.

SÁNDOR ANNA szerkesztői előszavából megtudjuk, hogy a szlovákiai magyarok is alig ismerik Arany A. Lászlót, de ez „nem az ő, hanem az elmúlt évtizedek politikájának bűne, hiszen életéről és munkásságáról ebben az időszakban csak sutogva beszélhettünk” (3). ALABÁN FERENC megnyitja a tanárt, a tudóst és a kisebbségi sorsban élő értelmiségi magyart állítja középpontba (4–6). Ezután az Arany A. Lászlóval foglalkozó előadások következnek: KIRÁLY PÉTER „Arany A. László tudományos törekvései” (7–12), KRAUSZ ZOLTÁN „Még vártalak... (Egy kortárs vallomása)” (13–15), TURCZEL LAJOS „Kapcsolatom Arany A. Lászlóval” (16–22). A további tanulmányok Arany A. László munkásságához kapcsolódó témaköröket vizsgálnak: SZABÓMIHÁLY GIZELLA „Arany A. László kétnyelvűség-konceptiója a mai tudomány tükrében” (23–30), LISZKA JÓZSEF „Arany A. László és a szlovákiai magyar néprajzi kutatás” (31–37), TELEKINÉ N. ILONA „Arany A. László által vizsgált jelenségek Kolon földrajzi neveiben” (38–44), SÁNDOR ANNA „A koloni nyelvjárás változásai Arany A. László gyűjtése óta” (45–50). Az emlékkönyv Arany A. Lászlónak a bécsi egyetemen 1966-ban tartott német nyelvű előadását is tartalmazza: „Axiomatische Probleme der Phonologie” (52–55).

Ezzel az emlékkönyvvel új sorozat indul, az Anyanyelvi Füzetek. A sorozatot a Szlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága és a Nyitrai Pedagógiai Főiskola Hungarisztikai Tanszéke adja ki, szerkesztői pedig SÁNDOR ANNA és TELEKINÉ N. ILONA. Úgy vélem, szlovákiai magyar anyanyelvi sorozat méltóbb tartalommal nem indulhatott volna. Arany A. László ugyanis széles látókörű kutató volt, jóval többre hivatott szakember, mint amire a körülmények miatt lehetőségeiből futotta. Alapossága, az új iránti fogékonysága, nemes embersége és magyarsága például szolgálhat. Reméljük, hogy ez a példa hat, s reméljük azt is, hogy az induló sorozat mielőbb további értékes kötetekkel gyarapszik.

KISS JENŐ

Új nemzetközi dialektológiai folyóirat: *Dialectologia et Geolinguistica*

Az 1990. évi nemzetközi dialektológiai kongresszuson Bambergben alakult meg a nemzetközi dialektológiai és geolingvisztikai társaság (International Society for Dialectology and Geolinguistics). Feladatként kongresszusok rendezését és egy folyóirat kiadását jelölték meg a társaság alapító tagjai (l. MNY. 87: 107). A társaság elnöke Mario Alinei (Utrecht–Firenze), alelnöke Pavle Ivić (Belgrád), Michael Linn (Duluth, Minnesota: USA) és Wolfgang Viereck (Bamberg). Ma-

gyarországot Rot Sándor képviseli a bizottságban. Bamberg jól sikerült kongresszusa után három évvel Budapest adott otthont az I. nemzetközi dialektológiai és geolingvisztikai kongresszusnak (1993. IV. 26–9., 1. ROT: MNy. 89: 370–2), s ugyanaz évben megjelent a tervezett folyóirat első száma is. A *Dialectologia et Geolinguistica* (rövidítése: DiG) a szóban forgó társaság folyóirata. Felelős szerkesztője, kiadója WOLFGANG VIERECK. A folyóirat Németországban jelenik meg (Lincon Europa).

Milyen témájú tanulmányokat közöl a folyóirat? A nyelvi variációval foglalkozókat, éspedig történeti és leíró, regionális és társadalmi változatokat és variációt tárgyalókat egyaránt. Elméleti és módszertani tanulmányok előtt is nyitva áll, s a tudományközi kutatásokat is elősegíteni törekszik. A publikációs nyelv az angol, a német és a francia. Alkalmanként más — latin írású — nyelven is szóba jöhet a közlés, ebben az esetben azonban egyoldalas rezümét kell mellékelni az említett három nyelv valamelyikén. A kézirat alakítására vonatkozó tudnivalók angol nyelven olvashatók a hátsó fedőlap belső felén.

A DiG első száma elnöki bevezetővel, M. ALINEI előszavával indul. ALINEI szerint legalább három okból fontos esemény a folyóirat első számának a megjelenése: 1. igény volt ilyen profilú folyóiraatra, 2. ez jelzi a nemzetközi dialektológiai és geolingvisztikai társaság (SIDG) valódi megszületését, 3. a dialektológia felgyorsuló továbbfejlődésének a küszöbén vagyunk, s ennek fő jellemzője a tudományköziség, tehát a dialektológiának a szociológiával, statisztikával, a számítógépes tudományokkal, kulturális antropológiával, archeológiával való együttműködése. S ezen a téren a nemzetközi horizontú kutatások alapvetően fontosak, s nem lebecsülendő az ezeket szolgáló folyóirat szerepe.

A DiG első számában hat tanulmány kapott helyet. Egy német és egy japán vizsgálat magyar szempontból, a mai magyar dialektológia látószögéből különösen is aktuális és tanulságos. Ezért az előbbiről részletesebben, az utóbbiról összefoglalóan szölok.

H. SCHEURINGER a dialektológiai városnyelvi kutatások céljáról és módszereiről ír (*Ziele und Methoden dialektologischer Stadtsprachenforschung*: 70–91). Megemlíti, hogy a dialektológia és a szociolingvisztika feladatköréről, kapcsolódásáról s ezzel összefüggésben illetékességi köréről mintegy három évtizede folyának viták. A fő vitapont több helyütt is a városi nyelvek vizsgálatának a hovatarozása volt (az *urban dialectology* és a *Stadtsprachenforschung* néven nevezett kutatásokról van szó). A szerző joggal írja, hogy a német dialektológia — nemcsak a német, teszem hozzá — kezdetben rugalmatlanul viszonyult bizonyos új társadalmi változásokhoz (vö. MNy. 88: 162), s ez volt az egyik oka annak, hogy a szociolingvisztika önállósodása idején nem jött létre azonnal együttműködés a két tudományág között (a másik ok a szociolingvisták egy részének a dialektológia eredményeit negligáló szemlélete volt). Ma már nem vitás: a dialektológia és a szociolingvisztika nemhogy nem zárják ki egymást, hanem éppen ellenkezőleg,

szükségük van egymásra, kiegészítik egymást több tekintetben is, vélekedik SCHEURINGER. A nyelvi jelenségek térben és időben élnek, függetlenül attól, milyen településtípusok nyelvhasználatáról van szó. Ilyeténképpen a társadalmi indítékú tagoltság vizsgálata mellett a nyelvhasználat területi megoszlásának kutatása sem veszihet sem időszerűségéből, sem fontosságából. SCHEURINGER szerint a modern szociolingvisztikai városnyelv-kutatásoknak és a nyelvöldrajzi vizsgálatoknak egy átfogó dialektológiában kell találkozniuk (ugyanígy LANSTYÁK ISTVÁN: Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben. Szerk. KONTRA MIKLÓS. *Linguistica Series A. Studia et dissertationes*, 9. Bp., 1992. 114–5). A városi nyelvek kutatása változásvizsgálati szempontból különösen fontos fogódzókat, szempontokat adhat a dialektológia hagyományos vizsgálati területeinek. Scheuringer két szomszédos (egy ausztriai és egy németországi) városnak a nyelvhasználatát vizsgálja. Arra a megállapításra jut, hogy az előbbi jobban közelít nyelvhasználatában sztenderdközeli formákhoz, mint az utóbbi. A két város alapnyelvjárását tekintve megegyezik, célnormáik is azonosak nagyrészt, nyelvhasználatuk nyelvjárasiasságának mértékét az állami hovatartozás szabja meg. Az tehát, hogy a Bécs diktálta követendő nyelvi norma kevésbé nyelvjárásias, mint a bajorországi. Bajorországban nincs Bécshez fogható, nyelvileg domináns központ. Bajorország nagyobb fokú autonómiájának is következménye nyelvi különállása. SCHEURINGER prognózisra is vállalkozik: a születőben lévő (nyugat-európai) egység és az ún. európai dinamika (a majdnemhogy határtalan mobilitás) nagy regionális nyelvi változások motorja lesz, amely — így a jeles szerző — Svájc viszonylagos nyelvi elkülönülésének a gyengüléséhez, Ausztria nyugati felének lemorzsolódásához, tehát Bécs nyelvhasználatától való eltávolodásához vezet. Éppen ezért fontosnak tartja az idevágó vizsgálatok elvégzését. Hasonló fölmérésekre, elemzésekre magyar vonatkozásban is szükség volna (az ún. állami nyelvváltozatok az új típusú területi nyelvváltozatok sajátos formáinak tekinthetők SCHEURINGER szerint).

F. INOUE új japán dialektusok, tudniillik a városi nyelvjárások keletkezésének, illetőleg rendszerének jellemzőit mutatja be tanulmányában (*The Significance of New Dialects: 3–27*). Megállapítja, hogy a nyelvjárások Japánban is stigmatizálódtak, ám hogy mégis életképesek, azt az új típusú nyelvjárások létrejötte bizonyítja (Tokió vonzáskörzetében is létrejött egy). A fő jellemző jegyek: eltérnek a sztenderdtől; gyakrabban használják őket a fiatalok, mint az idősek; gyakrabban használják familiáris beszédhelyzetben őket, mint nyilvánosakban. Az új nyelvjárások tanulmányozása a nyelvhasználat társadalomlélektani tényezőihez s a szociolingvisztikához vezet. Az új nyelvjárások kialakulása a helyi kultúrák egy fajta feléledésének a jele, jóllehet a japán nyelv sztenderdizálódása gyorsan halad előre. A tanulmány adatait számítógépen dolgozták föl, a szerző egy tucat különböző grafikont, ábrát és tabellát is közöl. Ez a tanulmány mindenekelőtt a regionális köznyelvi kutatások, illetőleg a regionális változásvizsgálat hazai szak-

embereinek ajánlható a figyelmébe, annak bizonyosságául is, hogy a modern ipari társadalmak hasonló társadalmi-gazdasági és kulturális változásai hasonló nyelvi változásokat, tudniillik új típusú szubsztenderd változatok létrejöttét indítják el.

A további tanulmányok: R. PENHALLURICK: *Welsh English: A National Language?* nyelvpolitikai és kontaktusnyelvészeti szempontból tanulságos. J. REICHAN: *Theoretical and Methodological Problems Connected with Work on the New Słownik gwar polskich* a magyar nyelvjárási lexikográfusok figyelmébe ajánlható. S. ROT: *Die deutschen Mundarten des Donau-Karpaten-Sprachraums und ihre Rolle bei der Ausbildung eines 'sekundären' karpatischen Isomorphismus* a nyelvek közötti kapcsolatok és egymásrahatás bennünket is érintő kérdéseit tárgyalja, S. A. M. CARDOSO: *Sobre a africada [tʃ] no português do Brasil* a braziliai portugál zöngétlen palatális affrikáta területi tagolódását mutatja be, valamint eredetét tárgyalja. Négy recenzió, két kongresszusi beszámoló s egy nekrológ (H. Kurathról) is olvasható, valamint a beküldött munkák bibliográfiai adatai.

A dialektológia és a szociolingvisztika közeledése, egymásra találása sürgetően követeli tőlünk a külföldi eredmények figyelemmel kísérését. Az új folyóirat is azok közé tartozik, amelyeket érdemes olvasnunk. Kívánatos volna továbbá, hogy színvonalas tanulmányokkal jelen legyenek a magyar nyelvészek is a nemzetközi dialektológiában. Az új folyóirat e tekintetben is új lehetőséget jelent.

KISS JENŐ

KÁZMÉR MIKLÓS: Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század.

Budapest, 1993. Magyar Nyelvtudományi Társaság. (1172 lap).

A tulajdonnevek kutatása mindig erős oldala volt nyelvtudományunknak. Ennek okai közt — az egyéb nyelvészeti kérdésektől eltérően — gyakran érzelmi indítékok is szerepet játszottak. A helynévkutatás terén sokszor a nemzeti érzés rejtett a háttérben: a környező államok velünk szemben elfogult hivatalos tudományosságával szemben kényszerültünk arra, hogy ittlétünket, korai megtelepülésünket a régi oklevelek helynévanyagának felmutatásával bizonyítsuk. A személynév-kutatást meg gyakran személyes, nemesi, családi önérzet, a „kinek vannak régibb, előkelőbb, rangosabb ősei?” magatartás történetileg meg-megújuló hullámai tartották az érdeklődés előterében. Az e téren jelentkező olykor feltűnő elfogultságok szükségképpen kiváltották az objektív nyelvtudomány higgadt véleménynyilvánítását, a „családfaburjánzás” kertészeti metszőollóját.

A tulajdonnevekkel való több évszázados folyamatos foglalkozás ellenére igen nehezen születnek meg a nagy összegező művek, amelyek a tudomány és a polgári

érdeklődés számára egyaránt hiteles, objektív, könnyen kezelhető, a további kutatásokhoz jó kiindulásul szolgáló műveket tennének le az érdeklődők asztalára. Most KÁZMÉR MIKLÓS hatalmas kötetében egy ilyennek örvendezhetünk. Igaz — ahogyan ő maga is szóvá teszi bevezetőjében — az első lépés az lehetett volna, ha a magyar nyelvtudomány a történészekkel összefogva először összegyűjti és publikálja az egyelemű világi és egyházi személynévadás hiteles adattárát, rámutat az átmeneti formációk változatos megoldásaira, a nem öröklődő kettős megnevezések típusaira: az *alio nomine*, a *dictus*, a *filius* kötőelemekkel szerkesztett névváltozatokra, illetőleg az egyelemű vagy kombinált neveknek a származási helyre utaló *de* prepozíciós szerkezeteire: hiszen a kételemű, öröklődő családnévvel alakult újabb névtípus ezer szállal gyökerezik ezekben az előzményekben. Egy ilyen nagy munka csak kollektív összefogással készülhet el, s bár vannak e téren részeredmények, az összegezés talán még sokáig a nagy nemzeti tartozások rovatában fog szerepelni.

KÁZMÉR MIKLÓS világosan megfogalmazza munkájának célját és jellegét: „1. A szótár jellege: családnévtörténeti adattár, illetőleg etimológiai szótár. 2. A szótár célja: a XIV–XVII. századi magyar eredetű, illetőleg magyarból is származtatható családnévek számbavétele Moldvától Felsőörrig, Szlavóniától az északi megyékig; a magyar nyelvtörténet, ezen belül a névtörténet (számos esetben a történettudomány, főként a művelődéstörténet, a történeti néprajz, a genealógia) számára szótár formájában hozzáférhetővé tenni régi magyar családnéveink ortográfiai, hangtani és alaktani változatait, illetőleg a pontos forrásjelzéssel elvezetni a kutatókat egy-egy családnév publikált (és részben levéltári) forrásaihoz; a számbavett családnévek magyar eredetének igazolása vagy legalábbis valószínűsítése...; a nagyközönség számára tájékoztatás: az érdeklődő ugyancsak hozzáférhessen a régi hiteles adatokhoz, és megbízható magyarázatot kapjon számos — mai szempontból motiválatlan — családnév eredetéről (pl. *Agócs, Asbót, Borda, Eszterág, Kajcsa, Kajtár, Oszvát, Póka, Pósa, Séra, Sike Süle, Szégyés, Tiba* stb.)” (4).

Az idézet minden megállapítása lényeges és fontos: eligazít abban is, mit kapunk, abban is, mit nem várhatunk a kötetből. A szótár hiteles, a forrásokra pontosan utaló, az adatokat betűhíven közlő adattár és származtató szótár. A nevet, a név keletkezését magyarázza, nem a közszoét, amelyből a név ered, hiszen a névadáskor nem mindig tudatos a jövevényszó jelleg vagy a bibliai, egyházi nevek eredeti jelentése. Területileg kiterjed a magyarlakta vidékekre a mai határoktól függetlenül: sokfelé használt nevek esetén tudatosan törekszik példaanyagának területi szóródását jelezni a válogatással. Nem sorol fel minden települést, ahonnan egy-egy név adathoz, inkább csak a megyére, tájegységre utal, de a forrás megjelölése alapján bárki konkretizálhatja a részleteket, kutathatja a saját családi előzményeire vonatkozó adatokat. Csak a magyar eredetű neveket tárgyalja: ha a leírt forma idegen nyelvből is származtatható, a megfelelő külföldi forrásokban nyomozhat az érdeklődő. (Talán nem ártott volna ezek közül a legfontosabbakat

lábjegyzetben ismertetni: hiszen a Kárpát-medence zivataros történeti századaiban olyan méretű népességkeveredések és tömeges népességmozgások zajlottak le, amelyek révén rengeteg idegen nyelvi családnév keveredett a magyarok közé, s ezek tulajdonosai jó néven vették volna az eligazítást.)

A nevek eredeztetése, a névadás motivációja, indítékai a széles nagyközönség számára is a legérdekesebb és legszínesebb részei a névtudománynak: kit ne érdekelne a saját, ma értelmetlen hangsorkak ható nevének eredeti jelentése, alaktani, jelentésbeli, helyesírási változásainak történeti folyamata? Később persze arra is joggal utal a szerző, hogy ezeket nem lehet teljesen biztosra venni: „Sok esetben azonban a névadás indítékának kiderítése nehezen elvégezhető vagy éppen megoldhatatlan feladat. A *Király, Palatinus, Püspök* nevekkal nem a méltóság viselőjét, hanem vele valamilyen kapcsolatban levő személyt (jobbágját, szolgáját, rokonát, szomszédját) illeték. Végképp bizonytalan a motiváció az állat- és növénynevekből alakult családnévek egy részében (*Róka, Veréb, Som*). Ezek számtalan magyarázatot megengednek, de ezek mindegyike csak találgatás eredménye. A személynevek (*Barabás, Pető*) apanévként váltak családnévvé, a helynevekből alakultak (*Hédervári, Hevesi*) motivációja a birtok, lakó- vagy származási hely” (7).

Már a kötet borítójának fülszövege is jelzi, hogy a vaskos munka 9800 szócikket tartalmaz, s ez önmagában is imponáló szám. Az elemzett családnévek száma azonban ennél jóval nagyobb, mivel az etimológiai bokrosítás következtében az összetartozó, de a mai névforma szempontjából különböző családnévek egy szócikkbe kerültek (*Asbót, Osvald, Ozsvát*). Ilyen esetekben utaló címszók jelzik a részletes tárgyalás szócikkét.

Nehéz a szótár hatalmas anyagából kiemelni egyes neveket vagy névtípusokat. Ha lehet — Kosztolányival szólva — egy szótár izgalmas olvasmány, akkor ez biztosan az. Elsőként természetesen minden olvasó a saját nevét keresi meg benne, hogy lássa: mikortól, honnan, milyen helyesírási formákban adatolható, és mi lehetett jelentése a kezdet kezdetén, a családnévek kialakulásának idején — erre utal a kötet alcíme —, a 14–15. században; a névadás motivációja. Aztán persze megkeressük a rokonaink, ismerőseink, barátaink vagy ellenségeink nevét; biztos, hogy alig tudjuk letenni a könyvet.

Igen fontos névtipológiai segítséget is kapunk a szerzőtől például akkor, amikor egy-egy fontos, tömegesebb vagy érdekesebb névfajánál a szócikk végén utal a hasonló szemlélettel keletkezett egyéb nevekre is. Például a haj és bőr színe alapján keletkezett nevekre érdekes felsorolást ad a *Fekete* szócikkében: *Barna, Fakó, Fehér, Füstös, Hóka, Hőke, Kék, Kékes, Kesely, Ordas, Ősz, Őzes, Piros, Piroška, Roh, Röh, Röt, Sár, Sárga, Sárhajú, Szederjés, Sző, Szög, Szőke, Szöszeke, Szürke, Szürkés, Veres, Zöld, Zöldes, Zsufa* (érdekes, hogy a *Setét, Világos* nem ebbe a sorozatba tartozik).

Ha nem is mindig ilyen hosszú sorokat találunk, érdekesek a hasonló összeállítások is. A testalkatra vonatkozó jelzi az *Apró* címszó végén (*Apród, Kicsi, Kicsid, Picorka, Törpe, Nagy* stb.), a foglalkozásneveket sok helyen, altípusok szerint, például *Áros* alatt a vele rokon fogalmi tartalmúakat: *Bakonyás, Boltos, Kalmár, Komplár, Kufár, Kupec, Szatócs, Tözsér* stb. Az *Apa* szócikkében sorolja fel a rokoni, családi kapcsolatokra utaló neveket: *Apjok, Atyámfia, Atyval, Banya, Fia, Gyermek, Ipa, Koma, Lente, Nemzet, Ős, Sógor, Szüle, Törzsök, Vakaró, Vér, Vő* stb. Az *Árpa* szócikkében gazdag sort találunk a növénynevekből alakult, feltehetőleg azokat termelő, azokkal kereskedő foglalkozásúak nevéből: *Árpás, Bab, Babos, Búza, Búzás, Cirok, Dinnyés, Dohány, Hagymás, Rozsvágó, Zab, Zabos, Zabosztó, Zabvető* stb. A *Csömör* címszó alatt több tucat betegségnevből alakult családnevet sorol fel, a *Püspök* szócikk végén is hosszú sorát találjuk a valamilyen kapcsolat miatt keletkezett hasonló típusú neveknek: *Apát, Barát, Érsek, Gvárgyán, Káptalan, Kustos, Perjel, Pópa, Prépost, Vikárius* — és természetesen ide tartozik egyik gyakori nevünk a *Pap* is. Nincs helyünk ezek részletezésére csak utalunk rá, hogy névkutatásunk sokszor és sokféleképpen próbálta tipizálni családneveinket, de ilyen gazdag és jól megrostált, kritikus állásfoglalás alapján az eddigieknél sokkal részletesebb lehetőség nyílik a kutatók és érdeklődők számára a hasonló feladatok megoldására.

Bizonyára sokunkban felmerül a kérdés: melyek a leggyakoribb magyar eredetű családnévtípusaink. Erre a kötet címszóanyagának számítógépes feldolgozása pontos választ adhat. Magam csak felszínes tájékozódást végeztem mintegy 200 szócikk alapján (*Álmos — Akszolt*), és következő hozzávetőleges adatokat kaptam.

Az itt szereplő családnévek közt leggyakoribbak a helységnévből *-i* melléknévképzővel származottak, amelyek birtok, lakó- vagy származáshelyből alakultak családnévvé. Ezek száma 87, tehát több mint a vizsgált anyag 40%-a (a példák felsorolása szükségtelen, csak az első és utolsó hármát említem): *Álmosdi, Alparéti, Alpári; Atyási, Avasi, Azari*.

A második legnépesebb csoport az egyházi vagy világi apanév becézett változatából alakult családnévtípus. Ezek száma 40, tehát a vizsgált csoporton belül 20%-ot képviselnek. Teljes felsorolásukat indokolná a becézőképzők gazdagsága, de hely híján ezt is csak mérsékelten tudom érzékeltetni: *Ambó, Ambos, Ambri, Ambró; Ármos, Árok, Assa, Atos* stb. Merítésembe érdekes módon itt bekerült két gyakori névtípus, az *András* és az *Antal*. Ezek példái jól igazolják azt a régi névtani felismerést, hogy az egyházi keresztnévek, amelyeknek a becéző variálódásában nem jelentett akadályt közsói jelentésük — ilyenek nem lévén a magyar környezetben —, milyen gazdag becézőképző-készletet mutatnak: az *András* valamely becézett formája szolgált alapul a következő családnéveknek (természetesen mint korábbi apai keresztnév): *Ancsa, Anda, Andacs, Andics, Andó, Andócs, Andók, Andony, Andorka, Andorkó, Andos, Andris, Andró, Andris, Anka, Ankó*. A másik, régen a mainál sokkal gyakoribb név, az *Antal* ilyen családnéveket

„szült”: *Anta, Antó, Antócs, Antók, Antonya, Antos*. Érdekes, hogy a mai keresztnévek szinte általános *-i* becézőképzős alakja hiányzik a fentiek közül: szótárunkban megvan ugyan az *Anti*, de az helynévből képzett változat. A becézett apa- nevek mellé becsúszik néhány becézett anyanév is: *Annók, Annóka, Annos*. A nyelvészet iránt érdeklődő olvasót szinte provokálják ezek a névcsoportok, hogy a 14–17. századi becézőképzőket gyűjtse össze és tipizálja: minden eddiginél teljesebb rendszer állna össze belőle.

Nem csekély az apai névből, becézőképző nélküli formából származtatható családnevek aránya sem: *Álmos, Amadé, Ambor, Ambrus, Andor, András, Angyal, Angyalos, Antal, Ányán, Apa, Apor, Apostol, Arnót, Áron*, illetőleg három anyanévi alapforma: *Anna, Apalin, Aranka*. Számarányuk így 9% körül mozog.

A tulajdonnevekből származó családnevek típusát érdekesen színezik a *-fia, -fi*, illetőleg a birtokjelből patronimikum-képzővé alakult *-i* toldásos családnevek. Metszetemből a következők tartoznak ide: *Amadéfi, Andafia, Andrásfi, Antalfi, Apafi, Arnoldfia*, illetőleg az *Ambrosi, Andrási, Andrásza, Antali*. Számuk együttesen mintegy 5%-ot képvisel az általam vizsgált csoportban.

Ha ezek után összeadjuk a tulajdonnévből — helynévből, illetőleg személynévből, keresztnévből eredő — családneveinket: 40 + 20 + 9 + 5, összesen 74 százalék adódik, tehát a metszetben található nevek háromnegyede. Csak a teljes feldolgozás dönti majd el, hogy lehetséges-e ezeknek a számoknak az egészre való kivetítése.

A közsőzóra visszamenő családnevek száma az előbbiekhöz képest csekélyebb ugyan, de fogalmi tarkaságuk, illetőleg a névadás motivációja szerinti csoportjaik annál változatosabb, színesebb.

Leggyakoribb ebben az altípusban a foglalkozást jelentő szóból eredeztethető családnév: *Arany* (azzal dolgozó, foglalkozó), *Aranyás, Aranyász, Arató, Ármás* (= rabló, poroszló), *Áros, Árpa, Árpás, Aszaló, Aszalós, Asztagrakó, Asztal, Asztalgyártó, Asztalnok, Asztalos*. Ez ugyan a kétszázas metszetnek csak 7–8%-a, de a köznyelvi eredetűeknek egynegyede körül van.

Alacsony számuknál fogva statisztikázásra kevésbé alkalmas további közsőzi eredetű családnévtípusok metszetemből a következők.

Testi állapot, betegség jelentésű közsőzből: *Aprós, Aszalt, Aszott, Aszú; Arcélvágott* (= arcán sérült), *Arcul, Aréna* (= veseköbete). — Rokoni kapcsolatra utaló nevek: *Apa, Apjok, Árva* (ez lehet átvitt értelemben a társadalmi állapotra utaló, 'elhagyatott, szegény' jelentés lecsapódása is), *Atyámfia* (itt szerintem nem zárható ki a szavajárási jelleg sem), *Atyval* (= mostohaapa).

Csak sejthető, hogy társadalmi helyzetre, jellemre, lakóhelyen belüli viszonyításra stb. utalnak a következő nevek: *Asszony, Apát, Álnok, Árnyék, Által, Alsónagy, Alsó*. — Több esetben kétféle besorolás is feltételezhető: *Apáca, Apró, Apród, Aracs*; egyedi jellegű az *Antaljános* (az apa családi és keresztnévből), az

Antalvei (a rokonságra utaló szókapcsolatból: Antal veje), és még egy pár besorolatlan eset.

Talán a fentiekkel sikerült érzékeltetni, hogy KÁZMÉR MIKLÓS kötete nemcsak terjedelmére nézve nagyszerű: benne a magyar családnévkészlet és -rendszer minden részkérdése gazdagon adatolva tükröződik. Nagy haszonnal forgathatja nemcsak a kérdéskör iránt érdeklődő művelt nagyközönség, hanem a leíró és történeti személynévkutatás minden mai és leendő bűvára. Jelentősége talán csak a KISS LAJOS Földrajzi nevek etimológiai szótára című művéhez fogható. KÁZMÉR MIKLÓS munkájáról is elmondhatjuk: ez a könyv sikerre van ítélve. S az ítélet, a siker jogerősnek ígérkezik: jogosnak és erősnek.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

H. TÓTH TIBOR: Félegyháza népnyelvének palócos gyökerei.
(Ünnepi kiadvány kiskunfélegyháza újratelepülésének 250. évfordulóján).
Kiskunfélegyháza, 1993. (144 lap).

Érdekes és értékes kiadvánnyal ajándékozott meg bennünket a körülmények szerencsés összejátszása. Jókor jött a címbeli kerek évforduló; öröm, hogy a város vezetősége vállalta az áldozatot a helytörténet nyelvészeti vonatkozásainak vizsgálatához; szerencse, hogy éppen kéznél volt egy ifjú kutató, aki nemcsak lelkesen, hanem nagy felkészültséggel vállalta a munkát, hogy szülőhelyének nyelvjárását módszeresen összevesse a harmadfél század előtti kibocsátó területek népnyelvével.

A feladat egyáltalán nem könnyű. Igaz, Kiskunfélegyházáról régóta tudja a nyelvészeti közvélemény, hogy lakóinak nyelvjárása szigetszerűen különbözik környezetének tájnyelvétől. Írt erről már SZEREMHEGYI TIVADAR, a város 1882-es monográfusa is. Gazdag adattárral dokumentálta a jelenségeket a gimnáziumi tanár DONGÓ ORBÁN 1911-ben megjelent tanulmánya: A kiskunfélegyházi nyelvjárás. Maga H. TÓTH TIBOR is foglalkozott már a témával: itteni munkájának előképeként megjelentette „Kiskunfélegyháza nyelvjárásának összehasonlító és változásvizsgálata” című dolgozatát (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 47. sz. Bp., 1991. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY).

A tanulmány közvetlen ösztönzője, az ilyen természetű tanulmányok módszertani alapjainak kidolgozója, illetőleg a szerző irányítója, egyetemi oktatója Szegeden, SZABÓ JÓZSEF volt: nem kis részben neki is köszönhető a kötet létrejötte.

„Munkám fő célja — írja a szerző —, hogy a bizonyítottan nyelvjárássziget helyzetű... Kiskunfélegyháza tájszólását elemezzem, s fölmutassam azokat a sajátosságokat, amelyek a kibocsátó nyelvjárás (illetve nyelvjárási területek)

megőrzött régiségeinek tekinthetők. Félegyháza ugyanis a török hódoltság idején több alföldi településhez hasonlóan elnéptelenedett, s az 1730-as évek végétől jász és palóc vidékekről érkező telepesek népesítették be” (7).

Világos, hogy ilyen munka szükségképpen támaszkodik a nyelven kívüli, településtörténeti ismeretekre, levéltári kutatásokra, származáshelyeket tükröztető személynévi anyagra stb. A külső ismeretek alapján behatárolt területek élőnyelvi és nyelvjárástörténeti anyagát lehet azután egymáshoz mérni, vallatóra fogva nemcsak az egyezni látszó, hanem az eltérő sajátosságokat is: hiszen ezek megmagyarázása nélkül az egyezők vallomása sem lehet bizonyító erejű.

Helyeselhetjük, hogy a szerző nem Kiskunfélegyháza egészének nyelvét, hanem az úgynevezett „nyelvjárási alaprteget” tekinti bázisának. A kitűzött cél szempontjából a szociolingvisztikai adatfelvétel nem nyerne, így viszont módja van a Magyar nyelvjárási atlaszának hasonló szemlélet alapján gyűjtött anyagát felhasználni összehasonlító adattár gyanánt. Érdeme, hogy ennek ellenére — ahol lehet — törekszik a jelenségek, főleg a szókészletbeliek szociális elterjedtségét jellemezni legalább az országos atlasz adta értékjelzések szerint. Szembesítéseiben kiemelt szerepet kap Jászfényszaru nyelvjárása. Ezt részben a község településtörténetének párhuzamossága magyarázza, részben az, hogy annak nyelvjárási alaprteget nem módosította olyan mértékben a városiasodás, mint Kiskunfélegyházáét.

A nyelvjárási jelenségek áttekintése módszertanilag a szokásos elrendezésű. A hangállományon belül számba veszi a fonémaállományt — itt a zárt *ë* jelenti a többletet, mivel a *ly* Félegyháza nyelvjárásából már kiveszett —, tüzetesen bemutatja a fonémák realizációs változatait, hangszínárnyalatait, majd a terhelési arányokat.

A legjellegzetesebb magánhangzópárban, az *a : á* fonémák palócos ejtésében „a félegyházi nyelvjárás a mai napig is erőteljesen őrzi az *a : á* hangok sajátos képzésében palócos eredetét” (27), de sok a kissé eltérő realizáció is. Valóban, ezek azok a „makacs” hangok, amelyek a palócos jelleget legtovább őrzik, ezt figyelhetjük meg a köznyelvi diglossziások beszédében is.

A terheltség, fonémagyakoriság vizsgálatában a DEME LÁSZLÓTÓL kidolgozott tendenciák szerint mutatja be anyagát. Megállapítja például, hogy „a félegyházi népnyelv sokat megőrzött illabialitásából, de a környező nyelvjárások is erősen hatottak rá, s így — különösen az *ö*-zés tekintetében — jelentős mértékben hozzáidomult déli nyelvjárási környezetének hangjelenségeihez” (39). — A zártabb—nyíltabb jelenségek igen változatos képet mutatnak, mivel gyakran a hordozó morfémakészlet egyedei eltérők. Mégis úgy látja, „a félegyházi népnyelv a nyílt megfelelésekben is olyan alakokat őrzött meg egészen napjainkig, melyek kétséget kizáróan palóc eredetűek” (50). — A hosszú—rövid megfelelések mutatják a huszadik század legerősebb köznyelvi hatásait, ezek megőrződése kevésbé jellegzetes.

Sikerrel keresi a szerző a félegyházi nyelvjárás palócos sajátságait néhány alaktani jelenségben is, főleg ott, ahol ezek hangtanilag is realizálódnak, mint például a főnévi igenév *-nyi* képzőjében, illetőleg a melléknév felsőfokának *leg-*elemében, ahol a palócos *letinkább* használatára mutat rá.

A szókincs vizsgálatához kikérdezte a szerző a Magyar nyelvjárások atlaszának teljes térképezett kérdőszó-listáját. A kapott válaszokat adattárban is közli mind az 1162 címszóra, nagy figyelmet fordítva a szociális elterjedtség jelölésére is. Kiskunfélegyháza nem volt kutatópontja a nyelvatlasznak (a kiválasztás szempontjairól KÁLMÁN BÉLA írt A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései című, DEME LÁSZLÓ és IMRE SAMU által szerkesztett kötetben: 51—65).

A kiskunfélegyházi atlaszadatok révén kitűnő összehasonlítási lehetőséget nyert a szerző arra, hogy a betelepítésre vonatkozólag igazolt, dokumentált, vagy gyanúba jövő palóc helységek kutatópontjaival szembesítse a város nyelvjárásának sajátságait. Ha módja volt rá, felhasználta a korábbi félegyházi nyelvjárás tanulmányok szókincsre vonatkozó tanulságait is. A szókincsvizsgálat terén érdekes újítása, hogy a szorosabban vett tájszók mellett frazeológiai egységeket is bevont a vizsgálatba: „a források példaanyagát megvizsgálva 155 — elsősorban valódi — tájszót, 37 közmondást és 93 szólást, állandó szókapcsolatot választottam ki” (84), vizsgálva azok jelentésbeli és egyéb változásait nemzedékek szerint.

LŐRINCZE LAJOS és mások mintájára jól hasznosította a kibocsátó falvak azonosításában az *-i* melléknévképzős családnevek térképre vetített vallomását (a kötet mellékleteként találunk két igen beszédes térképvázlatot is).

A vizsgálatokat összefoglaló fejezetben (103. kk.) felsorol 27 olyan nyelvi sajátságot, amelyben a kiskunfélegyházi nyelvjárás palócos vonásainak megőrzését sejthetjük. Igaz, a jelenségek jelentős része Jászfényszaru felé mutat: „A sajátságok nyelvileg jól alátámasztják a településtörténeti tényt: Félegyháza új lakosainak, újjátelepítőinek zöme Jászfényszaruból költözött át a Kiskunságba, illetve északibb, palóc területekről” (104).

Érdeme még e munkának, hogy a szerző érzékeny figyelemmel arra is igyekszik rámutatni, milyen új elméleti és gyakorlati megfontolások adódnak az ilyen természetű kérdések szinkron módszertanához, illetőleg a nyelvjárástörténet eredményesebb alkalmazásához.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

D. G. TUMASEVA, *Szlovár gyialektov szibirszkih tatar.* (A szibériai tatár nyelvjárások szótára). Izdatyelsztvo Kazanszkoگو Univerzityeta, 1992. (255 lap)

DILJARA GARIFOVNA TUMASEVA professzornő neve nem ismeretlen magyar tudományos körökben. A Kazanyi Egyetem Tatár Nyelvi és Irodalmi Tanszékének tanszékvezető professzora két ízben járt Magyarországon (1975, 1980). Budapesten a Kőrösi Csoma Társaságban és Szegeden a József Attila Tudományegyetemen tartott előadást a tatár nyelv nyelvjárási tagolódásáról és a szibériai tatár nyelvjárások felosztásáról a magyar őstörténet keleti vonatkozásai iránt érdeklődő szakmai közönség számára. A professzornő más szálakkal is kötődik a magyar tudományhoz: a 70-es évek végén, a 80-as évek elején a szegedi egyetem altajisztika szakos hallgatóit (köztük e sorok íróját) féléves tatár nyelvi részképzésre fogadta az általa vezetett intézményben.

Az alább bemutatásra kerülő könyv TUMASEVA harmadik kötete, mely a szibériai tatár nyelvjárásokkal foglalkozik. Az első, a „Könbatış Sëbër tatarları tēlë” (A nyugat-szibériai tatárok nyelve) című, nyelvtani áttekintés és szótár 1961-ben jelent meg, a második, — Gyialektü szibirszkih tatar — a tatár nyelvjárások sajátosságait tárgyaló monográfia 1968-ban látott napvilágot, mindkettő Kazanyban. Jelen kötete egy gazdag életmű megkoronázása, hiszen összegeződik benne a professzornő korábbi munkásságának minden fontos eleme. Az 1940 és 1964 között szibériai terepmunkán (egyéni és a Kazanyi Egyetem hallgatóival végzett közös nyelvjárásgyűjtő expedíciók során) összegyűjtött, a toboli-irtisi, a baraba és a tomszki tatár nyelvjárásokból származó tekintélyes mennyiségű lexikológiai adat (ebből 1961-ben csak a tobol-irtisit publikálta), melyhez magas színvonalú lexikográfiai elméleti és módszertani jártasság, biztos rendszerezőkészség, a tárgy főlényes ismerete társul.

A kötet szerkesztésének fő elve a szibériai tatár nyelvjárási lexikalizmusok minél szélesebb körű bemutatása. Ez azt jelenti, hogy mindazon szavak helyet kaptak a szótárban, amelyek hangalakja és/vagy jelentése eltér kazanyi tatár irodalmi megfelelőjüktől és használatuk szűkebb vagy tágabb földrajzi areához, illetőleg nyelvjárási csoporthoz köthető. E szempont érvényesítése érdekében TUMASEVA többet is nyújt, mint amit saját szibériai gyűjtőmunkája lehetővé tenne. Bevonja corpusába (a hangalakok és jelentésük helyszíni ellenőrzése és esetenkénti pontosítása után!) a múlt századi jelentős, de nehezen hozzáférhető szibériai tatár nyelvjárási gyűjtések anyagát, mint pl. J. GIGANOV 1804-ben publikált toboli tatár szógyűjteményét, a V. V. RADLOV által 1872-ben megjelentetett török népköltési gyűjteményben (Obrazcü narodnoj lityeraturü tjurkszkih plemen. T. IV. SPB.) és V. V. RADLOV híres négykötetes szótárában (Opüt szlovarka tjurkszkih narecsij SPb. 1893–1911) előforduló szibériai tatár lexikalizmusokat csakúgy, mint az e századi, korábban megjelent tatár nyelvjárási szótárak vonatkozó szócikkeit. Va-

lamennyi idézett forrás átírása egységesített. A cirillbetűs transzkripció fonologikus alapelvű, de figyelembe vesz fonetikai szempontokat. TUMASEVÁNAK sikerült írásrendszerében kiküszöbölni a mai kazanyi tatár helyesírás következetlenségeit és elkerülni a túlzó fonetikai részletezés veszélyeit. Ezáltal adatai világosan érthetőek, jól használhatóak.

A szócikkek felépítése logikus; a címszavakat a forrásmegjelölés követi, majd a jelentés kazanyi tatár irodalmi és orosz nyelven. A jelentés minél pontosabb bemutatása és a szó funkcionális grammatikai „használhatóságának” demonstrálása érdekében gyakran követi a jelentést példamondat vagy a szó kötött szintagmában való idézése.

TUMASEVA szótára precíz filológiai munka, megbízható kézikönyv. Mindössze egy kritikai megjegyzés kívánczik az ismertetés végére. Kár, hogy a fő szerkesztési elv következetes érvényesítése érdekében (és a korlátozott terjedelmi lehetőségek miatt is) nem kerülhettek be a szótárba az olyan lexikai egységek, amelyek a három szibériai nyelvjárásban jelen vannak, de nem különböznek kazanyi tatár irodalmi nyelvi megfelelőjüktől. Így ugyanis a szótár nem nyújt egyértelmű információt az utóbbi években megélnékült nyelvi kontaktus-kutatások számára bizonyos szavak adott helyen való megléte vagy nemléte szempontjából. E hiány azonban eltörpül a könyv érdemei mellett, így jó szívvel ajánlom finnugristáknak, turkológusoknak, általános nyelvészeknek — minden olyan szakembernek, aki a szibériai térség uráli, altaji vagy paleo-szibériai nyelveinek történetét, egymáshoz való viszonyát, areális kapcsolatait kutatja.

AGYAGÁSI KLÁRA

NYELVJÁRÁSI ADATOK

Értarcsa helynevei

Értarcsa/Tarcea község a romániai Bihar/Bihor megye érmihályfalvi járásában, Érmihályfalvától/Valea lui Mihai déli irányban kb. 7 km-re fekszik, a Nagyvárad/Oradea felé vezető 19-es országút mentén. Területe körülbelül 720 ha. Az Érmihályfalvát Nagyváraddal összekötő vasútvonal nem érinti (ettől Értarcsa körülbelül 8 km-re fekszik keleti irányban). Autóbusz közlekedik Értarcsán Érmihályfalva–Nagyvárad, valamint Margitta/Marghita felől. A környező falvak a következők: északnyugaton Érmihályfalva, északkeleten Gálospetri/Galospetreu, keleten Szalacs/Sălacea, délkeleten Ottomány/Otomani, délen Éradony/Adoni, délnyugaton Érkeserű/Cheşereu, nyugaton Érselind/Şilindru, északnyugaton Érszemjén/Simian.

Értarcsán az 1992-es népszámlálás adatai szerint 470 (47,91%) férfi és 510 (52,09%) nő él, összesen 980 fő (Népszámlálási nyilvántartás, Értarcsai Polgármesteri Hivatal, 1992). Nemzetiségi szempontból a lakosság megoszlása a következő: magyar 607 (61,91%); román 298 (30,37%); cigány 76 (7,79%). Felekezet szerinti megoszlás: református 509 (51,88%); ortodox 196 (19,97%); görög katolikus 150 (15,29%); római katolikus 69 (7,03%); baptista 55 (5,60%); unitárius 1 (0,1%); más felekezetű 1 (0,1%). (Értarcsai Református Lelkeszi Hivatal Nyilvántartása, 1992). A lakosság állattenyésztésből (szarvasmarha, sertés, szárnyas tenyésztéséből), földművelésből (kukorica, búza, cukorrépa, burgonya) és bortermelésből él.

1968-ig a falu déli és délkeleti része mocsaras volt, ekkor lecsapolták egy múlt században készült terv szerint, és a *Kanális*-ba (helyi szóhasználat), az *Ér csatorná*-ba vezették le a vizet. A lecsapolás előtt nádvágással, illetve nádfeldolgozással is foglalkozott a lakosság. Ez komoly jövedelmi forrás volt. A vágott nádat építkezőknek (többnyire a környékbeli sváboknak) adták el, *stugattér*-nak (helyi szóhasználat a *stukatornád*-ra). Jelentős volt a halászat is. 1962-ben a földek termelőszoövetkezeti tulajdonba kerültek, 1991 óta pedig magángazdálkodást folytat a lakosság.

Értarcsának körzeti orvosi rendelője van tízágyas betegszobával, valamint fogászati rendelője. 1963–65 között szülőotthon is volt a községben, azóta ezt megszüntették. A legközelebbi kórház és szülészet Érmihályfalván, valamint Margittán van. A gyerekek IV. osztályig tanulhatnak a faluban magyar tagozaton, román tagozat VIII. osztályig van. Középiskolai tanulmányokat már csak Érmihályfalván, Margittán vagy Nagyváradon lehet folytatni. Érmihályfalvára és Margittára busszal ingáznak a diákok, Nagyváradon többnyire beköltöznek az internátusokba. Magyar és román tagozatú óvodája is van a falunak.

Értarcsa központjában polgármesteri hivatal, művelődési ház, posta és telefonközpont található. A falu kb. 90 lakásába vezettek be telefont. Egy református és egy ortodox templom, egy római katolikus kápolna és egy baptista imaház van a faluban.

Értarcsa összetett szó, az *Ér*- előtagból és a *-tarcsa* utótagból tevődik össze. Az *Ér*- előtag az *Ér csatorna* nevéből származik. Az *Ér* Pocsajnál a Berettyóba ömlő vízfolyás. A *Tarcsa* helynév pusztá személynévből keletkezett magyar névadással: *tar* 'tarka' jelentésű tő + *-sa/-csa* kicsinyítő képzőbókor (FNESz.). A megkülönböztető szerepű *Ér*- előtagot a múlt század elején kaphatta. Az első adat 1808-ból való: *Ér-Tartsa*. Ekkor vált ugyanis közigazgatási szempontból szükségessé, hogy e helység nevét megkülönböztessék a magyar nyelvterületen található többi *Tarcsa* nevű helységtől (FNESz.). A jelenlegi anyaország területén nyolc *Tarcsa* ismeretes: *Erdő*-, *Kis*-, *Kerepes*-, *Körös*-, *Moson*-, *Nagytarcsa*, továbbá *Tar* és *Tarcsafürdő*, Romániában a tárgyalt *Értarcsa* mellett létezik Hargita megyében egy *Tarcsafalva/Tárcești* is.

A szájhagyomány a *Tarcsa* nevet a *tart* igéből magyarázza: Köröstarcsa lakói uradalmi cselédek voltak, akiket lustaságuk miatt az uraság elbocsátott, és kitelepített a Körös partjára, mondván, hogy a „*Körös tartsa el őket!*” (Nagy István értarcsai lelkipásztor elbeszélése). E szájhagyomány Értarcsán is ismeretes.

A helynevek összegyűjtésében a következő adatközlők segítettek: Deák András piskolti születésű, fiatalkora óta Értarcsán lakó hatvannégyszéves felcser, gazdálkodó; Deák Imre értarcsai születésű, hatvankét éves gazdálkodó; Deák Ottó értarcsai születésű egyetemi hallgató; Nagy István érmihályfalvi születésű lelkész, 1979–93 között Értarcsa református papja; id. Szilágyi Sándor értarcsai születésű, nyolcvanegyéves lakos. Köszönet fáradozásukért.

A falu bel- és külterületének neveiről Ethey János értarcsai jegyző készített részletes összeírást 1864-ben a PESTY-féle országos gyűjtésbe. Ennek az összeírásnak az adatait is felvettem a szócikkekbe. Ethey jegyző sírja az értarcsai református temetőben található, sajnos sírkövét műemlékhez méltatlan módon lefektették.

Az adattárban az alábbi rövidítéseket használom a térszínformákra, tereptárgyakra:

Á = árok	D = domb	Fo = folyó
Cs = csatorna	F = forrás	Fr = falurész

K = kút
Mo = mocsár
Ta = tanya

Te = temető
Tel = telep, major
Tó = tó

U = utca

A művelési jelleg rövidítései:

gy = gyümölcsös
l = legelő

r = rét, kaszáló
sz = szántó

A belterület nevei

Cigány sor *Cigán sor, -ra* (Tel, u) — A Kistag alatt, a falu északkeleti részén levő cigánykunyhók sora, nincs kialakított utca.

Derzsófi-kert *Derzsófyi-kert, -kerbe* (Fr) — A falu délnyugati sarkában a hajdani kertre házak épültek. A kert feltehetőleg valamikori tulajdonosáról kapta nevét.

Domb ~, *Domra* (D) — A falu északkeleti részében levő emelkedés, melyre felmegy a róla elnevezett Domb utca.

Domb utca *Domb ucca, -ra* (U) — A falu északkeleti részén van, a Dombra halad fel, melyről a nevét kapta.

Dorongos ~, *-ra* (D, r) — Feltehetőleg azonos az Ürgeheggyel. Legelő volt, de régebben a Rinaldósort is róla nevezték, annak volt a másik neve. 1864: „... a’ dorongos nevű domb a’ néveredetéről semmit nemtudunk. emelkedett domb, fűvet termő hely, jelenben a’ legelőnek — mi ennek ajjába szinte kereken a’ hegyek kőr alakjának alatti sikon fekszik, ’s más felől a’ falu a’ határa — kiegészítő része. — a’ volt úrbéres osztály legelő birtoka”. „dorongos hegy. Mít az előttevaló Síralom hegytől egy vízmosás szülte út választ el, s’ másként ürge hegy, mivel 1824 körül midőn kiosztatott ezen emelkedett folytatólagos lánczmódjárahúzódó homokos természetű agyagos föld, ezen dombban igen sok-ürgék tanyáztak. eza’ legujjabb szőlő ültetvény a’ 3 közt szinte szőlővel beültetett bortermő helyjelenben leggyengébb bort szolgáltat a’ 3közt” (PESTY, 243a). A szájhagyomány szerint régebben itt csépték *dorongokkal* (cséphadarókkal) a búzát, innen a neve. Az új református templom építéskor 1835-ben itt vetették a téglát, itt volt a téglaegető kemence.

Dorongos-hegy L. **Dorongos**.

Epres-kert ~, *-kerbe* (Fr) — Házhely a Kis utca és a Malom utca találkozásánál. Az 1800-as években adhatták e nevet, ekkoriban epreskert volt. Az iskolások gyümölcsfákat neveltek itt. 1940-ben már nem volt meg a gyümölcsös. Nemrégiben kiadták házhelynek, de még nem építkeztek rá.

Halom ~, *-ra* (D) — A Nagy utca végében levő kúp alakú domb, műemlékvédelmi terület. A déli alsó részét felszántották, szőlőt telepítettek rá kb. 1960–70-

ben. Az 1970-es évek végén a nagyváradai Körös Múzeum megtiltotta a Halom mezőgazdasági művelését. Formája szabályos kúp, valamikor víz folyta körül. 1962-ben 4 méter mélyről emberi és állati csontok, csont- és kőbalták kerültek elő. Az Érmelléken hasonló halom több is található. Ma is épület nyomai látszanak rajta. Többféle szájhagyomány fűződik hozzá: *a)* a törökök a sisakjukkal hordták össze; *b)* egy tiszt van benne eltemetve; *c)* valamikor csárda volt a tetején; *e)* kápolna volt rajta, melyet évente egyszer nyitottak ki. Egy ilyen alkalommal benne rekedt egy bika, s a következő évben találták meg a csontjait. Ekkor jelentkeztek a bogyozlaiak, hogy nekik akkoriban tűnt el egy bikájuk.

Hatház ~, *-ra* (U) — A falu délnyugati részén lévő a Nagy utca villaszerűen kettéágazik, a déli ágat Hatháznak hívják. Amennyiben összefüggésbe lehet hozni a GYÖRFFY GYÖRGY leírásával (Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I, 673–4), miszerint „II. Géza hat ház jobbágyot adott a szentjebbi apátságnak”, akkor esetleg ennek emlékét őrzi ez az utca.

Hívő sor *Hívőj sor*, *-ra* (U) — A falu közepén, egy emelkedőn levő utcator, kb. 1920 óta van itt a baptista imaház, onnan kapta a nevét.

Horgos/Horgas tó *Horgos/Horgas tóy*, *-hoz/-ho* (r) — Az Ér folytatása volt az 1964-es lecsapolásig. A Hatház végénél található rét valamikor kenderáztató volt. Nagy esőzésekor meggyül benne a víz.

Kiscsohos ~, *-ra* (l) — Legelő a falu délnyugati részén, a Nagycsohos folytatása. Régebben víz választotta el egymástól őket, ma csak egy árok van közöttük. Az 1939-es és 1942-es katonai térképeken hibásan *Somos*-nak írták. 1864: „...jelenleg a' Káptalan kaszálója. síkság” (PESTY, 243b). A szájhagyomány szerint kutyák csaholtak a mellette levő utcában, innen a neve. A Sikátor²-n lehet megközelíteni, ezért a Sikátor végén lakó asszonyt *Csohos Ilon*-nak csúfolják.

Kistag ~, *-ba* (D) — A falu északnyugati részén, a Cigánysor feletti domboldal.

Kis utca *Kis ucca*, *-ra* (U) — A falu észak–délnyugati irányban fekvő főutcája, az Érmihályfalva–Nagyvárad közötti országút része.

Legelő *Legelőj*, *-re* (l) — A falu nyugati szélén, a Petri utca jobboldalán van. Körülveszi a Rét (l. Külterület).

***Ludastó** — Nem él. Forrásos kerek tó volt az Ér folyásában, lecsapolták. Feltehetőleg azonos helyen feküdt a Rózsás tóval (l. **Rózsás tó**). 1864: „ezis szinte álló víz. kissébb méjjeedésébe a' nagy csohos legelőnek. a' benne tanyázni szokott ludakról neveztetvén. a' legelőnek a' dombok oldalából fakadt 4 forrás kút adja díszit. — 's itatásra szolgál a' legeltetni szokott állatok[na]k és a' községnek” (PESTY, 243a).

Malom utca *Malom ucca*, *-ra* (U) — fél utcator, mely a Kis utcából nyílik északkeleti irányba, és amelynek egyik felén házak, másik felén a Régi református temető, a Zsidótemető és az Epres-kert fekszik.

Nagycsohos *Naccsohos, -ra* (l) — Legelő a Kis utca bal oldalán, a Sikátoron lehet megközelíteni (l. Kiscsohos). 1864: „Nagy csohos. egyenes síkság, ígenszelíd fűvettermő legelője a ’ volt úrbéreseknak, ebbe esik. (nevének eredete nemtudatik)” (PESTY, 243a).

Nagy utca *Nagy ucca, -ra* (U) — Délnyugat-északkelet irányú, keresztezi a Kis utcát. A falu nagyság szerinti második utcája, noha főutca sohasem volt. Nevét onnan kapta, hogy hosszabb volt a főutcának számító Kis utcánál. A végében telepedtek meg a románok.

Park ~, *Parba* (Pa) — A falu közepén, a kultúrotthon mögött van. Régi neve *Piac*.

Petri utca *Petri ucca, -ra* (U) — Északkelet-délnyugat irányú utca a falu nyugati részén, a Gálospetriben haladó országút kezdeti szakasza. 1945 után osztották ki a két oldalát házhelynek.

Piac *Pijac, Pijaszra* — A falu központjában levő park, a kultúrotthon mögött van. Valamikor a vásárba menők pihenőhelyeül szolgált, innen a neve. Itt éjszákáztak szekereikkel a románok, akik a hegyekből jöttek az érmihályfalvi csütörtöki vásárra. Meszet, deszkát, seprűt hoztak eladásra. Valójában piaci árúsítás itt nem folyt. (L. **Park**)

Pince sor¹ *Pinsze sor, -ra* (U) — A falu közepén egy dombra vezető utcácska, melynek egyik felén földbe ásott borospincék vannak. A domb tetején volt a református és görög katolikus templom, amelyek a földrengés alkalmával leomlottak.

Pince sor² (U) — A falu közepén, egy dombon levő, a Pince sor¹-et és a Rektort érintő, összekötő utca, mely észak-kelet irányban derékszögben meghajlik.

Rebenyák sikátor ~, *-ba* (U) — A Kis utcát és a Hívó sort egymással összekötő, szinte derékszögben megtörő kis utca. Nevét a kb. 1940 óta a sarkán lakó Rebenyák családról kapta.

Református-temető *Református-temetőü* (Te) — A falu közepén, a Hívó sor és a Domb utca találkozásánál van.

Rektor ~, *-ra* (U) — A Kis utca jobb oldaláról, a paplak és a lelkészi hivatal között nyíló kis utca, amely a Pincesorral találkozik a dombon. Valamikor a lelkészi hivatal volt a kántortanító, a „rektor” lakása, róla kapta az utca a nevét.

Régi Református-temető *Régi Református-temetőü* (Te, sz) — A falu északnyugati részén, a Malom utca jobb oldalán elterülő, körülbelül 1930 óta lezárt temető. Az utóbbi évtizedekben az új Református-temetőbe temetkeznek. Ma temetőnek nyoma sincs itt. A terület a református egyház tulajdona, melyet felszántatott. Néhány éve még sírkőmaradványokat lehetett találni e területen, azokat elszállították a református parókia udvarára. A Református-temető és a Régi Református-temető tulajdonképpen egy összefüggő terület. Temetkezésre körülbelül 1/3-át használják, a többi részét felszántják. A sírok az évtizedek során mindig „vándorolnak”, az elhagyott, gazdátlan sírhelyek kerülnek megművelésre.

Régi országút ~ (U) — A falu délkeleti részén valamikor a Nagyváradra vezető országút kezdeti szakasza volt. Ma összeköti a Petri utcát a Kis utcával.

Régi Ortodox-temető *Régi Ortodoksz-temető* (Te) — A Régi református-temetőtől délkeletre található, már nem temetkeznek bele. L. **Régi Református-temető**.

Rinaldó sor *Rinaldó sor, -ra* (U) — A Kis utcából nyíló Sikátor¹ folytatása a falu nyugati részén. Nevét kb. 1950 óta viseli az ekkoriban a moziban vetített film hatására, ugyanis ebben az utcában gyakran jártak csavargók, részegek (L. **Dorongos**).

Rózsástó *Rózsástó, -hoz* (r) — A falu nyugati részén, a Rinaldó sor végétől balra, a Dorongos alatt levő rét, mely a lecsapolás előtt tó volt. Ha sok eső esik, ma is meggyűl benne a víz.

Sikátor¹ ~, *-ba* (U) — A falu nyugati felén a Kis utcából nyílik. Folytatása a Rinaldó sor.

Sikátor² ~, *-ba* (U) — A falu nyugati felén, a Nagy utcából nyíló, a Nagycsohosra vezető utca.

Tolvaj-kert *Tolvaj-kert, -kerbe* (sz) — A Rinaldó sor és a Kis utca közt levő beltelek. Tulajdonosáról kapta a nevét, a Tolvaj családnév ugyanis már évszázadok óta honos a faluban. Tolvaj személynév már a XVIII. században *Értarcsa urbáriumá*-ban is szerepel.

Új Ortodox-temető *Új Ortodoksz-temető* (Te) — A falu közepén a Református-temető délnyugati részén van.

Új sor ~, *-ra* (U) — A Kis utca hármaskézi elágazása. Egyik ág északra, Érmihályfalvára, a másik nyugatra, a harmadik keletre tart. E három utcasort az I. világháború után osztották ki házhelyeknek.

Vágóhid *Vágóhid, -ra* (r) — A falu keleti részén, a Petri utca jobb oldalán elterülő legelő. Valamikor vágóhid állott itt, annak a nevét őrzi, még korábban tó volt, amelyet lecsapoltak.

Zsidó-temető *Zsidó-temető* (Te, sz) — A falu közepén a Rebenyák sikátor bal oldalán van. Lezárt temető, mivel a II. világháború óta nem élnek zsidók a faluban. Temetőnek nyoma sincs, felszántották. A név megmaradt a köznapi szóhasználatban.

A külterület nevei

Akasztófa dűlő *Akasztófa dűllő, -re* (sz) — Más néven: *III. forduló* vagy *Selindi út-Kishegy háta*. Határrész északnyugaton, Érsemjén határában. 1864: „a harmadik forduló szántó föld, akasztófa dűlőnek nevezetik, a' rajta hajta volt akasztó fáról. melytöbb dűlőkre van felosztva, mivel ezen dűlőbe már a' volt

földesurnak birtokais van kapcsolva. Van ezen dülön Semjéni ország úton egy itató kút” (PESTY, 243a).

Al ~, *Arra* (L, sz) — Határrész délen, Éradony szomszédságában. Hol szántónak, hol legelőnek használják. *Ajjas hejen van*.

Antal-tanya *Antā-tanya*, *-ra* (sz) — Délkeleten, Ottomány és Éradony határában fekszik. A tanyaépületet, melynek tulajdonosa egyéni gazdálkodó volt, az 1960-as években bontották le. A szántó föld elnevezését a tanya volt tulajdonosának nevééről kapta.

Apáti ~, *-ba* (l, sz) — Gálospetri melletti határrész. XII. század: II. Géza hat ház jobbágyot adott a szentjobbi apátságnak, földjük viselhetette utóbb az *Apáti* nevet (GYÖRFFY, i. m. 673–4); 1770: „Apáti pusztán levő kaszállóján, mely 40 embert megtartott termő füvel” (Értarcsa urbáriuma). (L. **Tyúkszerapáti**.)

***Bodonkút-dülő** — Ma nem él. 1864: „... több dülökre osztott szántó föld azérmihályfalvai oszágúttól, a’ Gálospetri felé nyúló országútig, mind a’ földes urakbirtokába lévő egyenes szántó földnek használt tér, van ebbe egy forrásos posványos ’sombikos hely, ’s egy [...] a’ forró fű. vad sásat termő alantabb eső rész, mely forrásaiból bő vizet szolgáltat. ebbevan egy jó forrású bodonnal gárdgyázott ivókút, honnét az egész dülő vettenevét. — ezen lapályból a’ víz, — mellyen hajdan vízi malom volt, jelenben pedig bírkaforóztásra használják — az érfolyamba ömlik” (PESTY, 243b). (L. **Forrófő**.)

Csárda L. Lyukas-halom.

***Csegze** — Ma nem él. A helybeli lakosok számára ismerős a neve, de lokalizálni nem tudják. Az 1960-as lecsapolások előtt sem volt ismeretes. 1339: „fluvius Chegze arondinosus” (JAKÓ ZSIGMOND, Bihar megye a török pusztítás előtt 19, 48). 1864: „Csegze. nád termő lapos ’sombikos hely” (PESTY, 243b).

Cserepes ~, *-re* (sz) — Tanya volt eredetileg Érmihályfalva határában. Neve onnan származik, hogy a tanyaépületet a szokásos nádtető helyett cserép fedte. Ma a szántóföldet, amelyet régebben a tanyáról neveztek el, inkább *Kénszerfőjd* néven emlegetik (l. ott).

Csiha-tag ~, *-ba* (sz) — A határrész nevét volt tulajdonosáról kapta. Tény, hogy a szomszédos érsemjéni tanyán élt még az ötvenes évekbeli kitelepítéseket megelőzően is a Csiha nevű birtokos család. Velük hozzák e határrész nevét összefüggésbe. Németh László *Iszony* című regényében a *csihatag* szó ’bozotos’-t jelent, ez viszont dunántúli tájszó, s mint ilyen, az Érmelléken nem ismeretes. Deák A. adatközlőm szerint e hely nem volt bozotos.

Csiha-tagi-dülő *Csiha-tagi-düllőj*, *-re* l. A Csiha-tag folytatása, mintegy rányúlt arra. (L. I. **Forduló, Nagyhegy háta**.)

Csonka ~, *-ra* (sz) — 1864: „... mellyenevét onnan vette, hogy hajta itt erdő lévén, a’ lecsonkult fákról, hitták így, ’s maradt rajta e’ név maig, mamár fáknak nyomasincs, hanem szikes és keserű fűvet termő, részint kaszállónak, részint szántó

földnekhasználtatik, ezis, mint az elébbi sík föld, lapály [Kilenczes]” (PESTY, 242b).

Dráveczky-tag Drávecki-tag, -ba (sz) — Az 1960-as évekig tanya állott itt, melyet feltehetőleg a volt tulajdonosról neveztek el. A Dráveczky-féle kúria még állt 1901-ben Gálospetriben (BOROVSKY SAMU, Magyarország vármegyéi és városai Bihar vm. 75). Ma a tanya neve kiterjedt a határrészre.

Egyház kaszálója *Etyhász kaszállója, -ra (l)* — Az egyház tulajdona volt, 1960-ban államosították. Noha az egyház 1991 után sem kapta vissza, nevét mindvégig megőrizte.

I. Forduló *Első Forduló (sz)*. A falu polgármesteri hivatalában levő kataszteri térképen fordul elő ez az elnevezés, de a falubeliek *Csiha-tagi-düllő* és *Natyhety háta* néven is emlegetik.

Ér ~, -re (Cs) — Az 1960-as években lecsapolták, ma csak egy *Kanális*-nak nevezett vízfolyás maradt belőle a község délnyugati és déli határán. 1339: „*fluvius Erwyze*” (JAKÓ, i. m. 19); „*Eer fluvius*” (JAKÓ, i. m. 48); 1770: „Kaszállóinknak némely része az Ér-Vizementibe lévén azokban némely eszten-dőkbe kárt teszen az árvíz, kivált mikor kaszállás előtt el borítván megfekszik rajta, de a’ ritkán esik meg, fő képpen pedig azon okból járja határunkat az árvíz, hogy a Székelyhidi malom gáttya a víznek szabad folyását akadályozván feltolja (Értarcsa urbárium); 1864: „... a’ Községből dél keletnek menő margitai út vonal mellett jobb kéz felől esik azér folyam, van rajta egy 16-18 öl hosszú fahíd a’ határ felől, közelebb a’ faluhoz ismét egy kőhíd; — az érfolyam a’ lakosságnak nádlásul használtatik” (PESTY, 242a).

Érfolyam L. Ér.

***Farkas-halom** — Ma nem él. Talán azonos a mostani Szőkedombbal. 1338: „*Farkashalom monticulus*” (JAKÓ, i. m. 48).

Forrás (F) — A Forrófőn a Kistag, a Lőrinc-tanya és a Fucskó-tanya között több forrás ered. Ezeknek a gyűjtőneve.

Forrófű *Forróufű, -re (L, sz)* — Egy völgyben található a falutól északra, melyben több forrás ered (l. ***Bodonkút-dűlő**).

***Forrópatakfő** — 1338: „*Furrowpatakfew rivulus*” (JAKÓ, i. m. 48). Ma nem él ebben a változatban.

Fucskó-tanya *Fucskóu-tanya, -ra (sz,)* — Nevét volt tulajdonosáról kapta. A tanyát lebontották, de a név megmaradt a szántóföld nevéként.

Halom (D) — 1956 óta a beltelekhez tartozik (l. Belterület).

Halom alja *Halom ajja, Halom alá (sz)* — határrész közvetlenül a község déli részén. Másik neve *Komplex*. 1864: „...emelkedettebb a’ fentebb nevezett Kálvária alatti térség jelenben igenjó kaszálólul használtatik, szelíd füvetterem” (PESTY, 242b).

III. Forduló Harmadik Forduló L. Semjéni úti forduló, Akasztófa dűlő.

Hegyhát forduló Hetyhát forduló (sz) — 1864: „... a' ragát hegykeserű fe-
löli részen 4 dűlőre osztott szántó föld, mellyaz értartsai szántó földnek' leg gyen-
gőbb termést szolgáltató földje. *első forduló*” (PESTY, 242b). (L. I. Forduló)

Hívő-temető Hívőü-temető (Te) — A falutól északnyugatra, a Forrófő és a
Kistag között.

Hosszú-dűlő Hosszú-dűllő, -re (L, sz) — 1864: „... a' második forduló
szántó földje azértartsai volt úrbéres osztálynak. egész azérsemjéni útig hosszan
elnyúló 3. dűlőre osztott szántó föld egyenes. síkság” (PESTY, 242b). L. II. for-
duló, Selindi út-Kis-hegy háta.

Kanális ~, *Kanálizsba* — 1969 óta a lecsapolt Ér helyén félig természetes, fé-
lig mesterséges vízfolyás. (L. Ér.)

***Kálvária** — Ma nem él. 1864: „a' községbe egyéb nevezetes nincs, mint az,
h[ogy] a' most M[él]t[óság]os Bujanovics urak birtokába van egymagas domb
tetején egy épület, mellynek hajdan *ollykálvária* volt helyén, hol a' búcsújárók
imádkozni jártak” (PESTY, 242a). (L. Halom alja.)

Káptalan (sz) — Északon, a mihályfalvi határnál közvetlenül terül el. Telje-
sebb neve *Nagyvárad* *Káptalan* (l. ott).

Kender-föld Kender-fő, -re L. Sziget.

Kényszer-föld Kényszer-fő, -re (sz) — Északon, a mihályfalvi határnál van.
Másik neve: *Cserepes*. Miután a Cserepesen levő tanyát lebontották, a földet,
amelyen volt, kényszerrel osztották ki az I. világháború után az emberek között.
Innen a neve. (L. Cserepes.)

Keserű úti forduló Keserű úti forduló, -ba (sz) — A falutól északkeletre, a
Nagyhegy háta mögötti fordulóföld, más néven *Első* *forduló* (l. ott).

Kilences ~, -re (sz) — A falu délnyugati részén van, valamikor nádlás vette
körül. *Kilences-juk* néven is emlegetik. 1864: „Kilenczes. elnevezésének eredete
bizonytalan. egészen kaszálónak használtatik” (PESTY, 242a). Adatközlőm szerint
a valamikori kilencyukú hídról kapta a nevét. A közelmúltban ráépült a Szat-
már–Nagyvárad közötti országút, és a hidat betonhídra cserélték ki. (A hidakhoz l.
Ér).

Kilences-lyuk Kilences-juk -ra L. Kilences.

Kis-hegy ~, -re (D) — Szőlődomb a falutól északnyugatra, a Nagyhegy és az
Ürgehegy között. Másik neve *Siralom-hegy* (l. ott).

Kis-hegy háta Kis-hety háta, -hoz/-ho L. II. Forduló, Selindi út-Kis-hegy
háta.

Kis-kert ~, *Kis-kerbe* (L, r) — A nyugati határban, a Nagy-hegy Érkeserű
felőli sarkánál van. 1864: „a' ragát hegyszegletén az értartsai, éradonyi és ér
keserűi határ közt. 3 szegletű kis kaszáló síkság” (PESTY, 242b).

Kis-tag ~, -ba (D, l, sz) — A falu északkeleti felén, a Cigány sor van alatta.
Kistag-tető-nek is mondják.

Kistag-tető, Kistak-tető, -tetejére L. Kistag.

Komplex Komplexsz, Komplexbe — A Halom alja újabb neve - 1980-tól állattenyésztési központ. (A *komplex* román szó, jelentése 'központ, együttes', innen a neve.)

Kotyec/Kotyesz ~, *Kotyedzbe, Kotyezbe* (gy) — A falutól északnyugatra, a Nagy-hegy kezdeténél, a Kis-kert sarkánál van. Jelenleg gyümölcsös, azelőtt dögtemető volt itt. Még korábban, a szájhagyomány szerint, disznóakol lehetett rajta. Az utóbbi 30 évben a Kollektív Gazdaságé volt, most a községé. Másik neve *Kotyedz gödre*.

Kotyec/Kotyesz gödre *Kotyedz/Kotyez gödre* 'be — 1864: „egy hajdani Kotyesz nevezetű magassabbhelyen végig elnyúló föld' birtokosáról nevezetett így, 'startja más nevét. füvet termő hajdan útnak' maigis annak használható alantabbeső földrész” (PESTY, 242b).

***Középér** — 1338: „*Kuzeper fluvius*” (JAKÓ, i. m. 48). Ma nem él. (L. ÉR.)

Lapos ~, *-ra* (Mo, sz) — A falutól keletre levő nádas és szántó. 1864: „a' *laposs.* szántó és kaszáló föld. sikságon keresztül vezetett az Ördögárka nevű út, mely a falut Tyúkszerapátiával összekötötte —” (PESTY, 243b). L. **Tyúkszerapáti**.

***Libucos** (Á) — Ma nem él, helyében csak egy kis árok van. 1864: „a' **libuczos.** körülzetanyázó libuczokról. kákás poványos forrásos hosszan el nyúló méjjeadás. az érmihályfalvi és G[álos]petri határ szélén” (PESTY, 243b). Jelentését a falubeliek a libákkal hozták összefüggésbe, holott HERMAN OTTÓ A madarak hasznáról és káráról (Bp., 1969) című madárhatározójában a *libuc* a *bibic* egyik tájnyelvi neve.

Lőrinc-tanya ~, *'ra* (sz) — A Mihályfalvára vezető út jobb oldalán, a falutól északra fekszik. A tanyát, mely nevét volt tulajdonosáról kaphatta, az 1950-es évek elején lebontották. Ma csak a szántó őrzi a nevet.

Lyukas-halom *Jukas-halom, -ra* (sz) — 1339: *Lyuwkashalom* monticulus (JAKÓ, i. m. 48). Régebben Értarcsához tartozott, most az Adonyi határ része. A szájhagyomány szerint lyuk volt a közepén, tetején pedig egy csárda volt. Ma már a halom nincs meg. *Csárdá*-nak is nevezik.

Malongát *Malongát, -ra* (sz) — A határ déli részén, a váradi út mellett van. Valamikor vízimalom volt az ÉR-en. 1770: „A Helyiség határán egy Csergő vizi és egy Száraz Malma vagyon az uraságnak, jó vizi malmok pedig legközelebb egy mértföldnyire lévén, örlés kedvéért melyre földre menni nem kételenítettünk” (Értarcsa urbárium).

Májér-tag ~, *-ba* (sz) — A Sziget folytatása, a kettőt fasor választja el egymástól. Nevét volt tulajdonosáról kaphatta.

Máriás Márijás, -ra (sz) — A falutól északra, a mihályfalvi út mellett van. Nevét feltehetőleg volt tulajdonosáról kapta.

II. Forduló Második forduló, -ra — L. Selindi út-Kis-hegy háta, Hosszú dűlő.

Megyfenék *Metyfenék*, *-hez/-he* (r) — Az északkeleti határban van. A Ér egyik ága volt, mocsaras, „*feneketlen*” hely, ha belemegy a jószág, elsüllyed, „*megy fenékig*”. Ma már nincs meg a mocsár.

Méneskút ~, *-ra* (K) — 1864: „Méneskút. legelőn lévő ménesnek ásott kútjáról” (PESTY, 243b).

Mihályfalvi út *Mihájfalvi út* (U) — L. Belterület.

Nagyerdő *Nagyerdőüj*, *-re* (sz, l) — A határ déli részén, a váradi országút mellett terül el. Korábban legelő volt, még korábban erdő, innen a neve. A falu tulajdona volt. 1864: „hajdannagyfákat termő erdő volt, jelenleg a fáknek helyét néhol egy egy tövis bokor juttatja eszünkbe kaszáló, és szántó egyenes sík föld” (PESTY, 243b).

Nagy-hegy *Naty-hegy*, *-re* (D) — Szőlőhegy Érkeserű határa irányában. Jelenleg a legnagyobb szőlőhegy Értarcsán. Régebben lakott terület volt. Ezt követően a Kollektív Gazdaságé lett, 1991-ben pedig felosztották a szőlőgazdák között.

Nagyhegy háta *Natyhety háta*, *’hoz/’ho* — L. I. Forduló, Csiha-tagi dűlő.

***Nagytó** — Nem él, talán azonos a Pótlékkal. 1864: „Nádas rétság, ’sombikosalant föld” (PESTY, 242b).

Nagyváradi káptalan ~, *-ra* (sz) — Röviden *Káptalan*-nak is említik. 1864: „*NVáradi Deák Szertartású Káptalan* [...] már a’15-ik század véginn volt itt birtoka” (PESTY, 242a). A Káptalant az I. világháború utáni földreform alkalmával felszámolták. Ma határrész Tyúkszerapátiban.

Ördögárka, *’hoz/’ho* (sz) — A keleti határrészben, korábban út volt mellette. Kelet-Magyarországon végighúzódik, Nyírábrány és Debrecen között végig követhető. Több helységben is él ilyen név. A szájhagyomány szerint ördögök jártak itt. L. még Tyúkszerapáti puszta.

Petri-domb ~, *-domra* (D, sz) — A keleti határrészben, Gálospetri határában fekszik.

Petri út (U) — A Gálospetriben vezető országút neve.

Pénzgödör alja *Pénzgödör ajja*, *’ra* (l) — Az Ördögárka alatt van, annak folytatása, „hajlás”. A szájhagyomány szerint pénz van itt eltéve, időnként kigyúlad. Aki hozzányúl, meghal.

Pótlék *Póutlék*, *-ra* — L. Nagytó.

Puszta ~, *’ba* (sz) — Az északkeleti határrészben, a Fucskó-tanya és a Forrófü között van. 1864: „mi majornal el látott juh akol és cseléd lakó hely, ellátott szántó föld igen jó föld mindenféle veteménynek, a’ volt földes urak birtokában lévő emelkedettebb részen” (PESTY, 243b).

***Ragát-hegy** — Ezt az elnevezést ma már nem ismerik. 1770: „Mgos Groff Haller Istvánné és Nga részin vagyon egy különös Ragát(s?) nevezetű szőlőcske mellyen mintegy tizenöt gazdának lévén szölleje” (Értarcsa urbárium). 1864: „Szőlővel beültetett bortermő hely, emelkedett lánczmódjára délnek nyúló magas-

lat. ajjába van azér folyásának egy kanyarúlat. benne két forráskúttal” (PESTY, 242b). Talán azonos a Nagy-heggyel.

***Ragát-sziget** — Nem él. 1864: „*Ragát sziget.* elnevezésének semmi nyoma. körül folyja azér — jelenben a’ község kender földjéül szolgál, a’ hozzá juthatást egy 4 öles fa híd eszközli” (PESTY, 242b).

Rét ~, *-re* (sz, l) — A falutól közvetlenül keletre, a beltelekhez tartozó Legelőt veszi körül. Régen „nádlás” volt az Ér folyásában, ma lecsapolt terület. Egyik része szántó, másik része kaszáló.

Rókayuk *Rókajuk*, *-ra* (sz) — A délkeleti határban fekszik, nevének eredetéről nem tudnak.

***Sárvárfok** — 1338: „*Sarwarfuk locus*” (JAKÓ, i. m. 48). Ma nem él, nem is lokalizálható.

Selindi úti forduló ~ *forduló*y, *-ra* — L. II. Forduló, Hosszú-dűlő.

Selmeci-tanya ~, *'ra* (sz) — A határ északkeleti felében. Nevét feltehetőleg tulajdonosáról kapta. A tanyát lebontották, nevét a szántóföld őrzi.

Semjéni úti forduló ~ *forduló*y, *-ra* — L. III. Forduló, *Akasztófa-dűlő.

Siralom-hegy ~, *-re* — Másik neve *Kis-hegy*. 1864: „Száj hagyomány után ezen emelkedettebb téren vólt hajdani útközetről nevezetékigy. jelenben szőlővel beültetett másod rendű bor termő hely, melly gyengéb bort terem, minta’ fentebbirt *ragáthegy*” (PESTY, 242b). A szájhagyomány szerint egy magyar csapatot üldöztek a törökök a Siralomhegy irányába, a magyarok pedig a hegy aljában a mocsárba fulladtak. Innen a neve.

Sziget ~, *-re* — Nevezik még *Kender-főüd*-nek is. Valószínűleg azonos a PESTY adatközlője által említett *Ragát-sziget*-tel. Ma csak egy kb. egy méter mély, vízzel telt árok veszi körül. (L. *Ragát-sziget.)

Szöke-domb *Szöyke-domb*, *-domra* (sz) — Az adonyi határszélen. Nevét a föld szürkés színéről kapta. 1864: „melly részint kaszáló részint szántó földül használtatik, kissébb emelkedettebb hely, mint a’ mellette levő” (PESTY, 242a).

Szúnyog-tag *Szúnyok-tag*, *-ba* (sz, l) — Északnyugaton, a mihályfalvi és semjéni határszélek találkozásánál fekszik. Nevét feltehetőleg tulajdonosáról kapta.

Tyúkszerapáti puszta ~, *'ra* — Röviden *Apáti*-nak emlegetik. 1864: „a’M[él]t[ósá]gos Bujanovics és Deák Szerartású Káptalanbírtoka. itt Tyuk szerapáti nevezetű falulehetett, a’ hagyomány szerént, mellyhez egymégma is meglévő Ördögárka nevű út vezetett a’ faluba — a’ laposs. szántó és kaszáló föld. síkságon” (PESTY, 243b). Egyik adatközlőm szerint az 1960-as évek végén alagutat találtak itt, amit nem engedtek kiásni.

Ürge-hegy ~, *-re* (D, gy) — Szőlőhegy a Nagycsohostól északi irányba. Valamikor a falubeli lakosság ürgeprém cserzésével is foglalkozott. Elvéve ma is. Sok ürge volt ezen a helyen.

Ürge-hegy háta *Ürge-hety háta, -ra (sz)* — Az északnyugati határban fekszik, korábban legelő volt.

Vad-kert *VAD-kert, -kerbe (sz)* — A falutól délre, a Kilences folytatása. Mocsaras terület volt, vadlibák, vadkacsák tanyája. 1864: „vad sásat és fűvet termő nevééről. Szinte kaszáló. Népmondaszerént valaha azítt mellette lévő erdő szélén a' volt uraságnak vadas kertjevölt” (PESTY, 242b).

BALÁZS ILDIKÓ

Nagykamarás ragadványnevei

A Békés megyei (azelőtt: Arad megye, eleki járás) község történetéről röviden a következőket mondhatjuk.

A község határában — a botosi út mellett, a Kerektónál és a bánkúti vasútállomás közelében — kunhalmok találhatók. A mai község területén népvándorlás-kori — föltételezések szerint 6–9. századi avar — sírokat tárt föl Banner János (1927). GYÖRFFY a községet nem említi, nem szerepel a 14. század eleji pápai tizedjegyzékben sem. CSÁNKI (I, 734) idézi a Zaránd megyei *Kamaras* 1418-ból származó adatát, de a későbbi, 1446. és 1483. évi *Kamaras* és *Chattokamaras* falvakat nem a mai Nagy-kamarás területére lokalizálja. 1403-ban a Maróthy, 1439-ben a Marczali család birtoka, tőlük 1452-ben a Hunyadiak szerezték meg (MADAY, 325). 1471-ben Keszy Balázs nevű birtokost említenek itt (MÁRKI, I, 233–4), aki birtoka felét az aradi káptalannak adta. A Lazarus-féle térképen (1528) nincs föltüntetve. Ez idő után már csak a török defterekből kapunk hírt sorsáról.

Az 1557–58-as defter *Bán Komarás* faluban 18 régi és 1 új házat említ, s néhány jobbágy nevét is felsorolja (*Kun, Csóka, Báró, Fodor, Valáh*: MADAY, 325).

1561-ben *Bánkamaráson* Sarkady Farkasnak 17 portája van (MÁRKI, I, 233–4).

1567-ben *Bánkomarás* faluban 25, 1579-ben 48 kaput (családot) említenek az összeírások (KÁLDI-NAGY, 296).

A falu az 1606-os Mercator-féle térképen nem szerepel (de ez nem jelent semmit, láttuk, hogy a Lazarus-féle térképen sem szerepelt). Nem tudjuk pontosan, mikor pusztult el a falu s hogyan; 1711-ben már kincstári pusztaként említik. (Hangsúlyozni szeretném, hogy a község elnevezése nem innen ered, hiszen, mint láttuk, már a 15. században is e néven szerepelt.) A pusztát 1828-ban két házban 11 ember lakta.

A község újkori történetének kezdete az 1841-es esztendő, amikor a Historia domus szavai szerint: „1841. évben telepítettett hasonló nevű pusztán a közelfekvő egyrészt magyar falvak, másrészt pedig Borsod, Heves, Gömör vármegyéből ide vándorolt római kath. lakosokból... Megtelepedéskor 200 házsámot tett”. 1843-tól cs. és kir. kincstári birtok lett. 1852-ben a kilenc évvel azelőtt telepített Bánkut(a) községből sokan Nagykamarásra menekülnek. A század második felének népmozgalmi adatait a statisztikák alapján mutatjuk be. PALUGYAY (IV, 369–70) szerint:

összes lélekszám:	1898 (családfő 329) ebből	
	r. kath.	1880
	református	3
	zsidó	15
határa:	2978 hold, ebből	
	szántó	1985 $\frac{1}{3}$ hold
	házhely	180 hold
	legelő	812 $\frac{2}{3}$ hold
Házak száma:		
	dohánytermelőké	164
	zselléréké	32

Lelkészház, tanítóház, községház nincsen. Temploma 1853-ban épült, Sz. Rozália tiszteletére, ekkor még Almáskamarás filiája. Ugyanez évben újonnan épült iskolájába 69 fiú, 49 leány, összesen 117 tanuló járt.

Ettől némileg eltérőek LAKOS adatai (i. m. 52):

év	lélekszám	növekedés %-ban
1857	1520	
1870	1715	12,82
1880	1749	1,97
1890	2025	15,78

Nemzetiségi megoszlást is közöl (uo. 64), de nem adja meg, melyik népszámlálás alapján:

	%		%
magyar	98,79	tót	0,29
német	0,83	szerb	–
oláh	0,09	egyéb	–

Végül az 1913. évi Helységnevtár adatai (Nagykamarás és Bánkút együttesen). Lélekszám: 3598, nem magyarok közt csak románokat említ, de számukat, illetve arányukat nem adja meg. Házak száma 468, határa: 2416 kh (vö. PALUGYAY). Postahivatala van, utolsó távírda Almáskamaráson.

Az újkori, dinamikusan fejlődő községet tehát a második nagy belső migráció (északról délre, a volt hódoltsági területekre) utolsó hulláma hozta létre. Nagykamarás különleges, de az Alföldön és a Duna–Tisza közén nem egyedülálló településtörténete föltétlenül szükségessé tette és magyarázza megkülönböztető nevek használatát. A község első 337 (valószínűleg csak a felnőttek száma) telepese ugyanis az ország 92 különböző helységéből jött; azonos családnevek a különböző helyekről jöttek között többszörösen előfordultak:

családnev	hány helyről	Anyaközségek
Kovács	10	Bükkszenterzsébet, Derecske, Dobfenek, Kistálya, Mezőkövesd, Pély, Pétervására, Újkécske, Újszász, Ványa (Heves m.)
Nagy	10	Bükkszenterzsébet, Csanádapáca, Ecséd, Kisfüzes, Kömlő, Majlátfalva, Mezőkövesd, Nagyvarjas, Péterfala, Tenktelek
Varga	7	Erdőtelek, Ivád, Mezőkövesd, Pétervására, Szeged, Újkécske, Zagyvarékas
Molnár	5	Ároktő, Erdőtelek, Kál, Pétervására, Tard
Kis	5	Egerszalók, Kiszombor, Kömlő, Kunszentmiklós, Mezőkövesd
Szabó	4	Kál, Mezőkövesd, Romhány, Újszász
Juhász	3	Kál, Kömlő, Tard
Pap	2	Füged, Szentmártonkáta

Valószínűleg ennek következménye a gyakori helynév eredetű ragadványnevek használata is. (Ezek a ragadványnevek terminus post quem datálhatók is, mert értelemszerűen csak a telepítés után keletkezettek). Az említett helységek egyúttal jelzik a legfontosabb kirepítő községeket is. (Az anyaközségekre és családnevekre vonatkozó adatokat Varga Béla és Matula Mihály rk. plébános urak kéziratos munkájából merítettem, hozzájárulásukkal.) Ezt az etnikai tarkaságot még tovább fokozták a környező magyar, román és német (Botos, Kétegyháza, Almáskamarás) lakosságú községekből — többnyire házasság révén — kisszámú betelepültek (vö. a *Német* ragadványnévvel, és a *Talpas* ragadványnév egyik etimológiájával). Mindez magyarázhatja a ragadványnevek gazdagságát. Egyik adatközlőm azonban megjegyezte, hogy a szomszédos „Almásón (= Almáskamarás) m i n d e n k i n e k van csúfoló neve, (még) a sváboknak is”. Föltevésemet jól igazolja a dolgozat végén található összeállítás, mely mutatja,

hogy egy-egy családnévhez hány ragadványnév kapcsolódott (-dik). A családnevek ezen „megterheltségéből” adódó sorrend majdnem megegyezik az östelepes családnevek itt közölt sorrendjével: Kovács (12 ragadványnév), Nagy (8), Molnár (8), Varga (6), Szabó (6), Kis (4).

A csúfoló név kifejezést egyébként ritkán használják, kevés kivételtől eltekintve nem szánják és nem is veszik csúfol(ód)ásnak használatát. „Ilyen *kétnevesek* voltak” mondta másvalaki; „az csak olyan *„szaladó név”*, hallottam *„előtte való név”*-ként is említeni. Valójában a ragadványneveknek nincs elnevezése Nagykamaráson, magától értetődően használják, a hivatalos családi nevet sokszor nem, vagy csak nagyon nehezen lehetett kideríteni, mert a mindennapi életben-beszédben inkább a ragadványnevet használják. Az ismert tréfás történetet Nagykamaráson is hallottam (ld. *Kocka* ragadványnév). Ez a ragadványnév több más társával együtt (például *Tomporom*, *Hazug*, stb.) a ragadványnévadás még ma is élő szokását jelzi.

Kétségtelen azonban az is, hogy egyes ragadványnevekben a közösség (elmarasztaló) ítélete, véleménye, csipkelődése is tetten érhető (ld. például *Betyár*, *Pipás*, *Borcsuska*, *Korval kan*, *Szófósó* ragadványnevet) s így a közösségi normák betartatásának, megerősítésének, tudatosításának is egyik eszköze: segít a hagyományos rend megőrzésében, a közösség összetartásában.

A nagykamarási ragadványneveket főleg az 1970-es és 80-as években gyűjtöttem, ismételt ott tartózkodásom alkalmával, feleségem (dr. Szabó Erzsébet) és édesanyja, Szabó Endréné, Prókai Erzsébet — ki 1929-től nyugdíjazásáig egy emberöltőn keresztül tanított szülőfalujában — segítségével. Tőle szereztem tudomást SZABÓ ANNA volt főiskolai hallgató „Nagykamarás személy-, és ragadványnevei” c. 66 gépelt oldal terjedelmű szakdolgozatáról (Szegedi Áll. Ped. Főiskola Nyelvészeti Tanszék Sz. 9/1957–58). Ebben a 43–60. oldalon sorolja föl az általa hallott ragadványneveket és azok magyarázatát. (Leírásomban mindenütt SzA jelzéssel hivatkozom adataira, melyeket számos esetben helyesbiteni kellett). A két gyűjtés között eltelt mintegy 20 esztendő lehetővé teszi változások megfigyelését is: a Szabó Annánál szereplő 202 ragadványnévből 48-at nem hallottam; az általam gyűjtöttekből viszont 58 nem szerepel SzA-nál. (Ez nem jelenti föltétlenül azt, hogy ez az utóbbi 58 ragadványnév újabb keletkezésű lenne, adódhat a gyűjtés esetlegességeiből is és a kisebb körben ismert, egyedi, esetleges nevekből.) Mintegy 160 ragadványnévből álló törzsállománnyal számolhatunk, a két gyűjtés egymást kölcsönösen megerősíti.

Ismételt kérdéssel sem sikerült mindegyik ragadványnév eredetét, magyarázatát kideríteni. Lehet, hogy a névadók már nem élnek, illetőleg a ragadványnévadás oka olyan régi, hogy nem emlékezhetnek rá. A SzA közölte és az általam gyűjtött értelmezések közötti eltérések bármelyikünk tévedésén, félreértésén kívül arra is utalhatnak, hogy ezek között van egyszeri, egyedi vélemény, rögtönzés

vagy népetimológia is. (Ezt megerősítik saját gyűjtésemben az egy névhez — például *Zsenge Mede* — fűződő eltérő magyarázatok is.)

A ragadványnevek állománya

Rövidítések:

m.	ragadványnév
csn.	családnév
kn.	keresztnév
SZA	Szabó Anna idézett, kéziratosa

Albert Miksa — Kovács Mihály, apja K. Albert kn-éből (SZA úi.).

Almás Panni — Fodor Anna (SZA: Almáskamarásról származott).

Ambrus Miksa — Fodor Mihály (SZA: apja, F. Ambrus kn-ből).

Amerikás Muka — (SZA: *Amerikai Muka*) → *Muka* — Dániel József. Az I. világháború előtt megjárta Amerikát. Egyedi név. → *Nagyszájú Muka*.

Andri Panka — Fodor Mihályné, Köből Anna, apja K. Andor kereszt-, illetőleg beceneve után, gyerekei örökölték. (SZA úi.).

Andri Viktor — Kálmán Viktor (SZA: apja, K. Andor kn-éből).

Bacsa Feri — Takács Ferenc (SZA: anyja, Bacsa Mária csn-éből).

Baka → *Bocsi Baka* — Szántó.

Bangyi — Szabó. A Szabó család ezen ága „bangyi Szabóék”, „bangyi Szabó had” (vö. GUNDA, 110; NYÍRI, i. h. és MORVAY J., i. h.) állítólag egy selypes, *Bandi* > *Bangyi* nevű tagjától kapta m-ét (SZA. úi.). → *Hatujjú Bangyi*.

Bakter Pali — Balázs István (SZA: cigány származású, éveken át éjjeliőr volt).

Barát — Kovács; *Bé Kovács*, vagy *Baráték* néven emlegetik a családot.

Bába Zsótér — Zsótér József, felesége Kucsera Rozi néni, a község egyik bábaasszonya volt (SZA úi.).

Bálint Ferenc — Szántó Ferenc, apja Sz. Bálint kn-éből (SZA úi.).

Bánti, Bánáti — Tóth; Bánátból jöttek (SZA úi.).

Bársonyfenekű — ? ; kordbársony nadrágban járó jómódú gazda m-e.

Bebe Elek — Simon Elek (SZA úi.).

Bence Bözsi — Köből Ferencné, Kucsera Erzsébet; Bé Köből. (férje) „dédapjának keresztneve volt Köből Bence, utódokra maradt” (SZA úi.).

Betyár — Tóth János. „Csavargott, hazudott, ivott. A bikaistállóban aludt. Őneki is volt egy kis rövidsége” (SZA úi.). Egyedi név.

Bocsi Baka, Süket Bocsi — Szántó; → *Süket Bocsi*.

Bodajsi — ?; boszorkánynak tartott öregasszony m-e.

Borcsuska Jóska — Bíró József; törvénytelen gyermek, anyja Bíró *Borbála* > *Borcsa* > *Borcsuska*; gyermekei örökölték. (SZA-nál helytelenül: *Borcsuszka*).

Boros Cseh Ferenc; ide nősült, Kecelről hozott bort árult.

Bornyász Pista — Nagy István (SZA).

Bóha (a. m. *bolha*) Pista — Ernő (Ernyő) István; apjától örökölte, SZA szerint a család a Somogy megyei Bolhás községből származik.

Bögöly → *Kis Bögöly*.

Bögös — az apa, Saitz Imre (Bögös Imre) bögös volt a zenekarban, m-ét gyerekei örökölték: Bögös Laci, Bögös Róza (SZA hasonlóan).

Bunkó — Molnár; Bunkó Erzszi — Fónád Györgyné, Molnár Erzsébet, „apjáról híjják így”. Testvérei: Bunkó Imre → *Öreg Bunkó* (idősebb testvér), Bunkó Ferenc → *Nagy Bunkó* (nagydarab ember). Mindkét testvér gyerekei is örökölték a m-et. (SZA hasonlóan).

Bunyész Pali — Szabó Pál (SZA úi.).

Cérna Sándor — Gesztesi Sándor. „Száras, vékony ember volt, az is olyan fogyatékos volt, kéregetett”. (SZA úi.).

Cigány Jani — Tóth János, cigány származású (SZA úi.).

Cirmos Miksa → *Vörös Mede* — Mede Mihály, szeplős, vörös ember, cirmosnak akkor mondták, ha még jobban akarták csúfolni (SZA úi.).

Csaba Sándor — Császár Sándor (SZA: apja, Császár Csaba kn-e után). Azonos → *Kis Császár*-ral.

Csácco — Szántó Sándor, Szántó József; „ilyen kétnevesek voltak” (SZA úi.).

Cserepes Mari néni azonos → *Edényes, Pipás* Mari nénival.

Csicsi — Fodor; „a Fodorok Csicsik”. Fodor Istvánné, Balog Rozália is „az ura után” Csicsi Rozi.

Csiriz Miska bácsi — Mag Mihály, az egész család örökölte a m-et. (SZA úi.).

Csirke — Kovács; Csé Kovács. Bíró volt, csirkepörben ítélkezett. SZA gyűjtötte változat szerint mint segédbírónak feladata volt a párbér (tojás, tyúk, *csirke*, gabona) összegyűjtése. Fiú és lánygyermek, unokája örökölték a m-et.

Csongeci Borcsa, Cs. Andris — Vámos, testvérek. Borcsa néni fogadott leánya, Erzszi is Cs. Böske. SZA szerint anyjuk csn-éből lett m.

Csöves — Mó(l)nár fivérek, Csé Molnár. SZA szerint apjuk után kapták, aki egyenesen járt, mint egy cső kukorica. Más változat mezőőr voltával hozza kapcsolatba.

Csúszik — Szúcsik testvérek és gyermekeik m-e. Vezetéknevük „kiforgatásából” keletkezett. (SZA szerint a szomszéd *Csizik* név analógiájára keletkezett).

Dalos, Dallos, Dallós — Nagy; Dé Nagy. „Dalos Jóska bácsi mindig énekelt, azért lett Dalos. Jó kedélyű, ivós, nótás ember volt”, fiai örökölték. .

Dávid Borcsa — (SZA) Szántó Borbála; apja Sz. Dávid kn-e után.

Deme — Köböl, Dé Köből (SZA úi.).

Depós — Blaskovics. Magyarozatát, eredetét adatközlőim nem tudták, SZA magyarozatát (hogy ti. B. Imre családja a délvidékről, deportálások alkalmával

került a községbe) tévedésnek minősítették. (Ennek egyébként hosszú ó-s hangalakja is ellene szól).

Derék Mari — Tótok Mária; SzA: magas, kövér termete miatt még lánykorában kapta, asszonykorában is így hívták.

Détéri — Borbás (SzA). Az őstelepes Borbás család Détérről származik.

Direktórium Sándor — SzA: Sándor Simon, az 1919-es Tanácsköztársaság, illetőleg direktórium idején kapta (?).

Doba — Bíró, apa és fia m-e; (SzA-nál helytelenül: *Dobni*).

Dógi István — Antóni István (SzA úi.).

Dolfi József — Molnár József, fia örökölte. (SzA úi.).

Doj Szakál — SzA: Szakál József.

Domó Lajos — Sipos Lajos (SzA úi.).

Druse — Brandusz Ferenc (SzA úi.). A *drusza* szóval is magyarázzák e m-et.

Ebelosztén — SzA: Vigh József.

Edényes — Kőből; az apa cserépedényt árult (SzA helytelenül: cserépedényt készített), gyermekei örökölték. Edényes Mari néni → *Pipás Mari néni*.

Ejtefejte Pista — → *Selypes Mede Pista* bácsi — Mihály István. Másik m-e is magyarázza: kuglizáskor eltrefelte (= eltalálta) helyett selypítve *ejtefejte*-t mondott. Egyedi név. (SzA hasonlóan).

Epres — Császár Ferenc, selyemhernyót tenyésztett. SzA: több évig lakott a községi ún. epreskertben (?), innen kapta volna nevét.

Erzsa Jankó — Császár János egyik m-e, édesanyja kn-e után. Apja keresztnévéről → *Lajos Jankónak* is hívják, fiú- és leánygyermekei csak ez utóbbi m-et örökölték. (SzA úi.).

Élesztős Miska — SzA: Kelemes Mihály; → *Isten*.

Énekes Szakál — Szakál Antal, a jelenlegi kántor; → *Szent Szakál*.

Énok Pista — Zám István, apja Zám Énok kn-e után, gyermekei már nem örökölték (SzA úi.).

Fazekas Mari néni — ua. mint *Edényes, Pipás Mari néni*.

Feró — Czene; az apa: Cz. *Ferenc* > *Ferkó* > *Feró*, fia: Cz. Antal — Feró Anti, többi testvére és gyermekei is szintén *Feró*-k. (SzA úi.).

Ferus — Gényi *Ferenc* > *Ferus*; testvére s gyermekei is kapták ezt a m-et. (Cigány család). (SzA úi.).

Fickó Borcsa — Hudák Ferencné, Tóth Borbála; *Fickó* nevű kutyájáról kapta (SzA úi.).

Ficsor — SzA: Szabó István.

Filkó Pista — SzA: Virók István, kocsmás-kártyás ember volt, az egyik kártyafiguráról kapta m-ét. Fiai is megkapták.

Forrószerelem — Fónád; szavajárása volt: „forrón szeretlek” Egyedi névnek tűnik.

- Főgyi* — a Kormányos fiú-, és lánytestvérek; korai árvaságuk miatt anyai nagybátyjuk, Földi Ferenc nevelte őket (SzA úi).
- Őrzi Fricc* — Bangyi Őrzi (Szabó Erzsébet), Frici volt az ura (SzA úi).
- Furu Mihály* — Dohány Mihály (SzA).
- Fütyi Gábor* — Kovács Gábor (SzA).
- Fügedi Panni* — Herédi Anna (SzA: anyja, Fügedi Viktória családneve után).
- Füles Misi* — SzA: Bessenyei Mihály, nagy füle miatt kapta.
- Füstös Andris* — Borsós András; „feketebőrű”, „barnabőrű” volt, fia örökölte. Az Arany János utcában egymás mellett három Borsós András lakott →*Kisandrás*; →*Oláj Panni*; →*Szipkás* (SzA hasonlóan).
- Fütyü Misa, F. János* — Kintner (SzA úi).
- Gatya* — muzsikus cigány m-e; eredetét nem tudták, csak arra emlékeztek, hogy együtt muzsikáltak →*Pricski*-vel.
- Gazsi* — Vámos; két fiútestvér Andris és Jóska apjuk V. Gáspár > Gazsi becenevét kapták m-ül: Gazsi A. és J. (SzA tévesen Molnár Gáspárt ír.).
- Gáncsa* — Recsi testvérek nevelőapjuk, Gáncsa János csn-ét kapták meg (SzA).
- Gábor Ferenc* — Köböl Ferenc; apja K. Gábor kn-e után (SzA úi).
- Nagy Geci Jóska* — Nagy József és Geci Mária fia, anyja csn-ét kapta m-ül, fia is örököli. Itt a m. a csn. és a kn. között helyezkedik el!
- Gépész János* — Kiss János; SzA: az apa gépész volt, foglalkozási eredetű m-ét gyermekei örökölték.
- Girind János* — Básty János, testvérei is. SzA: a faluban őket hívták *girind* (= görény) vadászatra.
- Göndör Sándor, Gábor, Jóska* — Köböl testvérek, és K. József gyermekei is (SzA: „állítólag ennek a Köböl családnak volt először a faluban báránya”). Napjainkban az egyik vegyeskereskedést, ahol az egyik Göndör gyerek dolgozott *Göndör bótjának*-nak hívták.
- Gubera* — Balázs István cigányprimás m-e (SzA).
- Gúnár Miska* — Cinege Mihály; „nem normás (= normális) fiu az”, „nem volt rendes (oligofrén), öreglegény volt”; „gúnár természetű volt” (SzA: gyermekkorában mindig azt kérdezte édesanyjától: — Megtojt-e a gúnár? — innen kapta m-ét). A jóeszű fiú „napszúrás” (agyhártyagyulladás) miatt lett ilyenné.
- Gunyer* — Sallai; úgy látszik nőágon is öröklődik, mert Gunyer Vendel (Sallai Vendel) leánya is Gunyer Vera (SzA azonosan, de Tóth Imre Gunyer Imre m-ét is említi).
- Gunyi Pista bácsi* — Rozgonyi István, fia is Gunyi. *Rozgonyi* > *Rozgunyi* > *Gunyi*: „csak rövidítve mondják”. Nóta volt: „Ne menj arra, Gunyi Vera, mert megüt a guta” (SzA hasonlóan).

Gyomros Örzsi, Gy. Jóska — Márton Erzsébet és József, testvérek: „rövid gondolkodású volt ez is, meg az is” (SzA hasonlóan). Mindketten Gyomros Matyi nagy étkü cigány koldus gyermekei voltak.

Gyurki János — Kati János, apja Kati György beceneve után (SzA).

Gyükés Miska, Gyükés Kovács — Kovács testvérek, Gyé Kovács; azonos →*Kis Kováccsal* (SzA hasonlóan).

Hagya (mint m. és csn. is!) — Mihály; Mihály János és Hagya (csn.!) Rozália fia Mihály István (Hagya Pista), gyermekei m-e: Hagya Mária, Hagya István. Az anya csn-éből lett m-et tehát mindkét nemű gyermek örökölte (SzA úi.).

Hajnácsi András — Fehér András. „Onnan származtak-e?” — az őstelepek között valóban van Ajnácskőről származó Fehér család. Fiú és leánygyermekei egyaránt örökölték (SzA úi.).

Harangozó Szegedi — Szegedi András; harangozó volt évekig, fia már nem örökölte (SzA úi.).

Hatujjú Bangyi Szabó →*Bangyi*; „az a hatujjú” (valóban hat ujja volt).

Hazug Vágó: „me’ mindig hazudott, véletlenségből se mondott igazat”. Egyedi név, lánya már nem örökölte.

Homoki — Nagy József, Há Nagy József; „Homokiék, úgy szoktuk mondani, úgy könnyebb”. Apja, öregapja is „az egész család” Homoki volt.

Horribilis — Tóth János; „Horribilis Isten — ez volt a szavajárása; horribilis Istennel szidta az anyját, nagyon ivott”.

Nagyimre Jankó, N. Jóska — Nagy János, József; a m. ez esetben is a csn. és a kn. közé került!.

Isten — Kelemen Mihály, „mert mindig azt mondta: én vagyok az Atyaisten”. Azonos →*Élesztős* Miskával.

Istenmezei Jóska — Bíró József; „Istenmezeiek”-ként emlegetik, az Istenmezejéről származott, őstelepes nagylétszámú családot. Evvel kapcsolatos szólás: „Nem félünk, mint Istenmezeiek a lagziban” — „mert sokan voltak”. (vö. a →*Muka* családdal kapcsolatos hasonló szólással). SzA azt írja, hogy „ma már csak Mezeinek hívják” a családot, a szólást is így idézik: „Nem félünk, mint Mezeiek a lakziban”. (Én ilyen formában nem hallottam.).

Jancsi, Mede Jancsi Jóska — Mihály József; apja Mihály János beceneve után második m-ként kapta (SzA úi.).

Ja-Jani, Jaj-Jani — Molnár János, dadog: „úgy beszélt, a nevét mikor mondta ki” (SzA úi.).

Jaka Andris — Vámos András, fia: →*Póstás Jaka Pista* (SzA értelmezését: *János* > *Jaka* becenév eredetű m. – adatközlőim tévedésnek minősítették).

Jancsó — Fónád; Jancsó Pista — Fónád István (SzA úi.).

Janka János — Prókai János; több Prókai János volt, ő édesanyja, „Janka néni” kn-ét kapta m-ül (SzA úi.).

Jankó Marcsa, J. Győző — Császár János, Jankó bácsi gyerekei. Császár Jánost viszont apja kn-e után →*Lajos* Jankónak hívják. Itt tehát a rn. generációkénti váltása figyelhető meg (SzA értelmezése ettől eltérő, valószínűleg téves).

Jankutyu — Császár János és három leánya rn-e (SzA hasonlóan).

Jeges Márton — SzA: „Fodor Márton termelte ki több télen át az úgynevezett Akoly tó jegét”.

Jóska Miska, Nagy Jóska Miska — Nagy Mihály; a rn. ezúttal is a csn. és a kn. közé került. Felesége: Nagy Jóska Miskáné.

Jósti — Molnár József, Ja-Jani bátyja, *József* > *Jósti*: átmenet becenév és rn. között (SzA hasonlóan).

Kacska Pikó — Mikoly András; A Mikolyok szokásos →*Pikó* rn-e mellé másodikként azért kapta, mert jobb keze béna lévén, bal kézzel írt (adóügyi jegyző volt). (SzA hasonlóan.)

Kanagár — az egész Andrzejkovics család rn-e, három generáción át (SzA helytelenül Anderkovits-t ír).

Káromkodós Szakál János: „mindég káromkodott, sokat hazudott, eladta az árpat búza fejibe”. (Nem azonos a Szent Szakál családdal.)

Kisandris — Borsós András; „kisebb nyövésű volt” →*Füstös* (SzA úi.). Valószínűleg azonos

Kis Borsós-sal (ld. még →*Piros Borsós*).

Kis Bögöly Jóska — Farkas József (→*Bögöly*); kistermetű volt. Csúfoló szó-lás: „nőjj akkorára, mint Kis Bögöly térdenállva”, „nőjj nagyra, mint az →*Öreg Bögöly!*” (SzA úi.).

Kis Bugyi Pisti — Bugyi István (SzA úi.).

Kis Császár — Császár Sándor; →*Csaba*.

Kis Fónád Gyurka — Fónád György; „az csak olyan szaladó név” — mondták (kitérőleg? röstellkedve?) eredetét faggató kérdésemre.

Kisgyura Kati néni, román asszony, közelebbit nem sikerült róla megtudnom.

Kis Kovács — azonos →*Gyűkés* Kovács-csal.

Kis Mede Feri.

Kis Kollár — Juhász György. SzA: első rn-ét alacsony termete miatt kapta, a második anyja — Kollár Anna — csn-éből ered.

Kis Miklós — SzA: az alacsony termetű Árgyelán Miklós rn-e, gyermeke nem maradt.

Kis Német — az egész Kneller (német származású) család rn-e, egyik alacsonytermetű elődjük után. Az egyik határbeli tanyát is Kisnémet tanyájának nevezték (SzA úi.).

Kis Pali Panna — Kis Anna, apja Kis Pál kn-e után (SzA).

Kis Pál Sándor — „nyála, taknya-nyála mindig egybefolyt”.

Kiséri Juhász — Juhász Imre (SzA-nál *Kisérő* Juhász; magyarázatát adatköz-lőim nem erősítették meg).

Kocka — Mikoly; viselője pártbizottsági tag, „kockafejű”. Egy ízben nem községbeliek érdeklődtek utána: — „Kocka elvtárst keressük”.

Kofa Ilon.

Kofa Nagy Rozi — Nagy Rozália; kofa, magokat, palántákat árul.

Kollár →*Kis* Kollár.

Kordé(ly) — Szántó; apa és mindket nembéli gyermekei rn-e (pl. Kordély Marcsa — Szántó Mária). (SZA úi., gyűjtése szerint az apa kordélyos volt.)

Korvalt kan (a. m. *cornwall kan*, ti. disznó) — Orosz Miska; sötétbőrű, fekete-hajú, nőcsábász férfi: „Hajtotta a nöket”. Újkeletű, egyedi név.

Kovács →*Német* Kovács.

Kótor — az egyik Kovács család férfi és nőtagjainak rn-e, eredetét ők maguk sem tudták. (SZA úi.)

Kucu Kristóf, *Kucu* Jani — Kristóf János; „Kucuék” (SZA úi.)

Kulcsár Imre — Rác Imre, SZA: édesapja kulcsár volt a bányaküti uradalomban, gyermekei örökölték.

Kuma Andris — Czene András; „rossz gyerek volt, annak mindenki kuma (a. m. koma) volt”. (SZA tévesen Kuma Antal — Cene Antalt ír, az a testvére volt).

Kuszkuri Imre, *Kuszkuri* Pista (→*Rádai* Pista) — Vecsernyés.

Laci Sándor — SZA: Gesztesi Sándor, apja Gesztesi László kn-e után, →*Cérna* Sándorral azonos.

Lajos Jankó — Császár János, apja Cs. Lajos kn-e után; vö. *Jankó*.

Láncos Paja — Katona Pál; „könnyelműforma, volt egy kis fogyatkozása”. SZA: mindig mesélte, édesapja hogyan harcolt az első világháborúban: láncon forogtatott egy ágyúgolyót és úgy hajította el, hány ágyut lőtt így ki. Azonos →*Trutya* Pajá-val.

Leso Bözsi — Vágó Gáborné, Márton Erzsébet, anyja Leso Mária csn-e után (SZA úi.).

Liba Pista — Császár István; oligofren (SZA hasonlóan).

Libagége Panni — Czene Andrásné, Császár Anna. „tartása is, beszéde is nagyon hegyes volt. Felakasztotta magát”. SZA: sokat beszélt, de értelmetlenül, ahogy a liba gágog. Egyedi névnek tűnik.

Lóci Miska — Varga Mihály (SZA).

Lujza Panni — Gulyás Anna; SZA: G. A. házában lakott sokáig családjával Máhler Ferencné, Strifler Lujza. Mikor a tulajdonos költözött saját házába, elődje miatt nevezték el Lujza Panninak.

Makkos Jóska (Markos?) — SZA: Simon József.

Marci Jóska — Bojtos József; apja B. Márton > *Marci* bácsi beceneve után; gyermekei örökölték.

Mazorka — SZA: Sándor András.

Mede — Mihály; apa: Mihály János; anya: Mede Rozália; gyerekeik: Mede Pista (Mihály István); Mede Jancsi Jóska (Mihály József) apja kn-ét is megkapta rn-ül; Mede Panna (Tóth Jánosné, Mihály Panna). ld. még →*Kis Mede, Mede Jancsi, Sánta Mede, Selypes Mede, Vörös Mede, Zsenge Mede* (SZA hasonlóan). →*Rangos*.

Mengyi Pista — Szabó István (SZA).

Mise Imre — Köböl Imre (SZA: Misa Imre).

Móricka — SZA: Tanner Mihály.

Muka — Dániel; a rn-et a család fiú és leánygyermekai egyaránt örökölték (pl. Muka Bözsi — Tóth Andrásné, Dániel Erzsébet). →*Amerikai Muka, Nagyszájú Muka*. A nagy létszámú családdal kapcsolatos a szólás: „Nem térünk (t.i. férünk), mint Mukáék a lagziban” (vö. Istenmezei).

Múter Miksa — Tóth Mihály; (SZA helytelenül, rövid *u*-val írja.) Megszólításban, kicsinyítve: „Múterkám!”.

Nagy Bunkó →*Bunkó*; nagy darab ember volt.

Nagyhasú Gyurka — ?; feleségét *Nagyhasú Gyurkáné*-ként hallottam emlegetni.

Nagy Pestu — Balázs István, magas ember volt (SZA).

Nagy Pikó Pista — Mikoly István; →*Pikó*.

Nagyszájú Muka — Dániel József; (gúnyosan) „bölcös volt”, „mindig hülyeségeket beszélt”, „mindekivel kiabált, mindekibe belekötött”. Egyedi, kettős rn. (SZA tévesen D. Jánost ír.) Szólásban is emlegetik: „előre van, mint Muka az Úrangyalával”, ti. reggel „elvégezte” a déli és esti imádságot is. Azonos →*Amerikai Muká*-val.

Nagy Téra Pista →*Téra Pista*.

Néma Örzsi néni — a családnevét nem sikerült megtudnom; férje vak, mindketten énekes koldusok voltak. Leánya is Néma Örzsi, de unokája már nem örökölte a rn-et. Nem azonos a következő *Néma Zsuzsával*, nem is rokonok.

Néma Zsuzsa — Herédi Zsuzsa, kéregetett. A vélemények megoszlanak: a) anyja volt néma; b) ő volt néma; c) mindketten némák voltak.

Német Gyurka — Mittnacht György; Almáskamarásról Nagykamárásra házasodott német származású kovácsmester →*Német Kovács*. Egyedi név.

Német Kovács azonos *Német Gyurkával* (SZA úi.).

Kis Német →*Kis* — Kneller.

Nyálas →*Tóth Sándor* (SZA).

Oláj Panni Andris — Borsós András; anyja Oláh Anna (Oláj Panni) csn-e és kn-e után. Azonos →*Szivaros* Andrással.

Oláj, Oláh Jankó — Varga János (SZA); *Oláh Vargának* is mondják (Ó Varga); azonos →*Süket Vargá*-val.

Oláh Varga →*Oláh Jankó*.

Ördög Panni — SZA: Dohány Mihályné.

Öreg Bögöly → *Kis Bögöly*.

Öreg Bunkó — két → *Bunkó* testvér közül az idősebb, Fónád Imre.

Pali → *Kis Pali*.

Palóc — Varga József, Varga Pál (SzA úi.).

Pap Zsótér — Zsótér Károly, plébánián laktak, felesége — Détéri Mária — ott volt szolgáló. „Gyerekek nem volt, evvel kihalt”. (SzA úi.).

Pásztor Rozál — SzA: Szabó Menyhértné.

Pere István — Hankó István (SzA úi.).

Pestu Imre — Bojtos Imre; eltartottját hívták Pestu bácsinak. (SzA közel hasonlóan magyarázza: Balázs Istvánnál → *Nagy Pestu* nevelkedett, onnan kapta m-ét) Testvére: → *Téra Pista* — Bojtos István.

Pesztonka Miska, *P. Panni* — Császár testvérek (SzA úi.).

Petyi Pista, *P. István* — *Kis István*; magyarázatát nem sikerült megtudnom, SzA föltételezi, hogy a francia (!) *petit* szóból származna (??). Gyerekei is örökölték.

Pikó — Mikoly; „minden Mikoly Pikó”, *Pikó Mihály* (Mikoly Mihály) anyja volt *Pikó Borbála*. (SzA úi.). → *Kacska Pikó*, *Nagy Pikó*.

Pikula — Tóth; az apa pikulás volt a zenekarban; leányai: *Pikula Julis*, *Maris*, *Bözsi* örökölték.

Pimpidli, *Pimpili* (SzA) *Pimpiri* — Szalóki István.

Pintér Margit — Ágoston Margit.

Pipás Szakál — apja mindig pipált, „mindig szájában a pipa” (Apa és fia m-e).

Pipás Szücs.

Pipás Mari (néni) — Köböl Mária; pipált (magyar asszonyok közt is volt, aki pipált). Azonos → *Cserepes*, *Edényes*, *Fazekas Mari* nénival.

Pircik — Illés István.

Piros Borsós azonos → *Kis Borsós*-sal.

Piros Jóska bácsi — Köböl József (SzA úi.).

Pisti Ferdi — (SzA) Varga Ferdinánd.

Pocok — Balázs Mihály; Botosról származó, magyarul jól tudó román család feje; „Pocokkal barátkozik”. Hallottam az egész családra alkalmazva is: *Pocokék*.

Polla Tërka — Hanzik Mihályné, Bojtos Teréz, anyja kn-e (Apollónia) után kapta m-ét. Nagyokat szellentett, azért csúfolták: „Polla néni, púu!”, „Polla Tërka púu!”, „Olyan nagyon szóljon, mint a Polla Terka s.ge!” (SzA hasonlóan).

Postás Jaka Pista — Vámos István; postás volt. → *Jaka*.

Postás Julis — szintén postás volt.

Póstás Feri — (SzA) Tarnóczi Ferenc.

Posztó — az egész Czene család m-e. → *Feró*, *Kuma* (SzA hasonlóan).

Potyëm Jani — Nagy János, leánytestvére is megkapta ugyanezt a m-et. Anyjuk, *Potyëm Viktória* m. (?) után kapták (SzA hasonlóan).

Pricski Marcsa — Gényi Mária; cigány származású, testvére, gyermekei is viselik a m-et. SzA szerint apja, Gényi *István* > *Pista* > *Pricski* becenevéből származik. →*Gatya*.

Puher Miska, *Puher* Telek — Telek Mihály.

Pupi Franci — Varga Franciska (SzA-nál tévesen *Pipi* szerepel.).

Putyi Borcsa — Kovács Borbála (SzA úi.).

P. Kovács rövidítés eredetét nem sikerült tisztáznom.

Rangos Gábor — Mede Gábor; kivagy ember (SzA úi.).

Rádai Pista — Vecsernyés István; azonos →*Kuszkuri* Pistá-val.

Recskó Pali — SzA: Bali Pál.

Rendőr Mari — Katona Mária; „azt mondták, csak a kard hiányzik az oldalára” (úgy járt-kelt).

Répás Csicsi — Fodor István (SzA úi.).

Rityu Pista — Vámos István.

Rossz Vigh András — Vigh András; „rossz, csoze (= semmirekellő, haszontalan, élelmes, ügyeskedő) ember volt, nagyon ivott, idős korában halt meg, (de) végig olyan kocsmás volt”. Egyedi név, testvérét, gyerekeit nem nevezik így! (SzA hasonlóan.).

Rossz Jani — SzA: Császár János.

Ruszki Jóska — Kovács József; Kovács (Kótor) Julcsa (Julianna) törvénytelen gyermeke, állítólag első világháborús orosz hadifogolytól, aki itt volt béres: „anyja lánykorában a 14-es háborúba oroszról szerzette”. Felsége: Ruszki Bözsi. (SzA úi., csak helytelenül Kovács Erzsébetet ír.).

Rücskös Pista — SzA: Kovács István: Rücskös Jóska bácsi (D. Nagy Boldizsár) anyai öregapja, himlőhelyes volt.

Samfli Imre — Bojtos Imre (SzA).

Sargéj Pisti — Illés István (SzA).

Sarkas — Simon Elek, József, Károly és utóbbi leánygyermeke, Mancsi m-e. Nem sikerült pontosan tisztázni, ki kapta a családból a m-et, állítólag a „sarkán ült mindig”. (SzA is így.).

Sánta Mede Gábor; rossz volt az egyik lába; →*Mede*.

Sánta Sallai: sánta volt, nem nősült meg.

Seggenülő Jóska (bácsi) — Szűcs József, kovácsmester; „mindig leguggolt”, „guggolva csinálta a dohánytüket”.

Selypes Mede →*Ejtefejte*.

Selyem kukac — Márton Erzsébet (SzA).

Simon Andris — SzA: Sándor András.

Siróki Miska — Kelemen Mihály (SzA; adatközlőim nem ismerték.).

Sufer István — Kovács István, S. Kovács, foglalkozása cipész; fiú és leánygyermekei örökölték a m-et. (SzA is így.) Nem tudni, ebből a családból való volt-e *Sufer* Jóska fogyatékos: „télén-nyáron meztéláb, gatyában járt”.

Suszter András — Vámos András (SzA).

Sutykó Gyuri — Rácz György, Sutykó Gyurka bácsi. Két magyarázatát hallottam: a) kismövésű volt; b) anyja csn-e után kapta. A család többi férfi tagjai is örökölték.

Sutyika Imre — Bognár Imre (SzA).

Süket Bocsi — Szántó; →*Bocsi Baka*; „nagyothalló volt”.

Süket Varga →*Oláj Jankó*, *Oláh Varga*; nagyot hallott.

Strumherr János — Krausz János (SzA).

Szálka Pelle — Pelle István (SzA úi.).

Szent Szakál — Szakál Jóska; minden nap templomba járt (SzA úi.) Három fia: Jóska, Pista, János. Ez utóbbi papneveldében tanult, de végül ügyvéd lett. Ennek fia Antal, a jelenlegi kántor →*Énekes Szakál*. Ennek Antal fia papnak tanult.

Szent Péter — Márton Péter (SzA úi.).

Szipkás András — Borsós András, azonos →*Oláj Panni* Andrással és *Szivaros* Andrással. Pipás volt, azért kapta.

Szivaros András — Borsós András; →*Szipkás* András; „fiatal korában szivarozott, nagyon gálánt gyerek volt”.

Szófosó — csn-ét nem tudom; sokat beszélt.

Szörös Takács.

Szurkos Bugyi Istvánné.

Szücs Örszi — Császár Erzsébet (SzA).

Talpas János — Árgyelán János (SzA úi.); román származású. Két magyarázatát hallottam: a) „nagy tenyeres-talpas ember volt”, b) a románokat csúfolták szőröstalpúaknak („szörös talpú olájok”), abból keletkezett.

Tanner Mihály — SzA: Kormányos Mihály.

Targyi Mihály — Molnár Mihály (SzA úi.). A család több tagja is megkapta e rn-et. Valószínűleg származási helyükre (Tard) utal, az őstelepes tardiak között több Molnár is volt.

Tëra Pista, Bandi, Rozi — Bojtos testvérek, anyjuk Borsós Tëra néni beceneve után (SzA hasonlóan).

Tinó Jani — (SzA) Tóth János.

Tomporom — Hagya Imre; csak a rn-ét használják, csn., kn. nélkül: pl. „Tomporom azt mondta”, stb. Leesett a kocsiról, operálták. Ha be van rúgva, mindig azt mondja „fáj a tomporája”. Újkeletű, egyedi rn.

Trutya Paja →*Láncos* Paja.

Varnyasi Mária, Julis, Ferkó — Német Mária, Julianna, Ferenc testvérek (SzA hasonlóan). A Nagyvarjasról származó őstelepesek között volt Németh család, származásukat számon tartják. Varnyasi Mária fia is örökölte: Varnyasi András, azonos →*Zs. Medé*-vel.

Varsándi Pista — Antóni István (SzA úi.).

Vas Örszi — Vámos Erzsébet (SzA).

Vendel Mancsi — Köből Franciska (SzA).

Veres Cinege Jani; vöröshajú volt.

Veres, Vörös Mede Miska; vöröshajú, vörösarcú. Egyedi név. →*Cirmos* Miska. (SzA ui.).

Vince Simon — Sándor Simon (SzA ui.).

Zacsok Boriska, Z. Pista — Fodor Boriska (Zsogán Istvánné), Fodor István (SzA hasonlón).

Zsenge Mede, *Zsengés* Mede; az egész család viseli a m-et. (SzA ui.) →*Varnyasi*. Két magyarázatot hallottam: a) valamelyik őse kétszer is befűtötte a kemencét, mégis zsenyés (= sületlen, szalonnás) lett kenyere; b) zsenyésen szerette a kenyeret, ott ült a kemence szájánál: még nem sült meg a kenyér, fehérén kivette.

Zsóri Pista — Veres István, zenész; anyja, Zsóri Margit, megesett lány.

Zsukher Jóska — Barankai József (SzA).

Nagykamarási ragadványnév-anyagomat — a dávodi ragadványnevekhez hasonlóan (GRYNAEUS: MNyj. 31: 168–9) — B. GERGELY PIROSKA rendszere és számozása alapján foglalom össze.

A lexikális részben a magam gyűjtését SZABÓ ANNA korábbi adataival kiegészítve (a hangtani variációkat nem számítva külön) összesen 261 ragadványnevet soroltam föl. Ebből levonva a különböző személyeket, illetőleg családokat jelölő, de azonos hangalakú (például *Kis, Sánta, Veres* stb.) neveket (26) marad 235 önálló ragadványnév.

A) A ragadványnevek rendszere a névadás indítéka szerint.

I. Családtagok nevéből keletkezett ragadványnevek

1. férfi elődök családnévéből keletkezett ragadványnév a névadási szokások szerint logikusan nincsen.

Férfi előd keresztnévéből keletkezett ragadványnevek: *Albert, Ambrus, Bálint, Bence, Csaba, Dávid, Énok, Gábor, Lajos, Pali*.

Férfi előd becenevéből keletkezett ragadványnevek: *Andri, Feró, Ferus, Gazi, Gunyi, Gyurki, Jancsi, Jankó, Laci, Marci*. Ennek különleges (határ-)esete mikor saját beceneve használtatik ragadványnév gyanánt: *Jósti*.

3. Nő elődök családnévéből keletkezett ragadványnevek okoznak zavart (nem mindig csak a kívülállók számára), ugyanis ezek családnévként és ragadványnévként egyaránt előfordulnak: *Bacsa, Fügedi, Geci, Hagya, Kollár, Leso, Mede, Oláj, Pikó*.

Nő előd keresztnévéből keletkezett ragadványnevek: *Erzsa, Janka, (Oláj) Panni, Tera*.

Nő előd becenevéből keletkezett ragadványnév: *Polla*.

8. Másik házastárs ragadványnevét kapja meg, férjét felesége: *Bence Bözsi, Csicsi, ? Fricc, Ruszki*. Ennek különleges esete, mikor az asszonyt így emlegetik: *Nagyhasú Gyurkáné, Nagy Jóska Miskáné*.

9. Nevelőszülő ragadványnevét örökli a nevelt gyerek: *Csongeci*.

10. Nevelőszülő családnevét örökli ragadványnev gyanánt a nevelt gyerek: *Főgyi, Gáncsa*.

11. Kuttyája nevére kapt a ragadványnevét: *Fickó*.

12. A ház előző lakója nevéből: *Lujza*.

13. Eltartottja nevéből: *Pestu* (ez a ragadványnev a társadalmi változások, helyzet jellemző indikátora).

14. Két törvénytelen gyerek ragadványneve ismeretes: az egyik esetben az anya keresztnévének gunyoros alakját (*Borcuska*), a másikban a föltételezett apára utaló ragadványnevet kapott (*Ruszki*).

II. Testi tulajdonságot jelölő ragadványnevek: *Cérna, Cirmos, Derék, Füles, Füstös, Hatujjú, Kacska, Kis (-Bögöly, -Kollár, -Miklós, -Német), Nagyhasú, Nagy Pestu, ? Nyálas, Rűcskös, Sarkas, Sánta, Seggenülő, ? Sutykó, Süket, ? Szurkos, ?Szörös, Talpas, Veres (Vörös)*. Ezeket a betegség-kór állapot felismerése-megítélése és az egészséges átlagnorma („szépségideál”) szempontjából tartom fontosnak.

III. Leleki tulajdonságokat jelző ragadványnevek: *Bangyi, Bársonyfenekű, Betyár, ? Ebelosztén, Ejtefejte, Filkó, Gyomros, Hazug, Ja-Jani, Káromkodós, Kocka, Korvalt kan, Kuma, Láncos, Libagége, Nagyszájú, Néma, Pipás, Rangos, Rossz, Szent, Szipkás, Szivaros, Szófosó, Zsenge, Zsengés*. Az előbbi pontban említett „diagnosztikai” szempontokon kívül ezek a ragadványnevek azért is fontosak, mert ezekben is megnyilatkozik a hagyományos közösség konformitását szabályozó közösségi norma: mindent, ami attól eltér, a gúny, rosszallás, stb. segítségével észrevételeznek.

IV. Szavajáráásra utaló ragadványnevek: *Forrószerelem, Horribilis, Isten, Kuma, Tomporom*.

V. Életkorra (ez esetekben testvérek születési sorrendjére) utaló ragadványnevek: *Kis, Óreg*.

VI. Egykori, vagy jelenlegi lakhelyekre (származási helyre — ld. falutörténet) utaló ragadványnevek: *Almás, Bánáti, Bóha, Détéri, ? Epres, Hajnácsi, ? Targyi, Varnyasi*. (Megjegyzem, hogy a nagykamarási családnevek között is vannak származási helyre utalók. Ezeket ld. SZA dolgozatában.)

VII. Foglalkozásra, mesterségre utaló ragadványnevek: *Bakter, Bába, Boros, Bögös, Cserepes, Csirke, ? Direktórium, Edényes, ? Epres, Énekes, Fazekas, Gépész, ? Girind, Harangozó, Jeges, Kofa, Kovács, Kulcsár, Pikula, Postás*.

VIII. Egyéb életkörülményre utaló ragadványnevek:

1. származás: *Cigány, Német, Kisnémet, ? Oláj (Oláh), ? Palóc, Ruszki, Talpas.*

5. vagyoni helyzetre: *Bársonyfenekű, Rangos.*

IX. E s e m é n y r e utaló ragadványnev: Amerikát megjárt ember ragadványneve: *Amerikai (Amerikás).*

B) A ragadványnevek alaki sajátosságai.

I. 1. E g y e l e m ű ragadványnevek alkotják a többséget (ezeket itt nem sorolom föl).

2. K é t e l e m ű e k : *Amerikás Muka, Bocsi Baka, Hatujjú Bangyi, Kacska Pikó, Kis Bögöly, Kis Kollár, Kis Mede, Kis Német, Kis Pali, Mede Jancsi, Nagy Bunkó, Nagyszájú Muka, Német Kovács, Postás Jaka, Oláj Panni, Óreg Bögöly, Óreg Bunkó, Sánta Mede, Selypes Mede, Süket Bocsi, Vörös Mede, Zsenge Mede.*

3. H á r o m - , illetve t ö b b e l e m ű ragadványnev nem volt. Itt emlitem meg, hogy a mindennapi beszédben gyakran csak a ragadványnev kezdőhangját használják a családnévvel együtt (például *Bé Köből, Dé Köből, Pé Kovács, Dé Nagy, Ó Varga, Zsé Mede* stb.). Abból ítélve, hogy több esetben a megkérdezettek ezeket a kezdőhangokat nem tudták megfejteni, elképzelhetőnek tartom, hogy ez az elfakulás, kopás kezdeti tünete (is) lehet.

II. 1. E l t o r z í t o t t s z a v a k b ó l eredő ragadványnevek: *Bangyi, Csúszik, Ejtefejte* — ezekről a lexikális részben szóltam.

2. I d e g e n n y e l v i e r e d e t ű ragadványnevek nagy része a SzA gyűjtötte, tisztázatlan magyarozatú nevek közt található: *Bunyesz, Csácsol, Doj, Jankutyu, Kuskuri, Pricski, Samlfi, Strumherr, Tanner, Zsukher.* Ezek közt kétségtelenül van néhány németes (és cigányos?) hangzású név. Figyelemre méltó azonban, hogy a szoros közelség (Botos, Kétegyháza, Lökösháza, illetve Pusztatörlaka) ellenére román, illetve szlovák eredetű ragadványnev nem található¹, még a betelepült román családok tagjai is magyar ragadványnevet kaptak.

A ragadványnevek használata többféle:

ragadványnev egymagában: ezek többnyire egyedi nevek: *Csácsol, Pocok, Tomporom,*

ragadványnev + keresztnév;

ragadványnev + becenév;

ragadványnev + családnév + keresztnév;

és az előbb említett eset: ragadványnev kezdőhangja + családnév (+ keresztnév).

¹ A nagykamarási népi növénynevek vizsgálatakor sem találtunk idegen nyelvi eredetűt (GRYNAEUS, SZABÓ I. sajtó alatt).

Általában tehát a kereszt-, bece-, illetve családnév elé kerül a ragadványnev (vö. „előtte való név”), csak néhány esetben a családnév és keresztnev közzé, mint például Nagy *Geci* Jóska, Kis *Pali* Anna, stb.

Nem sok esetben volt megfigyelhető, hogy valakinek két-, vagy több párhuzamosan használt (egyenlő értékű) ragadványneve is van (vö. GERGELY, i. m. 69): *Amerikás* — *Nagyszájú*, *Isten* — *Élesztős*, *Erzsa* — *Lajos*, *Csaba* — *Kis*, *Gyűkés* — *Kis*, *Kuszkuri* — *Rádai*, *Cérna* — *Laci*, *Süket* — *Oláj*, *Láncos* — *Trutya*.

Három: *Oláj Panni* — *Szivaros* — *Szipkás*; *Kis Andris* — *Kis Borsós* — *Piros Borsós*.

Négy: *Cserepes* — *Edényes* — *Fazekas* — *Pipás*.

Csak a Császár család esetében figyelhető meg érdekes, generációnkénti ragadványnevváltás. Mindkét esetben az apa keresztnevét kapja (kapják) a következő generációbeliek ragadványnevül. (Nagyapa: Császár Lajos — fia: Császár János = *Lajos* Jankó — ennek gyermekei: *Jankó* Marcsa, *Jankó* Győző).

Nem minden esetben sikerült a ragadványnevek használatáról, öröklődéséről tájékozódnom. A hiányos adatokból úgy tűnik, leggyakoribb eset

1. a ragadványnev családi használata és mindkét nembéli gyerekekre öröklődése: *Andri*, *Borcsuska*, *Bógós*, *Bunkó*, *Csiriz*, *Csirke*, *Csongeci*, *Csőves*, *Csúszik*, *Edényes*, *Feró*, *Ferus*, *Gépész*, *Gunyer*, *Gunyi*, *Hagya*, *Homoki*, *Hajnácsi*, *Istenmezei*, *Kanagár*, *Kisnémet*, *Kordély*, *Kulcsár*, *Lajos*, *Mede*, *Muka*, *Petyi*, *Pikó*, *Posztó*, *Pricski*, *Potyém*, *Sufer*, *Tëra*, *Varnyasi*, *Zsenge*.

Csak fiúgyerekek öröklik: *Dallos*, *Doba*, *Filkó*, *Füstös*, *Gazsi*, *Geci*.

Fogadott, illetve nevelt gyerekek örökölték a *Csongeci* ragadványnevet.

A ragadványnev többszámú alakban („Baráték” — Barát Kovács család, mindenki, akinek „Barát” ragadványneve van; „Homokiék” — a Homoki Nagy család, „Kucuék”, „Pocokék” önmagában, vagy ragadványnev + családnév + had összetételben például „Bangyi Szabó had”, „Szabó had”, „Sallai had”) gyakran nemzetségnév gyanánt is szerepel (vö. GUNDA, i. m.; NYÍRI, i. h.; MORVAY J, i. h.).

2. Egyéni ragadványnevek: *Bakter*, *Cérna*, *Cirmos*, *Cserepes*, *Ejtefejte*, *Fazekas*, *Kacska*, *Kocka*, *Korvalt kan*, *Libagége*, *Pimpidli*, *Pipás*, *Szipkás*, *Szivaros*, *Szófósó*, *Tompórom*.

V á l t o z á s o k

A bevezetőben említettem, hogy SZABÓ ANNA és az én gyűjtésem között mintegy 20 esztendő különbség van. A felsoroltak közül 48 ragadványnev csak nála, 58 csak az én gyűjtésemben szerepel. Ezek a nevek azonban a fent említett okok miatt valószínűleg nem tükrözik megbízhatóan a változásokat. A biztosan újabb

keletű ragadványnevek (*Forrószerelem, Kocka, Korvalt kan*², *Pocok, Tomporom*) mind a „legmagasabb funkcióértékű ragadványnévfajta” (GERGELY P.), az egyéni ragadványnevek közé tartoznak, a hagyomány erősségére utalhatnak (bár fentebb kopási gyanújelet is említettem).

Családnevek mutatója

Andréjkovics	Bojtos	Epres
Kanagár	Marci	Erzsa
Antóni	Pestu	Jankó
Dógi	Polla	Jankutyu
Varsándi	Samfli	Kis
Ágoston	Téra	Lajos
Pintér	Nagy – (6)	Liba
Árgyelán	Borbás	Libagége
Kis	Détéri	Pesztonka
Talpas	Borsós	Rossz
Balázs	Füstös	Szűcs (12)
Bakter	Kis	Cseh
Gubera	Kisandrás	Boros
Nagy Pestu	Oláj Panni	Dániel
Pocók (4)	Piros	Muka
Bali	Szípkás	Amerikás –
Recskó	Szivaros (7)	Nagyszájú –
Barankai	Brandusz	Dohány
Zsukher	Druse	Furu
Bástyi	Bugyi	Ernő
Girind	Kis	Bóha
Besenyei	Szurkos	Farkas
Füles	Czene	Bögöly
Bíró	Feró	Kis –
Borcsuska	Kuma	Öreg –
Doba	Posztó	Fehér
Istenmezei (3)	Cinege	Hajnácsi
Blaskovics	Gunár	Fodor
Depós	Veres	Almási
Bognár	Császár	Ambrus
Sutyika	Csaba	Andri

² A *Korvalt kan* m. időhatározó értékű: ezen disznófajta nagyobb arányú tenyésztése csak a II. világháború utáni években, illetve az ún. kollektivizálás után kezdődött el.

Csicsi	Kis	Márton
Jeges	Pali	Gyomros
Répás Csicsi	Kis –	Leso
Zacsok (7)	Gépész	Szent
Fónád	Petyi (4)	Mede
Forrószerelem	Kormányos	Cirmos
Jancsó	Főgyi	Rangos
Kis	Tanner	Sánta
Gesztesi	Kovács	Vörös
Cérna	Albert	Zsenge (-és) (5)
Laci	Barát, B.	Mihály
Gényi	Csirke, Cs.	Ejtefejte
Ferus	Futyi	Hagya
Pricski	Gyükés, Gy.	Jancsi
Gulyás	Kis .	Mede
Lujza	Kótor	– Jancsi
Hagya	Múter	Selypes – (6)
Tomporom	Putyi	Mikoly
Hankó	Ruszkai	Kocka
Pere	Rücskös	Pikó
Herédi	Sufer (12)	Kacska –
Fügedi	Köböl	Nagy –
Néma	Bence, B.	Mitnacht
Illés	Cserepes	Német
Pircik	Deme, D.	– Kovács
Sargéj	Edényes	Molnár
Juhász	Fazekas	Bunkó
Kiséri	Gábor	Nagy –
Kis Kollár	Göndör	Öreg –
Kati	Mise	Csöves
Gyurki	Pipás	Dolfi
Katona	Piros	Ja-Jani
Láncos	Vendel (11)	Jósti
Rendőr	Kneller	Targyi (8)
Trutya	Kisnémet	Nagy
Kálmán	Krausz	Bornyász
Andri	Strumherr	Dallos
Kelemen	Kristóf	Geci
Élesztős	Kucu	Homoki
Isten	Mag	Imre
Kintner	Csiriz	Jóska
Fütyü		Kofa

Potyëm (8)	Szakál	Múter
Német	Doj	Nyálas
Varnyasi	Énekes	Pikula
Orosz	Káromkodós	Tinó (9)
Korvalt kan	Pipás	Tótok
Pelle	Szent (5)	Derék
Szálka	Szalóki	Varga
Prókai	Pimpidli	Lóci
Janka	Szántó	Oláh, O.
Rácz	Baka	Palóc
Kulcsár	Bocsi –	Pisti
Sutykó	Bálint	Pupi
Recsi	Bocsi	Süket (6)
Gáncsa	Süket –	Vágó
Rozgonyi	Csácso	Hazug
Gunyi	Dávid	Vámos
Saitz	Kordé (8)	Csongeci
Bógós	Szegeci	Gazsi
Sallai	Harangozó	Jaka
Gunyer	Szúcsik	Postás –
Sánta	Csúszik	Rityu
Sándor	Szücs	Suszter
Direktórium	Pipás	Vas (7)
Mazorka	Seggenülő	Vecsernyés
Simon	Takács	Kuszkuri
Vince (4)	Bacsa	Rádai
Simon	Szörös	Veres
Bebe	Tanner	Zsóri
Makkos	Móricka	Vígh
Sarkas	Tarnóczi	Ebelosztén
Sipos	Postás	Rossz
Domó	Telek	Virók
Szabó	Puher	Filkó
Bangyi	Tóth	Zám
Hatujjú –	Bánti	Énok
Bunyész	Betyár	Zsótér
Ficsor	Cigány	Bába
Fricc	Fickó	Pap
Mengyi (6)	Horribilis	

Idézett és fölhasznált irodalom

- B. GERGELY PIROSKA, A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere. Bukarest, 1977.
- BANNER JÁNOS, Népvándorláskori sírok Nagykomarason. Csanádvármegyei Könyvtár 10. sz. Szeged, 1927.
- CSÁNKI DEZSŐ, Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1890–1913.
- GRYNAEUS TAMÁS, Hagyományok élete egy újratelepített községben: Szegedi Műhely 29 (1990): 62–5.
- GRYNAEUS TAMÁS, Dávodi ragadványnevek: MNyj. 31: 157–72
- GUNDA BÉLA, Néprajzi gyűjtőúton. Budapest, 1956.
- GYÖRFFY GYÖRGY, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Budapest, 1963.
- KÁLDY-NAGY GYULA, A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. Békéscsaba, 1982.
- LAKOS BÉLA, Arad megye népesedési mozgalmai. Kecskemét, 1897.
- MADAY PÁL, Békés megye városainak és községeinek története. Békéscsaba, 1960.
- MÁRKI SÁNDOR, Arad vármegye és Arad sz. kir. város története. I–II. Arad, 1892.
- MORVAY JUDIT, A had és nemzetség: Ethn. 77: 481–494.
- NYÍRI ANTAL, A had és a szer: Nyelv és irodalom (Acta Univ. Szeged. Sectio Philologica) 2 (1956): 103–132.
- ORTVAY TIVADAR, Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. Budapest, 1891–1892.
- PALUGYAY IMRE, Magyarország történeti, földészeti s állami leírása. Pest, 1855.
- SZABÓ ANNA, Nagykomarás személy-, és ragadványnevei. Kézirat. Szegedi Áll. Ped. Főiskola Nyelvészeti Tanszék Sz. 9 (1957–58).

GRYNAEUS TAMÁS

A debreceni kőművesek szakszavai

abzec 'visszalépés a falazatról, így kiugrás képződik, mint a lábazatnál'

ajncigli 'a szarufavégekre szerelt vízcsendesítő, amiáltal a fedélsíkja megtörik az eresz szélénél'

ajtóyfél 'az ajtótok részének függőleges szárnya'

alézol, felalézol 'munka előtt és után a munkás névsort a kőműves pallér felolvassa'

alléger 'az alapozási munkák kitűzésénél tevékenykedő gyakorlottabb kőműves elnevezése'

anlégolás 'az alapozás kitűzése'

bóugni 'íves lezárású ablak- vagy ajtószemöldök-párkány homlokzaton'

bokrétaünnepj 'az épület falazatának felhúzásakor zöldágot, bokkrétát tűznek ki, és ünnepséget tartanak'

- cementrabic* 'mintadeszkázattal készült, salak és cementkeverékből előállított rabic, felület'
- centrum* 'falazásnál zsinórral bemérve élbefalazott irányító téglá, amelyet magasság szerint is ellenőriztek (nem központ)'
- cokli* 'az épületek rendszerint vakolt lábazata'
- collostok, colstok* 'mérővessző'
- colpang* 'homlokzaton alkalmazott ablakkönyöklő párkány'
- cúg* 'téglá vagy habarcs felszállítására alkalmazott, rendszerint kézi erővel hajtott felvonószerkezet'
- cvikkolás* 'a hiányos falazati sor üregeinek a kitöltése dirib-darab téglával'
- cseber* 'a habarcsfelvonóval alkalmazott henger alakú nagy tartály (100–120 literes)'
- cserpák* 'hosszú nyelű habarcskimerő szerszám, mintegy fél vedér űrtartalommal'
- csikóú* '1 méter magas és hosszú egybeépített állványbak'
- dőugozóyláda* 'mintegy $\frac{1}{8}$ m³ űrtartalmú faláda rövid fülekkel, amelyekből a kőműves a habarccsal dolgozott'
- dőugozóyléc* 'két méter hosszú egyenes lécz, amellyel a falazás vagy vakolás egyenességét ellenőrzik'
- dragacs, tragacs* 'habarcsbordó láda; két hosszú (öles) hordórúddal ellátott deszkaláda'
- dróucceg* 'a ma is használatos huzalszeg a régi kovácsolt szeg megkülönböztetésére'
- ducc* 'rendszerint fából készült támasztó alkalmazosság'
- duccolás* 'árok oldalfalának, megrokant épületnek megtámasztása'
- durpont* 'falazásnál betartandó áthaladó keresztkötés biztosítása'
- égetet* ~ *ígetet mész* 'égetett mészkő'
- elrabicol* 'rabiccal eltakar'
- facsárd* 'az épületek rendszerint díszesebb kivitelben készített homlokzata'
- fájrunt* ~ *fájrund* 'munka végeztével a pihenő idő kezdete'
- fakis* 'finom homlokzati vakolásoknál használt kéziszerszám, amely rendszerint bodzafából készült, és meghajlítottn kifaragott két vége hegyes, illetve lapos kenőkésben végződött'
- falazóymalter* 'sűrű malter'
- falegyen* 'a épület falazatának elkészülte'
- fändli* 'serpenyő, kőműves kéziszerszám'
- farkasfog* 'nyerstégla homlokzati díszítés, 45 fokkal elfordítva a homlokzat síkjától helyezik el az álló téglasort, s így egy fűrészfogszerű képződmény keletkezik'
- fasimitóú* 'rendesen vörösfenyőből készült simító, amelynek a fogóját egy darabból készítik a simító felülettel'
- fělsukkos fal* 'a régi nagyméretű téglá szélességének megfelelő fal, hatcollos fal'
- fertefung* 'homlokzaton alkalmazott szemöldökpárkány'
- fjatorony* 'a székely népi építészet behatására készült templomtornyok alján elhelyezett 4 kis toronykiképzés'
- filung* 'ajtótok, ablaktok, ajtószármabetét'

- fiszni* 'a boltozatok részére kifalazott fészek készítése'
- flasnicúg* 'láncos felvonó csigasorral, nagyobb terhek felemelésére szolgál'
- flaszter* 'laptéglaburkolat, rendszerint az épületen kívül alkalmazták'
- forkoff* 'ajtó vagy ablaktok előugró, befalazó nyúlványa'
- foszni* '2 coll (4,8–5,2 cm) vastag palólódeszka, amelyet állványozáshoz használtak'
- főüppallér* 'építésvezető'
- frigli* 'ablakszárny'
- fröccsölés* 'híg habarccsal vagy kőporos keverékkel serpenyővel vagy nyírágseprűvel becsapkodják a falat, befroccsölik'
- fuga* 'hézag, rendszerint a téglafalazásnál vagy a különböző burkolatok illesztésénél alkalmazták'
- furik* 'kőművestalicska'
- füles párkány* 'ablak, ajtó keretezéseknél a sarkoknál négyzetes alakban kiugró párkányképzés'
- gantfal* l. *kantfal*
- gardompárkány* ~ *kordompárkány* 'két emeletet elválasztó párkány az épület homlokzatán'
- gipszrabic* 'apróra tört jól kiegészített kőszénalakból és gipsz keverékből előállított elfedő felület'
- glájini* 'falegyen, az épület falazatának az elkészítése'
- glettel* 'vassimitóval tükörsimára, fényesre eldolgozza a felületet'
- glettelés* 'vassimitóval tükörsimára, fényesre kidolgozott felület'
- glettelő* l. *vassimitó*
- greffolt* 'sikban megtört irányú, pl. párkány'
- grundol* 'durva vakolatot készít simítás alá vagy nemes vakolat részére alapvakolatnak'
- gurtni* 'boltör, rendszerint a boltozott mennyezet szerkezeténél alkalmazták'
- guszt* 'hézagok kiöntésére használt, különlegesen híg mész- vagy cementhabarcs'
- habarcs* 'malter'
- habarcsfelvonó* 'kézi erővel hajtott felvonószerkezet'
- haccolos fal* 'félsukkos fal'
- hemplatt* 'a párkányok függőlemeze'
- horkel* 'hajlat, amelyet a mennyezet és a falvakolat találkozásánál képeznek ki habarcsból' — Lehet alkalmazni függőleges felsíkok találkozásánál is.
- hubli* 'habarcsfelrakó nagyméretű simító alakú kőművesszerszám, amelyet vakolásnál használnak'
- iberhant* l. *überhand*
- ikszni* 'különböző fedélsíkok találkozásánál kialakított hajlat'
- inas* 'kőműves tanuló'
- istráng* 'az állványozásnál használt egy öl hosszúságú kötél, amelynek egyik vége befont hurokban végződött, kötéshez használták'
- járou* 'magas állványok készítésénél a feljárást lejtősen elkészített deszkákkal biztosították, amelyekre keresztirányú léceket szegeztek'
- kamfer* 'az ajtó vagy kapu felső világitórését elválasztó vállpárkány'
- kampóys pika* 'kétágú pika' — Az egyik hegyesen előre nézett, a másik félkörívben hátrahajtott a faoszlop könnyebb tartására, igazgatására.

- kanfaros fedélszík* 'kialakításában visszavágott kétereszes fedélszék lekonyolva'
- kantfal* ~ *gantfal* 'élére állított téglából készített fal'
- kartesli* 'nagyméretű, durva habarcsvakolat-egyengető, simító'
- kapufél* 'a kapu tartóoszlopa'
- kenőűkis* 'speszerező'
- kerékvetőű* 'a kapunyílás sarkában elhelyezett, rendszerint félgömb alakú kötőmb vagy öntöttvas, íves kapuvédő'
- kíminstuszni* 'falhüvely a kéménycső befogadására'
- kiscsikó* 'a szabvány méretnél kisebb állvány'
- kocsisbosszantó* l. *körömrugó*
- komorót* 'a falazásban szemben álló munkatárs megnevezése'
- kordompárkány* l. *gardompárkány*
- kovácsolt szeg* 'kovácsok által készített szeg'
- kőművessegid* 'az inas évek eltöltése után felszabadult és segédlevelet, munkakönyvet kapott kőműves szakmunkás'
- körömrugó* 'kapuknál a küszöbbe vagy külön tuskóba szerelt, kiálló alsó ütköző, kocsisbosszantó'
- kubiktégla* 'törött, túlégett, vetemedett téglá, amelyet mint selejtes árut nem darabszámra, hanem köbméter számra értékesítettek'
- kutya* ~ *tiglahordó* *kutya* 'a téglahordására háton hordható deszkalapot alkalmaztak, amely a felső részen két fogóval támaszkodott a téglát vivő vállára'
- kvend* 'ajtó vagy ablak beépítésénél a kifalazott és bevakolt falsarkot jelent'
- láda* l. *szerszamos láda*
- lájrszni* 'a pontos, sima vakoláshoz készített habarcsból felhordott vezető, irányító vakolatcsík'
- ler* 'párkánykihúzó-minta vaslemezből elkészítve és deszkával kibéleelve'
- liba* 'kisebb kőművesszerszámok tartására, hordására alkalmazott kis zsák, melyet zsinórral átkötve félvállon hordtak'
- lizena* ~ *lezéna* 'homlokzati falfelületen kialakított előugró díszítő falfelület'
- lőyf* ~ *lauf* 'falazásnál alkalmazott futósor'
- londérna* ~ *londirna* 'árbc, állványkészítésnél a földbe ásott függőleges állvány, oszlop'
- macskaugró* 'a tűzfal nyerstégla modorban készített befejező szegély-sora, rumsor'
- malter* 'habarcs, rendszeren mészhabarcsot jelent'
- malterkavaró* 'hosszú nyelvű kis kapaszerű szerszám, melynek a lapján két lyuk volt a könnyebb kavarási, elegyítés céljából'
- malterkészítő-láda* l. *malterkeverő-láda*
- malterkeverő-láda* 'a munka nagyságához mérten kisebb-nagyobb méretű ládát készítettek a habarcs előállítására'
- malterrosta* 'fakertes rostaszövet, a vakolat simításához ezen rostálták a habarcsot'
- megalvad* 'az oltott mész megsűrűsödik'

- megójt* 'égetett meszet vízzel felolvaszt'
- mészhabarcs* '1 rész oltott mész és 3 rész homokból készült falazó-, illetve vakolómalter'
- mészójtó-láda* 'a mész oltására használt láda, rendszeren a malterkészítő-ládát használták erre a célra is'
- mészójtó-gödör* 'mészoltásnál a láda mellett megfelelő nagyságú gödört ásának, és abba eresztik le a megoltott meszet, abban megalvad'
- mészójtó-kavaró* 'malterkavaróhoz hasonló eszköz'
- míróüléc ~ mérőüléc* '4 méter hosszú, 4 × 4 cm keresztmetszetű gyalult lécz, amely pontos félméteres és méteres jelölések vannak'
- mont* 'a fa fúrása alkalmával keletkezett forgács'
- ójtott mész* 'az égetett meszet megfelelő mennyiségű vízzel megoltják pépszerű anyaggá'
- ölesláb* 'eredetileg 1 öl (1896 mm) magasságú, majd a méterrendszer általános elfogadásával 2 méter magas szétszedhető állványbak'
- pádimentum* 'deszkából készített szobaburkolat'
- pallér* 'kőműves munkavezető, építésvezető'
- pangájnzi* 'kovácsoltvas szemes fejben végződő falba rögzítő, beerősítő szeg ajtó vagy ablaktokok befogására, a szemes fejrészen csavarral, szeggel lehet biztosítani'
- parapet* 'ablak alatti falmélyedés a helyiségekben'
- párkányszeg* 'a párkány kihúzásához szükséges vezetőlécz falba rögzítéséhez szükséges kovácsoltvas szeg'
- pendejkímény* 'jellegzetes, három falról és egy áthidalóról induló szabadkémény, amelynek falazatát a tetőtérben pendelyszerűen összehúzzák'
- pika* 'vashegyben végződő rúd'
- pláj* 'kőművesfüggő' — Tömör henger alakú, mintegy 20-25 cm hosszú esztergált szerszám, a tetején fűrott lyukban zsinórral befűzve.
- platni* 'a pontos lájsznikészítéshez zsinórral elhelyezett keskeny lécecske (2-3 cm széles, 0,5 cm vastag és 25-30 cm hosszú), amelyet a lájszni elkészítése után a friss vakolatból kivettek újabb felhasználásra'
- predlideszka* 'a mintaívekre keresztirányba felhelyezett deszkaburkolat, amely a boltozati téglák elhelyezésére szolgál'
- prokni* 'már nem használható apró, törmelék tégladarabok'
- pulc* 'a landérna mellé állványkapcsokkal elhelyezett emelet magasságú gerenda, amely az állványzat hordására szolgál'
- puncájk* 'a legszükségesebb három ácszerszám összeállítása, a tisztítóvas fülébe elhelyezték a vinklit és a véssóval beszorították'
- rizolit ~ rizalit* 'a homlokzat síkjának síkbeli tagozódása'
- rabic* 'nem teherhordó szerkezet, tisztán dekoratív jelleggel készül egyes hiányos falfelületek eltüntetésére'
- rabicceg* 'hasonló a párkányszeghez, de a feje hurokszerűen be van hajlítva, kovácsoltvasból készül'

rabichálóy 'ritkaszemű háló rozsdamentes anyagból' — Az elrabicolandó nyílás vagy üreg elé feszítik.

rájcum 'a homlokzat vakolati díszítéséhez használt kőpor'

riglifá 'a strájpámra keresztirányba elhelyezett gerendasor az állványpallók elhelyezésére, amely a munkahelyet biztosította'

riktol 'boltozatkészítéséhez mintaívet, deszkázatot készít'

riktolás 'boltozat készítéséhez mintaív és deszkázat készítése'

riszni 'falkötővas áttolja részére a falban kifalazott mélyedés'

rominat 'boltozatminta állványozásához mintaív'

róupafalazás 'vakolatlan nyerstégla-falazás'

róupatigla 'simított téglá'

rumsor l. *macskaugró*

sabrán 'homlokzaton alkalmazott ablakkeretező párkány'

sárdeszka ~ *sárgerenda* 'az elkészült falegyenre a fedélszék elhelyezésére egy sor deszkát vagy gerendát helyeznek el, hogy a fedél ne közvetlen a fallal érintkezzék'

sarogja 'két hordórúddal (öles) ellátott sima lap, egyik végén támasztó lappal ellátva'

sifra 'téglahasadék vagy faragvány, amelyet a fal kiegyenlítésére használnak'

slussz 'a boltozatok zárórésze'

slusszolás 'boltozatok zárórészeinek elhelyezése'

smaszni 'csorbázat kialakítása a falvégeken az egészséges csatlakozás biztosítására'

sorléc 'falazáshoz használt, fedéllécből készített, sorbeosztást tartalmazó számozott léc, amely a pontos sormagasságok mellett az esetleges befalazandó felszerelések vagy kihagyandó üregek helyét is feltüntette'

spájszer 'emelő vasrúd'

spesszerezőy 'kenőkés, fogóval ellátott keskeny kőművesszerszám, amelyet a habarcs finomabb felhordására használtak' — Ha hegyes, akkor vágókés.

spicc 'timpanonszerű, hegyes szögű ablakszemöldök-párkány a homlokzaton'

spicvisőy 'hegyes véső'

stablondeszka 'szabadon álló mennyezetgerendák ereszkiképzésének felső deszkázása'

stikli 'fejelő téglá, 1/4 nagyságú téglá'

strabát 'függőzésnél a zsinórnak az ujjakkal mért távolságtartása'

strájhólás 'tégla-falazás alkalmával az álló hézagok gondos tömitése után a falfelület gondos lekenése az újabb sor részére'

strájpám 'a pulcokra elhelyezett vízszintes gerenda, amely végig futott az állványzaton'

strekk 'falazásnál alkalmazott kötősor'

stukatóyr ~ *stukatur* 'a famennyezet alsó deszkázatára erősített nádszövet, és arra mészhabarcsból készített vakolat'

stukatóyrnád '2 méter széles és 10 méter hosszú ritka nádszövet'

stukatóyrszeg 'a nádszövet felerősítésére az egyes számra hasonló jellegzetes szeg'

- stuszni* 'fali hüvely különböző csövek befogadására'
- suber* 'oltó és habarcskeverő ládán alkalmazott leeresztő és elzáró nyílás, többnyire egyszerű fából szerkesztett tolózárall'
- sukkos fal* 'a régi nagyméretű (30 cm) téglá hosszának megfelelő szélességű fal'
- szerszamos láda* 'láda a kőműves kéziszerszámainak' — A tulajdonát képpezte. Jelképes volt a láda az életében, mert szomorú volt, ha szombaton megkapta a könyvét (elbocsátották), és haza kellett vinni a ládát.
- tíglahordó kutya* l. *kutya*
- tipli* 'a falba erősített fakocka, különböző felszerelési tárgyak felerősítésére'
- tömör stukatórmennyezet* 'félbe fűrészelt fenyőgerendákból készült födém' — Ma már nem használatos.
- trapper* 'ferde nyelvű, nagyméretű kézi betondöngölő, egyengető'
- traverc* 'vasgerenda'
- trepni* 'ferde irányú feljáró lejtő munkaállványon, amelyre a járást segítő vízszintes léceket szegeztek'
- unterlóg* 'tárolandó anyag vagy nagyobb tárgy alá helyezett fagerenda'
- überhand* ~ *iberhant* 'szélesebb falaknak egyoldalról való falazása (rendszerint akadályoztatás esetén), amikor mindkét falsíkot a készülő falon áthajolva készítette a kőműves'
- vágóykis* 'hegyes spesszerező'
- vakgerendás mennyezet* 'alól, felül deszkaboritással, méterenként elhelyezett fenyőgerendákra készült mennyezet'
- vakolómalter* 'vakoláshoz használt, hígabb malter'
- vassimitó* 'acéllemezből készült simító, glettelő'
- vasszerlog* 'vízmérték, kőműves szerzőszám, egy fatokba illesztett légbuborékos íves üvegcsővel'
- vasszernozni* 'a párkányoknál kialakított vízorr'
- viderkér* 'a homlokzat síkjának vízszaugrása rendszerint az épület végén a lefolyócsatorna elhelyezésére'
- vinkli* 'derékszög, kitűző vagy felmérő szerzőszám, fából vagy fémből készült'
- videnlőger* 'boltozatfészek, téglafalnál előre kifalazva'
- vízmírtik* 'vízszintmérő, szintező szerzőszám'
- vőugrisz* 'vízszintes vonal az épületen, amelyet rendszerint az egységes méret biztosítására a padló felett egy méterre készítettek el'
- zenkli* 'kúp alakú hegyes függő, kitűzőseknel a zsinórok befűgőzésére használják'
- zsaluzat* 'mintadeszkázat különösen beton készítéséhez'

†SÁPI LAJOS

A burgonya szinonimái Erdélyben

A tudományos nevén *Solamen tuberosa* néven ismert kapásnövénynek a magyar köznyelvben két neve is van: *burgonya* (vö. ÉrtSz. I, 743) és — stílárís értéke szerint a bizalmas nyelvhasználatban élö — *krumpli* (vö. ÉrtSz. IV, 486). A szótár a *krumpli* címszavában két, a tájnyelvben használatos szinonimáját is közli: *kolompér*, *pityóka*. A Magyar szinonimaszótár a fentieket megtoldja még egy tájnyelvi szóval: *földialma*.

A Mezőgazdasági Könyvkiadó 1966-ban adta ki Dr. Csapody Vera–Dr. Priszter Szaniszló „Magyar növénynevek szótára” című könyvét. A szótár a burgonya címszó alatt a növény 19 népi nevét sorolja fel: *bandurka*, *bolyóka*, *csicsóka*, *földialma*, *grulya*, *gurulya*, *india*, *kartifli*, *kolompér*, *krumpér*, *krumpli*, *kukulyó*, *péra*, *piskó*, *pityere*, *pityóka*, *svábtök*, *tojórépa*.

A burgonyának a fentiekén kívül még nagyon sok népi neve él, bizonyosága ennek az a játékos vetélkedő, amelyet 1980-ban a Bukarestben megjelenő Ifjúmunkás hasábjain közöltünk. Az egyik forduló kérdései között a burgonya népi neveinek ismerete is szerepelt. A vetélkedőn résztvevőnek a népi név mellett (ellenőrizhetősége végett) azt is közölnie kellett, hogy hol használatos. A vetélkedők a burgonya/krumpli 30 rokon értelmű szavát közölték, a következőket (zárójelben előfordulási/használati helyük): *baraboj* (Felsővisó) *baraboly* (Vice), *bárabulya* (Kolozsvár), *bárabulé* (Székelyudvarhely), *bigyirkó* (Székelyudvarhely), *bogyó* (Szilágysomlyó), *bogyóka*, *bugyóka* (Zsobok), *bojóka* (Marosvásárhely), *csicsóka* (Székelyudvarhely), *csucsorka* (Brassó), *fészkes* (ritkábban; Székelyudvarhely), *földialma* (Csíkszereda), *földimagyaró* (Szováta), *földiparadicsom* (Székelyudvarhely), *gumó* (Szászrégen, Székelyudvarhely, Szilágysomlyó), *gumós* (ritkább; Székelyudvarhely), *indija* (Marosdécse), *kartifli* (Brassó), *kolompér* (Tacs), *kompér* (Székelyudvarhely), *Korompli* (Kolozsvár), *kölykes* (ritka; Székelyudvarhely), *krunpene* (Kolozsvár), *krumpér* (Brassó), *kutyatök* (Brassó), *picsóka* (Csíkszereda, Marosvásárhely), *pió* (Magyarvalkó), *pityirkó* (Kolozsvár), *svábtök* (Brassó), *tótrépa* (Felsővisó).

A gyűjtés adatait a szakirodalom fentebb közölt adataival összevetve megállapíthatjuk, hogy közülük mindössze nyolc található meg a növénynevek szótárában felsorolt népi nevek között.

Bizonyos, hogy a burgonyának még (Erdélyben is) más szinonimái is élnek, olyan vidéken, ahonnet nem volt a vetélkedőn résztvevő. MURÁDIN LÁSZLÓ (nyelvész, tudományos kutató) szóbeli közléséből tudom, hogy nyelvföldrajzi gyűjtése során feljegyezte a *golandé* szinonimát is.

A fentebbiekben felsorolt népi nevek egy része nagyvárosokból közölt adat. Vidékről beköltözöttek, idősebbek nyelvhasználatában élö nevek. Ha a népi név nyelvföldrajzi elterjedtségét nem is érzékeltethetjük, adatközlésünkkel a *burgonya* szinonimáinak számát gyarapítjuk.

BURA LÁSZLÓ

MEGEMLEKEZÉSEK

Väinö Kaukonen és Magyarország

Nemrég kaptam meg Pertti Virtaranta akadémikustól Väinö Kaukonenről szóló emlékbeszédét (Academia Scientiarum Fennica Vuosikirja — Year Book 1992–1993). Ekkor gondoltam rá, hogy milyen hűséges finn barátot veszítettünk el Kaukonen professzor személyében.

Századunk elején számos finn tudós járt Magyarországon és magyarok Finnországban. Az önálló Finnország megteremtése után ezek a kapcsolatok megerősödtek, de a második világháború elején sajnálatosan megszűntek, amikor a Szovjetunió Finnországot megtámadta. A háború után Finnország többé-kevésbé visszakarta függetlenségét, súlyos területveszteség árán.

A régi kapcsolatok felelevenítése az 1950-es évek elején kezdődött Erkki Itkonen, Kustaa Vilkuna professzor és Urho Kekkonen államelnök úr látogatásával. Megalakult a Finn–Magyar Kulturális Vegyesbizottság, amelynek munkájában Väinö Kaukonen kezdettől fogva lelkesen részt vett. Megindultak a kölcsönös tudócszerék.

Életrajzi adatait Pertti Virtaranta emlékbeszédéből elevenítem fel.

Väinö Kaukonen 1911-ben született Kuopióban. Iskoláit Helsinkiben végezte. 1974-től nyugdíjba vonulásáig a helsinki egyetem finn irodalmi tanszékének tanára. Tudományos munkássága leginkább a Kalevala és a Kanteletar keletkezésének, valamint Lönnrot szerepének összefüggését kutatta.

Katonatisztként vett részt a finn–orosz háborúban és Karjalába is eljutott. Nem sokkal leszerelése után súlyos baleset érte. Fél lábát elveszítette, de életkedvét, munkaszeretetét, akaraterejét élete végéig megtartotta.

Egyetemi munkájának végzése mellett sokat utazott Európaszerte. Részt vett kongresszusokon, tartott előadásokat és számos könyvet jelentetett meg Kalevala-tanulmányairól. Sok évi kutatásaival rájött, hogy a Kalevala eposz és a Kanteletar népköltési gyűjtemény népi ihletésű ugyan, de az eposz megszerkesztése Elias Lönnrot műve.

Nagy érdemei vannak a finn–szovjet kulturális kapcsolatok megteremtésében. Ő tette lehetővé, hogy finn tudósok átmehegtek a Szovjetunióba finnugor népekhez tudományos kutatásokra.

Magyarországhoz igaz barátság fűzte. Mikor 1955-ben Papp Istvánnal együtt részt vehettem Helsinkiben a Kalevala ünnepén, és előadást is tartottunk, Väinö Kaukonen várt minket az állomáson és ő kalauzolt.

1967-től 1973-ig a Finn–Magyar Kulturális Vegyesbizottság finnországi elnöke volt. Gyakran és szívesen jött Magyarországra, és ilyenkor Debrecent mindig meglátogatta. Az egyetem finnugor és magyar tanszékén is tartott előadásokat. Két művét Papp István le is fordította magyarra: „Aleksis Kivi — a finn nép lángeszű ábrázolója” címmel (Alföld, 1966. 4. sz. 54–61.) és: „A Kalevala és a finn népköltészet” (Alföld, 1966. 11. sz. 51–8).

Sorra látogatta a magyar egyetemeket.

Väinö Kaukonen a fiatal pécsi Janus Pannonius egyetemen is szívesen látott vendég volt, amit azzal is bizonyítottak, hogy 1990. május 3-án tiszteletbeli doktorttá avatták. Kaukonen professzor lett a pécsi egyetem első díszdoktora.

Az ünnepségre szóló megtisztelő meghívást elfogadtuk, és feleségemmel együtt mi képviseltük Debrecent.

Nem gondoltuk, hogy ez lesz utolsó találkozásunk finn barátunkkal. Öt hónap múlva, 1990. október 4-én eltávozott az élők sorából. Nem fejezhette be íróasztalán maradt kéziratát Elias Lönnrot munkásságáról Kajaaniiban.

KÁLMÁN BÉLA

Megnől az ember szíve Lőrincze Lajos 1915–1993

Gyászol a magyar nyelvstudomány. Elvesztettük Lőrincze Lajost, akinek az élete összeforrt az anyanyelvvel, az anyanyelvért folytatott küzdelemmel.

Egész életművével, utolsó, még életében megjelent könyvével testamentumot hagyott ránk.

Nagy nyelvészeink úgy éltek, hogy nevük fémjelzett egy-egy korszakot, a nyelvstudomány egy-egy fontos diszciplináját. Lőrincze Lajos is közéjük tartozott: a második világháború utáni zaklatott korszakban, az ötvenes években állt fel a „nemzet katedrájára” (POMOGÁTS BÉLA: Előszó), és hirdette a nyelv művelésének szükségességét. Úgy mérte Igéit, mint drágaköveket, „melyeknek értéket épp ritkaságuk ad” (Sumer felirat. Rákos Sándor fordítása). Minden lehetőséget — rá-

dió, előadás, tanulmány — felhasználta, hogy híveket szerezzen a pozitív nyelvvelésnek, ahogyan ő a nyelvvel való foglalatosságot nevezte.

A *Megnől az ember szíve* című könyv ebből a gazdag életműből válogat. Az egyes részeknek olyan címük van, amelyek szimbólumként is felfoghatók. A megfogalmazások a szerző írásaiból valók, így azok szinte vallomásként hatnak. Az első és a második rész e pálya forrása és ihlető ereje: *Hazamegyek a falumba, Áldott legyen a láng*. A harmadikban és a negyedikben kitágul a tér és az idő: *A kis Gyöngyöستől a nagy Tiszáig, Üzenet a szomszédba*. Az ötödikben azok a Lőrincze-írások találhatók, amelyek mint a „hajszályökerek” a magyar nyelvhez kötik a zenét (Kodály), a költészetet (Áprily, Illyés, Keresztury), a regényirodalmat (Déry). A befejező, utolsó rész szintézisbe hozza az eddigi gondolatokat, és jelzi, hogyan lehetett „pásztor” (214) a magyar nyelvnek Lőrincze Lajos: *Hittel és meggyőződéssel*.

A kötet címében tájnyelvi szó a „megnől”, és több tanulmány is foglalkozik a nyelvjárásokkal, éppen ezért, úgy gondolom, jelen kiadvány úgy tiszteleghet leginkább az előtt a nyelvész előtt, aki már a „túlso hegyoldalba költözött” (197), hogy azokból a cikkekből ad ízelítőt, amelyek erre a nyelvretegére utalnak.

Lőrincze Lajos a szentgáli nyelvjárást kapta örökbe szülőföldjétől. Így vall erről: „...s ennek soha kárát nem láttam.” (10). Sőt így tudott igazán különbséget tenni a kétféle magyar *e*, a nyílt és zárt között: „... egyre többször gondolok rá, hogy szülőfalum nemcsak az élet kezdő iskolája, hanem nyelvészeti iskola is volt számomra” (15).

Derős „leckéket” is őriz emlékezetében a szentgáli nyelvészeti tanulmányokból. Egyik történetben azt beszéli el, hogyan tréfálták meg. „Ennyihány birkának hány lába van? — hangzott a kérdés.” Ez bizony megfajthatatlan volt első hangzásra. Az ottani nyelvjárásban ugyanis az *egy néhány ennyihány* alakban volt ismeretes, és lehetett három is, meg nyolc-kilenc is. „De aztán kiderült a turpisság... Az íráskép... elárulná, miről van szó”. Az élő beszédben ugyanis együtt hangzó szó, az írásban így jelenik meg: Annak, aki enni ad, illetve enni dob az állatoknak, annak hány lába van? Természetesen kettő (16). Másik esetben megkérdezik tőle: Láttál-e már kenderből tornyot? „Másodszorra már tudtam rá válaszolni, mégpedig azt, hogy: igen, most is látok kettőt is.” A válaszban tudniillik nem az eredethatározóra, hanem a helyhatározóra kell gondolni (16).

A cikkek egymásutánisága Lőrincze Lajos életének fejlődésrajza is. Gimnáziumi éveinek élményét így fogalmazza meg: „Már másodikos gimnazista koromban szentgáli dialektusban készíthettem el egyik iskolai írásbelimet” (36). Az egyetemen Lazicius Gyula dicsérete erősíti benne a tájnyelv jelentőségét. Dolgozatáról a professzor így nyilatkozik: De jó földszagú példái vannak! (36). Szakdolgozatát Pais Dezsőnél írja, a szentgáli helyneveket elemzi. Később, tanári, tudósi mivoltában is mindig visszatér ahhoz a nyelvjáráshoz, amely számára egész életében „vezérlő csillag” volt.

A Magyar Rádió magnószalagjai őrzik az ízes, a csak Lőrincze Lajosra jellemző dialektust, amelyet a hallgató az első szavak után azonosít, és őrzik gondolatait, gazdag munkásságát a könyvek, folyóiratok is.

Ez a kötet szűkebb hazájának jóvoltából jelenhetett meg, bizonyítva, hogy nemcsak ő volt hűséges a tájhoz, az is őhozzá.

A cikkeket, tanulmányokat, visszaemlékezéseket gazdag képanyag egészíti ki.

Keresztury Dezső írja versében Pais Dezsőről: „Nincsen idő, tér, hogy hived, akiket tanítottál, méltón tárják fel hű, szerető szívüket” (218). A sorok kifejezik azt a szándékot is, amellyel Veszprém tisztelgett Lőrincze Lajosnak. (Új Horizont Kiadó 1993.)

Nemcsak szűkebb hazája tiszteleg most, hanem emlékezik rá az egész ország. A magyar nyelvtudomány képviselői azzal a hittel búcsúznak tőle, hogy neve és munkájának eredményei nem vesznek, nem veszhetnek kárba, míg él a magyar nyelv, mindig lesznek követői.

B. PORKOLÁB JUDIT

TARTALOM

Tanulmányok, cikkek

VÉGH JÓZSEF: Néhány érdekesebb hangtani, alaktani, mondattani adat az őrségi nyelvjárásból	3
JAKAB LÁSZLÓ: A háromalakú végződés alakja és illeszkedése a Guarý-kódexben	25
SÁNDOR ANNA: Az <i>i</i> -zés vizsgálata a koloni nyelvjárásban	33
BALASSA IVÁN: A debreceni cíviszótár	37
NAGY JENŐ: Az Erdélyi magyar szótörténeti tár megjelenésének feleútján	39
VÖRÖS ÉVA: <i>Szágó és kapli</i> Csokonai műveiben	49
KÁLNÁSI ÁRPÁD: Rendszerváltás — utcanév-változtatás	55
DANKÓ IMRE: <i>Lakság</i>	63
BURA LÁSZLÓ: Személynévhasználat — lexikográfiai gyakorlat	69
KOVÁCSNÉ JÓZSEF MAGDA: Írói névadás Tamási Áron novelláiban	73
KIS TAMÁS: A magyar szlengszótárak	79
SZIKSZAINÉ NAGY IRMA: Nyitott és zárt szöveg	95
TUBA MÁRTA: Szuperszöveg-sajátságok a zabari tündér- és állatmesékben	107
VÉRTES EDIT: Vélemények és ellenvélemények	115

Ismertetések, bírálatok

Bárczi Géza emlékkönyv (Ism. VÉRTES EDIT)	151
Arany A. László-emlékkönyv (Ism. KISS JENŐ)	157
Új nemzetközi dialektológiai folyóirat: <i>Dialektologia et Geolinguistica</i> (Ism. KISS JENŐ)	158
<i>Kázmér Miklós</i> : Régi magyar családnevek szótára (Ism. SEBESTYÉN ÁRPÁD)	161
<i>H. Tóth Tibor</i> : Félegyháza népnyelvének palócos gyökerei (Ism. SEBESTYÉN ÁRPÁD)	166
<i>D. G. Tumaseva</i> : Szlovar gyailektov szibirszkih tatar (Ism. AGYAGÁSI KLÁRA)	169

Nyelvjárási adatok

BALÁZS ILDIKÓ: Értarcsa helynevei	171
GRYNAEUS TAMÁS: Nagykamarás ragadványnevei	183
†SÁPI LAJOS: A debreceni kőművesek szakszavai	205
BURA LÁSZLÓ: A <i>burgonya</i> szinonimái Erdélyben	212

Megemlékezések

KÁLMÁN BÉLA: Väinö Kaukonen és Magyarország	213
B. PORKOLÁB JUDIT: Megnől az ember szíve (Lőrincze Lajos 1915–1993)	214

334/1990